
Библиотека
СТУДИЈЕ И МОНОГРАФИЈЕ

Издавачи
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
АКАДЕМСКА МИСАО

Одговорни уредник
Проф. др Момчило Павловић

Рецензенти
Академик Љубодраг Димић
Др Драган Бојевић
Др Душко Лојандић

Лектор и коректор
Бранка Косановић

Технички уредник
Младен Ацковић

Дизајн корица
Милица Дечански

ISBN 978-86-7403-212-1

Штампање књиге суфинансирало је Министарство просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије

Др Ратомир Миликић

**ИЗМЕЂУ ЕВРОПЕ
И НЕСВРСТАНОСТИ**

**ЈУГОСЛАВИЈА И САВЕТ ЕВРОПЕ
1960–1980**

Београд 2017

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
УВОД	13
НЕСВРСТАНИ НА ПРВОМ МЕСТУ 1960–1971	17
<i>Односи СКЈ са европским социјалистима</i>	39
<i>Искорак у правцу несврставања</i>	47
<i>Хронологија састава на врху</i>	
<i>Покрета несврстаних</i>	51
<i>Хронологија односа СФРЈ – ЕЕЗ шездесетих година</i>	89
<i>Скупиштина Савета Европе као форум сарадње Истока и Запада</i>	95
ПОНОВНА САРАДЊА У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ ТИТОВЕ ВЛАДАВИНЕ 1971–1980.	115
<i>У светлу КЕБС-а</i>	163
<i>Посета Милоша Минића Парламентарној скупиштини Савета Европе</i>	168
<i>Посета Милоша Минића Савету Европе, јануар 1975: југословенско виђење</i>	182
<i>Ка сарадњи парламената</i>	201
<i>Прилог: 24. заседање ПССЕ, 28. јануар 1975.</i>	212
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	225
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА	237
СКРАЋЕНИЦЕ	243
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	245

САЊИ

За сву љубав и сирѝљење

ПРЕДГОВОР

Готово најтежи посао за сваког аутора јесте да након написаног дела допише и пропратну реч уз њега. Вероватно не зато што му је тешко да допуни дело још понеким словом, већ зато што се боји да ће пропустити да помене некога ко је заиста заслужан за то што ће књига ускоро угледати светлост дана.

Ова монографија је настала као плод деценијског истраживања и посвећености аутора односу Београда и Савета Европе, једне необичне међународне организације која својим значајем далеко превазилази регионалне, то јест европске оквире. И после толико времена проведеног како у истраживању, тако и у раду најсличнијем ономе о коме се овде говори, аутор је уверен да је ова тема тек „загребана“ и да остаје још много простора да се тај однос сагледа из нових, другачијих углова.¹

Дело представља један кроки односа који је Југославија у времену отварања ка Западу имала са Европом. Управо стога, било је посебно важно упоредити домаће архиве са онима у иностранству. При том се аутору пружила за историчара идеална (и нажалост ретка) прилика да поједине догађаје сагледа из два угла: наиме, колико је Југославији то био споредан правац спољне политике где се већ једном опекла, толико је Савету Европе и Европи уопште било важно да оствари сарадњу с једном земљом комунистичког блока.

Сагледавајући шири оквир из ове перспективе, можемо утврдити да је политика Запада према Југославији током Хладног рата остварила значајан успех. Југословенска посебност у односу на друге земље иза гвоздене завесе довела је до првих пукотина у монолитном Источном блоку. По свему судећи, то се догодило мање због Титовог „не“ Стаљину 1948. године, а више због обилне помоћи Запада и воље да се кроз модел Југославије приволе и друге земље Истока на сарадњу. Историјски догађаји су показали да се то свакако одразило на Мађарску, Чехословачку, а касније и на Румунију. Тито је такав приступ Западу очигледно умео зналачки да искористи, па је, играјући ту игру, а не везујући се суштински, користио обилна финансијска средства, војну и сваку другу помоћ, а опет се неретко наметао и као посредник између блокова.

¹ Књига је део пројеката *Конфликтни и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку* (47030) и *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: између демократије и диктатиуре* (177016) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Савет Европе је од свог почетка представљао један од стубова Европе. Замишљен као политички стожер (слободне) Европе, убрзо по оснивању добио је нову намену – заштиту заједничких вредности, људских права и демократских традиција. Југославији је, посебно у склопу припрема за оснивање КЕБС-а, доста значило поновно интензивирање односа са Стразбуром.

Када се као истраживач бавите овако широко постављеном темом, која је уз то класичан пример посматрања рада неке од међународних организација, бројни су проблеми чијем се превазилажењу морате посветити. У најкраћем, у конкретном случају требало је сагледати како рад те организације, тако и што обухватнији пресек југословенске спољне и унутрашње политике у наведеном периоду. Потом се подробније разматрају узајамни односи, па онда односи с појединим земљама чланицама организације, али и са оним земљама које то нису. Исто тако, не смеју се заобићи ни трендови који су тада били присутни на међународној сцени, попут настајања и развоја неких других организација и покрета (КЕБС, Покрет несврстаних итд.). Када се све узме у обзир, логично је да се истраживачу учини да је то готово недостижна мисија. Управо стога и сматрамо да рад на проучавању овог значајног проблема у историји спољне политике Југославије ни изблиза није окончан. Ова монографија треба да послужи само као темељ даљег продубљивања нашег разумевања професионално крајње занимљивог вођења спољне политике у бурним деценијама Хладног рата.

Извесно је да ове књиге не би било без несебичне помоћи и савета многих људи којима сам од срца захвалан. Иако је тешко прецизно одмерити коме сам као аутор најзахвалнији, осећам потребу да истакнем безрезервну помоћ покојног професора Предрага Симића и сате проведене у разговору са њим. Његов прерани одлазак оставио је зјапећу празнину у српским друштвеним наукама, нарочито у мултидисциплинарним истраживањима. Нека ми буде дозвољено врло лично запажање: Пеђа Симић није још досегао зенит своје научне и професионалне каријере, а оставио је толико тога за собом, пре свега стотине, па и хиљаде студената које је увео у тајне међународних односа. Држава се још није на достојан начин понела према лику и делу покојног професора, као ни Министарство спољних послова чији је амбасадор био и Дипломатска академија којој је био директор.

Огромну захвалност дугујем свом ментору академику Љубодрагу Димићу, чије савете, усмеравања и критике нећу никада заборавити. Све његове примедбе и запажања биле су изречене зарад што бољег сагледавања комплексних проблема ове теме. Неке од тих опаски ћу вероватно суштински разумети тек са накнадном памећу и искуством у деценијама које следе. Такође, ништа мању захвалност не дугујем ни директору Института за савремену историју проф. др Момчилу Павловићу који

је веровао у мој научни потенцијал и када сам године проводио у архивима, без већег научног доприноса у писаном облику. Надам се да су монографије и радови после непуних петнаест година рада у Институту оправдали то исказано поверење.

Не могу да не поменем двојицу људи који су ми омогућили да се и професионално бавим неким од аспеката сарадње са Саветом Европе, не у својству научника него као делић државне управе. То знање ми је потом било драгоцено када је, у склопу истраживања, требало да правим селекцију извештаја и других званичних докумената. Научио сам, наиме, да ни многим документима не треба веровати безрезервно и да свакако све документе треба сагледати критички. То су некадашњи председник Скупштине Србије и Црне Горе проф. др Зоран Шапи, који нас је на моју велику жалост прерано напустио, и некадашњи министар здравља генерал др Зоран Станковић, који ме је поред свега суочио и с не сасвим идеалном реалношћу у највишим ешелонима државне управе. Искрено сам му захвалан на томе. Та спознаја ми је користила у изради ове књиге, а чврсто сам уверен да ће ми помоћи и у даљем раду.

Стање науке у Србији, нажалост, није на оном нивоу на каквом би могло да буде, првенствено из материјалних разлога. У Француској постоје бројне школе и небројене научне и академске установе и заједнице које се баве историјском проблематиком, а посебно међународним односима. Доступност дигитализоване архивске грађе је таква да се, из српске перспективе, нажалост не може ни узети у компаративно разматрање. Такав случај није у Србији, где се скоро све још ради старински и „пешачки“.

Стога сам посебно захвалан малобројним колегама који се баве историјом међународних односа, а који су значајно допринели настанку овог дела. Колеге др Драган Богетић, др Ђоко Трипковић и амбасадор др Душко Лопандић су својим сугестијама и саветима значајно допринели коначном облику ове књиге. Исто тако, било би неколегијално и људски незахвално да заобиђем амбасадора Слађану Прицу, која је поред свих изузетно важних обавеза у представљању Србије пред Саветом Европе и значајних и одговорних функција у Министарству спољних послова, увек налазила начин да одвоји макар мало времена за разговоре са мном. Вероватно ме је она и заразила „вирусом Савета Европе“.

Користим прилику да захвалим и својој породици, како на томе што ме је трпела, тако и на безрезервној помоћи коју ми је увек пружала. Њихова искуства и сећања, а посебно њихова вера у мене, знатно су ми олакшали рад на књизи.

Исто тако, захвалан сам и држави што је препознала важност Савета Европе и што ми је, бар на неко време, поверила одговорну

функцију у дипломатији, тако да сам био у могућности да из прве руке сагледам процесе о којима сам писао.

Књига почива на обимној грађи из домаћих архива (Дипломатски архив МСП архива СИД /некадашње Координационо одељење/, Архив Југославије и архива Народне скупштине Републике Србије, као и неколико архива Савета Европе у Стразбуру). Користим прилику да се захвалим свим „невидљивим људима“ у поменутиим институцијама на несебично пруженој помоћи.

Како је ово моја трећа књига о односима Југославије и Савета Европе у Хладном рату, али и несрећним годинама југословенске кризе и обнове демократије у Србији, сматрам да је дошао тренутак да се на неко време удаљим од ове теме. Истраживање је почело изразом доктората, а онда је у годинама након тога додатно продубљивано и проширивано. Иако сам прикупио изузетну архивску грађу о односима Србије са Саветом Европе након ступања у чланство те организације 2003. године, сматрам да је за истраживача неопходно да не буде безрезервно посвећен само једној теми, нарочито ако се има на уму невелика временска дистанца. С друге стране, треба се вратити који корак уназад и истражити недовољно расветљене међународне односе који су довели до Хашког конгреса и оснивања Савета Европе. Треба, дакле, истражити питања међународних односа који су променили лице Европе и осећају се и данас – период Другог светског рата и односе бројних савезничких влада у емиграцији. Неки од кључних праваца спољне политике Јосипа Броза Тита заправо и нису били плод његових идеја, већ су наслеђени од Владе у емиграцији, која их је започела. Тако су Тршћанско питање, али и Балкански пакт заправо наслеђени од Владе Слободана Јовановића и потоњих краљевских влада. Врло слична ситуација је и са Саветом Европе, у чијем су настанку учествовали и бивши министри Владе у емиграцији Милан Гавриловић и Живко Топаловић.²

Београд, о Сретењу 2017. године

² Ратомир Миликић, „Шест деценија од Хашког конгреса: велика очекивања и непотпуна остварења, југословенски допринос“, *Међународна историја*, ИМПП, Београд 2011.

УВОД

Иза наслова ове монографије крије се аспект југословенске мултилатералне дипломатије о коме се сразмерно мало зна, како код нас, тако и у иностранству. Као што је поменуто у предговору књиге, Савет Европе не представља само регионалну организацију, већ је то сам темељ западног друштва који служи за заштиту и промоцију основних вредности западне цивилизације: демократије, владавине права и поштовања основних људских права. Ти односи су вероватно били огледало Југославије у западном свету. Свестан опасности претераног поједностављивања, усудићу се да помало шаблонски сумирам те односе: *Југославија је сасвим извесно била боље место за животи од осталих земаља Источног блока, имала је више слободе у спољној политици, чистике су махом спровођене без егзекуција, од 50-их година прошлог века била је либералнија него иједна група комунистичка земља, економско тржиште је имало своје специфичности, постојала су ограничена страна улања, де факто је постојала владавина права (додуше, уз велико мешање државе), али су једнопартијски систем и државна репресија над неистомисљеницима представљали незаобилазан фактор који је раздвајао Југославију од Савеша Европе.*

Савет Европе је разграната регионална, паневропска организација, чији се организам протеже од Комитета министара (који чине министри свих држава чланица или њихови стални представници), преко Парламентарне скупштине, јединствене у свом саставу у Европи (сачињавају је по строго утврђеним правилима представници парламентарна држава чланица, има јако широк спектар овлашћења, по чему је та скупштина посебна и разликује се од Европског парламента), Суда за људска права, који данас засвођује систем европског правосуђа када је реч о појединачним представкама, па све до ускостручних тела попут Венецијанске комисије или Фармакопеје.

И Савет Европе и Југославија имали су свој интерес да се сарадња успостави и прошири. Југославији је било стало да прихвати поједине стандарде Савета Европе, али и да утиче на најконзервативније елементе политичке сцене Западне Европе, који су у Савету доминирали, док је Савет Европе желео да покаже како се може сарађивати и са земљама иза гвоздене завесе и тиме започне изван мисионарски рад, што је постало нарочито видљиво крајем 80-их година прошлог века.

Важно је пратити, кроз призму односа Југославије и Савета Европе од самог настанка те најстарије европске организације (1949),

развој перцепција на обе стране. Први додир који је настао не вољом званичног Београда већ предратних актера политичког живота а поратне емиграције, на Хашком конгресу 1948, убрзо је замењен институционализованим контактима преко Консултативне скупштине на иницијативу Краљевине Грчке која је Балкански пакт хтела да искористи не би ли комунистичку Југославију јаче везала за Запад. Такав однос, који је имао успоне и падове у наредним деценијама, ипак је био јединствен као преседан за сарадњу једне комунистичке земље с бастioniом западне демократије. Тај преседан су остале земље социјалистичког лагера почеле да следе тек у време пада Берлинског зида. Чудном игром судбине, деведесете године су донеле несрећу на ове просторе а СФРЈ и СР Југославија, која је из ње проистекла, постале су предмет највећег интересовања Савета Европе. Готово сваке године, а некада и више пута у току исте године, посланици Парламентарне скупштине Савета Европе (ПССЕ) имали су прилике да се изјашњавају о свом виђењу дешавања после распада СФРЈ, по правилу без икаквог учешћа представника Београда. Тако је створена црно-бела слика, која је доцније послужила као полазиште за многе претеране, неодмерене и несразмерне реакције међународне заједнице.

У периоду од 1949. па до 1960. године Југославија се постепено приближавала Савету Европе, почевши од почетка педесетих година 20. века (врхунски ефекат тог приближавања огледа се у чувеном говору Харолда Макмилана 6. јула 1955. у Парламентарној скупштини Савета Европе, када је тражио да се Југославија прими у статусу посматрача), да би крајем тог раздобља у Југославији спласнуло интересовање за зближавање са Стразбуром, зарад новоиспољених спољнополитичких тенденција.

У наредној декади (1961–1970) сарадња се спустила на најнижу тачку, тако да скоро и да није постојала. На обе стране видљив је пад, како у интересовању званичног Београда за ову политичку организацију тако и, генерално гледано, у занимању ПССЕ за Југославију. Београд је променио спољнополитички правац који је до тада водио и то се укупно одразило на политику према европским државама. Тада је отпочео да се испољава интерес Југославије према Трећем свету: земља постаје једна од водећих чланица Несврстаног покрета. Крајем шездесетих година, међутим, у посету Београду стиже генерални секретар Савета Европе Лујо Тончић-Сорињ (Аустрија), након чега односи између Београда и Савета Европе поново отољавају.

Наставак сарадње који ће се одвијати узлазном линијом наступа у последњој деценији владавине Јосипа Броза Тита (1971–1980) јер је Југославија почела да приступа конвенцијама Савета Европе. То је био преседан, који је послужио као образац по коме су и земље комунистичког блока могле у наредним годинама да приступе оним конвенцијама

Савета Европе које су им одговарале. Врхунац сада већ плодноне сарадње с Титовом Југославијом представљала је посета савезног секретара за иностране послове и потпредседника СИВ-а Милоша Минића у јануару 1975, када се с говорнице обратио посланицима ПССЕ. Неколико делегација Савезне скупштине и Савезног извршног већа учествовале су током 1977, 1978. и 1979. године у расправама ПССЕ.

У добу које је уследило после Титове смрти могу се издвојити три кључна периода: време стрелометног приближавања Југославије Савету Европе (до 1991), период „леденог доба“ у односима (1991–2000) и коначан болан и пун горчине пут ка чланству (2003). Ниједан од тих периода није прошао без доста трзавица, успона и падова у међусобним односима.

Југославија је у послератном периоду дуго тражила спољнополитички курс који би одговарао тежњама и аспирацијама врха Комунистичке партије, односно Савеза комуниста Југославије. Колико год да се тај курс често мењао и прилагођавао дневним потребама, уз наглашену идеолошку компоненту, за однос званичног Београда према европским питањима може се рећи да је био понајвише константан. Европска дипломатија, иако можда није била прва на листи приоритета спољне политике Југославије, увек је била присутна: у почетку кроз билатералне односе с државама, да би временом порастао значај мултилатералних односа кроз европске организације попут Савета Европе и касније Организације за европску безбедност и сарадњу (КЕБС, односно ОЕБС). Проучавање тих односа може помоћи да се поузданије ситуира Југославија у Хладном рату, како њена изнутра жељена, тако и споља перципирана и, коначно, стварна улога у том дугом периоду чије плодове још увек убирамо.

Проучавање односа Београда са Саветом Европе, као најстаријом европском политичком организацијом, може у знатној мери помоћи додатном осветљавању положаја тадашње Југославије у периоду Хладног рата, пре свега темељнијем сагледавању европске димензије тог положаја. Кроз проучавање Савета Европе, може се пратити и европска политика према Југославији, као и однос Југославије према Европи у том раздобљу.

НЕСВРСТАНИ НА ПРВОМ МЕСТУ 1960–1971

После бурног развоја односа између Савета Европе и Југославије педесетих година 20. века – када су они прво силовито напредовали и досегли изразито високу тачку, да би се убрзо затим толико охладили да готово и нису постојали, свдећи се практично на узајамне оптужбе за идеолошку искључивост – ни шездесете године прошлог века нису донеле много тога новог за релације између Савета Европе и Југославије. Хладно држање се наставило све до историјски знамените и вишезначне 1968. године, да би након тога односи поново почели да иду узлазном путањом.

Југославија је у том периоду и даље повремено бивала предмет пажње и праћења у Парламентарној скупштини Савета Европе и у Комитету министара Савета, а у Београд су и даље редовно стизали извештаји из Генералног конзулата у Стразбуру. Ако је, међутим, судити по тим извештајима, или се конзулат уморио од детаљног јављања или је пак добијао рестриктивне инструкције, тако да извештаји о заседањима Скупштине Савета Европе или о раду разних тела Савета Европе више нису били ни близу онолико исцрпни и детаљни као раније, већ су садржали само основни преглед рада тих органа. Једноставно, тежиште анализе померило се с политичких на економске и неке друге теме, иако се сама Скупштина Савета Европе и остала тела Савета нису мењали, нити су се у иоле значајнијој мери мењала питања којима су се они бавили.

Из почетног периода којим се бави ово поглавље не можемо а да не истакнемо упечатљив документ који можда најбоље илуструје тадашњи однос Југославије, односно њеног неформалног представника при Савету Европе, иначе конзула ФНРЈ у Стразбуру, некадашњег партизанског команданта шибенске чете Луке Беламарића, према том телу.¹

Фебруара 1960. југословенски конзулат у Стразбуру шаље у Београд поверљиву депешу:²

Уиознајемо групове да нисмо могли збои болесџи да праџимо раг јануарској засједана Савјешодавне скуџишџине Евроџској савјеша. Збои

¹ Tvrtko Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest – Razgovor sa Cvijetom Jobom, dugogodišnjim diplomatom i veleposlanikom FNRJ/SFRJ“, *Revue d'histoire contemporaine*, Vol.35 No.3, Zagreb, October 2003.god.

² Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП), Политичка архива (ПА), ф-95, шифровани телеграм конзулата у Стразбуру, пов. бр. 10–60, 3. фебруар 1960.

штога ни уобичајени извештај није могао бити израђен. Обичном поштом доставили смо најинтересанијнији материјал са овој засједања, а остало упућујемо редовном везом.

Смрти фашизму – Слобода народу
Лука Беламарић

3.2.1960. године

Ово не би било толико необично у дипломатској професији да се радило о заседању на коме није било ничега од интереса за земљу коју тај конзулат представља. Цела ствар се, међутим, проблематизује чињеницом да је на том заседању други пут од 1958. године био разматран посебан документ који се бавио стањем у Југославији. Будући да у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије у Београду, једином архиву који у том периоду баштини документе о раду Савета Европе и активностима његове Скупштине, за наведену годину нема других докумената који се баве Скупштином Савета Европе, оправдано се поставља питање да ли је у Београду интерес стварно опао или се једноставно догодило да конзулат, из неког нама непознатог разлога, више самоиницијативно није желео да у редовном извештавању шаље баш сва документа Савета Европе или бар она важна, мада му је то извештавање једна од основних сврха постојања.

Цео тај период, све до 1968, изузимајући 1966. годину, јако је оскудно документован како у Дипломатском архиву МСП у Београду, тако и у архивама Савета Европе. Очигледно, то је период у коме оба чиниоца која овај рад посматра проналазе нове теме и теже ка новим и другачијим достигнућима у спољној политици.

У извештају Комитета за земље које нису заступљене у Савету Европе,³ део који се односио на тренутну ситуацију у Југославији поднео је британски посланик Хари Рендал⁴ током јануарског заседања Скупштине Савета Европе у склопу дискусије о односима Исток–Запад. Тим извештајем је обухваћена само Југославија, издвојена као засебан случај у односу на остале источноевропске земље које су представљене као сателити Совјетског Савеза. Био је то други извештај о Југославији који се нашао пред посланицима Скупштине Савета Европе. Први такав извештај био је сачињен 1958. године.⁵

³ Архив Парламентарне скупштине Савета Европе (даље: Архив ПССЕ), документ 1089, 20. јануар 1960.

⁴ Harry Enos Randall (1899–1976), британски посланик, члан Лабуристичке партије. Британски делегат у Савету Европе и Западноевропској унији 1958–1960. и представник Уједињеног Краљевства у Извршном комитету УНХЦР 1965–1970. Од 1970. до 1973. учесник Сталне конференције британских организација специјализованих за помоћ избеглицама и председник Европског комитета те конференције.

⁵ Архив ПССЕ, документ 884, 11. октобар 1958. Аутор извештаја о Југославији био је британски лабуристички посланик Фредерик Мали (Frederick Mullay). Детаљније

Сама резолуција о Југославији била је крајње сажета: у два става, односно две реченице, уопштено се наводи да је потребно и даље пратити дешавања у Југославији. Сам документ, међутим, био је пропраћен изузетно опширним меморандумом у коме се врло детаљно приказује општа слика Југославије у периоду од 1958. закључно са 1959. годином. У пратећем меморандуму посебна пажња се обраћа економском развоју Југославије, трговини, пољопривредној и културној политици, развоју секторске политике у домену социјалних права и актуелним политичким дешавањима. Колико тај меморандум залази у детаље говори и чињеница да се врло интензивно осврће на економски петогодишњи план из 1957. године. Ту се похваљује висок индустријски раст који је остварен у земљи и који износи и до 13% у појединим годинама.

Похваљује се и повећање националног дохотка по становнику за чак 12,4% у односу на претходни период. Такође се поздравља повећање извоза и велика улагања у просвету, здравство, комуналне пројекте, станоградњу, као и у побољшање квалитета живота. Указује се на то да је 1959. била година у којој се први пут након Другог светског рата десило да је југословенска пољопривреда произвела довољно хране да прехрани целу земљу и да редован годишњи увоз житарица који је био одлика свих година после Другог светског рата више неће бити потребан. Такође је као веома значајан показатељ економске стабилности у том периоду наведен и пример да је потрошња по особи у Југославији повећана за 10% у односу на претходне године а да је инфлаторна стопа на изразито ниском нивоу; при том се као пример наводи то да су трошкови живота порасли само 1% у току тог периода.

У документу се даје и сумаран преглед ставки југословенског савезног буџета за 1959. годину и указује се на то да се око половине буџета троши за војску, што значи да је у тој буџетској ставки забележен пораст у односу на претходне године.⁶ Уочено је и значајно повећање од 14% за трошкове савезне администрације. Известилац се доста детаљно бави питањем пољопривреде и аграрне политике у Југославији, па тако наводи да се 90% укупног обрадивог земљишта налази у приватном поседу, али се истиче да су то у највећој мери мали или средњи поседи, не већи од 10 хектара. Осам процената обрадиве земље (од тога 23% у Војводини) припада тзв. социјалистичком сектору који је организован кроз државна пољопривредна добра; на тим државним добрима запослени су некадашњи надничари. Два процента укупне обрадиве земље налази се у приватном поседу, али је и то удружено кроз вид сеоских задруга којима држава помаже у погледу механизације и складишних капацитета, мада су пољопривредници у потпуности

о томе у: Ратомир Миликић, *Заборављена евројска епизода: Југославија и Савеш Евроје 1949–1958*, ИСИ, Београд 2014, 287–313.

⁶ Архив ПССЕ, документ 1089, 20. јануар 1960.

слободни да одлучују да ли ће радити у таквој задрузи и да ли ће своју приватну земљу дати, односно обрађивати задружном механизацијом и користити задружне складишне капацитете.

Држава убрзано потпомаже пољопривреду и пољопривредна производња је у порасту, тако да потпуно задовољава потребе југословенског становништва за пољопривредним производима, пре свега пшеницом и другим житарицама. Југославија и даље добија редовне кредите и позајмице од западног света, па се као илустрација помиње наменски кредит од три милиона фунти који је узела 1958. године у Великој Британији за набавку механизације; кредит од пет милиона долара за унапређење железничког система и позајмица од 15 милиона долара за изградњу хидроцентрале Требишњица коју је Београд добио од Сједињених Америчких Држава, као и позајмица од 15 милиона долара одобрена у Јапану за набавку индустријске опреме.⁷

Југославију је посетило нешто мање од 600.000 страних туриста током 1958. године. Од тога је највећи број туриста долазио из Западне Немачке, око 150.000; из Аустрије око 112.000, Италије нешто мање од 60.000, као и Велике Британије – 51.000 туриста. У извештају није обрађена туристичка 1959. година, јер прецизни подаци још нису били обрађени, али је она, по свим најавама, била још боља и приметан је сталан раст броја туриста који посећују ту специфичну комунистичку земљу. У складу са савезним планом привредног развоја за 1959. годину било је предвиђено да се повећају улагања у заосталије делове земље као што су Македонија, Космет и Црна Гора, не би ли се на тај начин успоставила и потом одржавала уједначеност развоја у целој Југославији.⁸

Ипак, тај извештај је, макар изразито опширан и наизглед садржајан, у многим аспектима врло површан управо када је реч о економији. У њему нема објашњења суштинских узрока побројаних крупних промена. Југославији су 60-те године донеле прву структурну економску кризу, у којој су се испољиле многе системске мањкавости централизоване и дириговане привреде. „Крајем 50-их година Југославија је била у успону; пораст пољопривредне производње је обећавао, а укупан пораст између 1957. и 1960. године не само да је био већи од онога што је било предвиђено петогодишњим планом, већ је био на другом месту у целом свету. Није потрајало. Претерано инвестирање, повећање плата без ослонаца у порасту производње, све мањи прилив пољопривредних производа који није праћен опадањем потражње и повећање увоза на краткорочни кредит, све то је до 1961. године довело до инфлације и до потребе да се страни дуг хитно отплати. Тај силазни

⁷ Исто.

⁸ Исто.

пут привреде неминовно је изазвао незадовољство које је повремено налазило одушак у штрајковима.

Године 1961. године напуштен је текући петогодишњи план. Инфлација из 1961. године указала је на потребу да се крене ка одређеном облику благог монетаризма постепеним укидањем система фиксираних цена; те исте године измењена су спољнотрговинска правила и Југославија је могла да се придружи ГАТТ-у већ наредне године. Међутим, те мере су донеле само привремено залечење и ниједан озбиљан аналитичар није веровао да постоји друго решење осим коренитог реструктурирања југословенског привредног и политичког система.⁹

Када је реч о политичким слободама, у извештају Савета Европе истиче се да, у поређењу са осталим комунистичким земљама, постоји неупоредиво више слободе говора и кудикамо мање опресивног односа према политичким неистомишљеницима. Указује се да су, међутим, ако се Југославија пореди са Западом, у питању крајње другачије околности и да те ствари просто нису упоредиве. Прате се неки случајеви који су били поменути и у претходном извештају, поднетом у Скупштини Савета Европе 1958. године. Тако се наводи да је случај Милована Ђиласа окончан судском пресудом. „Ђилас, бивши потпредседник, осуђен је на вишегодишњу затворску казну и још увек се налази у затвору.“ Што се тиче случаја Богдана Крекића¹⁰ и др Александра Павловића,¹¹ који је привукао пажњу светске штампе, наводи се да им је суђењено, али се с тим у вези ништа даље не прецизира.

⁹ Ричард Кремптон, *Балкан после Другој светској рати*, Београд 2003, 176–177.

¹⁰ Богдан Крекић (1893–1970), синдикални руководицац, један од челника Социјалистичке партије Југославије у БиХ између два рата. Приступио КПЈ још 1919, али је искључен 1928, због потписивања Манифеста демократске опозиције. Ухапшен је почетком децембра 1957. Суђење пред Окружним судом у Београду почело је 16. јануара 1958. Поред Крекића, оптужени су др Александар Павловић, др Драгутин Страњаковић (1901–1966) и др Милан Жујовић. Осуђени су Крекић на седам, Павловић на осам и по, а Жујовић на четири године затвора. Страњаковићу је због болести извојен поступак, и он је осуђен на шест година затвора. Жујовић је служио казну у КПД Ниш, остали у КПД Сремска Митровица. Сви осуђени су после две године помиловани због протеста страних влада, пре свега САД и Велике Британије, а у контексту припрема за пут Ј. Б. Тита у седиште УН. Наведено према: Srđan Cvetković, „Обрачун sa socijalistima 1958“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008. У овом извештају Савета Европе, за разлику од претходног, нису били поименично поменути историчар, професор Богословског факултета Страњаковић, нити професор и школске 1955/56. декан Правног факултета Жујовић, чији је брат Младен у одсуству осуђен на смрт у процесу Дражи Михаиловићу. Детаљније о претходном извештају СЕ видети у: Р. Миликић, *Заборављена европска епизода: Југославија и Савез Европе 1949–1958*, 270–276; о самом процесу у: Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2, Politička represija u Srbiji 1953–1985*, ISI i Službeni glasnik, Beograd 2011, 258–264.

¹¹ Др Александар Павловић (1885–1969), адвокат, пре рата заступник разних америчких и британских компанија, потпредседник Социјалистичке партије Југославије, учесник конгреса у селу Ба и члан Централног националног комитета. Године 1945.

Додаје се да су забележени појединачни случајеви који указују на непостојање слободе говора, па се као пример наводи случај др Владимира Дедијера¹² који је 1955. године осуђен на условну казну од пет година и додаје да је он све до 1957. имао проблема у добијању излазних путних исправа, неопходних за боравак и рад у Великој Британији.

Ово је заиста био озбиљан проблем, пре свега у југословенским односима с Великом Британијом.¹³ Лондон је, наиме, с крајњим неодобравањем гледао на поновно суђење и изрицање оштре казне Миловану Ђиласу због његових прозападних политичких ставова, на хапшење групе припадника претходног режима који су били чланови Социјалистичке интернационале и потоње суђење тој групи, као и на то што је некадашњем Титовом биографу Владимиру Дедијеру било онемогућено да отпутује у Велику Британију и одржи предавање на универзитету у Манчестеру. Уосталом, ти догађаји су на целом Западу, а не само у Лондону, тумачени као одсуство спремности Београда да приступи либерализацији и демократизацији система, односно као индикатори промене југословенске спољнополитичке оријентације везане за приближавање Југославије блоку источноевропских држава.

У знак протеста због „недемократског карактера југословенског режима и тортуре над неистомишљеницима“ све европске социјалдемократске партије су на подстицај британских лабуриста почетком 1958. године донеле одлуку да бојкотују 7. конгрес Савеза комуниста Југославије (СКЈ) планиран за април те године. Револт због унутрашњих збивања у Југославији, већ проузрокован осудом Милована Ђиласа на вишегодишњу робију, кулминирао је у јануару 1958, после хапшења и отварања судског процеса против групе српских грађанских политичара, од којих су поједини били учлањени у Социјалистичку интерна-

већ осуђен на десет година затвора, од чега је одлежао седам. Наведено према: Srđan Cvetković, „Обрачун sa socijalistima 1958“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008.

¹² Владимир Дедијер (1914–1990), историчар и публициста, предратни дописник дневног листа *Полишика* из Велике Британије и Шпаније. Због нескривених симпатија према републиканској страни у Шпанском грађанском рату добио отказ у „Политици“. Током рата био је оснивач *Борбе* и активно радио у Агитпропу ЦК СКЈ. После рата члан делегација Југославије у УН и на Мировној конференцији у Паризу. Обављао је најодговорније дужности у новој држави, пре свега у области информисања. Пошто се 1954. године сврстао на страну Милована Ђиласа, напустио је ЦК СКЈ и дао оставку на све државне функције. Од тада се бавио само научним радом. Члан Раселовог суда. Међу многобројним делима која је објавио посебно су важна: *Дневник 1941–1945; Сарајево 1914. године; Јосип Броз Тито, Прилози за биографију; Изубљена бишка Јосифа Висарионовича Шишаћина; Историја Југославије* (са Иваном Божићем, Милорадом Екмечићем и Симом Ђирковићем); *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита* 1, 2 и 3; *Вашинган и Јасеновац – Документи*.

¹³ Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, ISI, Beograd 2006, 240.

ционалу – Александра Павловића и Богдана Крекића.¹⁴ Тим поводом је Форин офис уручио писмени протест југословенској амбасади у Лондону који је, истина, југословенски амбасадор Вејвода одбио да прими, уз образложење да тај чин представља отворено мешање Британаца у унутрашње ствари Југославије.¹⁵

Нешто касније, 14. фебруара 1958, на састанку Бироа Социјалистичке интернационале све чланице те асоцијације позване су да изврше притисак на југословенске власти и заложу се за пуштање на слободу Павловића и Крекића. Тако су британски лабуристи чланови парламента 24. марта упутили посебан меморандум непосредно Јосипу Броз Титу. Представљајући се као „чврсте присталице трајног пријатељства између британског и југословенских народа“, који се сећају „с дивљењем антифашистичке револуције од 27. марта 1941. у Југославији, која је сјединила наше земље у рату против фашизма“ – они су изнели резерве према актуелним хапшењима у Југославији. „У последње време забринути смо због хапшења и затварања људи међународне репутације у социјалистичком покрету. С поштовањем вас молимо да дате амнестију, у духу оне љубави за слободу која је надахнула антифашистичку револуцију од марта 1941.“¹⁶ На крају меморандума прецизирано је да се захтев односи на Милована Ђиласа,¹⁷ партизанског генерала и бившег потпредседника, Богдана Крекића, бившег генералног секретара југословенских синдиката и оснивача Социјалистичке партије и Александра Павловића, бившег потпредседника Социјалистичке партије.

Не треба сумњати да је на тако одлучан став британских и, шире гледано, западноевропских политичара социјалдемократске оријентације утицао и агилни Живко Топаловић. Он није пропуштао ниједну прилику да се обруши на своје старе политичке противнике који

¹⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд ЦК СКЈ, 507/IX, 133/VII-16. *Односи Југославија – Велика Британија и југословенско-совјетски савез*.

¹⁵ Исто, 133/II-162; наведено према: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 241.

¹⁶ Исто, 133/VII-15.

¹⁷ Када је о Ђиласу реч, власт није показивала ни најмању намеру да попусти надзор над свим његовим поступцима. Као илустрацију наводимо једну од скоро рутинских забрана неког страног гласила, због објављивања интервјуа са Ђиласом. Савезни секретаријат за унутрашње послове доставио је Председништву СКЈ на увид превод интервјуа који је Питер Јанг (Peter Young), дописник америчког часописа *Лајф* направио с Милованом Ђиласом, уз коментар појединих Ђиласових ставова и његових забрањених књига и чланака. Чланак је објављен у *Лајфу* број 10 од 25. маја 1970. У Савезном секретаријату за унутрашње послове закључено је да тај број часописа треба забранити зато што у њему „има ставова који су по садржини у супротности са одредбама Закона о штампи и другим видовима информација, (чланови 72 и 74 Закона о штампи и другим видовима информација)“. АЈ, 507, Извршни биро Председништва СКЈ, IV-К. 18, 1970. година.

су, био је убеђен, под скутом Коминтерне дограбили власт у Југославији, као први који су одмах устројили диктатуру по совјетском типу, безочно присвајајући немале историјске заслуге и успехе српског синдикалног и радничког покрета, чији се утицај током међуратног периода осећао у свим грађанским странкама. „Они, уосталом, величају три мртва секретара Радована Драговића, Душана Поповића и Димитрија Туцовића, са чијим идејама немају ништа заједничког, док два друга секретара, др Александра Павловића и синдикалисту Богдана Крекића, држе у затвору. Комунистима је нужно да се некако вежу за Конгрес уједињења, посебно стога што би хтели за себе да вежу славну прошлост српске социјалдемократије и буду њени наследници“. Топаловић, чије су везе са британским лабуристима почивале на старом и присном познанству са Клементом Атлијем,¹⁸ био је посебно огорчен због страдања свог пријатеља Богдана Крекића, секретара Уједињеног синдикалног савеза, који је својевремено дошао у Лондон као члан једне синдикалне делегације и ту „многе зачудио храброшћу“ и чврстином ставова, да би после рата био принуђен да се врати у земљу, јер су му тамо били жена и деца.¹⁹

Југословенски комунисти су ову подршку лабуриста судски осуђеним предратним политичарима и отпаднику из својих редова Миловану Ђиласу одлучно одбацили као мешање у унутрашње ствари суверене државе усредсређено на њену дестабилизацију.²⁰ Било је очито да их је то погодило. Они су Павловићево и Крекићево ангажовање у Другом светском рату на страни Југословенске војске у отаџбини тумачили као отворену колаборацију с Хитлером, третирајући и једног и другог као „четничке кољаше“ и „активне квислинге“, чији актуелно политичко деловање није ништа друго до покушај подривања и рушења социјалистичког поретка и рестаурације монархије. Још им је апсурдније

¹⁸ Clement Richard Attlee (1883–1967), вођа британских лабуриста од 1935. до 1955. Први потпредседник коалиционе ратне владе Винстона Черчила и човек који је био најзаслужнији за убедљиву победу лабуриста на првим послератним изборима. И на наредним изборима, у фебруару 1950, лабуристи су под његовим руководством победили, мада тесном већином од свега пет посланика у парламенту. Одиграо кључну улогу у изградњи државе благостања на кејнсијанским економским темељима, тежећи пуној запослености; његова влада је национализовала највећа британска предузећа у рударству, електропривреди, железничком саобраћају и увела опште здравствено осигурање. Поборник Маршаловог плана и Труманове доктрине, залагао се за снажније присуство САД у Европи и жесток отпор Совјетском Савезу у Хладном рату. Током његовог мандата деколонизовани су Индија, Пакистан, Бурма и Цејлон, а он сам се нарочито ангажовао око решења за Индију и Пакистан. Увео Британију у Корејски рат 1950, што га је приморало на извесна буџетска кресања и изазвало кризу владе. На превременим изборима у октобру лабуристи су поражени, па је Атли био принуђен да поднесе оставку после нешто више од шест година на положају премијера.

¹⁹ Живко Топаловић, *Како су комунисти дограбили власт у Југославији*, Крагујевац 2001, 466 и даље, нарочито 598.

²⁰ АЈ, 507/IX, 133/II, 16, 162, 165, 166.

деловао став једног од лабуристичких првака Анајрина Бевана²¹ да „ако је неко политички незгодан, треба га скинути с власти, онемогућити, а не ставити га у затвор“.²²

У извештају Савета Европе помиње се и случај Живка Внука,²³ бившег уредника партијског недељника који је био задржан у полицијском притвору у Загребу априла 1959. године, али против кога није подигнута оптужница. Оцењује се да су то изоловани случајеви, али и да се кроз њих може увидети да постоји континуирана намера режима да се обрачуна за дисидентима на овакав начин, предузимањем повремених полицијских акција. Укупно се, констатује се у извештају, може говорити о извесном, мада невеликом, повећању броја оптужби за „непријатељску делатност против комунистичке Југославије“. Наводи се, без икаквих подробности, да је ухапшен и „један број комуниста који су се противили раскиду са СССР“.

Озбиљнији је био случај групе од 11 људи који су осуђени пред судом у Зеници за заверу против државе на казне затвора у трајању од шест до двадесет година. О том случају је, наводи се у извештају Савета Европе, писао лондонски *Тајмс* 6. априла 1959. у чланку под насловом „Хрватска завера уз инострану помоћ“.

Радило се о Славку Милетићу,²⁴ који је 10. априла 1953. у Зеници основао тајну организацију Хрватски ослободилачки покрет. Године

²¹ Aneurin Bevan (1897–1960), велшки лабуриста, један од најистакнутијих представника левог крила британске Лабуристичке партије, министар здравља и потом министар рада у влади Клемента Атлија од 1945. до 1951. и творац система националног здравственог осигурања. Оставком на министарски положај у знак протеста због увођења делимичне партиципације за неке здравствене услуге, заједно с још двојицом министара, Харолдом Вилсоном и Џоном Фриманом, изазвао кризу владе која је довела до превремених избора на којима су лабуристи изгубили власт. Пре рата жесток критичар помириљиве Чемберленове политике према Хитлеру, за време рата се залагао за што скорије отварање другог фронта у Европи како би се помогло Совјетском Савезу у борби против нацистичких снага.

²² АЈ, 507/IX, 133/II, 180, наведено према: Вогетић, *Nova strategija...*, стр. 241.

²³ Живко Внук, бивши уредник *Народної листи* и *Вјесника*, описао је, додуше наглашено субјективно, свој случај у тексту објављеном поводом 60. годишњице *Вјесника* у подлистку бр. 5 за 2000. годину: „Послије моје полемике с Бакарићем у вези са самоубојством психијатра Јулиуса, након објављивања моје *Психологије бирокрашизма* и поводу Ђиласова напада на Титов култ, мог приједлога да на својој партијској јединици полемизирам против Кардељевих догматских проповиједи о 'мађарској контра-револуцији' – избацују ме из СК, из стана на Опатовини у сустанарству у Улици Моша Пијаде 47 (у мој дио стана хоће убацити још и подстанара), од супруге службено захтијевају (опет Анка Берус) да се растане с 'непријатељем народа, државе и социјализма'. 'Док је жив', Внук се не може вратити 'у новинарство', грмнуо је Секулић Бунко, члан ЦК СКХ. Могао сам бити 'само коректор'! Напокон, због наставка опозиционарења 'по свим загребачким угловима', Удба ме хапси, затвара у самицу, отвара истрагу због кривичног дјела из чл. 174 КЗ и из чл. 118 КЗ (тешка казна строгог затвора до 20 година). Комунистичкој партији био је потребан државнопартијски новинар.“

²⁴ *Politički zatvorenik*, br. 216, Zagreb, ožujak 2010.

1958. Милетић и његових десет сабораца су ухапшени; у емигрантској штампи доцније се наводило да су били жртве издаје. Од Милетића се у истрази тражило да призна припремање атентата на Јосипа Броза Тита, али он то никада није признао. Окружни суд у Зеници изрекао му је казну од 20 година строгог затвора, а посебно је још осуђен на годину и по дана строге изолације, што је издржао у самици. Робијао је више од 11 година, од 1958. до 1969, када је обухваћен амнестијом. Почетком 1990. године Милетић је био један од утемељивача зеничког огранка Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) и први председник и оснивач Хрватског друштва политичких затвореника у Зеници. Као добровољац Домовинског рата заслужио је војни чин сатника (капетана) у хрватској војсци. Учествовао је у хрватско-муслиманским сукобима и заробили су га муслимани, припадници Армије БиХ. Године 1993. био је заточен у логору Армије БиХ. По ослобађању из логора, заједно са целом породицом налазио се у избеглиштву. Умро је у Водицама 21. фебруара 2010. године, а сахрањен у Пировцу крај Шибеника. Објавио је књигу *За достојанство и слободу*, у издању Хрватског друштва политичких затвореника у Мостару 2006. године.

Другу илегалну хрватску политичку организацију у Босни и Херцеговини, организацију „Млади Хрвати“, основао је 1956. Томислав Видовић из Сарајева. Та организација, која је била замишљена као покрет, угушена је 1959. године суђењем њеним припадницима и потоњим издржавањем затворских казни. Видовић је похађао ђаковачку богословију, али ју је већ после прве године напустио, уписао Правни факултет и бавио се другим, отвореније политичким пословима. Радио је као новинар у листу *Ослобођење*, а сарађивао је и у више других листова који су излазили у Сарајеву и Загребу. Путовао је у Рим где се срео са др Крунославом Драгановићем,²⁵ затим у Беч и на друга

²⁵ Крунослав Драгановић (Брчко, 1903 – Сарајево, 1983), фрањевачки свештеник Врхбосанске надбискупије. Докторирао црквену историју у Риму 1937, с темом „Масовни прелазак католика на православље у хрватским говорним подручјима за вријеме турске владавине“. Дисертацију је одбранио на немачком језику. Од 1940. доцент, а од 1942. редовни професор црквене историје на Теолошком факултету у Загребу. Као незванични представник НДХ одлази 1943. у Ватикан, одакле координира помагање и прихват хрватских избеглица. Академик Екмечић у студији *Дуго кретање између клања и орања* (Завод за уџбенике, Београд 2008, 502) наводи да га је на тај пут послао сам надбискуп Степинац. Организатор „пацовских канала“ преко којих су многи усташки званичници и официри, као и немачки нацисти, међу којима и Клаус Барби, пребачени у Аргентину и земље Блиског истока, избегавши суђења за ратне злочине. Успешно организовао „извлачење“ усташког блага из трезора НДХ. У Југославији се поново обрео 1967, када је 15. новембра на конференцији за штампу у Сарајеву поздравио „демократизацију и хуманизацију“ живота под новом влашћу. Притворен, да би после 42 дана био пуштен на слободу, без подизања оптужнице. Негирао тврдње хрватске емиграције да га је киднаповала Удба. Према подацима објављеним у документима ЦИА са којих је скинута ознака тајности (<http://www.archives.gov/press/press->

места, све за потребе организације „Млади Хрвати“. Његово кретање је годинама пратила Служба државне безбедности. Власти су га, скупљајући материјал за оптужницу, пустиле да делује до одређене тачке, док је поступно и полако организовао тројку по тројку. Видовић се повезао и са радио-станицом Мадрид за коју је слао извештаје под псеудонимом *Снага која буја*, а то су чинили и неки други чланови његове организације.

Видовић је ухапшен 26. маја 1959. у Сарајеву, а потом су се низала друга хапшења, његових истомишљеника и сабораца, да би на крају била подигнута заједничка оптужница. Суђење је трајало врло кратко и брзо су изречене пресуде: Томислав Видовић добио је 15 година строгог затвора, Жељко Гашо шест, Ернест Јаблановић шест, Јаков Јурић седам, Анте Мињушић две, Мирко Шуњих десет, Здравко Симић девет, Божо Бонић девет, Мијо Бонић три, Анте Чурак седам, Јосип Чепрнић пет, Стјепан Шуњић осам, Вјекослав Љубас шест, Бранко Сиврић 2,5 и Венцел Ласић девет година строгог затвора.

Видовић је казну издржавао у Зеници, Нишу и Фочи. На слободу је пуштен 27. јула 1968. године, у склопу амнестије. Никада му није било дозвољено да напусти земљу. Последњу годину радио је у Енергоинвесту у Лукавици, где је изненада преминуо 9. октобра 1985, у 51. години живота.

Организација „Млади Хрвати“ је формирана по узору на хрватску католичку студентску омладину Босне и Херцеговине која је 22. априла 1939. објавила *Пројас хрватских свеучилишћараца о Босни и Херцеговини*. На темељу тог прогласа Видовић је градио своје планове, програм, организацију и устројство „Младих Хрвата“. У оптужници је наведено да је добијао директиве из иностранства, што је он одлучно негирао, наглашавајући да су се сви његови контакти с хрватском емиграцијом сводили само на једно: тражио је објективно мишљење за свој рад, потпуно јединство хрватске емиграције и „јасну ријеч пропаганде, коју ће разумјети хрватски човјек у домовини“. О његовом раду је свештеник Хрвоје Травњанин Гашо, који је заједно са њим студирао на ђаковачком Богословском факултету, објавио 2009. године књигу *Млади Хрвати*, у Новој Били.²⁶

Оба босанска процеса припадницима илегалних хрватских организација треба сагледавати у контексту изузетно компликованих односа државе и цркве, пре свега државе и Римокатоличке цркве у Југославији. Ти односи су, због чињенице да је седиште католичке цркве ван

releases/2002/nr02-52.html), Драгановић је од 1959. до 1962. радио за америчку војну обавештајну службу. Из његовог досијеа у архиви ЦИА види се да је та агенција била прилично сумњичава у погледу поузданости података које је достављао, услед чега је Војска САД, како се наводи, прекинула сарадњу са њим.

²⁶ *Politički zatvorenik*, br. 216, Zagreb, siječanj 2010.

земље – што ниуколико не умањује изразито националну обојеност, у многоме чак и националну суштину, католичке цркве у Хрвата – одувек представљали поуздан показатељ степена отворености државе према спољном свету.

Највиши великодостојник Римокатоличке цркве у Југославији, надбискуп Алојзије Степинац ухапшен је 18. септембра 1946. године. Већ недељу дана касније, 25. септембра, Тито је директно оптужио католичку цркву и Степинца за саучесништво у формирању крижарских група²⁷ следећим речима: „Сама глава цркве, Степинац, био је у то умјешан. То показује процес у Загребу, а и ја лично то врло добро знам.“²⁸ У том говору који је одржао страним студентима, Тито је нагласио да је највећи део католичког свештенства и укупне црквене хијерархије активно учествовао у борби против народноослободилачког покрета, напомињући да је таквих случајева било и код других вероисповести, али да је то било најизраженије код католичке цркве: „Оне који су криминално згријешили постријељали смо, а оне који нису активно судјеловали у покољима већ су идеолошки припремали, нисмо стријељали, јер их је било много. Када бисмо их све позвали на одговорност, онда би их требало половину хапсити.“²⁹

Посебно су биле изражене мере репресије према римокатоличком свештенству у Босни и Херцеговини. У Мостару је 22. априла 1948. ухапшен бискуп мостарско-дувањски Петар Чуле и спроведен у мостарски затвор где су га ислеђивали Миле Перковић и Бранко Шекарић. Оптужницу је 28. јуна 1948. подигао Чедомир Мијовић, јавни тужилац БиХ у Сарајеву. Уз бискупа Чулу били су оптужени фра Младен Барбарић, фра Руфин Шилић, дон Мате Нуић, фра Златко Сиврић, као и часне сестре Славица Бошњак, Кресценција Новак, Мелита Галић, Даница Бартолић, Отилија Дуганцић и Феликса Кравчар. Сем Златка Сиврића, сви остали су оглашени кривима и 18. јула 1948. осуђени на казне затвора. Судско веће којим је председавао Тахир Хаџовић осудило је бис-

²⁷ Хрватски крижари су били махом војници, подофицири и официри поражених Оружаних снага Независне Државе Хрватске, најчешће усташе, а у знатно мањем броју домобрани или Хрвати који су за време рата припадали легионарским немачким јединицама. Међу њима је било и чланова усташког покрета који за време рата нису били припадници војних јединица. Општи циљ крижарског покрета била је борба против комунистичких власти и обновљене Југославије, односно тежња ка обнови НДХ. У суштини, крижари нису били верски покрет, али је вера била врло изражена карактеристика помоћу које су позивали у борбу против „безбожних“ комуниста. Изједначавањем вере и нације истицали су у први план своје хрватство. Милорад Екмечић пише да су Крижари герилске формације које је стварала Римокатоличка црква. „Врх им је био у Ватикану, а један од врховних челника био је фрањевац Крунослав Драгановић“ (*Дуго њушовање...*, 505).

²⁸ Јосип Броз Тито, *О безбједности и друштвеној самозаштити*, Народна књига, Београд 1982, 217–218.

²⁹ *Исто*.

купа Чулу на 11,5 година затвора. Он је у затвору провео седам и по година и још две године у заточеништву у једном фрањевачком самостану. Оптужница га је теретила за „колаборацију с непријатељем и везу с крижарима“. Цемал Биједић, који је у време суђења био помоћник министра унутрашњих послова НР Босне и Херцеговине, казао је после свега бискупу Чули: „Таква је била директива, мој бискупе“.³⁰

Колики је значај КПЈ придавала борби против онога што је сматрала негативним утицајем цркве уопште и, посебно, католичког клера, види се и из реферата Едварда Кардеља на 5. конгресу КПЈ у јулу 1948. Кардељ је том приликом, између осталог, рекао: „Из мешавине окорелих ратних злочинаца, професионалних издајника, шпијуна и просто заведених елемената из редова такозваних расељених лица – која данас представљају југословенску емиграцију на Западу – регрутују се илегални курири за шпијунске везе с реакцијом у Југославији, диверзантске групе које треба да ометају рад југословенских трудбеника на мирној изградњи ослобођене отаџбине. Али (...) без подршке у народу, злочинци се брзо проваљују, (...) открива (их) будност наших радних маса, (...) наши органи Државне безбедности баш зато што се они ослањају на те масе и што су се развили у способног чувара наше народне власти, учећи се на искуствима илегалног револуционарног рада у старој Југославији, учећи се на богатим искуствима борбе совјетске власти против контрареволуције. Као и раније, тако се и у овој дружини појављује најреакционарнији део клера, нарочито католичког. (...) Представници цркве и клера узимају такође активног учешћа у организацији диверзија и шпијунаже у корист иностраних империјалистичких сила“.³¹

Карактеристична је још једна Кардељева изјава, на састанку Информбироа 1947. у Пољској.³²

„С једне стране смо увећали притисак против најреакционарнијег дела црквене хијерархије, а с друге стране, ми дајемо концесије, па и материјалну помоћ оном делу хијерархије и попова који су склони да сарађују са државом и који су незадовољни с ватиканском политиком, која их тера у све оштрији сукоб с нама. У резултату тога, ми смо постигли приличне успехе (...) Тако смо имали у овој години, у вези с разним

³⁰ Lav Znidarčić, „Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu“, *Za kraljevstvo Božje – Život i djelo nadbiskupa dr Petra Čule*, Crkva na kamenu, Mostar 1991, 109–133, у: Ivan Lučić, „Progon katoličke crkve u Bosni i Hercegovini u vrijeme komunističke vlasti (1945.–1990.)“, *Croatica Christiana periodica*, God.36 (2012), 69, str. 105–144. hrcak.srce.hr/file/133407. (Сајту приступљено 12. фебруара 2016).

³¹ Едвард Кардељ, „Комунистичка партија Југославије у борби за нову Југославију, за народну власт и социјализам“, *Петти конгрес Комунистичке партије Југославије – извештаји и реферати*, Култура, Београд 1948, 341–342.

³² АЈ, Кабинет маршала Југославије КМЈ (836), I-3-b/759–2.

црквеним свечаностима, низ сукоба између самих учесника тих свечаности, па чак и масовних туча. (...)

Много су јаче наше позиције у православној цркви. Ту је диференцијација много дубља. На ниже свештенство ми имамо врло јак утицај, који датира још из времена рата. У неким републикама, као што је на пример у Црној Гори и Македонији, свештенство стоји скоро компактно уз народну власт, а у Србији, Босни и Хрватској у врло великом делу реакционарни врхови црквене хијерархије немају (...) активно за себе већину свештенства.³³ (...)

Што се тиче муслиманске цркве, која има, наравно, много мањи значај, ми смо у последње време постигли врло озбиљан успех том истом тактиком диференцијације. На последњем сабору те цркве био је изабран нови поглавар муслиманске цркве реисул-улема који је тесно повезан за Народни фронт. Ниже свештенство је, међутим, великим делом непријатељски расположено према нама, али ће после промене у врху, свакако бити много лакше да се ломи њихов отпор одоздо. Ми не сумњамо да ће наше мере против реакционарне хијерархије свих цркава морати још више да се поопштре, али смо истовремено уверени, да ћемо и у погледу даље унутрашње диференцијације постићи нове успехе.“

Највећи део католичког свештенства и верника, пре свега међу Хрватима у Босни и Херцеговини, послератну обнову Југославије доживљавао је као обнову иноверне тираније. У таквом друштвеном

³³ Да би се јасније сагледао положај Српске православне цркве у том периоду, мора се имати у виду да је она у Другом светском рату изгубила огроман број свештеника и црквених великодостојника, пострадавши несамерљиво више него друге традиционалне верске заједнице, па је то што Кардељ назива „диференцијацијом“ спроведено у десеткованој установи СПЦ. Према подацима из Извештаја о раду Св. Архијерејског Синода од 1941. до 1946. који је био поднет на редовном заседању Светог Архијерејског Сабора 20. априла 1947, од почетка рата 1941. до 9. маја 1945. убијена су 544 православна свештеника (од тога 171 од усташа, 213 од партизана и 84 од Немаца). Наведено према: *Српска Црква у Другом светском рату*, из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, приредио Епископ Атанасије, посебан отисак из зборника *Србија и коменџари* за 1990/91, издање Задужбине Милоша Црњанског, Београд, 1991. Приређивач напомиње да се, на темељу додатних сазнања, број свештеника пострадалих од руке партизана основано може повећати на 298, чиме се укупни број убијених свештеника СПЦ увећава на 629. Осим тога, већ у марту 1945. партизанске власти су организовале први „Македонски црквени Народни сабор за расправљање важних питања црквенонародног карактера“, чији су делегати исказали „једнодушну жељу православних Македонаца да се учини што је потребно за што скорије проглашење самосталне Македонске православне цркве“, противно канонском праву. На трећем таквом сабору 19. јула 1967. донета је „одлука о проглашењу аутокефалности Македонске православне цркве“. СПЦ није подлегла политичким притисцима да призна ту одлуку и раскол ни до данас није превазиђен. Парцијални увид у жртве СПЦ може се стећи и у документу из 1945. о свештенству Епархије Горњокарловачке изгинулом на почетку рата (АЈ, Ф83/Лични фонд Саве Косановића /Фа 6).

контексту и с обзиром на однос већине свештенства према новој власти сасвим логично делује констатација изнета 1950. године у оцени „односа месних и светских органа Народне власти према питању религије“ у Љубушком која гласи: „Данас нема свећеника који помаже народну власт било како“. Непосредно пре те констатације наведено је да су 1949. године осуђена петорица свештеника са тог подручја: Анте Багарић на три године затвора с принудним радом, Винко Драгичевић на три године и шест месеци затвора, Драго Стојић на две године затвора с принудним радом, Владо Влашић на годину дана затвора и конфискацију 35 дунума земље и Ратимир Кордић на три године затвора и једну годину лишења грађанских права.³⁴

Римокатоличка црква је сама схватила да ипак треба предузети нешто да се та изузетно тешка ситуација, у којој је било скоро онемогућено свакодневно деловање, промени. У Београду је 23. септембра 1949. Јосип Броз Тито примио групу фрањеваца босанске фрањевачке провинције, на челу с провинцијалом Јосифом Маркушићем. Резултат тих разговора била је, између осталог, појава Иницијативног одбора за оснивање Удружења католичких свећеника (УКС) НР Босне и Херцеговине.³⁵ Председник одбора био је фра Боно Остојић, жупник из Кисељака. У Сарајеву је 25. и 26. јануара 1950. одржана оснивачка седница Удружења католичких свећеника „Добри пастир“. Удружење је, како наводи Иван Лучић, „основано под притиском власти и под њиховим будним надзором“.

Свештеници који су били чланови тог удружења веровали су да је то једини начин на који могу да опстану, сачувају цркву и народ, па можда и да напредују у новим условима; у сваком случају, то су доживљавали као једини начин на који могу да избегну претње режима. У том контексту треба тумачити и резолуцију оснивачке скупштине у којој између осталог пише: „Код нас напосе социјализам је жива друштвена стварност у којој Црква, као стољетна проповједница братске једнакости људи, може и мора наћи своје право мјесто“.³⁶

Удружењу је одмах приступило 169 чланова, а до 1952. године учлањено је 205 свештеника. Од тога је током прве године у чланству било 57% босанских фрањеваца, 29% херцеговачких фрањеваца и 14% дијецезанских свештеника. Чланови удружења су имали социјално осигурање и пензију, и мање су били на удару власти. Посебне заслуге за оснивање Удружења католичких свећеника „Добри пастир“ имао је

³⁴ Архив Хрватске, СО ССРН Љубушки 1945–1954, Записници са састанака, кутија 1, 1950, Пб-8, „Подаци о неким питањима религије“, у: I. Lučić, наведено дело.

³⁵ Детаљније о свештеничким удружењима у: Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića* 3, ISI, Beograd 2013, 312–315.

³⁶ Miroslav Akmadža, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945–1966*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Tkalčić, Zagreb 2003, 107.

Ђуро Пуцар-Стари, председник Владе Босне и Херцеговине и један од највиших комунистичких руководилаца у БиХ. У Загребу је 12. новембра 1953. одржана Оснивачка скупштина Сталешког друштва католичких свећеника НР Хрватске, али је убрзо постало очигледно да су поједини свештеници прихватили чланство и ангажман само да би могли што ефикасније да помогну својој заточеној сабраћи. Зато су ухапшени и осуђени на дугогодишње затворске казне, због покушаја да испослују ослобађање групе фратора из затвора, фра Фердо Влашић, фра Смиљан Звонар, фра Гауденције Иванчић, фра Даринко Бркић, фра Драго Стојић и још три световна лица. Највишу казну добио је фра Фердо Влашић, који је 11. јула 1952. осуђен на 16 година строгог затвора и пет година ограничења грађанских права.³⁷

Након што је Радио Ватикан 29. новембра 1952. објавио списак нових кардинала, на коме је био и загребачки надбискуп Степинац, југословенске власти су 17. децембра 1952. прекинуле дипломатске односе с Ватиканом, због мешања Римокатоличке цркве у унутрашње ствари ФНРЈ и због њеног непријатељског деловања. Дан раније, 16. децембра, Тито је у говору одржаном у Смедеревској Паланци оптужио Ватикан за вођење „италијанске империјалистичке политике“ и закључио: „Осим тога Ватикан је испуњен великим огорчењем према нашој социјалистичкој земљи, он мрзи социјализам и ради све могуће против нас. Он је направио и такву подлост да је ратног злочинца Степинца прогласио за кардинала и хоће да му метне кардиналски шешир. Видите, он је увриједио читаву нашу земљу. Зар нема у Југославији још других бискупа – има их старих као Метузалем – али ово је политички бискуп. Он је послужио у аранжману између Александра и Ватикана приликом конкордата и постао је бискуп преко ноћи. Није он то постао због неке светости и великих заслуга, као што би то могао рећи Папа, него је то било и онда политичко питање као што је и данас. Али они неће дочекати да Степинац буде бискуп у Загребу. Ја им то гарантирам.“³⁸

Истог дана Едвард Кардељ је на седници Спољнополитичког одбора Народне скупштине ФНРЈ оценио, између осталог, да сама чињеница да је држава успела да успостави толерантне односе са свим другим црквама сем са Римокатоличком „указује на то да одговорност не лежи на држави, него на вођству католичке цркве, односно на Ватикану који му диктира такву политику“.³⁹

У духу опште колективизације основана је и Свећеничка задруга. Иако се не може једнозначно оценити да су чланови Удружења католичких свећеника били пуки послушници режима (рецимо, у

³⁷ Окружни суд у Мостару, Књига уписа, Р. број 127/52, у: I. Луčić, *n. d.*

³⁸ *Тито, говори и чланци VII*, Напријед, Загреб 1959, 351–352.

³⁹ Edvard Kardelj, „O antijugoslovenskoj politici Vatikana“, *Problemi naše socijalističke izgradnje, knjiga III*, Kultura, Beograd 1954, 259–226.

часопису *Добри њастир* било је полемике с Матавуљевим делом, како с романом *Бакоња фра Брне*, тако и с филмом који је у то време по њему снимљен,⁴⁰ а на страницама часописа објављивана су и дела осуђених или од власти проказаних свештеника, као и некролози онима који нису били по вољи власти) бискупи су се ипак противили оснивању тих задруга, које су доживљавали као „покушај комунистичких власти да разбију католичку цркву, разједине свећенике и вјернике, да би у будућности довели до раскида са Светом Столицом и до оснивања тзв. народних цркава“.⁴¹

Бискупи на челу са Степинцем сматрали су да задруге нису ништа друго до покушај комуниста и Удбе да разбију цркву и одвоје је од Ватикана. У том смислу бискупска конференција је 26. септембра 1952. оштро осудила и забранила оснивање свештеничких задруга, али су оне ипак наставиле да делују, што због претњи и уцена власти, а што због привилегија које су њихови чланови имали. Црквене власти у Босни и Херцеговини нису предузимале мере црквеног кажњавања према члановима удружења, проценивши да је број чланова превелик па би у том случају верници у БиХ остали без многих других духовника, којих је ионако било мање него што је предвиђено црквеним канонима.

Председник Комисије за верска питања Извршног вијећа НР Босне и Херцеговине Милан Бањац указао је на „запажену подвојеност како световног, тако и редовничког клера по низу политичких питања. То је нарочито дошло у вези прошлих избора, као и у погледу сарадње цркве и државе. На овим питањима дошло је до отворене диференцијације клера. Оној групи фрањеваца који искреније стоје на линији сарадње приступа и по који световни свећеник, док званична руководства и реакционарни дио клера или пасивним држањем или отвореније говоре против те сарадње. У исто вријеме, запажена су и отворенија трвења босанских фрањеваца и подјела на двије струје, за и против Удружења.“⁴²

Однос југословенске државе према Римокатоличкој цркви мењао се и у складу с променом спољнополитичких приоритета. „Под притиском САД, западних земаља и јавног мњења у свету, као и потребе да обезбеди њихову подршку и помоћ у сукобу са СССР-ом, југословенски режим је постепено ублажавао своје држање према цркви“.⁴³ Степинац је условно ослобођен и пребачен из затвора у Лепоглави у кућни притвор у Крашићу. Поједини чланови Удружења католичких свећеника

⁴⁰ Филм *Бакоња фра Брне* снимљен је 1951. у продукцији Јадран филма, сценарио и режија Федор Ханжековић, музика Борис Папандопуло, главне улоге Миша Марковић и Милан Ајваз.

⁴¹ I. Lučić, n. d.

⁴² Хрватски државни архив, Комисија за односе с вјерским заједницама, кутија 38, пов. 82/1–1958, Кратка анализа о активности УКС-а, М. Бањац, у: I. Lučić, n. d.

⁴³ Драгољуб Живојиновић, *Вајшкан, Католичка црква и југословенска власти 1941–1958*, Терсит – Просвета, Београд 1994, 435.

тада су чак добили државна одликовања. Тако су 1955. фра Јосип Маркушић и фра Боно Остојић од Тита добили Орден братства и јединства првог реда, док су 1959. године исто одликовање добили фра Карло Карин, фра Миле Леко, фра Серафим Додиг и др Растислав Дрљић.⁴⁴ Било је занимљивих епизода приликом доделе одликовања. Упечатљив је случај ђаковачког бискупа Антуна Акшамовића, „којега су ... комунистичке власти непосредно након рата, заједно с надбискупом Алојзијем Степинцем, прогласиле ратним злочинцем,⁴⁵ а потом 15 година након тога – 20 дана пре смрти – одликовале Златним орденом и Дипломом братства и јединства“.⁴⁶

Потпредседник Савезног извршног већа Александар Ранковић послао је 18. јула 1959. циркуларно писмо републичким извршним већима о односима цркве и државе. Позивајући се на Закон о правном положају верских заједница од 22. маја 1953. Ранковић пише да је процес нормализације цркве и државе знатно смањио утицај најреакционарнијих елемената у верским заједницама. „Мада су се у последње време и са Римокатоличком црквом односи нешто побољшали, они још нису такви да се могу сматрати нормалнима као што је то са другим верским заједницама (...) зато што ова црква не настоји да своју делатност усклади са Уставом и законима и што се још није одрекла својих политичких претензија и свог ранијег привилегованог положаја“.⁴⁷ У допису који је државни секретар за унутрашње послове ФНРЈ Светислав Ђећа Стефановић послао секретару за унутрашње послове НР Босне и Херцеговине Сафету Филиповићу и осталим републичким секретарима указује се чак на извесне негативне последице разних мера према верским заједницама.

„У последње време неки републички секретаријати за унутрашње послове предузимали су разне мере према појединим истакнутим и руководећим представницима верских заједница, а да СДСУП претходно није обавештаван, нити је тражено његово мишљење и сагласност. Тако је кажњен сплитски надбискуп (Фране) Франић, обављен је разго-

⁴⁴ *Dobri pastir, 1950–1960*, Sarajevo 1960, 1–4, 427, у: I. Lučić, n. d.

⁴⁵ Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, *Злочини окупатора у Срему 1941–1944*, Нови Сад 1946, на стр. 331, под насловом „Списак истакнутих ратних злочинаца из групе масовних злочина, „Почетак окупације, стварање НДХ и први месеци државно-правног режима“, где се иза имена надбискупа Алојзија Степинца одмах наводи „Акшамовић др Антун, бискуп ђаковачки“, цитирано у: Marin Srakić, „U ime naroda. Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovskog sjemeništa u Đakovu 1959–1960“, *Diacovensia*, vol. 2, no. 1, rujан 1994, 23–57.

⁴⁶ А. Акшамовић, (*posljednje pismo monsinjoru Rudolfu Švereru*, 18. rujна 1959). У писму бискуп извештава свог некадашњег секретара о „свечаности“ предаје ордена, у: *Дијецезански архив у Ђакову*, фонд Столни каптол ђаковачки, цитирано у: М. Srakić, n. d.

⁴⁷ ФНРЈ, Савезна народна скупштина, Савезно извршно веће, пов. бр. 12, 18. јул 1959, Београд

вор службеника ДСУП-а НР Хрватске са загребачким надбискупом коадјутором (Фрањом) Шепером, покренут је кривични поступак против задарског бискупа (Мате) Гарковића, хапшен је истакнути представник Словачке евангелистичке цркве из Пивнице Густав Бабиљон, предузете су извесне мере према љубљанском бискупу. О неким од тих мера СДСУП је био обавештен тек пошто су биле предузете, а о неким када су већ биле у току. Оваква пракса може да има негативних последица на плану односа верских заједница и државе у целини и она у сваком случају може да смета успешном спровођењу јединствене политике према верским заједницама у ФНРЈ“.⁴⁸

Затим су у невеликом размаку умрли папа Пије XII (9. октобра 1958) и кардинал Алојзије Степинац (10. фебруар 1960). Југословенске власти су, настојећи да поправе односе с Римокатоличком црквом, опет у склопу већег отварања према свету, пре свега западном, оцениле како су управо та двојица црквених великодостојника била крива за лоше односе државе с црквом и наговестиле предстојеће побољшање односа. Процењивало се да би уређени односи могли да допринесу бољем разумевању политике Југославије у римокатоличком свету, слањењу антијугославенске активности свештеника и друге емиграције и отупљивању антикомунистичке пропаганде која је користила несрећно стање односа између Римокатоличке цркве и социјалистичких држава. Сматрало се и да би се сређивањем односа са Св. Столицом дала подршка „левым снагама“ и осталим „прогресивним покретима“ на Западу у борби против „разних клерикалних и конзервативних партија и удружења“. С друге стране, Ватикан је имао интерес да ојача положај цркве у земљи и обезбеди повољније услове за своје везе са неангажованим земљама, као и да ојача позиције Римокатоличке цркве у решавању проблема са којима се она сусретала у свету.⁴⁹

Први непосредни сусрети представника Свете Столице и Амбасаде СФРЈ у Риму одиграли су се 1963. године. После првих, првенствено информативних и прелиминарних разговора (1963. и 1964), званични преговори између Ватикана и СФРЈ вођени су у Београду од 15. до 23. јануара 1965, па су настављени (од 29. маја до 8. јуна 1965) и завршени у Риму 25. априла 1966. Коначно је 25. јуна 1966. у Београду потписан Протокол о питањима о којима је постигнута саглас-

⁴⁸ ФНРЈ, Државни секретаријат за унутрашње послове, Управе државне безбедности, број 601, 20. II 1959, Државном секретару за унутрашње послове БиХ другу Сафету Филиповићу – државни секретар за унутрашње послове ФНРЈ Светислав Стефановић. Руком је додато да су с дописом упознати друг В. Чоловић и још једна особа (име нечитко), потпис Божо, у: I. Луčić, n. d.

⁴⁹ АЈ, фонд 144, Комисија за верска питања ФНРЈ (СФРЈ), ф-101, Информација Савезне комисије за верска питања о односима између СФРЈ и Св. Столице, 26. мај 1966, у: Nikola Žutić, „Protokol Jugoslavije i Vatikana iz 1966“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2013.

ност.⁵⁰ Размена изасланика Свете Столице и владе СФРЈ извршена је у новембру 1966. године. Односи између Југославије и Ватикана у потпуности су обновљени 1970. године. Побољшању односа Ватикана и Југославије, као и Ватикана с комунистичким земљама у целини узев, умногоме је допринео Други ватикански концил, одржан под руководством папа Јована XXIII и Павла VI у Риму од 11. октобра 1963. до 8. децембра 1966. године. На њему је допуштена могућност екуменског зближавања са православцима и на известан начин су отворена врата дијалогу с марксизмом.

Председник Тито је 29. марта 1971. посетио папу Павла VI и тај догађај је изазвао огромну пажњу како домаће, тако и светске јавности.⁵¹ То је умногоме био израз Титовог настојања да придобије латинскоамеричке земље за несврстану политику. На путовању по Јужној Америци 1963. године Тито је имао извесних неприлика (кардинал Рио де Жанеира оптужио га је за атеизам, па су двојица бразилских гувернера одбила да га приме, док су у Чилеу два министра поднела оставке протестујући због његовог доласка). Потпуно је другачија била атмосфера у Њујорку, где је Тито отишао после завршетка пута по Латинској Америци. Одржао је говор у Генералној скупштини Уједињених нација заложивши се за мир и забрану нуклеарних проба и ту је за говорницом доживео овације.⁵² Припадници српске и хрватске емиграције, међутим, приредили су му на улицама Њујорка, испред зграде УН, демонстрације с транспарентима, називајући га убицом и вређајући га разним погрдним именима. „Један демократски сенатор из Конектиката рекао је да је Тито 'зао човек с окрвављеним рукама', док га је један републикански сенатор назвао 'касапином из Београда'“.⁵³

Тито је процењивао да му за остварење политичких амбиција може помоћи побољшање односа с Римокатоличком црквом, па је цркви у Југославији понудио као узор неке католичке бискупе у Латинској Америци, који су се одлучно противили доминацији америчког капитала. У то време се у *Гласу концила* појавио интервју бразилског бискупа Елдера Камаре,⁵⁴ кога су звали „црвени бискуп“, а који се у том

⁵⁰ Подробније о току преговора у: Nikola Žutić, „Protokol Jugoslavije i Vatikana iz 1966“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2013, 135–157.

⁵¹ АЈ, Кабинет председника Републике (КПР), 837, Извештај о посети Ј. Б. Тита Ватикану, I-2/48–2.

⁵² АЈ, 837, Извештај о учешћу Ј. Б. Тита на XVIII заседању Генералне скупштине Уједињених нација, 22–25. октобар 1963, I-2/17-7.

⁵³ Jasper Ridley, *Tito – biografija*, Prometej, Zagreb 2000, 399–400.

⁵⁴ Hélder Câmara (1909–1999), бразилски католички свештеник, надбискуп Ресифеа. Верску службу започео у фавелама Рио де Жанеира, целог живота помагао сиротињу. По повратку с Другог ватиканског сабора земљу своје надбискупије поделио је локалном сељаштву, иселио се из бискупског двора и настанио у сакристији једне цркве. Чувена је његова изјава: „Кад дајем храну сиротињи, називају ме свецем. Кад питам зашто сиротиња нема хране, називају ме комуњаром“.

интервјуу позитивно изразио о социјализму и као посебно вредан истакао југословенски пример. Он је позвао на остварење „људског социјализма, који ће респектовати и религију као ослободилачку снагу“.⁵⁵

*

Иако Савет Европе никада није престао да прати однос југословенских власти према верским заједницама, посебно према Римокатоличкој цркви,⁵⁶ у тренутку о коме пишемо ипак су за Стразбур били важнији односи које Југославија развија на спољнополитичком плану. У извештају Савета Европе наводи се да су односи са Совјетским Савезом доста хладни. То се објашњава тиме што је Југославија, како се оцењује, замерила Совјетском Савезу Хрушчовљевоу посету Албанији 1959. године па су након тога југословенско-совјетски односи запали у кризу, као и односи с „проблематичним суседом Албанијом и далеком Кином“. Констатује се да је председник Тито уложио много напора да успостави и побољша односе са земљама попут Судана, Етиопије, Уједињене Арапске Републике, Цејлона, Индонезије, Индије и Бурме, као и са земљама Централне и Јужне Америке. У бројним аранжманима који су уследили током његових посета тим земљама, Југославија је с домаћинима уговорила многе извозне кредите којима је подстакла извоз сопствене робе на тржиште Трећег света.

У закључку извештаја се запажа да на свим пољима развоја Југославија бележи изузетно добре резултате, као и да се дипломатски односи и спољна политика развијају веома интензивно и свеобухватно. „Наравно, мора се прихватити чињеница да је Југославија комунистичка земља. *Партија има одлучујућу улогу у политичком и економском животу. Било би погрешно ставити Југославију у исту категорију са осталим земљама-савезницима Совјетског Савеза због очигледне различитости између ње и других земаља Источне Европе и зато ми морамо да увидимо ту разлику* (курзив – Р. М.).“⁵⁷

Југославији се признаје да има другачије комунистичко уређење од остатка Источне Европе и оцењује се да је то уређење знатно мање недемократско него у земљама лагера, те се као такво мора поздравити и увек сврставати у посебну категорију у односу на источноевропске земље. Изнето је и очекивање да ће Југославија у неком будућем периоду тежити ка већој демократизацији и још већој слободи говора.

⁵⁵ Цитирано према: I. Lučić, n. d.

⁵⁶ Више о томе у: Ратомир Миликић, *Југославија и Савез Европе 1980–2000 – Југославија и Парламентарна скупштина Савеза Европе од Титове смрти до нове државе*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд 2012, 71 и даље.

⁵⁷ Архив ПССЕ, документ 1089, 20. јануар 1960.

Предочавајући овај документ у Савету Европе, известилац, британски посланик Рандал изнео је и лични став о Југославији: поновио је оцене изнете у документу чији је аутор био и нагласио да Југославију треба увек одвајати од осталих земаља које се налазе иза гвоздене завесе јер се у њој у већој мери поштују људска права и јер постиже неупоредиво боље економске и остале резултате у развоју земље. По његовој оцени, у економском погледу Југославија је много ближа појединим земљама Запада него Совјетском Савезу. Подсетио је на Титове речи које су пренели неки западни медији: да се у Комунистичкој партији Југославије налазе и економисти и комунисти, с тим што су ови други у значајној мањини. Известилац наводи да је политика Југославије у ствари економија, а да су задржане само поједине догме комунистичког устројства. Југославију треба доследно подржавати у напорима да изабере другачији пут од остатка комунистичког света, јер кад год се за то укаже прилика треба показати да неслога постоји чак и међу комунистима, закључује Рандал.

У погледу самог текста резолуције као ни у дебати није било никаквог посебног реаговања, ни наглашено негативног ни наглашено позитивног, у Скупштини Савета Европе, из чега се могу закључити две ствари. Једно је да су посланици, иако изабрана лица која самостално одлучују, у случају Југославије поштовали основна дипломатска правила, тако да нису желели да изнесу отворене критике на рачун земље која им, истина, није одговарала по карактеру политичког уређења, али која им, због изванредног геостратешког и политичког положаја, кад већ није била савезник, свакако није била директан непријатељ и са којом је било корисно одржавати добре односе.⁵⁸ Тако су се понашале владе земаља чланица, а тај образац понашања, у складу с неписаним правилима, очито су прихватили и посланици тих земаља. Друга могућност јесте да је толико опало интересовање за Југославију да нико није хтео нити знао шта уопште може даље да прича о њој. То је ипак мало вероватно, јер би у том случају документ изазвао бар неку реакцију посланика у сали, било то одобравање или критика; у крајњој линији, у извештају се помињу случајеви непоштовања појединих основних људских права и слобода попут слободе говора на шта су посланици у Скупштини Савета Европе традиционално били осетљиви, али су сада ту осетљивост превладали.

Укупно узевши, овде се највероватније радило о договору или потреби да се не критикује јавно једна земља која, иако није испунила све основне услове предвиђене Статутом Савета Европе да би приступила тој организацији, ипак задовољава одређене критеријуме толико да јој је Савет без икаквих проблема већ одобрио посматрачки статус

⁵⁸ Архив ПССЕ, документ 1089, 20. јануар 1960.

или ју је, пак, стално позивао да прихвати такав статус у разним органима, комисијама и комитетима које је основао Комитет министара. Овог пута ни Скупштина Савета Европе није желела да додатно погоршава односе са Београдом. Отуд је права дискусија, иако предвиђена као тачка дневног реда, практично изостала: осим известиоца који је поднео извештај, детаљно га образложио и изнесећи и лични став, нико се други није јавио за реч. Једино што је – осим похвала за развој Југославије на свим пољима, укључујући ту и питање поштовања основних људских права – Скупштина Савета Европе стварно донела била је препорука да се ситуација у Југославији током наредног периода пажљиво прати.

Поменута југословенско-британска полемика због стања људских права у Југославији није дуго потрајала. Како су се заоштравали односи Москве и Београда после 7. конгреса СКЈ, тако су се ублажавали напади Лондона и критике у вези с недемократичношћу југословенског режима. Жестока антијугословенска кампања која је тада вођена из Москве унеколико је изненадила британску владу, која је дотад сматрала да постоји нека врста неписаног споразума између Тита и Хрушчова по коме се Југославија обавезала да ће подржати све акте совјетске спољне политике док се СССР, за узврат, неће мешати у питања унутрашњег југословенског развоја.⁵⁹ Британци су процењивали да би логичан епилог таквог процеса морало да буде коначно удаљавање Југославије од Запада и њено тесно везивање за социјалистички лагер.

Када су, међутим, почеле да стижу вести о томе да комунистичке партије источноевропских партија бојкотују 7. конгрес СКЈ и да, штавише, отворено нападају актуелну политику СКЈ, британска штампа је у почетку опрезно, а потом и врло одлучно указивала на отварање „другог југословенско-совјетског сукоба“.⁶⁰

Односи СКЈ са европским социјалистима

Руководство југословенских комуниста систематски је настојало да успостави и, ако је икако могућно, продуби везе са грађанским странкама левичарске оријентације широм света. У архивским документима сваких неколико година наилазимо на сумарну анализу стања у односима са иностраним социјалистима, на неколико десетина страна. Европске социјалистичке странке ту, по правилу, заузимају прво место, иако односи са њима по блискости и слојевитости по правилу заостају за односима СКЈ са социјалистима у Африци, Азији и Латинској Америци.

⁵⁹ Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 242.

⁶⁰ АЈ, 507/IX, 133/VII-16. *Односи Југославија – Велика Британија и југословенско-совјетски спор.*

У једној од исцрпнијих анализа⁶¹ с почетка периода који разма-трамо прегледно су изнети основни проблеми у односима са сваком појединачном странком. Редослед земаља јасно говори о значају који оне за Југославију имају. Из текста се види колики је проблем југосло-венским комунистима представљала немогућност укључења у Соција-листичку интернационалу, али и колико они сами, најчешће, нереално процењују место своје партије и своје државе у савременој Европи и свету. Јасно је, такође, да југословенски дипломатско-конзуларни представници листом прихватају улогу представника СКЈ.

Када је реч о Енглеској, Комисија за међународне односе и везе наводи да су прве везе успостављене са лабуристима. Њихова партија је 1950. године послала званичну делегацију у Југославију. Отада је контакт одржаван углавном кроз размену писама и повремене састан-ке са појединим члановима њиховог руководства (Филипс, Беван, итд.). Дотад су се од свих осталих социјалиста управо лабуристи највише ангажовали у давању подршке и контакту с Југословенима. Овакав став дошао је до изражаја и у њиховом одговору на анкету Социјалистичке интернационале. Прихватили су југословенску иницијативу за покре-тање зборника „Путеви социјализма“, а на конгрес Народног фронта послали су најјачу делегацију. Добар део осталих партија подешавао је свој став према Југословенима на основу става британских лабуриста.

Званичан контакт са Социјалистичком партијом Француске КПЈ је успоставио 1951. године, када је парламентарна делегација францу-ских социјалиста прихватила позив и посетила Југославију. Одмах после те прве делегације у ФНРЈ је дошла нова француска делегација коју је предводио Ги Моле.⁶² Међутим, додаје Комисија, „код неких руково-дилаца ове партије осећа се још увек извесна резервисаност према сарадњи са југословенским комунистима“. Око тога постоји неслагање, мада су главни руководиоци за што ширу сарадњу с нама, па се тако може протумачити и њихова спремност да учествују у издавању Збор-ника,⁶³ да пошаљу своју делегацију на Конгрес Народног фронта, као и чињеница да је Ги Моле једини од свих социјалистичких лидера послао поздравни телеграм 6. конгресу СКЈ, што му је Социјалистичка интер-

⁶¹ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са соци-јалистима, IX-C/a-1-38, 20. јануар 1954. Истог типа су и документи: АЈ, ССРЈ (142), Комисија за међународне односе и везе, I-496, Социјалдемократске партије Западне Европе, 13. март 1967; АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, IX, s-a 253, Стање у социјалдемократским партијама Западне Европе, 1971. године; АЈ, 142, А-200, Кратак преглед односа између ССРЈ и социјалистичких и социјалдемократских пар-тија Западне Европе, 12. март 1976.

⁶² Guy Mollet (1905–1975), француски социјалиста, премијер 1956–1957. Од 1951. до 1969. председник Социјалистичке интернационале.

⁶³ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са соци-јалистима, IX-C/a-1-38, 20. јануар 1954.

национала и пребацила. Његова одлука да не одговори писмено на анкету Интернационале, већ да на претходном заседању Савета у Паризу усмено изнесе став СФИО (Француска секција радничке интернационале, доцније прерасла у Социјалистичку партију Француске) израз је настојања да онемогући десне елементе у партији да њихов став дође до изражаја приликом израде става СФИО према Југославији, закључује Комисија за међународне односе и везе.

Према извештају Комисије, иако већ дуго постоји веза с појединим личностима из руководства Социјалистичке партије Белгије (ПСБ), први званични контакт успостављен је тек у јулу 1953, када је њихова делегација, на челу са председником Партије Бусеом дошла у посету Југославији као гост КПЈ. Разговори с том делегацијом као и претходни разговори с неким њиховим људима који су долазили у ФНРЈ (на Конгрес Међународног форума за мир) показивали су извесну блискост гледања на нека питања, док су њихове изјаве – како оне даване за време боравка у Југославији, тако и оне даване после повратка у Белгију – показивале да у партији влада неподељено мишљење у погледу сарадње с КПЈ. То је дошло до изражаја како у чланцима чланова делегација (укључујући Бусеа⁶⁴), тако и у неким другим поступцима, као што је, на пример, било иступање социјалистичких посланика у белгијском парламенту када су католички посланици покушали да нападну ФНРЈ после прекида дипломатских односа с Ватиканом. Отуд је нејасна одлука ПСБ да не пошаље своју делегацију на Конгрес Народног фронта. Они су ову одлуку мотивисали безначајним разлозима, при чему су казали (Бусе) да ће Конгресу свакако упутити поздравни телеграм. „Нису, међутим, ни телеграм послали. У почетку се могло претпоставити да су они очекивали да виде какав ће став заузети лабуристи према позиву. Али и тај разлог је касније отпао. Будући да до сада немамо још никаквих информација које би бар приближно указале на разлоге оваквог става, може се претпоставити да је до „хладнијег“ става њихове стране дошло вероватно због тога што са наше стране није показано довољно пажње према њиховим предлозима за даљу сарадњу“.⁶⁵

Када је реч о Немачкој, у извештају Комисије се наводи да је први званичан контакт са СПД успостављен је средином марта 1953, када су се састали Дедијер и Оленхауер, „мада су и пре тога постојали контакти дипломатско-конзуларних представника у Бону с неким од руководиоца СПД. После тог састанка, на коме је било речи и о посети њихове делегације, контакти наших другова у Бону с првацима СПД

⁶⁴ Max Buset (1896–1959), белгијски политичар, један од оснивача Социјалистичке партије Белгије као наследнице Радничке партије Белгије. Први председник ПСБ–БСП од 1945. године.

⁶⁵ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са социјалистима, IX-C/a-1–38, 20. јануар 1954.

били су све чешћи, а растао је и интерес руководства за југословенска искуства. Интерес СПД за сарадњу с нама неоспорно постоји и он све више расте. Ту констатацију потврђује и њихова одлука да на Конгрес Народног фронта пошаљу своје посматраче, иако претходно није уследило слање делегације у Југославију. Поред тога, то показује и писање њихових посматрача након повратка из Југославије, јер у тим текстовима има далеко мање резерви него што се могло очекивати; ту је и изјава Путрахта, руководиоца спољнополитичког одељења СПД, како би они радо прихватили с нама једну дискусију, сличну дискусији Бјорк–Чолаковић и коначно њихов одговор на анкету Социјалистичке интернационале о ставу према СКЈ, као и неке друге позитивне појаве које стварају повољне услове за везе са СПД“.

Такође се наводи да се веза са Социјалистичком партијом Швајцарске постоји веза која се углавном одржава преко генералног секретара те партије Дроза,⁶⁶ преко кога се углавном решавају сва питања. „Став руководства према нашем позиву да пошаљу делегацију своје партије на Конгрес Народног фронта показује да су подељена мишљења о сарадњи с нама. Наш позив није усвојен и приликом гласања пет чланова руководства изјаснило се против слања делегације, четворица за, а један се уздржао, али је одлучено да се Конгресу упути поздравни телеграм. Међутим, телеграм није послат. Крајем прошле године руководство швајцарских социјалиста је ставило до знања нашим друговима у Швајцарској да би они радо послали своју делегацију у Југославију, али тако да она не креће на пут као делегација партије, већ као парламентарна делегација. Нису сматрали опортуним да сада развијају постојеће везе слањем једне службене делегације Партије на Конгрес Народног фронта Југославије“.⁶⁷

Контакт с Радничком партијом Норвешке успостављен је 1951. године. Крајем те године делегација чланова те партије боравила је у ФНРЈ. После тога је организована размена новинара партијских гласила: један норвешки новинар боравио је шест месеци у Југославији, ода-

⁶⁶ Jules Humbert-Droz (1891–1971), швајцарски политичар, протестантски пастор (дипломирао на теми „Хришћанство и социјализам“). Од 1911. члан левог крила Социјалдемократске партије Швајцарске и уредник партијског гласила *La Sentinelle*. Као пацифиста 1916. осуђен на шест месеци затвора због одбијања да ступи у војску. Један од оснивача Комунистичке партије Швајцарске 1921. Био секретар Извршног комитета Коминтерне од 1921. до 1931, када је смењен због подршке Бухарину и „десној опозицији“ у СКП(б). Наредне, 1932. године „признао грешке“ и вратио се на рад у КП Швајцарске. Током Другог светског рата активан у совјетској обавештајној мрежи Црвена капела. Године 1942. искључен из КП Швајцарске. Потом се вратио у Социјалистичку партију Швајцарске и био њен генерални секретар од 1947. до 1959. Више о Имбер-Дрозу и његовој богатој политичкој каријери у: Žil Imber-Droz, *Memoari sekretara Kominterne*, Рад, Београд 1982.

⁶⁷ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са социјалистима, IX-C/a-1–38, 20. јануар 1954.

кле је слао текстове за главни орган Радничке партије, док је један новинар *Борбе* у истом периоду био у Норвешкој и отуда слао дописе за свој лист. „Била је договорена и размена радника, али су то Норвежани касније одложили на неодређено време. До овог одлагања вероватно је дошло (због) тога што им је можда било приговорено са стране да не форсирају тако широко сарадњу с нама, или су се они, јер се налазе на власти, прибојавали да ће их овакве размене довести у прилично непријатан положај *vis-à-vis* њихових радника који би за време свог боравка у Југославији видели колика права радници овде уживају, за разлику од положаја њихових другова у Норвешкој, где радници, упркос петнаестогодишњој влади Радничке партије, још немају утицаја на руковођење предузећима“.⁶⁸ Ипак, закључује се у документу, Радничка партија Норвешке најдаље је отишла у развијању контаката са југословенским комунистима. „(Т)о потврђује и брзина којом су донели одлуку да се одазову нашем позиву да упуте свога представника на Конгрес Народног фронта и позитивна изјава тог представника како у поздравном говору, тако и у изјавама за штампу.“ „Њихов представник просто није дозволио да представник неке друге партије испољи више симпатија за нашу борбу него што би он то учинио“.

Комисија за међународне односе и везе констатује да су први контакти са шведским социјалдемократима успостављени су почетком 1953. године, „преко наших другова у Стокхолму“, а у мају исте године Швеђани су прихватили позив југословенских комуниста тако да је ФНРЈ посетио њихов секретар за међународна питања г. Бјорк, који је истовремено представник свих скандинавских партија у Социјалистичкој интернационали. „Приликом тог првог сусрета са њиховим представником могла су се констатовати многа питања по којима владају веома различита мишљења с обе стране, тако да се има утисак да ће даља измена гледишта још више продубити те разлике. На сугестију југословенских комуниста покренута је дискусија у штампи између Родољуба Чолаковића⁶⁹ и Бјорка, на тему „социјализам и демократија“.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Родољуб Чолаковић (Бијељина, 1900 – Београд, 1983), револуционар и књижевник, шпански борац, носилац Партизанске споменице 1941. и Ордена народног хероја Југославије. Пореклом из једне од најбогатијих бјељинских грађанских породица тог доба, већ 1919. учлањује се у Социјалистичку партију БиХ, да би доцније, када је формирана Социјалистичка радничка партија Југославије (касније КПЈ) постао и њен члан. Отада потиче његово познанство са Алијом Алијагићем, са којим је 1920. основао организацију „Црвена правда“, у одговор на Обзнану донету децембра 1920. Убеђени да на терор треба одговорити терором, оснивачи Црвене правде су у свој програм унели и индивидуални терор као средство класне борбе, да би већ 21. јула 1921. извели атентат на министра унутрашњих послова Милорада Драшковића. Алија Алијагић, непосредан починилац атентата, осуђен је на смрт и обешен, док је Родољуб Чолаковић осуђен на 12 година затвора. На робији у Лепоглави, Сремској Митровици и Марибору Чолаковић је превео Лењиново дело *Држава и револуција*, а заједно с Мошом Пијаде и

И поред свих очигледних разлика у мишљењима, та дискусија је позитивно деловала на даље билатералне односе у том смислу што је, како се наводи у документу, „та дискусија побудила интерес и оне добронамерне уверила да смо ми искрено спремни за размену гледишта, како бисмо обострано користили искуства“.

Комисија утврђује да још није успостављен званични контакт са Социјалдемократском партијом Финске, „мада се наши другови у Финској често сусрећу с руководећим људима ове партије. Крајем 1951. требало је доћи до посете делегације њихове партије, али су касније ревидирали своју одлуку и одгађајући ову посету индиректно показали да услед положаја у коме се налазе не сматрају опортуним да упућују своју званичну делегацију у Југославију. Они су својим каснијим држањем настојали да даду до знања да овакав њихов став не треба протумачити као неслагање са оним што се у Југославији развија. Овакав став финских социјалдемократа долази до изражаја и у њиховом одговору на анкету Интернационале, у коме кажу само да поштују борбу Југословена за независност у условима који су делимично слични њиховим условима, а своје неповезивање са СКЈ објашњавају тиме што у Југославији постоји ‚комунистичка диктатура‘. Нема сумње да се овакав став финских социјалдемократа може објаснити стварно положајем и искуством њихове земље у прошлости, односно непосредном и сталном опасношћу која им прети од стране СССР, али још увек истичати као главну и једину резерву нешто у што се нису сами уверили, а по чему су многи други социјалисти прилично кориговали своја гледања, очевидно да је последица мига извана“.⁷⁰

Са Социјалдемократском партијом Данске до сада је остварен најмањи контакт од свих сличних скандинавских партија, „тек нешто у последњих пола године“, констатује Комисија, наводећи да су „претхо-

први том Марксовог *Кайишала*. Био је члан затворског комитета КПЈ. У октобру 1932. изашао је с робије, а већ почетком 1933. био је приморан да емигрира, па је по налогу ЦК КПЈ отишао у Совјетски Савез, где је у Москви завршио међународну Лењинову школу. После тога радио је у ЦК КПЈ у Бечу, одакле прелази у Париз и Брисел, где учествује на Светском конгресу народа за мир. Био је члан Политбироа новог руководства КПЈ које је именовано у Москви на челу с Миланом Горкићем као генералним секретаром и Јосипом Брозом Титом који је био одговоран за рад партије у земљи. У Шпанији је боравио током јесени 1937, да би се на измаку те године вратио у Југославију. Био је један од организатора устанка у Србији и Босни и Херцеговини. Од септембра 1941. политички комесар Главног штаба НОП одреда БиХ. На Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу изабран је за секретара Председништва АВНОЈ-а. После рата био је први председник владе НР БиХ, министар просвете у влади ФНРЈ и потпредседник СИВ-а, посланик Народне скупштине ФНРЈ и Скупштине НР БиХ у више сазива. Члан ЦК СКЈ и ЦК БиХ. Члан Председништва Савезног одбора ССРН Југославије и Централног одбора СУБНОР-а, као и члан Савета Федерације.

⁷⁰ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са социјалистима, IX-C/a-1-38, 20. јануар 1954.

дни сусрети били веома ретки и случајни. Тако се у другој половини 1951. на пролазу кроз нашу земљу два дана задржао потпредседник њихове партије Андерсен и том приликом се срео с неким југословенским комунистима, али ни са ким није разговарао као функционер Социјалдемократске партије, већ као члан данске Интерпарламентарне делегације. Годину дана пре писања овог документа у ФНРЈ је боравила синдикална делегација из Данске и у њој је био један од функционера Социјалдемократске партије, који је индиректно дао до знања да је у делегацију ушао „највише по задатку Партије“. С њим је као члан Комисије ЦК СКЈ за међународна питања разговарао Макс Баће,⁷¹ али без неких конкретних закључака. Поред ових сусрета, са председником партије Хендтофом састао се у неколико наврата југословенски отпраник послова у Данској и из њиховог разговора може се закључити да и код данских социјалиста постоји интерес за Југославију, а Хендтоф је приликом тих сусрета нарочито истицао како је он био против Италијана у Милану, када су потегли питање Трста. Свакако да би с наше стране требало више пажње посветити овој партији.

Комисија наводи да с представницима Радничке партије Холандије није било никаквих веза нити сусрета, „изузев уколико је до тога дошло између наших дипломатских представника у тој земљи приликом званичних пријема. Ипак, у одговору на анкету Интернационале истакли су да с највећим интересом прате унутрашњи и спољни развој Југославије и на крају закључују да не виде зашто би у садашњем стадију променили свој став (који је негативан) у питању успостављања веза с југословенским комунистима“.

Када је реч о Аустрији, у извештају се истиче да је Социјалистичка партија Аустрије дуго је заузимала негативан став према југосло-

⁷¹ Максимилијан-Макс Баће (Милић) (Пакоштани крај Задра, 12. децембар 1914 – Сплит, 2005), постао скојевац још као ученик Класичне гимназије у Сплиту, а у осамнаестој години постао члан КПЈ. Студирао филозофију у Загребу, 1935. ухапшен и на основу Закона о заштити државе осуђен на годину дана затвора. По изласку из затвора 1936. одлази да се бори у Шпанију. После грађанског рата са осталим припадницима интернационалних бригада прелази у Француску, интерниран у концентрациони логор, одакле је побегао 1940. и илегално се пребацио у Југославију. Један од организатора НОП у Далмацији. Од 1942. оперативни официр штаба Четврте оперативне зоне НОВ Хрватске, од фебруара 1943. командант Групе партизанских одреда Далмације; на тој дужности остаје до октобра 1943, када постаје политички комесар Оперативног штаба за Далмацију. Од октобра начелник штаба 8. далматинског корпуса, а у јануару 1944. командант снага НОВЈ за одбрану Виса. После рата обављао низ високих државних дужности: један од руководилаца Удбе, министар поморства у савезној влади, амбасадор ФНРЈ у Јапану до 1954, а од 1955. амбасадор у Шведској. Био је председник Одбора Савезне народне скупштине, потпредседник Сабора Хрватске, члан ЦК КПХ. Активан на страни Хрватског прољећа, 1971. иступио из Партије и поднео оставку у Сабору, у знак протеста због, како је рекао, „гушења националних осећања хрватског народа“. Носилац Партизанске споменице и Ордена народног хероја.

венским комунистима, што је било посебно изражено у писању њихове штампе. „У последње време може се запазити да се ствари развијају у позитивном правцу. Мада још увек има непријатељских испада у писању њихове штампе, ипак је данас стање далеко повољније него годину дана раније“, оцењује се у документу, уз опаску да „та мала еволуција помало одражава и расположење у руководству Партије према Југославији“. Све су чешћи сусрети представника Југославије у Бечу са руководећим људима СПО, а према последњим информацијама из Беча руководство СПО „настоји да за посланика у Југославију дође њихов човек који би им служио овде као посматрач“, наводи се у документу.

Комисија такође извештава да је у последње време у Риму успостављен контакт с неким руководећим људима Социјалистичке партије Италије (Матеоти⁷²). „Из досадашњег писања њихове штампе и иступа руководиоца те партије не може се закључити да су они склони једној конструктивној сарадњи. С једне стране настоје да увере наше људе како су они за конструктивну сарадњу с нама, а затим користе сваку прилику да стварају неповерење према нама код осталих социјалиста. У јануару 1954. италијански социјалисти су ставили до знања да би желели да пошаљу једну своју делегацију у Југославију, али су и том приликом поставили као услов да се с том делегацијом нађе решење тршћанског питања, јер се они не би смели вратити празних шака“. Своје противљење евентуалном уласку СКЈ у Интернационалу нису испојили само у незваничним изјавама, него су то истакли и у одговору на анкету Социјалистичке интернационале, мада су у том одговору нагласили да југословенско искуство треба пажљиво проучавати.

Са Социјалистичком партијом Шпаније до сада није било никаквих веза ни сусрета, констатује Комисија, уз напомену да „њихов лично позитиван одговор на анкету Интернационале показује да би можда требало посветити већу пажњу овој партији, јер се из одговора на анкету даде закључити да могућност сарадње с том партијом није искључена“.⁷³

⁷² Matteo Matteotti (1921–2000), италијански новинар и политичар, социјалистички па потом социјалдемократски посланик у осам послератних парламентарних сазива. Његов брат Ђанкарло (Giancarlo) био је посланик у ПССЕ од 1954. до 1969. Њихов отац Ђакомо (Giacomino), угледни социјалистички посланик и од 1921. вођа опозиције Мусолинију, одржао је 30. маја 1924. говор у парламенту у коме је отворено оптужио фашисте за изборну крађу. Отет је неколико дана после тог говора и убијен 10. јуна 1924.

⁷³ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, документ о везама са социјалистима, IX-C/a-1-38, 20. јануар 1954.

Искорак у правцу несврставања

Ипак, кључна интересовања Југославије на спољнополитичком плану одавно су добила нову и све важнију димензију: несврставање. Зачеци Покрета несврстаних сежу у 1955. годину, у Бандунг, где је од 18. до 24. априла одржана Азијско-афричка конференција која је представљала истинску вододелницу у антиколонијалној политици и савременим међународним односима. На њој се окупило 29 шефова држава или влада углавном из азијских и афричких земаља које тек што су стекле независност, уз представнике национално-ослободилачких покрета и организација бораца за грађанска права. Међу њима су били и индонезански председник Сукарно, Џавахарлал Нехру из Индије и Џоу Енлај из Кине. Сви учесници конференције залагали су се за самоопредељење и политичку самосталност народа Азије и Африке, први пут настојећи да проговоре јединственим гласом како би приморали бивше колонијалне силе и организацију Уједињених нација да их озбиљно саслушају. Те земље, које су релативно недавно стекле независност и углавном биле слабије развијене, окупиле су се као државе које избегавају да буду увучене у хладноратовско надметање великих сила или у савезништва са њима, и истовремено настоје да унапреде заједничке интересе глобалног Југа у области економске сарадње и раста.⁷⁴

У духу сарадње и поштовања националног суверенитета и територијалног интегритета, учесници су се упустили у садржајну и неретко искричаву полемику о сврсисходности сврставања уз било који од двају сукобљених блокова у Хладном рату. То је разумљиво ако се има у виду да су међу учесницима конференције били и неки чије су земље у то време недвосмислено биле сврстане уз један од блокова (НР Кина уз Совјетски Савез, а Турска, Пакистан и Филипини уз НАТО). Најупечатљивији говор одржао је индијски премијер Џавахарлал Нехру који је изнео да се подједнако не слаже ни са комунистичким ни са антикомунистичким учењем, јер почивају на погрешним начелима, а да на Хладни рат гледа искључиво у контексту унапређења интереса двеју великих сила. „Ако се прикључим било ком од та два велика блока, изгубићу свој идентитет. А ако се свет сведе само на ту поделу, рат је неминован.“⁷⁵

У завршном коминикеу Бандуншке конференције отишло се и корак даље од те Нехруове спознаје: учесници су нагласили да опште разоружање представља апсолутни императив ако се жели да се очува

⁷⁴ Čarls V. Kegli, Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, Београд 2004, стр. 320.

⁷⁵ G. M. Kahin, *The Asian-African Conference*, Cornell University Press, 1956, pp. 64–72.

мир и потврдили су начело уздржавања од прибегавања аранжманима колективне самоодбране ради промоције интереса великих сила.

Било је то време све очигледнијег јаза између развијених и неразвијених земаља, између некадашњих колонија и дојучерашњих колонизатора, све израженијих разлика у развоју између Севера и Југа. Заправо, било би прецизније ако бисмо рекли да су тај јаз и те разлике коначно изнети на видело, у свој својој тежини. Шест година пошто су учесници Бандуншке конференције одлучно осудили колонијалну и неоколонијалну праксу, њихова коалиција је озваничена у септембру 1961. године, на првом самиту несврстаних у Београду. Двадесет пет земаља које су учествовале на тој конференцији сагласиле су се да неће склапати стратешка савезништва ни са Совјетским Савезом ни са Сједињеним Америчким Државама.

Продубљујући визију савременог света коју је на бандуншком скупу изнео Џавахарлал Нехру, учесници Београдског самита су се обавезали да ће поштовати територијални интегритет и суверенитет, да се неће мешати у унутрашње ствари нити ће предузимати агресивне кораке једни према другима. Југословенски председник Тито, индонезански Сукарно, Кваме Нкрумах из Гане и председник Египта Гамал Абдел Насер били су уверени да ће заједничка стратегија обезбедити већи утицај њихових земаља у решавању глобалних питања и да ће на тај начин лакше превазићи заосталост и економске слабости.⁷⁶

Током 60-их година Покрет несврстаних земаља је нагло добијао на снази. Доследно је подржавао национално-ослободилачке покрете у Африци и борио се за реструктурисање светске привреде. На самиту у Алжиру 1973. године Покрет је изнео низ мера које је требало предузети ради успостављања новог међународног економског поретка и наложио је Групи 77 да у оквиру Генералне скупштине Уједињених нација спроведе ту иницијативу. Група 77 је формирана као својеврсна коалиција земаља Трећег света под чијим је покровитељством 1963. године донета Заједничка декларација земаља у развоју; та декларација је садржала позив на реформе како би се омогућила већа равнотежа у трговини између Севера и Југа.⁷⁷

Покрет несврстаних је једна од ретких међународних организација које су од самог почетка конципиране тако да не буду чврсто структурисане; покрет никада није имао званичан статут, нити стални секретаријат. Све одлуке су се доносиле консензусом на конференцијама на највишем нивоу шефова држава или влада, а конференције су одржаване сваке треће године. Између два самита председавајући је била земља у којој је одржан последњи самит, задужена за координацију

⁷⁶ Видети детаљније у: Dragomir Bondžić, Slobodan Selinić, „Pogled iz Beograda na Bandunšku konferenciju 1955“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008, 71–84.

⁷⁷ Carls V. Kegli, Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, 326.

свакодневних активности у седишту Уједињених нација у Њујорку и на министарским конференцијама. До институционализације покрета није дошло управо због претераног страха од стварних или фиктивних могућности његовог поистовећења с „трећим блоком“.

Јубиларно 15. заседање Генералне скупштине УН 1960. године било је преломна тачка у развоју несврстаности, камен-међаш у еволуцији улоге несврстаних земаља у УН, као и њиховог утицаја на међународној сцени. На том заседању несврстане земље су преузеле улогу самосталних предлагача акција, постајући тако све независнији чинилац у међународним односима, на који су велике силе отада морале озбиљније да рачунају. Била је то квалитативна промена улоге несврстаних земаља која је за последицу имала усвајање неколико резолуција покренутих на њихову иницијативу; у тим документима биле су изражене тежње и схватања Покрета несврстаности у међународној политици.⁷⁸

Оно по чему је, међутим, 15. заседање остало највише запамћено у историји несврставања била је иницијатива председника Тита, Нехруа, Насера, Сукарна и Нкрумаха, позната као „Иницијатива петорице“ – прво колективно иступање несврстаних земаља. Неколико година пре тога, 18. и 19. јула 1956, на историјском тројном брионском састанку председника Тита, Насера и премијера Нехруа, усвојена је Заједничка изјава⁷⁹ од 12 тачака („Брионски документ“ или „Брионска декларација“) која се може сматрати првим документом Покрета несврстаности. У њој се говори о разоружању, отклањању неспоразума и спорова у Европи, на Далеком и Средњем (Блиском) истоку, о подели света на блокове, пријему НР Кине у УН, ослободилачком рату у Алжиру и значају принципа утврђених на Бандуншкој конференцији. У документу се наводи да се „мир (...) не може постићи поделом, већ тежњом ка колективној сигурности у светским размерима и проширивањем области слободе, као и окончањем доминације једне земље над другом“.

Доцније ће тај документ послужити као основа на којој ће се изградити платформа Покрета несврстаних. Са тог полазишта покренута је „Иницијатива петорице“, акција у којој су шефови Југославије, Индије, Уједињене Арапске Републике, Индонезије и Гане предложили Генералној скупштини УН да усвоји резолуцију којом се од великих сила тражи да обнове контакте прекинуте после обарања америчког шпијунског авиона У-2 над Совјетским Савезом и да настоје да све своје спорове убудуће решавају мирољубивим путем. У предлогу резолуције, достављеном уз писмо упућено председнику Генералне скупштине УН, петорица државника су, дубоко забринути због најновијег

⁷⁸ Olivera Bogetić, Dragan Bogetić, *Nastanak i razvoj Pokreta nesvrstanosti*, Beograd 1981, 23.

⁷⁹ АЈ, 837, 1-3-с/2.

погоршања у међународним односима које прети тешким последицама по мир, захтевали да као први хитан корак председник САД и председник Савета министара СССР обнове контакте, „ (...) тако да се може постепено остварити њихова спремност да нађу решење отворених проблема кроз преговоре“.⁸⁰

Иако резолуција није усвојена услед амандмана Аргентине, Аустралије, Норвешке и Јапана који су битно изменили њен смисао, па су је предлагачи повукли, та прва акција несврстаних имала је велики значај јер је посведочила да су земље постигле висок степен јединства и да с њима убудуће треба рачунати као са важним колективним чиниоцем на позорници Уједињених нација. Председник Тито је на митингу у Београду 12. октобра 1960. године, по повратку из Њујорка, посебно истакао „једну нову појаву којој се велике силе нису надале. (...) Додуше, та снага је и прије латентно постојала, она је била ту, али је нису признавали, потцјењивали су је и говорили о њој као о неком покушају стварања трећег блока итд. Та нова снага која је дошла до изражаја не припада блоковима. Она је дубоко прожета тежњом за миром и истински представља не само тежње народа својих земаља него и тежње читавог напредног и мирољубивог човјечанства. Та снага је толико порасла да су и велике силе почеле о њој да воде рачуна. (...) Било је истина разних покушаја, нарочито од неких западних кругова за које не бих могао рећи да су баш мирољубиви, да се некако разједини та снага, да се у њу унесе елеменат конфузије и слично, али то није успјело. Неангажоване земље (...) међу којима су скоро све афричке и скоро све азијске земље, осим Кине и неких других – представљају величанствен број, огроман дио човјечанства. Та снага дошла је до пуног изражаја и у томе је побједа коју смо постигли“.⁸¹

У пролеће 1961. године Тито је два месеца путовао по Азији и Африци, посетивши Гану, Того, Либерiju, Гвинеју, Мали, Мароко, Тунис и Египат. У разговору са тамошњим државницима покретао је и развијао идеју о потреби присније сарадње и заједничких акција несврстаних земаља. На крају је у разговору са председником Насером Тито први пут изнео конкретан предлог за сазивање свеобухватне конференције шефова држава или влада несврстаних земаља и Насер је ту иницијативу без резерве прихватио. Иницијативи Тита и Насера потом су се придружили Нехру и Сукарно, тако да је формирана „Група четворице“ у чије име је сазвана Београдска конференција.⁸² На Београдској конференцији одржаној од 1. до 6. септембра 1961. несврстаност се први пут јавља као координисана активност земаља опредељених за ванблоковску политику, и ту су формулисани главни елементи плат-

⁸⁰ Исто.

⁸¹ J. B. Tito: *Govori i članci*, Naprijed, Zagreb 1967, knjiga XVI, 74–75.

⁸² O. i D. Bogetić, n. d., 23.

форме и кроз потврду бандуншких принципа установљени циљеви тог самосталног међународног покрета.⁸³

Хронологија састанака на врху Покрета несврстаних⁸⁴

– У Бандунгу, Индонезија, од 18. до 24. априла 1955. одржан је састанак 24 земље из Азије и Африке. Индонежански председник Сукарно, који је био један од домаћина, најавио је то у поздравном говору као прву међуконтиненталну конференцију *обојених народа* у историји човечанства. За Бандуншку конференцију се сматра да је била зачетак покрета, односно први састанак на чијој платформи је настао Покрет несврстаних.

– На Брионима је 18. и 19. јула 1956. одржан трипартитни састанак Јосипа Броза Тита, Нехруа и Насера. Били су то први кораци ка будућим окупљањима на највишем нивоу, одређеним политичким мотивима а не према територијалном принципу.

– У седишту југословенске сталне мисије при Уједињеним нацијама у Њујорку 1960. године одржан је састанак Тита, Нехруа, Сукарна, Насера и Нкрумаха. Циљ разговора био је да на Генералној скупштини УН, која је била у току, припреме заједничку акцију у УН, да упуте директан апел двома суперсилама.

– Године 1961, од 1. до 6. септембра, у Београду је одржана Прва конференција шефова држава или влада, на којој је учествовало 25 чланица и 3 посматрача.

– На следећој конференцији шефова држава и влада несврстаних земаља одржаној 1964. године у Каиру учествовало је 47 пуноправних чланица и 10 посматрача.

– У Лусаки, Замбија, на конференцији шефова држава и влада одржаној 1970. године учествовале су 54 пуноправне чланице и 10 посматрача.

– Године 1973. у Алжиру учествовало је већ 75 пуноправних чланица и 9 посматрача.

– Три године након тога, 1979, на састанку на Куби, у Хавани, септембра 1979 (то је уједно био и последњи састанак на коме је Јосип Броз учествовао) узело је учешће 95 пуноправних чланица и 12 посматрача.

– Године 1983. у Делхију у Индији учествовало је 100 пуноправних чланица и 10 посматрача.

– Истоветан број учесника био је на Конференцији шефова држава и влада која је одржана у Харареу у Зимбабвеу 1986. године.

⁸³ *Isto*, 24.

⁸⁴ *Полиџика*, 4. септембар 1989.

– На Деветој конференцији шефова држава и влада несврстаних држава и влада несврстаних земаља у Београду одржаној од 4. до 7. септембра 1989. учествовале су 102 чланице, уз чак 50 посматрача и 20 гостију.

Међународне околности у којима је одржан први београдски скуп несврстаних биле су изразито неповољне. После обарања америчког извиђачког авиона над СССР-ом, обустављен је рад Комисије УН за разоружање, појачана је берлинска криза и поново актуелизовано немачко питање, а дошло је и до новог заостравања у односима између Сједињених Америчких Држава и Кубе. У Конгу је криза достигла врхунац, избио је оружани сукоб у Бизерти, погоршала се ситуација у Алжиру и Анголи, распламсали су се окршаји у Лаосу и Вијетнаму и све су то била подручја отворених или потенцијалних жаришта, у којима су посредно или непосредно биле конфронтране велике силе. Прекинут је мораторијум на нуклеарне пробе који су добровољно успоставиле велике силе на Женевској конференцији у октобру 1958. Само један дан пред почетак Београдске конференције СССР је почео серију експлозија до тада највећих бомби, да би убрзо уследила серија америчких нуклеарних проба. Односи између великих сила ушли су у критично раздобље.⁸⁵

Сједињене Америчке Државе су све дубље газиле у рат против независности индокинеских народа. Стање на Блиском истоку погоршавало се из дана у дан. На Београдској конференцији подједнако важно место заузимала је и тема борбе колонијалних народа за ослобођење. У ствари, тиме су само афирмисани ставови које су несврстане земље заједно са свим антиколонијалним снагама већ уградиле у Декларацију УН о деколонизацији.⁸⁶

Отварајући конференцију Тито је, између осталог, казао да је „идеја да земље које нису везане за блокове, на овај или онај начин, што ефикасније учествују у међународним збивањима, нарочито у онима која их се непосредно и животно тичу, никла (...) из свијести да у данашње вријеме одговорност за будућност човјечанства не може сносити само неколико држава, па ма колико оне биле велике и моћне.“⁸⁷

Број учесника на конференцијама и у другим активностима несврстаних земаља стално је растао. Од прве – Београдске конференције (1961) до четврте – Алжирске (1973) тај број је утростручен. На

⁸⁵ О. и Д. Вогетић, *n. d.*, 27.

⁸⁶ Генерална скупштина УН донела је 14. децембра 1960. Декларацију о давању независности колонијалним земљама и народима – Резолуција 1514 (XV) у којој се, између осталог, наводи да је потчињавање народа страном доминацији и експлоатацији противно Повељи УН и представља препреку унапређењу мира и сарадње у свету.

⁸⁷ *Skupovi nesvrstanih zemalja 1961–1974, zbornik dokumenata, Međunarodna politika, 1974, 40.*

Београдској конференцији учествовало је 25 земаља – пуноправних учесника и 3 земље у статусу посматрача. На Алжирској конференцији било је 75 земаља у својству пуноправних учесника, 9 у својству посматрача, 3 земље са статусом госта, а ту су били и представници 12 ослободилачких покрета.⁸⁸ О амбицијама Покрета сведочи чињеница да су већ на Београдској конференцији, осим Декларације шефова држава и влада ванблоковских земаља и Изјаве о опасности од рата и апела за мир, учесници Конференције усвојили и „Писмо Хрушчову и Кенедију“ хотећи да „у оно време изванредне међународне напетости изразе осећај одговорности и своју решеност да буду активан фактор у међународним збивањима и да не дозволе да буду гурнуте на периферију међународних односа“.⁸⁹ По Вестадовој оцени, та „придика суперсилама о томе како да поступају у међународним односима била је снажан знак да трећи свет сазрева“.⁹⁰

Кључни политички циљ састанка у Београду био је да се истакне солидарност држава-чланица, да се упозоре суперсиле да треба да се уздрже од ширења Хладног рата у Трећем свету и да се апелује на све земље да одбаце рат као средство решавања међународних спорова. У уводном делу прве декларације са те конференције закључено је да земље-учеснице, свесне да су идеолошке разлике неопходан део развоја људског друштва, сматрају да народи и владе треба да се суздрже од било какве употребе идеологије за распиривање Хладног рата, вршење притиска или наметања своје воље.⁹¹

Услед све изразитијег настојања Југославије да се кроз Покрет несврстаних повеже са главним актерима антиколонијалне борбе, сматрајући их будућим потенцијалним савезницима у стратегији парирања блоковској политици великих сила, југословенско руководство је морало да потисне у други план традиционална пријатељства с неким значајнијим западним државама, које тада још нису биле спремне да се без великог отпора одрекну својих дугогодишњих колонијалних поседа.

До таквог погоршања односа дошло је и са Израелом, јер после упада израелских трупа на египатску територију Југославија, преко несврстаних тесно повезана са Египтом, више није могла да задржи еквилибранс према зараћеним странама. Иако једна од првих земаља која је успоставила дипломатске односе са израелском државом и с њом потписала више важних билатералних споразума, Југославија је убрзо постала један од најоштријих критичара израелске политике.

⁸⁸ Anton Vratuša, „Predgovor“, *Skupovi nesvrstanih zemalja 1961–1974*, zbornik dokumenata, 9.

⁸⁹ *Isto*.

⁹⁰ Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd 2008, 144–145.

⁹¹ *Isto*.

Веома срдачни односи који су постојали до пред само избијање Суецке кризе,⁹² сада су потпуно прекинати. Пружајући безрезервну подршку арапској страни Југославија је у периоду који је уследио трајно елиминисала елементарне претпоставке настављања раније сарадње и срдачних односа.⁹³

Тито и његови сарадници сматрали су да могу рачунати на једну од лидерских позиција, ако не и пуно лидерство, уколико би се остварио организованији и јединственији наступ тих новоослобођених држава у међународној заједници, а потом и неопходан степен институционализације њихове заједничке спољнополитичке активности у евентуално новоформираном покрету ванблоковских држава. У тој идеји они су видели могућност радикалног преображаја односа снага у свету у складу са сопственим виђењем доктрине мирољубиве коегзистенције. „Полазећи од марксистичког начела преласка квантитета у квалитет, југословенски политичари су преувеличавали значај бројности новоослобођених држава, видевши у њима део премоћне гласачке машине у УН и међународни фактор без којег се више неће моћи донети ниједна значајнија одлука. Иако се тако упрошћена визија света није могла остварити ни под претпоставком потпуне хомогености унутар афро-азијске групе држава и њене безрезервне подршке југословенској спољнополитичкој концепцији, она је у биполаризовану међународну заједницу унела важне новине с далекосежним последицама.“⁹⁴

Једно разложно тумачење гласи да је оријентација на несврстаност проистекла, пре свега, из посебног међународног положаја у коме се Југославија нашла у послератном периоду, када је била изложена сталним притисцима великих сила Истока и Запада, у тежњи да се тај самостални унутрашњи развој ограничава и доводи у питање. Тек на основу својих искустава у неизвесној борби на два фронта, кроз необично интензивне конфликте са великим силама, конципирана је независна и самостална стратегија спољнополитичког развоја као једина алтернатива у тежњи за очување националне независности и слободног избора сопствених путева изградње унутрашњег уређења. Према томе, унутрашњи чиниоци поставили су темеље независности и права на самосталан развој Југославије и створили суштинске претпоставке за

⁹² Израелска страна је чак покренула иницијативу да се Тито, због кредибилитета који ужива захваљујући југословенској политици неутралности, ангажује у решавању кризе на Блиском истоку. Видети у: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 137.

⁹³ АЈ, 507, 1–1/493, Писмо израелског председника Давида Бен Гуриона – Ј. Б. Титу, 17. октобар 1956, детаљније у: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 137.

⁹⁴ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 138.

њену ванблоковску егзистенцију, али су главни поводи оријентације на несврстаност произашли из домена њених односа са спољним светом.⁹⁵

Југословенски политички кругови су с наглашеном пажњом пратили збивања у северној Африци, где је алжирски рат наносио велику штету престижу Запада и пре свега Француске. Следећи инструкције своје владе у духу новог југословенског курса повезивања са што ширим кругом афроазијских земаља, новоотворене амбасаде у престоницама Блиског и Средњег истока засипале су централу у Београду обимним извештајима о ситуацији у Алжиру, поклањајући посебну пажњу ширењу југословенског утицаја у новоослобођеним земљама и у онима које су биле на путу стицања националне независности. Алжиру је у том контексту посвећивана посебна пажња, као највећој држави северне Африке.⁹⁶ Југословенско руководство је током 1956. морало да се определи између настојања да пружи подршку Фронту националног ослобођења (ФЛН) и тежње да одржи солидан ниво сарадње са Француском. Ако је судити по бескомпромисним антифранцуским наступима југословенских политичара када је реч о Алжиру, који су убрзо уследили, очигледно је да су у то време Француска и Европа Југославији били много даљи него „природни савезници“ и „суседи с друге стране Средоземног мора“, односно ФЛН.⁹⁷

У то доба рат у Алжиру постао је основни симбол јединства Трећег света и за многе лидере земаља Трећег света био је то јасан знак да Запад није спреман да прихвати потпуно ослобођење њихових континента од империјалне доминације. Насер је указао Титу на Брионима да постоје најбоље области, најплоднија подручја Африке и Азије, попут Алжира, Јужне Африке и Малајског полуострва, којих империјалисти једноставно не желе да се одрекну. Током 60-их година кључни задатак тек ослобођених држава био је да покажу солидарност са земљама које су још биле у „затвору империјализма“.⁹⁸

Када је избио устанак у Алжиру јануара 1955. југословенска делегација у УН подржала је предлог Саудијске Арабије да се алжирско питање изнесе пред Савет безбедности. Тај предлог је у Генералној скупштини одбачен пошто није добио потребну већину, али је у француским политичким круговима изазвао праву буру незадовољства. Француска је одбијала сваку могућност интернационализације алжирског питања, полазећи од становишта да Алжир није колонија него део

⁹⁵ Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1990, 243.

⁹⁶ ДА МСП, 1958, стр. пов., ф-1, 265. Сумарни извештај о политичкој ситуацији у Алжиру, Глава V, неки закључци и сугестије, детаљније у: D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, 141.

⁹⁷ D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, 142.

⁹⁸ O. Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, 142.

француске територије, те је из тог разлога њена делегација 1. октобра 1956. демонстративно напустила 10. заседање Генералне скупштине УН, после одлуке Генералног комитета да се то питање уврсти у дневни ред. Француска делегација је ту одлуку окарактерисала као мешање Уједињених нација у њена унутрашња питања.⁹⁹

Подстакнут веома срдачним пријемом на који је наишао током своје посете Француској у мају 1956, Тито је у разговорима са домаћинима покушао да сугерише компромисно решење које би укључивало директне преговоре сукобљених страна. Ту иницијативу Тито је обзнао касније, у чувеном говору 11. новембра 1956. пред активом истарских комуниста у Пули. Тада је казао да је сугерисао Французима да буду кооперативнији према ФЛН и да учине корак у правцу помирења са устаницима: „Умјесто да трошите сваки дан милијарду франака на војску коју држите у Алжиру, дајте половину те суме на подизање животног стандарда тих људи, на изградњу путева и других објеката, и алжирски народ неће имати ништа против вас, неће бити противан да буде са Француском у унији. (...) Било би боље да сте пошли тим путем.“¹⁰⁰ Јасно је да француска влада није била спремна да узме у озбиљно разматрање такав предлог. Одбацивала је сваку могућност преговора са представницима ФЛН, јер би то значило индиректно признање тог покрета као легитимног представника алжирског народа.¹⁰¹

Ипак, Тито је учинио и корак даље у покушају посредовања. Искористио је тројни састанак са Нехруом и Насером на Брионима у јулу 1956. као повод да у његову летњу резиденцију буду позвани и представници ФЛН; после тога је остварен контакт са француским дипломатима из амбасаде у Београду. Чим је Французима, међутим, предочена интенција иницијативе са Бриона, они су огорчено одбили сваку могућност преговора са представницима „алжирских екстремиста“.¹⁰² После неуспелог покушаја посредовања међу сукобљеним странама распршиле су се југословенске илузије о заузимању средње позиције по алжирском питању и незамерању Француској. У пулском говору Тито је, и то врло резолутно, вероватно и да би скренуо пажњу са актуелних мађарских збивања, одступио од раније поставке о неопходности унапређења традиционално добрих југословенско-француских односа. Оштро је напао француску колонијалну политику називајући је извором нестабилности у свету. Напоменуо је да Југославија убудуће мора да буде опрезна: „Јер показало се да су носиоци такозване запад-

⁹⁹ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945–1985*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1990.

¹⁰⁰ J. B. Tito, *Govori i članci*, Naprijed, Zagreb, knjiga XI, 238.

¹⁰¹ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 142.

¹⁰² ДА МСП, 1959, стр. пов., ф-1, 161. Студија ДСИП-а – Алжир, 53, у: Bogetić, 143.

не демократије – Француска и Енглеска – само на ријечима за мир, правду и демократију, а у ствари то су жаришта која могу довести до крајње реакције и агресивних подухвата, ако се за то укаже прилика. Увјерен сам да ће несрећни француски народ морати једног дана да испашта баш због такве политике коју воде француски социјалисти са Ги Молеом на челу.

Ми смо хтјели да помогнемо Французима у алжирском питању. Казали смо Насеру да сматрамо да је Французима тешко да изађу из Алжира и да би било добро да се нађе неко ријешење у унији између Француске и Алжира... Неки француски руководиоци признали су да је тако, док су други рекли да је у питању престиж Француске. Ево им сад престижа! Осрамотили су се у читавом свијету. Читав свијет осуђује акт француске владе, акт агресије.¹⁰³

Овакав југословенски став није наишао само на разумљиво незадовољство Француске; незадовољан је био и алжирски Фронт за национално ослобођење. Руководство ФЛН изразило је југословенским дипломатима разочарање због тога што подједнаку пажњу исказују и кипарском и алжирском питању (министар Коча Поповић је 27. новембра 1956, износећи општи став Југославије према кризи на Кипру и Алжиру, упозорио на чињеницу да „жеља за хегемонијом извесних сила“ онемогућава мирно решење спорова) иако би то друго питање, као много значајније и сложеније по њиховом мишљењу, требало да има приоритет у југословенској политици антиколонијализма.¹⁰⁴ У Београду је озбиљно схваћена ова критика ФЛН на рачун југословенског ангажмана у УН око алжирске кризе. Пошто је била пропраћена хвалоспевима југословенској унутрашњој и спољној политици као идејиводиљи алжирске револуције, она је код југословенског руководства постигла жељени ефекат – дефинитивно обликовање става да се мора много ангажованије и отвореније прићи решењу алжирског питања.¹⁰⁵ С друге стране, такав југословенски наступ у УН био је разлог за све изразитије погоршање односа са Француском, које ће кулминирати када на власт дође Шарл де Гол и када буде успостављена Пета република. У то време је југословенска политика према Алжиру у једном моменту довела и до повлачења француског амбасадора из Београда и привременог прекида односа двеју држава.¹⁰⁶

Све отворенија југословенска не само политичка него и војна подршка алжирском Фронту за национално ослобођење у борби против француске колонијалне управе проузроковала је почетком 1958. годи-

¹⁰³ J. B. Tito, *Govori i članci*, knjiga XI, 238 и даље.

¹⁰⁴ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 144.

¹⁰⁵ ДА МСП, 1959, стр. пов., ф-1, 161. Студија ДСИП-а – Алжир, 53, детаљније у: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 145.

¹⁰⁶ *Isto*.

не озбиљан дипломатски инцидент на релацији Београд–Париз. Французи су, наиме, на домак Алжира зауставили југословенски прекоокеански трговачки брод „Словенија“, који је био натоварен великом количином војног материјала. Француска ратна морнарица је приморала посаду брода да промени курс и уплови у алжирску луку Оран, где је истоварен и заплењен целокупан товар – око 148 тона муниције и оружја, а броду је допуштено да настави даљу пловидбу.¹⁰⁷

Београд је одмах упутио оштар протест Паризу и затражио неодољно враћање насилно одузетог товара, позивајући се на то да је југословенски трговачки брод био изложен насилном поступку француске ратне морнарице ван територијалних вода Француске, чиме су грубо прекршене међународне правне норме. Југославија је образложила да је брод превозио ратни материјал намењен једној мароканској трговинској фирми из Казабланке, што значи да се радило о „нормалном пословању између две фирме“, које је претходно „нормално уговорено поштанским каналима, а потом реализовано нормалним воденим путем“.¹⁰⁸

Истог дана државни подсекретар Младен Ивековић оштро је упозорио француског амбасадора у Београду да југословенска страна на то што се догодило гледа као на једну врсту „модерног гусарства“, наглашавајући да ће тај поступак негативно деловати на југословенско-француске односе.¹⁰⁹ У целу ствар се укључила штампа и инцидент је одмах постао једна од централних тема како у југословенским, тако и у француским гласилима. Све је то, међутим, нагло прекинуто већ крајем јануара, значи после свега десетак дана, без икаквог званичног, па чак и без логичног објашњења. Испоставило се, наиме, да су обе стране изразиле спремност да се „ноте по овом питању не публикују и да се у тишини и без публицитета реши ствар“.¹¹⁰

Колико је југословенским званичницима било стало да се превазиђе криза у односима сведочи и чињеница да је на предизборном митингу у Београду марта 1958. Тито говорио о жељи Југославије да са Француском има „најбоље односе, јер нас с њом везују многе заједничке ствари из два прошла рата. Ја никада нећу заборавити срдачност с којом је примљена наша делегација у Француској. Према француском народу ја гајим дубоке симпатије.“¹¹¹

¹⁰⁷ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 238–239.

¹⁰⁸ АЈ, 837, 1–5–б/Француска, Нота владе ФНРЈ од 20. јануара 1958; *Борба*, 21. јануар 1958.

¹⁰⁹ АЈ, 837, 1–5–б/Француска, Забелешка о разговору државног подсекретара др Младена Ивековића с француским амбасадором Брустром (Broustre), дана 20. јануара 1958.

¹¹⁰ АЈ, 837, 1–5–б/Француска.

¹¹¹ АЈ, ЦК СКЈ, IX, 2/II-7 и 8; видети у: Bogetić, 240.

Однос са ФЛН за Југославију је био утолико важнији и зато што је била једна од ретких земаља које су имале добру процену важности организације Ахмеда Бен Беле. У тренутку када су се Совјети предомишљали о директном мешању, зато што Москва није сматрала да Бен Белин Фронт националног ослобођења може да победи и уместо тога се уздала да ће успети да усмери Француску ка неутралнијим позицијама у Европи, Бен Бела је највећу подршку – и сасвим конкретну – добијао од Египта и његових нових пријатеља из редова несврстаних, укључујући ту управо Југославију.¹¹²

Знатно доцније, завршетком Хладног рата, Покрет несврстаних ће изгубити неке од кључних елемената разлога свог постојања. На Покрет је негативно утицао и распад Југославије, једне од његових дотадашњих стожерних чланица. У економском погледу није се, међутим, много тога променило: становништво несврстаних земаља и даље чини готово половину целокупне светске популације, али је његово учешће у глобалном бруто производу несразмерно мало.

Расположива архивска грађа указује на то да нема сумње како је југословенско руководство већ средином 50-их година било свесно значаја интеграционих покрета на западноевропском тлу. О томе сведоче, између осталог, наведени покушаји приближавања европским партијама социјалистичке и социјалдемократске оријентације и разним синдикалним организацијама. Очигледно је и да је разматрана могућност да се Југославија преко Балканског савеза, уз Грчку и Турску,¹¹³ укључи у тај процес. Те идеје су, међутим, биле у супротности са економском реалношћу југословенског развоја. Југославија је већ тада била тешко оптерећена спољним дугом према Западу и потпуно немоћна да тај дуг отплати извозом робе коју сама произведе, исто онако као што није могла да сопственим приходом подмири своје увозне потребе. „У таквој ситуацији Западна Европа се Југославији, без обзира на (...) географску припадност и цивилизацијску блискост, чинила много удаљенијом и више претећом него (далека) азијска и афричка пространства.“¹¹⁴

Југословенско руководство је у то време процењивало да би земља била инфериорна не само у политичком него и у економском погледу ако би се оријентисала само на укључивање у европске интегративне токове; веровало се да би она у том случају представљала

¹¹² О. Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, 142.

¹¹³ Подробније о томе у: Ратомир Миликић, „Неколико питања југословенско-турске сарадње 1952–1955“, *Свољна јолишника Југославије: 1950–1961. године*, Међународни зборник радова, ИНИС, Београд 2008, 616–627; Р. Миликић, „Анкарски уговор и југословенско-турски односи“, *Међународни научни скуп Балкански пакт 1953–1954*. (Београд, 9–10. новембар 2005), Међународни зборник радова, Војноисторијски институт и Институт за стратегијска истраживања, Одељење за војну историју, Београд 2008, 129–137.

¹¹⁴ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, 8.

обичан „сировински привезак“ Западне Европе. Државни врх је веровао да се повезивањем са земљама азијског простора Југославији отвара перспектива преузимања руководеће улоге у том контексту и изналажења огромног и, што је најважније, мање захтевног тржишта за младу југословенску привреду. Очекивало се, дакле, да се с једне стране повећа спољнополитички утицај и специфична тежина Југославије у свету, и да се, с друге, нађе захвално тржиште за пласман југословенске робе и услуга, као и да се обезбеди неометан прилив релативно јефтених сировина. Само, да би се стварно ослободила рањивости пред Западом, Југославија је морала да изгради извозно оријентисану привреду, отворену за продор стране робе и капитала и способну да самостално узима и отплаћује стране кредите. У том смислу економску основу спољнополитичке стратегије требало је да чини нова оријентација на извоз индустријске робе у неразвијене азијске и афричке земље и увоз сировина и пољопривредних производа с тих простора по повољнијим ценама од оних које је Југославија могла да постигне купујући на Западу.

То би, међутим, значило озбиљне промене унутрашњег економског уређења, а југословенско руководство није било спремно на тако радикалан раскид са економским развојем који је почивао на идеји самодовољности, уздања у аутаркичан економски развој. С друге стране, тај концепт је ипак морао да подразумева убрзану индустријализацију, а ње није могло бити без увоза опреме са Запада, што је опет значило узимање западних кредита. Зато се Југославија нашла у позицији да је морала да извози на Запад, пошто је то био једини начин да дође до неопходних девизних средстава.¹¹⁵ Из свега тога произашла је противречност која је давала тон целокупној југословенској међународној стратегији: у политичком смислу Југославија се све више приближавала новоослобођеним земљама Азије и Африке, док је економски, финансијски, технолошки и трговински остала тесно везана за Запад.

Коначно, на основу економских статистика види се да је крајем 50-их и почетком 60-их година чак 60% југословенске робне размене са светом чинила размена са Западном Европом (пре свега СР Немачком), САД (мање од јуна 1962, када је Конгрес укинуо Југославији статус најповлашћеније нације),¹¹⁶ Канадом и Аустралијом, 27% размена

¹¹⁵ *Isto.*

¹¹⁶ Доношење резолуције о укидању статуса најповлашћеније нације подударило се са посетом Л. Брежњева Београду. Тим поводом је Јакша Петрић, начелник Одсека за САД у ССИП-у, изразио разочараност Југославије америчком амбасадору Џорџу Кенану. „Да ли желите да нас гурнете у лагер?“, реторички је упитао америчког дипломату. Кенан је већ у октобру понудио оставку надлежнима у Стрејт департменту. Foreign Relations of the United States, Central and Southeastern Europe, 1955–1957, Department of State Publication Office of the Historian, U. S. Government Printing Office, Washington DC 1962/1955/Vol. XVI/dok.122/261, цитирано према: Т. Јакovina, *n. d.*, 105.

са источноевропским државама и Кином, док је само 13% отпадало на земље Трећег света.¹¹⁷ Јаз између званично прокламоване и у јавности здушно промовисане спољне политике несврстаности и стварне садржине економске сарадње усредсређене на западне силе стално се продубљивао и на крају завршио потпуном блокадом несврстане политике, а на економском плану дужничком замком.

*

Крајем 1960, године у којој је помало неочекивано објављена прва југословенска књига о Савету Европе у форми водича кроз систем те европске организације, дат је јасан сигнал да Југославија није у потпуности затворила све форме сарадње, али да ју је оставила за неки други, бољи период.¹¹⁸ У самој књизи није било ни помена сарадње и покушаја приближавања Југославије Савету Европе, које се збило само коју годину раније.

У Паризу је од 6. до 9. децембра 1960. одржан састанак Комитета за високо школство и научни рад Савета Европе.¹¹⁹ Тај Комитет, који је управо те године формиран на основу одлуке Комитета министара у Стразбуру, бавио се бројним питањима високошколског образовања у земљама-чланицама Савета Европе. Идеја на којој је Комитет почивао била је да би, осим постојећих бројних сличних паневропских удружења, ваљало под једном капом објединити сва питања која се дотичу високог школства. На састанку је учествовао посматрач из Југославије проф. др Зоран Пјанић, генерални секретар Заједнице југословенских универзитета. Осим Југославије, статус посматрача на састанку имали су представници Швајцарске, специјални представник Комисије Европске економске заједнице, представници УНЕСКА, ОЕЕЦ, Еуроатома и Међународног удружења универзитета са седиштем у Паризу. Од земаља-чланица били су присутни представници Велике Британије, Турске, Шпаније, Ирске, Италије, Холандије, Луксембурга, Исланда, Грчке, Француске, Западне Немачке, Аустрије итд.

То је било први пут да на неком од техничких комитета који је установљен одлуком Комитета министара Савета Европе учествују представници Југославије, мада су и раније уредно стизали позиви за разне конференције попут састанка Европске комисије за патенте и сличних дешавања у оквиру Савета.¹²⁰

¹¹⁷ ДА МСП, ПА, 1960, Југославија, ф-56, 435279. *Регионална расподела спољне трговине и проблеми усмеравања*, детаљније у: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije*, 9; Tabela: Izvoz i uvoz po važnijim zemljama, *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947–1972*, materijal za Deseti kongres SKJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973, 159–161.

¹¹⁸ Danilo Milić, *Evropski savet 1949–1959*, Beograd 1960.

¹¹⁹ ДА МСП, ПА, ф-95, пов. бр. 436336, 9. децембар 1960.

¹²⁰ Исто.

На дневном реду овог састанка Комитета за високо школство и научни рад налазила су се бројна питања која су се дотицала разних проблема високошколског и вишешколског образовања у Европи, између осталог и питање наставе језика. Закључено је да је потребно даље подстицати изучавање језика којима, попут коптског или јерменског, прети изумирање и подстаћи њихово изучавање на универзитетима у земљама-чланицама Савета Европе. Расправљало се и о европским наставним и научним институтима у области хуманитарних наука, о Европском комитету за публикације из области друштвених и економских наука и о информативном центру из области друштвених и економских наука. Поједине тачке су се директно тичале Југославије, пре свега попис универзитетских лабораторија у Европи, тачка у којој се Комитет изјашњавао о могућој форми упитника који би се могао користити за јединствен каталог универзитетских лабораторија у Европи, почевши од електронике па обухватајући остале научне гране. Такође је расправљано о спровођењу анкете о вануниверзитетским центрима за научноистраживачки рад, чија су бројност и тенденције даљег пораста наметали потребу за испитивањем веза између таквих центара и универзитета у Европи.

За југословенског представника интересантна је била и расправа о предвиђеној Конференцији директора института из области технологије. Сугерисано је да тема састанка буде проучавање области формирања инжењерских кадрова. Закључак расправе гласио је да сви присутни, свеједно да ли је реч о представницима земаља-чланица Савета Европе или о посматрачима на том састанку, треба да пошаљу своје представнике на такав скуп. То је, како је закључено, било од посебног интереса за Југославију јер су, за разлику од многих других земаља, у њој техничке и технолошке дисциплине део високошколског образовања и доста се пажње посвећује едукацији тог кадра.

Заиста, почетком шездесетих година преко 30% свих матураната који су се одлучивали за непосредно настављање школовања опредељивало се за техничке науке, а 12% за инжењерска звања у области пољопривредних и шумарских наука.¹²¹ Југословенски представник је посебно нагласио важност компаративног проучавања рада универзитета у Европи, за шта је том приликом образована посебна радна група са задатком да испита могућност формирања Европског центра за документацију из области високошколског образовања и научног рада.¹²²

Током заседања Комитета за високошколско образовање и научни рад Савета Европе испољено је много воље за сарадњу са југословенским универзитетима. То је, како се наводи, било делимично изаз-

¹²¹ Tabela „Neposredno nastavljanje školovanja na visokim školama“, *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947–1972*, materijal za Deseti kongres SKJ, 199.

¹²² ДА МСП, ПА, ф-95, пов. бр. 436336, 9. децембар 1960.

вано стручнонаставним и научним разлозима, али у исто време и политичким разлозима. У расправи је предложено да Југославија делегира једног члана у радну групу која би испитала проблеме сарадње универзитета Африке и Европе. Тај предлог био је образложен чињеницом да велики број афричких студената долази на разнолике студије у Југославију. Пошто југословенски представник није био овлашћен да о томе непосредно одлучује, он је тај предлог који је подржало више земаља-чланица скинуо с дневног реда нагласивши да Заједница југословенских универзитета први пут присуствује раду састанка Комитета и то у својству посматрача, а да ће сигурно у даљем раду непосредно пружати сарадњу кроз давање разних информација и слично, али да за почетак не може да активније узме учешћа у раду како Комитета ни радних група.

Оцењено је да извесне активности овог Комитета Југославији могу да пруже корисне податке о раду универзитета и других институција у области образовања и научног рада у Западној Европи. Пошто је у питању било пробно сондирање терена са југословенске стране у односима са Саветом Европе, ово је било постављено готово као пилот-пројекат сарадње. Тако је почетак учешћа у раду најмлађег и политички најмање проблематичног органа СЕ, односно специјализованог комитета за високошколско образовање био тест могућности сарадње коме је Југославија помало стидљиво приступила и наставила да га у наредном периоду интензивно прати, колико год је то било могуће. Та сарадња није ишла, и то је била олакшавајућа околност, преко југословенске владе, већ преко Заједнице југословенских универзитета па је то могло да се подведе под високошколску сарадњу и да поприми пун академски значај.

Ово утолико пре што је то, с једне стране, доприносило да Заједница југословенских универзитета буде у току са дешавањима на Западу, док је, с друге, Југославија прихватајући такву иницијативу наставила да шаље знаке Савету Европе да сарадња треба да постоји, али уз одговарајући модел. Сигурно је да није било лако наћи погодан модалитет сарадње између једне комунистичке земље, макар и другачије од осталих комунистичких држава, али у суштини ипак комунистичке, и прилично затвореног круга западних земаља окупљених у Савету Европе које су толико страховале од комунистичке најезде.¹²³

У целини гледано, током шездесетих година, по окончању кубанске кризе 1962, појавили су се знаци отопљавања у односима Истока и Запада. Западни свет је одахнуо, уверен да је за длаку избегао катастрофу, како у својој књизи о ПССЕ наводи Бруно Халер.¹²⁴ На

¹²³ Исто.

¹²⁴ Bruno Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, Strasbourg 2006.

почетку тог периода могла се уочити још једна појава која је, додуше, била кратког века: додатно приближавање САД и Западне Европе, првенствено заслугом америчког председника Џона Кенедија. Кенеди је 4. јула 1962. у говору одржаном у Филадельфији најавио Декларацију о међузависности Сједињених Америчких Држава и уједињене Европе. „У политичком и економском смислу интегрисана Европа постаће равноправан партнер Сједињених Држава, делећи с њима сав терет и обавезе светској лидерства.“¹²⁵ Хенри Кисинџер ту идеју оцењује као племеницу. Када је у доцнијем говору одржаном у цркви Светог Павла у Франкфурту, где се иначе 1848. састала либерална Немачка национална скупштина, додатно разрадио ову симболику, Кенеди је повезао перспективе атлантског партнерства и европских интегративних процеса: „Само Европа која је у пошуности кохезивна може све да нас заштити од цепања савеза. Само ће таква Европа омогућити пуни реципроцитет постојања с обе стране океана, у суочавању са атлантском агендом. Једино с таквом Европом можемо имати пошуну узајамности, однос равноправних партнера, равномерну поделу одговорности и једнак ниво жртвовања.“ (Кенедијев говор у цркви Светог Павла у Франкфурту 25. јуна 1963).¹²⁶

Узгред, последњи страни државник кога је Кенеди примио био је Јосип Броз Тито, тада први пут у посети Сједињеним Америчким Државама. Тито је био видно потресен његовим убиством и, како наводи Кремптон, са сузама у очима уписао се у Књигу жалости у америчкој амбасади у Београду. После тога односи са Вашингтоном били су мирнији али лишени топлине.¹²⁷

У таквој атмосфери, Парламентарна скупштина Савета Европе започела је отварање према Истоку. Посланици су почели да се питају не би ли можда требало проширити систем сарадње Савета Европе и ван граница земаља-чланица. Било је, како пише Бруно Халер,¹²⁸ јасно да земље Источног блока не могу да уђу у Савет Европе, или зато што су биле крајње неповерљиве према политичким активностима те организације, или зато што нису задовољавале критеријуме за пријем. Оне прве, које су биле неповерљиве према деловању Савета Европе, формално су испуњавале бар критеријум вишестраначја. Начин на који је ПССЕ размишљала о овом питању у великој мери био је одређен радом

¹²⁵ Кенедијев говор у Филадельфији, 4. јула 1962, према: Public Papers of the Presidents of the United States, John F. Kennedy, Washington 1963; Kennedy, John F. „Address at Independence Hall, July 4, 1962“ John T. Woolley and Gerhard Peters, The American Presidency Project [online]. Santa Barbara, CA. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8756> (Сајту приступљено 2. септембра 2015)

¹²⁶ Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York 1994, p. 613.

¹²⁷ Р. Кремптон, *Балкан после Другој светској рати*, 196–197.

¹²⁸ В. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, pp. 158–164.

њеног Комитета за односе са европским земљама које нису чланице; тај комитет је проучавао ставове и тенденције на Истоку и процењивао је перспективе мултилатералне сарадње са Западом. Комитет је известио о знацима промене на Истоку, где су неке земље биле веома раде да очувају релативну аутономију унутар комунистичког блока, док су се друге надале да ће им нова совјетска политика мирољубиве коегзистенције отворити простор за спољнополитичке иницијативе. Ваља узети у обзир и страхове од технолошког заостајања за Западом који су представљали значајан чинилац.

У Препоруци 389 коју је усвојила априла 1964. Скупштина је прокламовала да је Савет Европе дужан да „у исто време допринесе уједињењу слободне и демократске Европе и процесу поједињавања заједничког циља који је зајачео у односима између Истока и Запада“ и настојала је да подстакне земље-чланице да „изнађу форме истинске мирољубиве коегзистенције између Совјетског Савеза с једне и Европе у процесу уједињења и Сједињених Америчких Држава, с друге стране“.¹²⁹ Годину дана касније, у Препоруци 412 (1965) Парламентарна скупштина је затражила од Комитета министара да позове земље-чланице да развијају трговинске и културне везе са Румунијом и другим источноевропским земљама. Многи политички аналитичари у то време подржали су овај приступ Савета Европе, сматрајући да би такав вид мултилатералне сарадње могао пружити источноевропским земљама управо оно што су желеле и што им је било потребно, без обзира на то што у том тренутку није постојала могућност њиховог пријема у Савет Европе.

Почетком 60-их година Југославија није могла да се пожали на свој међународни положај, јер су оба супротстављена блока поштовала њен територијални интегритет и суверенитет, као и независност њене оријентације, а она сама је постепено стицала све већи ауторитет међу новоослобођеним азијским, афричким и латинскоамеричким земљама, што је Ј. Б. Титу омогућавало да води „светску политику“. Истина, та политика је била у све већем нескладу с величином, економским потенцијалима и унутрашњом стабилношћу Југославије. Елиминисање страха од спољне опасности постепено је утицало на развој унутрашњих односа, доводећи до лабављења федерације, отварања националног питања, осамостаљивања и конфронтација република.¹³⁰

Ако није могла да се пожали на свој међународни положај, Југославија је итекако могла – и морала – да се пожали на унутрашњу стабилност, пре свега на економском и развојном плану. Економска ситуација се постепено погоршавала па је сада, у шездесетима, после успеха постигнутих крајем претходне деценије, било неопходно преду-

¹²⁹ Архив ПССЕ, Препорука број 389 (Rec. No. 389).

¹³⁰ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, трећа књига, *Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 367–368.

зети прилично радикалне кораке да се негативни процеси зауставе и изнађу могућности за побољшање животног стандарда и уравнотеженији привредни развој. „Крајем 50-их година Југославија је била у успону; пораст пољопривредне производње је обећавао, а укупан пораст између 1957. и 1960. године не само да је био већи од онога што је било предвиђено петогодишњим планом, већ је био на другом месту у целом свету. Није потрајало.

Претерано инвестирање, повећање плата без ослонаца у порасту производње, све мањи прилив пољопривредних производа који није праћен опадањем потражње и повећање увоза на краткорочни кредит, све то је до 1961. године довело до инфлације и до потребе да се страни дуг хитно отплати.¹³¹ Тај силазни пут привреде неминовно је изазвао незадовољство које је повремено налазило одушак у штрајковима. Те 1961. године напуштен је текући петогодишњи план. Инфлација из 1961. године налагала је да се крене ка одређеном облику благог монетаризма постепеним укидањем система фиксираних цена, односно 'политике цена', како се тада говорило; те исте године измењена су спољнотрговинска правила и Југославија је могла да се придружи ГАТТ-у већ наредне године. Међутим, те мере су донеле само привремено залечење и ниједан озбиљан аналитичар није веровао да постоји друго решење осим коренитог реструктурирања југословенског привредног и политичког система.¹³²

Све се више испољавала конструкциона грешка, она о¹³³ којој ће четири деценије касније писати Џон Алкок: „Југословенски систем је био отелотворење трајног противречја између техничких и организационих императива економског развоја, који су делимично проистицали из укључености самог тог система у глобалне процесе економске модернизације, и антимодерног карактера непрестаног трагања за специфично социјалистичким путем у модерност“.

„Унутрашња криза била је дубока, истовремено државна и партијска, идејна и организациона, политичка и економска, друштвена и морална.“¹³⁴ Самоуправљање – дотад представљано као чаробна формула која осигурава и особеност и динамичност развоја – постепено је толико фетишизовано да се претворило у кочницу самог развоја. На проширеној седници ЦК СКЈ одржаној 14. марта 1962, на којој су разматрана „разна питања друштвеног развитка“, Тито је као узрок кризе означио „недисциплину, неслагање, сепаратизам, национализам, ути-

¹³¹ *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947–1972*, materijal za Deseti kongres SKJ, 164–170.

¹³² Р. Кремптон, *Балкан после Другој светској ратној*, 176–177.

¹³³ John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Columbia University Press, New York 2000, p. 99

¹³⁴ *Исто*, 368.

цај ситнобуржоаске стихије, нејединство мисли и акције“. У партијском врху јасно се испојило постојање двеју струја, носилаца опречних концепција: једне која је заговарала самосталност република, право народа на самоопредељење и водила конфедерализацији (Кардељ и остали словеначки политичари), и друге која се залагала за компромис, ограничено самоуправљање и очување заједничке државе кроз централизовану федерацију (углавном кадрови из Србије).¹³⁵ И једни и други су се, аргументујући своје ставове, позивали на економске разлоге и, колико год то парадоксално звучало, разлоге очувања јединства земље. Тито је показао да није вољан да арбитражира међу њима. Седница је одржана далеко од очију јавности, да би потом, 3. априла 1962, део партијског чланства био посебним Писмом упознат са основним ставовима расправе у прилично умирујућем тону.

Потом се 6. маја Јосип Броз огласио пред 15.000 људи у Сплиту. Изразито популистички, пријемчиво за масу, говорио је о „аномалијама друштвеног развоја“, „субјективним грешкама руководећих кадрова“, „небудности комуниста“, „грамзивости локалних структура“ и промашеним инвестицијама, о „заборављању на шире интересе друштвене заједнице“. Узроке кризе приписао је нејединству пре свега руководећих комуниста, жигосући локализам и шовинизам („Ниједна наша република не би била ништа, да нисмо сви заједно“), богаћење појединаца захваљујући корупцији и повећање социјалних разлика. Истовремено се изјаснио против свеопштег обрачуна, мада је под утиском његовог понесеног излагања долазило да правих малих чистки у привредним организацијама. Критикујући „чепркање по историји“, заложио се за стварање „сопствене историје, југословенске социјалистичке историје“, али без задирања у национално право појединих република да граде своје традиције, „не на штету, већ у интересу читаве заједнице.“¹³⁶ Тај Титов наступ је с доста поузданости могао да се тумачи као знак да ће се он на крају ипак одредити за присталице децентрализације државе.

Решење је тражено и у новом Уставу, усвојеном 7. априла 1963, који је замишљен као покушај децентрализације јер се, између осталог, сматрало да је прекомерна централизација основни узрок економских зала. Мада је у политичкој публицистици тај Устав називан „повељом самоуправљања“, њиме су постојећи друштвени односи били уређени на компромисној основи, тако да су представљали рефлекс тадашњег односа снага у руководству, а рашчишћавање концепцијског сукоба око националног питања и визије одложено је све до Брионског пленума

¹³⁵ *Истио*, 370–371.

¹³⁶ *Почетак краја СФРЈ. Сјенограм и други прашећи документи проширене седнице Извршној комисији ЦК СКЈ одржане од 14. до 16. марта 1962. године*, Београд 1998, 285–298.

1966. године. Држава је и даље била надлежна за питања проширене репродукције, планирања, банака, девиза,¹³⁷ дакле за све оно око чега су се већ озбиљно ломила копља на међурепубличком нивоу и, још више, у односима између савезних и републичких органа.

Номинално, највеће промене које је Устав донео односиле су се на промену имена државе (Социјалистичка Федеративна Република Југославија уместо Федеративна Народна Република Југославија), проширење дефиниције државе (савезна држава добровољно уједињених и равноправних народа и социјалистичка демократска заједница заснована на власти радног народа и самоуправљању¹³⁸), проглашење дотадашње Аутономне Косовско-метохијске области – Аутономном покрајином Косово и Метохија¹³⁹ и увођење појма „друштвено-политичке заједнице“ који обухвата општину, покрајину, републику и федерацију, а постепено ће еволуирати у „самоуправне људске заједнице у којима се добровољно повезују и обједињују самоуправни облици рада и живота људи на одређеној територији“.¹⁴⁰ У Уставу је уместо израза „национална мањина“ уведен термин „народност“. Обе покрајине су остале у саставу СР Србије, али су ојачале као делови југословенске федерације, зато што је она била у обавези да даје сагласност за њихово евентуално укидање.¹⁴¹

Одвојена је функција председника Републике од председника Савезног извршног већа. Одређено је да се председник бира сваке четврте године и исто лице могло је бити бирано два пута узастопно. Међутим, „за избор на положај Председника Републике нема ограничења за Јосипа Броза Тита“.¹⁴²

Суверенитет радног народа, који се исказује кроз самоуправљање, узет је као основ друштвено-политичког уређења Србије.¹⁴³

„Најоригиналније одлике Устава из 1963. године налазе се у уређењу Савезне скупштине. Као основни савезни орган одређено је Савезно веће са 120 посланика, унутар кога се налази Веће народа састављено од по 10 представника из сваке републике и по пет из аутономних покрајина – Војводине и Косова. Веће народа је држало одвојена

¹³⁷ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam II*, Beograd 1987, 393.

¹³⁸ Устав СФРЈ из 1963, Глава 1, члан 1.

¹³⁹ Више о томе у: Миомир Гаталовић, „Прерастање Аутономне Косовско-метохијске области у Аутономну покрајину Косово и Метохију 1959–1963“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2015, 77–95.

¹⁴⁰ В. Petranović, М. Zečević, *Jugoslovenski federalizam II*, 394.

¹⁴¹ Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, Институт за савремену историју и Друштво историчара Србије, Београд 2016, 342.

¹⁴² Устав СФРЈ из 1963, члан 220, став 2.

¹⁴³ Љ. Димић, *Историја српске државности...*, 378.

заседања само у ретким приликама и у посебним околностима. Осим Савезног већа, Устав је одредио још четири већа чије ће делегате бирати радне организације и изабрани општински одбори: Привредно веће, Просветно-културно веће, Социјално-здравствено веће и Организационо-политичко веће. Задатак Савезног већа био је да усагласи законе са једним од четири већа, по чему је скупштински систем постао дводоман. Систем је преликан у републикама и покрајинама, па су чак и општинске скупштине имале бар једно корпоративно веће. Број изабраних посланика био је према томе огroman; на изборима одржаним у априлу и мају 1963. године изабрано је 620 савезних и 2.779 републичких и покрајинских делегата, као и 40.279 општинских већника.¹⁴⁴

Ускоро ће се испоставити да ново устројство није уродило бољим економским плодом, па ће се предузимати даље промене, заправо у истом смеру. Невоља је, међутим, била и у томе што оно што је представљано као децентрализација није била стварна децентрализација него етатизација на нижем, републичком нивоу (тада још не у потпуности и на покрајинском нивоу – за то ће се постарати творци наредних уставних амандмана и, још више, наредног Устава). Неспоран резултат свих тих корака била је озбиљна бирократизација на свим нивоима.

Под притиском захтева за рационалније привређивање и ослобађање економских законитости робне производње у условима друштвене својине и самоуправљања проглашена је привредна реформа. Та реформа ће наредних година, по оцени Бранка Петрановића, постати суштинско мерило политичких опредељења.¹⁴⁵ Промене у привредном систему започете су 1964. године да би у јулу 1965. биле настављене посебним економским мерама, када је и почео да се користи израз *привредна реформа*. Био је то један од првих случајева да је нека велика промена и програмски заокрет у економској политици грађанству потанко образложена преко телевизије; Киро Глигоров је објашњавајући значај реформе (тада је, између осталог, извршена деноминација новца, па се отада користе „нови“ и „стари“ динар, где је нови динар вредео 100 старих) сликовито образлагао да ће захваљујући новим мерама динар постати јак као стена. Од почетка увођења радничког самоуправљања ово је свакако био најзначајнији и најдубљи привредни преображај, или бар покушај привредног преображаја. Наредне, 1966. године усвојен је петогодишњи план привредног и друштвеног развоја, ради разраде привредне реформе. Петрановић наводи да су оне снаге у СКЈ које су инспирисале тај коренити захват себе сматрале прогресивнима, док су насупрот њима стајале присталице административног уређивања привредног живота, јаке државе и федеративног унитаризма.

¹⁴⁴ Р. Кремптон, *Балкан после Другој светској рати*, 178.

¹⁴⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Nolit, Beograd 1988, 377.

Главни циљ дуго одлагане реформе био је пораст личних доходака на рачун смањивања инвестиција и прерасподела средстава привредних организација у смислу њиховог претварања у носиоце проширене репродукције. У почетној фази преовладавале су мере финансијско-економског карактера (девалвација динара, смањење обавеза привреде, ограничење царинског протекционизма) што опет, како закључује Петрановић, значи да су изостале значајније интервенције у вези с планирањем, проширеном репродукцијом и девизним режимом, које би могле да промене суштину привредног система.¹⁴⁶

Југословенска привреда је до реформе била подстицана инфлацијом, хранена дотацијама и регресима, штићена царинама, снабдевана из скупог увоза и екстензивно развијана. Пољопривреда је стагнирала, делом и због тога што је америчка помоћ у храни, уз стране кредите, доста дуго утицала на одвраћање пажње од села и пољопривредне производње. Смањивање инвестиција и инфлације, као и пораст доходака запослених, за последицу је имало прво опадање запослености после ослобођења. Тада се појављује озбиљна економска емиграција. Петрановић наводи да се из објављених података види како је половином 1968. године око 400.000 Југословена радило ван земље, с тим што се наредних година одлив радне снаге у развијене индустријске земље Западне Европе повећао. Одлазили су физички радници, али су исто тако у све већем броју почели да одлазе и висококвалификовани радници и стручњаци, тако да можемо говорити и о одливу мозга 60-их година. Упркос, међутим, мобилизацији „унутрашњих резерви“, ефикаснијој организацији производње, увођењу нових технологија и побољшању квалификационе структуре, као и видном порасту продуктивности рада, укупни резултати нису одговарали очекивањима.

Привреда је усмеравана на повезивање са светским тржиштем и укључивање у међународну поделу рада, али, како примећује Петрановић, улога државе у инвестирању и непосредном располагању акумулацијом није била битније ограничена. Услед свега тога, раст друштвеног производа у друштвеном сектору почео је чак да се смањује: са 9,7% у периоду 1954–1965, пао је на 6% у периоду 1966–1970. Стопа раста запослености опала је са 5,9% колико је износила у периоду 1954–1965, на свега 1% у периоду 1966–1970. Рад се, међутим, интензивирао, па је продуктивност порасла са 3,1 на 5%. Повећани су и лични дохоци и, што је посебно важно, повећани су распони међу личним дохоцима; базична индустрија је запостављена у односу на прерађивачку, постепено се повећавао увоз а смањивао извоз, што је неминовно довело до формирања банкарског и трговачког капитала.

¹⁴⁶ *Isto*, 380.

Пораст доходака произлазио је из уверења да је потрошња готово искључиви генератор читавог привредног развоја.¹⁴⁷ Инвестиције у основна средства, које су у периоду 1958–1962. расле по стопи од чак 13% годишње (од укупног друштвеног производа 38% је утрошено на инвестиције) пале су у периоду 1963–1967. на свега 3%, што је најнижи пораст у целом послератном времену, а њихов захват из друштвеног производа свео се на 29%. То је био непосредан израз мера нове економске политике, која је почивала на ограничењу обима улагања у основне фондове, „у циљу решавања крупних проблема даљег економског развоја“.¹⁴⁸

После доношења Устава, започиње нова фаза преобликовања карактера федерације и осамостаљивања федералних јединица. Етапе тог процеса јасно су разграничене по годинама. Прво је, 1964, одржан 8. конгрес СКЈ, на коме је на нови начин отворено национално питање, потом је 1965. лансирана привредна реформа која је изнова актуелизовала проблем односа република и федерације, да би наредне, 1966. године, на Брионском пленуму, били уклоњени заговорници централизације на челу са Александром Ранковићем. Са спољнополитичког становишта, посебно је важна Резолуција 8. конгреса, која се већ у првом делу бави односом снага у свету „који се и даље видно мења у корист мира и социјализма... све више сужавајући сферу утицаја империјализма“.¹⁴⁹ „Стабилном развоју међународних односа нарочито ће допринети доследно спровођење политике формулисане на Београдској и Каирској конференцији шефова држава и влада несврстаних земаља.“¹⁵⁰ Уз наглашавање „пораста материјалних снага и развика науке и технике у социјалистичким земљама, првенствено у Совјетском Савезу“, истиче се да се СКЈ „одлучно супротставља ... политици КП Кине, која наноси огромну штету ствари мира и социјализма тиме што псеудо-револуционарним третирањем борбе за мир и социјализам отежава спровођење политике активне мирољубиве коезистенције“.¹⁵¹

Дотад прикривен отпор у врху СКЈ и државног руководства мерама привредне реформе и променама у југословенској федерацији које би се одвијале у правцу децентрализације претворио се половином 1966. у отворен сукоб. Прво је под Титовим председништвом 16. јуна 1966. на седници Извршног комитета ЦК СКЈ основана комисија са задатком да испита рад Службе државне безбедности (СДБ). На челу

¹⁴⁷ *Isto*, 382.

¹⁴⁸ *Investicije, Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947–1972, materijal za Deseti kongres SKJ*, 66–78.

¹⁴⁹ *VIII kongres Saveza komunista Jugoslavije, Stenografske beleške III, Beograd 1965, 2053–2071.*

¹⁵⁰ *Isto*, 2054.

¹⁵¹ *Isto*, 2053, 2056.

комисије био је Крсте Црвенковски, а чланови су били Блажо Јовановић, Ђуро Пуцар, Добривоје Радосављевић, Мика Трипало и Франце Попит. На седници Извршног комитета 16. јуна 1966. Тито је обавестио присутне о озвучењу и прислушкивању својих радних и приватних просторија. Критике на рачун Службе односиле су се на њено осамостаљивање, „претварање у изоловани апарат, ван контроле, који је све више надзирао рад грађана, руководиоца и њихових породица“.¹⁵²

Петрановић каже да „све раније похвале службе с највишег места, нарочито изношене приликом годишњица оснивања Озне 13. маја као да више нису постојале“, иако се самој Служби, „рођеној у једном револуционарном периоду“, одавало признање за борбу против класног непријатеља и страних агентура. Сада је служба оптуживана због деформација и злоупотреба дужности и због „тенденција да се постави изнад друштва“. О томе какве су биле похвале које су раније изрицане сведочи чланак о Служби који је Владимир Бакарић објавио те 1964. године у часопису *Тринаести мај*. Тај чланак Војин Лукић цитира у својој књизи,¹⁵³ а ми овде наводимо краћи одломак због тога што је Бакарић важио за једног од најздржанијих комунистичких руководиоца. „Велику, већ почетну систематичност и упорност у раду показало је брзо хватање и онемогућавање око 11.000 шпијуна и агената, остављених у нашој земљи и по различитим обавјештајним службама, што окупатора, што домаћих издајника, као што огромну упорност, издржљивост и храброст показује ликвидирање преко 12.000 различитих наоружаних бандита и групица у земљи. Посебан је примјер њене способности било хватање Драже Михајловића, па онда убачене усташке терористичке групе с (Божидаром) Кавраном и Љубом Милошем.

Тај, као и слиједећи период крупније активности, период Стаљиновог притиска на нашу земљу, карактеризира широка подршка радних маса тој активности, као и потпуна повезаност органа сигурности с народним масама. Та је повезаност остала трајни фактор и основни елемент у њиховом раду. Тај је фактор остао пресудан за даљи развој Службе. Он јој је омогућио да задржи свој револуционарни карактер и да даље развија своје социјалистичке особине. (...) Овај начин рада, као и стална повезаност с КП, односно СКЈ, учинили су да је наша Служба сигурности стално настојала да буде и остане баш служба, а не да буде неки посебни, од народа и Савеза комуниста одијељени политички, друштвени или државни фактор изван те везе.“¹⁵⁴

¹⁵² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа књига, 383.

¹⁵³ Војин Лукић, *Сећања и saznanja: Aleksandar Ranković i Brionski plenum*, Titograd 1989, 64–70.

¹⁵⁴ *Isto*.

Комисија је поднела извештај Извршном комитету 22. јуна 1966. и пленарној седници Централног комитета одржаној на Бриони-ма 1. јула 1966, која се води као Четврти брионски пленум.¹⁵⁵ Петрановић посебно указује на то да се СДБ несумњиво налазила ван друштвене контроле, као орган специфичне организације и метода рада, као и да је ЦК КПЈ проблем законитости па и метода рада Удбе имао на дневном реду 1951. године, а затим приликом разматрања питања криминалитета. Међутим, о неким најважнијим питањима чланство Савеза комуниста Југославије, а камоли шира јавност нису били обавештени (дахауски процеси, Голи оток, сакупљање оружја на Косову и Метохији, тајни део Призренског процеса итд.) с тим што одлуке о њима нису непосредно ни припадале Служби већ политичком врху или најугицајнијим појединцима у њему, док се Служба јављала само у непосредном процесу извршења.¹⁵⁶

Дахауски процеси су се односили на суђења старим револуционарима и шпанским борцима, доцније заточеницима концентрационих логора Дахау и Бухенвалд, која су организована у Словенији 1948. и 1949. године. Одржано је укупно девет судских процеса на којима је, између осталог, суђено и деветорици некадашњих интербригадиста (шесторици југословенских и тројици аустријских добровољаца у Шпанији). Процес пред Војним судом у Љубљани познат је као процес против инжењера Бранка Дила и других. Свих 37 људи су осуђени. Тројица су умрла у току истраге, међу њима двојица некадашњих интербригадиста. Једанаест лица осуђено је на смртну казну стрељањем (међу њима петорица интербригадиста), док су осталим изречене дуге временске казне. Извршено је 10 смртних казни, јер је смртна казна изречена страном држављанки Хани Хилдегард замењена казном строгог затвора у трајању од 20 година. Осим ње, осуђена су још три странца. Процес пред Војним судом у Љубљани завршио се правоснажном пресудом 26. априла 1948. године. Мирко Косир, који је пре рата био секретар ПК КП Словеније, умро је под неразјашњеним околностима током издржавања казне, највероватније на Голом отоку. Преживели дахауски осуђеници одробили су између три и 12 година. Међу њима су биле и три жене. Изречене затворске казне биле су знатно веће.

Сви оптуженици „признали“ су у току истражног поступка и на суђењу све што им је стављано на терет: да их је Гестапо заврбовао у концентрационим логорима, да су постали агенти страних обавештајних служби, да су се по налогу „увукли“ у државни и привредни апарат власти да би вршили саботаже, пре свега да би саботирали реализацију Првог петогодишњег плана и подривали народну одбрану. Хапшења и

¹⁵⁵ *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, priredio Jovan Popović, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1999.

¹⁵⁶ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, treća knjiga, 384.

суђења одвијала су се у атмосфери јавног линча, отворено диригованог с највиших места партијско-државне хијерархије. Стрељани су Бранко Дил (Diehl), Стане Освалд, Карл Барле, Јанко Пуфлед, Борис Крањц, Милан Степишник, Владимир Личен, Оскар Јуранчић, Мартин Престерл и Паул Гасерт.

Пре почетка дахауских процеса Борис Кидрич је старом револуционару Јожи Равникару поверио као партијски задатак да буде јавни тужилац на процесу дахауској групи. Равникар је, не желећи да преузме ту улогу, извршио самоубиство. Улогу тужиоца одиграо је Виктор Авбељ, доцније високо позиционирани словеначки политичар, који је 1974–1978. године био и председник Председништва СР Словеније. Борис Крајгер (Kraigher) био је министар унутрашњих послова, док је Митја Рибичич заузимао најважније место у словеначкој Удби. Аргументација у оптужници била је сасвим стаљинистичка: услови у концентрационом логору Дахау били су толико страшни да су то могли да преживе само они који су били издајници и шпијуни. Др Тине Хрибар је 2005. године у Архиву Словеније пронашао документ¹⁵⁷ који наводно потврђује да је налог за одржавање дахауских процеса дао лично Едвард Кардељ, у то време потпредседник југословенске владе. Реч је о телеграму који је Кардељ 25. јуна 1945. послао тадашњем председнику словеначке владе Борису Кидричу, у коме између осталог истиче да „не види више ниједан разлог да се касни са 'чишћењем'“.¹⁵⁸

У Архиву Југославије наилазимо на траг једне доцније мучне епизоде у вези с Дахауским процесима. Јавни тужилац СР Словеније актом од 15. јуна 1970. тражио је од Врховног војног суда да се предмет инжењера Дила и других уступи Окружном суду у Љубљани, зато што се испитује могућност понављања поступка у свих девет наведених процеса.¹⁵⁹ Сматра се, наводи се у том акту, да постоје основане сумње у законитост изречених пресуда, и то како у погледу кривице појединаца, тако и у погледу оцене која је на суђењима дата о Дахауском и Бухенвалдском комитету отпора, када су ти комитети проглашени за „гестаповску злочиначку организацију“. Врховни војни суд одговорио је актом од 8. јула 1970. наводећи да „у судској архиви постоји само пресуда, али не и записник са главної претпреса шої процеса и није познашо іде је шој записник“ (курзив – Р. М.).

¹⁵⁷ Детаљније у: Jelka Kljajić-Imširović, „Disidenti i zatvor“, *Republika*, br. 196, 1–15. septembar 1998; Боро Кривокапић, *Дахауски процеси*, Просвета, Београд 1986; Igor Torkar, *Umiranje na rate: Dachauski procesi*, Globus, Zagreb 1984; Ivan Kreft, *Spori in sporadi v spominih in dokumentih*, I–V, Ljubljana–Maribor–Koper, 1983–1990.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ АЈ, 507, Извршни биро Председништва, Информација о Дахауским процесима за чланове Извршног бироа СКЈ IV-К. 18, 1970. година.

Врховни војни суд је, међутим, установио да је спорно питање уступања тог предмета од стране Војног суда у Загребу Окружном суду у Љубљани и о њему је заузео одређен и правно образложен став. О том ставу, изложеном у одговору јавном тужиоцу СР Словеније, Врховни војни суд је упутио обавештење врховном команданту оружаних снага СФРЈ, што му је по Уставу и Закону о војним судовима дужност. „Међутим, ни Врховном војном суду, ни Војном тужилаштву ЈНА нису познати материјали на којима јавни тужилац СР Словеније заснива своје становиште да постоји основана сумња у законитост пресуда изречених у наведеним процесима, стога се не могу упуштати у разматрање питање понављања кривичног поступка. Из кабинета врховног команданта речено је да би било потребно прибавити став Извршног бироа и став политичког руководства Словеније о свим тим питањима, како би се могло другу маршалу реферисати о целини ствари“.¹⁶⁰

У акту који је потписао помоћник државног секретара за политичко-правни сектор, генерал-потпуковник авијације Ненад Дракулић тражи се политички став о том питању, зато што оно најдубље задира у питања морала и политике југословенског друштва. „Ако постоје докази који би употребљени у новом поступку оповргли законитост пресуда и утврдили невиност или мању кривицу осуђених то је најважнија ствар. То без обзира што само понављање поступка може имати низ политичких импликација. Али то је ствар о којој ће дати оцену Извршни биро“.¹⁶¹

Сва лица осуђена у Дахауским процесима била су кривично-правно рехабилитована у периоду 1971–1976.¹⁶²

Призренски процес је одржан од 12. до 17. јула 1956.¹⁶³ На њему је група Албанаца оптужена за непријатељску делатност, шпијунажу, везу са албанском обавештајном службом Сигурими и везу са диверзантским групама из Албаније током 1950. и 1951. године. Осуђено је девет лица, а компромитовано њих педесетак. Група је откривена у селу Рогову, испод планине Паштрик, у непосредној близини албанске границе. На челу групе био је Шани Хоца. Оптужница их је теретила да су одржавали везу са албанском агентуром, коју је предводио Сутки

¹⁶⁰ АЈ, 507, Извршни биро Председништва, Информација о Дахауским процесима за чланове Извршног бироа СКЈ IV-К. 18, 1970. година.

¹⁶¹ Исто.

¹⁶² *Историја Савеза комуниста Југославије*, Комунист/Народна књига/Рад, Београд 1985, 371.

¹⁶³ *Косово и Метохија – век важних догађаја 1912–2012. године*, Момчило Павловић, аутор и редактор и аутори: Драгомир Бонџић, Миомир Гаталовић, Ивана Пантелић, Горан Антонић и Ратомир Миликић, Институт за савремену историју, Центар за истраживање и публикавање, Београд–Нови Сад 2012, 109; више о самом процесу видети у: Љиљана Булатовић, *Призренски процес*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1988.

Хоца, југословенски имигрант у Албанији. Он је пребегао као први човек Народне милиције из Драгаша, у чину капетана. У Албанији је одмах примљен у Сигурими и, како се даље тврдило у оптужници, постао један од најактивнијих диверзаната који су прелазили на југословенску територију ради шпијунско-диверзантских задатака и врбовања људи за албанску шпијунажу. Оптужени су признали да су били повезани са албанском обавештајном службом Сигурими, с тим што су на делимично затвореном процесу за шпијунажу они сами упрли прстом на неке своје сународнике, функционере у државном и партијском апарату. Тако је главни оптужени изјавио да су одржавали везе и са неколицином високих југословенских руководилаца, припадника албанске националне мањине, међу којима су поменули и Мехмеда Хоџу, тадашњег министра за рударство и енергетику у Влади Србије, коме су Сутки и Шани Хоца били братанци. Међутим, истрага против тих руководилаца није покренута, осим за Нијазија Маљоку, секретара Среског комитета КПЈ у Ораховцу. Маљоку је признао да је контактирао са шпијунском групом и да је добио писмо од својих познаника, албанских партизана. У исказу је навео да је био уцењен да сарађује, под претњом да ће му, ако не пристане на садању, stradати породица која је остала у Албанији.

Процес је обновљен 1966. године, после 4. пленума ЦК СКЈ. На 7. пленуму Покрајинског комитета СК 12. и 13. октобра 1966. разматране су активности Савеза комуниста у спровођењу закључака 4. пленума ЦК СКЈ и 6. пленума ЦК СКС. Том приликом су из ПК СКС и СК искључени покрајински секретар за унутрашње послове Мићо Мијушковић (заменио га је Џевдет Хамза, дотадашњи судија Уставног суда Србије), помоћници секретара Станислав Грковић и Шабан Кајтази, као и начелник Службе државне безбедности Рајко Видачић. Душан Петровић Шане означио је Призренски процес као „смишљен напад на Шиптаре, као напад на братство и јединство народа који живе на Косову и Метохији“. Годину и по дана касније, 9. фебруара 1968, Извршно веће Косова и Метохије је, на основу закључака Покрајинске скупштине, саопштило да је Призренски процес био „инсцениран и лажиран“. Тачка на цео случај стављена је марта 1968, када је Окружни суд у Приштини донео решење којим је обустављен кривични поступак против оптужених у Призренском процесу из 1956. године, са образложењем да је процес био инсцениран и да оптужени нису криви већ да су припадници Државне безбедности настојали да исконструишу доказе против већег броја политичких и државних руководилаца Албанаца оданих СКЈ.

Комисија Извршног комитета ЦК СКЈ је закључила да је била „створена атмосфера у којој су поједини руководиоци и део особља Службе државне безбедности поистовећивани с државним руководс-

твом и Централним комитетом“. У извештају је наглашено да су из СДБ даване оцене о појединим људима које су биле одлучујуће за одлуке из области кадровске политике као и да се Ранковић, као секретар Централног комитета задужен за кадровску политику и организациону изградњу Савеза комуниста, често ослањао управо на материјале Службе при одлучивању о распоређивању кадрова. У Служби државне безбедности развио се систем стварања јавног мњења, а поједини органи безбедности су се последњих година, користећи савремену технику, упустили у „велике операције прислушкивања и контролу појединаца и установа“.¹⁶⁴

Титова оцена би се, наводи Петрановић, могла свести на то да се радило „о једној фракцијској групашкој борби, борби за власт“. „Ранковићевштина“ се нашла и на удару ЦК СК Србије. Партијска комисија којом је председавао Данило Кекић и која је формирана одмах после Брионског пленума закључила је да су се у руководству налазиле фракције и да је великосрпски национализам на Косову фаворизован. На 6. седници ЦК СК Србије, 14. и 15. септембра 1966, ЦК је једногласно прихватио предлог Спасеније Цане Бабовић да се Александар Ранковић искључи из СКЈ. На Брионском пленуму Светислав Стефановић је већ био искључен из ЦК СКЈ и из СКЈ, а Савезној скупштини је „препоручено“ да га разреши и дужности члана СИБ-а.

Петрановић наводи како је Душан Петровић Шане критиковао делатност „фракције“ и интриге које је она ширила, док је Вели Дева критиковао Удбу и њено руководство на Косову због „опасности по социјализам у покрајини“. Фракционашка група је, по мишљењу Стевана Дороњског, желела да се „укотви“ у Београду као политичком и оперативном упоришту. Павле Јовићевић је, међутим, одбацио тврдње о искључивом злостављању Шиптара приликом сакупљања оружја, истичући да су под удар Удбе долазили и Срби и Црногорци. Мијалко Тодоровић је оценио да су бирократске снаге после Брионског пленума „у повлачењу“, али још нису „уништене“. Шеста седница ЦК СК Србије је жигосала „дискриминацију и незаконо“ које су вршили неки делови Службе безбедности, нарочито према шиптарској народности, као „драстичан вид шовинистичке праксе“.¹⁶⁵

Бранко Петрановић оцењује да су иза случаја Ранковић стајали политички мотиви, док је такозвано озвучење било „успутни, шокантни и збуњујући декор, или део нашег политичког фолклора“,¹⁶⁶ поткрепљујући ту тезу чињеницом да и сам Тито говори о политичкој димензији сукоба. Иза Ранковићевог пада несумњиво је стајала борба око власти коју је Тито окончао тако што је уклонио „моћног човека Ранкови-

¹⁶⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 383–384.

¹⁶⁵ *Isto*, 385–386.

¹⁶⁶ *Isto*, 388.

ћа“. На Пленуму Ранковић није нападан због унитаризма и догматизма, чак га ни албански руководиоци у том тренутку нису нападали за насиље у кампањи сакупљања оружја 1955/56. на Косову и Метохији. Реч је о акцији која је организована после нормализације односа са Совјетским Савезом, јер је постојала бојазан да би Енвер Хоџа могао да злоупотреби постојећу напету ситуацију. Покренула ју је Служба државне безбедности из Пећи, да би потом била проширена на целу Област. Прво су упућивани позиви да се оружје преда, али је одзив био слаб. Оружје је одузимано Албанцима, али и Србима и Црногорцима – укупно 14.000 комада ватреног оружја, од пиштоља до митраљеца.¹⁶⁷

Касније су албански кадрови то сакупљање оружја и суровост која је у кампањи испољена користили за своје циљеве, пре свега за, како констатује Петрановић, „проширивање овлашћења аутономије до нивоа републике, претварање Косова у етничку чисту област и компромитацију српских кадрова“. Тек у разговору делегације Покрајинског комитета СК Србије за Космет са председником Титом 1967. године Вели Дева је рекао да је од свих деформација Удбе на Косову најтежи био Призренски процес, зато што је он требало да означи почетак ликвидације албанских кадрова. „Ђаковачка група“, чији је највећи број припадника стигао из Албаније 1941. године, искористила је те процесе демократизације и децентрализације да преузме целокупну власт на Косову. Петрановић ту појаву оцењује као „појаву без преседана у савременој историји – група албанских комуниста из емиграције преузела је целокупну власт у Покрајини, ослоњена на део српских и црногорских кадрова који су, опседнути влашћу, сарађивали без обзира на карактер спровођене политике. Тада су отворене расправе о јачању аутономије на Косову и Метохији, бржем развоју области и остваривању 'пуне равноправности' шиптарске народности у Југославији“.¹⁶⁸

На седници Комисије ЦК СКЈ за међунационалне и међурепубличке односе одржаној 20. фебруара 1967. представници Албанаца су захтевали промену Устава из 1963. у смислу преношења права и дужности Федерације на републички ниво, а у СР Србији преношење ингеренција на аутономне покрајине, као и непосредну заступљеност покрајина у Федерацији, на исти начин на који су заступљене републике. На седници Покрајинског комитета СК Србије за Косово и Метохију одржаној 23. априла исте године, у склопу дискусије о положају аутономних покрајина, Фадиљ Хоџа се успротивио даљој употреби речи Метохија у називу покрајине и захтевао да остане само Косово. У авгу-

¹⁶⁷ *Косово и Метохија 1912–2010. Хронологија*, Момчило Павловић, аутор и редактор и аутори: Драгомир Бонцић, Миомир Гаталовић, Ивана Пантелић, Горан Антонић и Ратомир Миликић, Институт за савремену историју, Центар за истраживање и публикавање, Београд–Нови Сад 2011, 110.

¹⁶⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 388.

сту 1968. Партијски актив Ђаковице је тражио да Косово и Метохија добије статус Републике, са властитим уставом, у оквиру СФРЈ, односно да Албанци уместо “народности” постану конститутиван народ. Те захтеве су подржали албански комунисти из Пећи, Косовске Митровице и Гњилана.

Забринута због таквих корака на Косову и Метохији и других, нескривених манифестација сепаратистичких тенденција у савезној држави, једна струја у СК Србије коју су предводили Добрица Ђосић и Јован Марјановић, критиковала националну политику СКЈ, практично први пут после рата постављајући српско питање у Југославији. У Београду је 29. и 30. маја 1968. одржана седница ЦК СК Србије, на којој се расправљало о задацима СК Србије у остваривању политике националне равноправности у СР Србији. У расправи су учествовали и Ђосић и Марјановић, професор историје на Филозофском факултету, а поводом њихових излагања ЦК СК Србије је формирао посебну комисију (Милија Радовановић, Бора Симић, Мирко Тепавац, Бора Павловић, Кадри Реуфи, Мирко Поповић и Милорад Никшић). На предлог комисије одмах је усвојен закључак којим се осуђују њихова излагања „као супротна програмским начелима и позитивним тековинама СКЈ у националној политици, и енергично одбацују увреде које су они упутили комунистима у покрајинама и другим републикама“. Обојица су искључени из ЦК СКЈ.

Јован Марјановић је на седници истакао да јединство у Савезу комуниста слаби, да републичка руководства, ради мира у нацији, чине такве компромисе и потезе „који зачуђују“. „Наши другови Албанци, после онако жестоке и оправдане осуде националистичког дивљања на Косову и Метохији од стране овог Централног комитета и целе јавности, сада изгледа да су више забављени правима за аутономну покрајину и националним амблемима и обележјима, него појавом да се због тешке националне атмосфере са Косова и Метохије повлачи део староседелачког српског и црногорског живља, нарочито интелигенције...“.

Добрица Ђосић се заложио „за критичко разматрање владајуће идеолошке концепције у националној политици“, указујући на „забрињавајуће антисрпско расположење, које се широко, у најразличитијим облицима, испољава у појединим срединама, нарочито у Хрватској и Словенији“. Критиковао је националне бирократије, аутономашке тенденције војвођанске бирократије и „албаноцентризам“ на Косову и Метохији. „Сасвим се прећутало постојање и дејствовање војвођанског бирократског аутономаштва. (...) Да ли ће заиста и за нашу генерацију Сава и Дунав бити граница између Београда и Новог Сада, Мачве и Срема, Баната и Подунавља? Зар заиста неки комунисти социјалистичку самоуправну Војводину могу даље и још увек да сматрају својим бирократским војводством?“.

„Није извршена темељита и објективна анализа политичког стања у покрајинама, нарочито на Косову и Метохији, стања које је по свему што се зна бременито врло тешким проблемима и неким назадним тенденцијама. Не можемо више да не знамо колико се у Србији раширило уверење о заоштравању односа између Шиптара и Срба, о осећању угрожености код Срба и Црногораца, о притисцима за исељавање, о систематском потискивању са руководећих места Срба и Црногораца, о тежњама стручњака да напусте Косово и Метохију, о неравноправности пред судовима и непоштовању законитости, о уценама у име националне припадности. (...) Не види се у одговарајућим размерама шовинистичко расположење и националистичка психоза у шиптарској народности; неоправдано се потцењују иредентистичка и сепаратистичка расположења и тежње у извесним слојевима шиптарске националности.“¹⁶⁹

Убрзо ће се показати да су Марјановићеве и Ћосићеве бојазни биле више него утемељене: тежња албанских националиста ка осамостаљењу Косова као републике у југословенској федерацији или чак његовом издвајању из састава Југославије кулминирала је 27. новембра 1968, пред Дан заставе, државни празник НР Албаније. Тада су истовремено организоване демонстрације у Приштини, Гњилану, Урошевцу, Подујеву, Призрену, Пећи и Сувој Реци. Демонстранти су узвикивали паролу у славу Енвера Хоџе и НР Албаније, тражећи нови статус за Косово и нови устав; захтевали су такође да у састав Косова и Метохије уђу подручја која су припадала Македонији и Црној Гори. Југословенске заставе су спаљиване, а клицало се „Косово република!“. Сутрадан, 28. новембра у Приштину је ушла колона тенкова ЈНА. У исто време када и на Косову и Метохији, демонстрације су избиле у западној Македонији, са истоветним захтевима демонстраната.

Петрановић констатује да је Тито, „снабдевен нетачним информацијама“, страним новинарима демонстрације описао као „обичне нереди, којих има у свим крајевима и државама света“. Централни комитет СКЈ је 2. децембра 1968. подржао ставове и активности ПК СК Косова и Метохије и ЦК СК Србије у борби са „националистичко-сепаратистичким антијугословенским таласом“. „Политика усмерена у правцу стварања косовске републике само је легализована кроз официјалне структуре после догађаја у јесен 1968. Она је тек сада добила нове подстицаје за тражење да се преиспита уставно-правни положај Косова. Тада је изнет предлог да се појам Метохије испусти из назива

¹⁶⁹ *Савез комуниста у борби за националну равноправност*, 14. седница ЦК СК Србије, мај 1968, Београд 1968, 100–116, 297–300 (Д. Ћосић) и 89–100 (Ј. Марјановић) у: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, „Књижевне новине“, Београд и „Јединство“, Приштина 1990, 307; Добрица Ћосић, *Косово*, Новости, Београд 2004; Радован Поповић, *Време њисца*, Службени гласник, Београд 2009.

Покрајине. Шиптари, познати у Краљевини Југославији као 'Арнаути', названи су Албанцима. За преиспитивање положаја Косова биле су заинтересоване и све оне друге снаге у Југославији које су практично биле за уставну ревизију тадашње југословенске федерације у смислу њене конфедеративне трансформације".¹⁷⁰

Одлуке Брионског пленума одмах су, како оцењује Коста Николић,¹⁷¹ „митологизоване као прекретница у обрачуна са унитаристичко-централистичким језгром у СКЈ. Савезни врх је тврдио да је пленум пружио нови импулс развоју самоуправљања и процесу демократизације југословенског друштва, да је донео нови поглед на национално питање и односе у југословенској федерацији. Међутим, независно од касније митологизације, на Брионском пленуму је заправо напуштен концепт социјалистичког југословенства, а предност је добило национално самопотврђивање“. Предраг Марковић примећује да је југословенство полако, али сигурно нестајало из речника и праксе СКЈ.¹⁷²

Процес демократизације политичког живота имао је за једну од последица и то што је и сам СКЈ био увелико заокружен уским интересима републичких и покрајинских руководства, што се често изражавало као национализам, мада није нужно морало бити израз суштинског национализма. Томе је у знатној мери допринело неколико статутарних промена: од половине 1967. године одлучивање о кадровима преузеле су републике и покрајине. Тај процес је заокружен на 9. конгресу СКЈ у марту 1969, када је статутарно уведен паритет у састављању партијског руководства Југославије, јер се Председништво састојало од једнаког броја чланова из сваке републике (они су бирани на републичким конгресима) и од одговарајућег броја чланова руководства из покрајина. Начелно није напуштен принцип демократског централизма, али је он, како примећује Бранко Петрановић, био напуштен у пракси, тако да од 1969. године СКЈ подлеже федерализацији. Уставне промене федерације у државно-правној сфери праћене су променама у партији.¹⁷³

Повећање броја незапослених, стагнација производње, неуједначени услови привређивања, у комбинацији с другим тешкоћама у спровођењу привредне реформе доводили су до све већег незадовољства радника. Социјална диференцијација бивала је све израженија, и

¹⁷⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 390.

¹⁷¹ Коста Николић, *Једна изјубљена историја – Србија у 20. веку*, Службени гласник, Београд 2016, 184.

¹⁷² Р. Marković, „Odnos partije i Tita prema jugoslovenskom identitetu“, u: Svetlana Ljuboja, Predrag Marković, Laslo Sekelj, Mirjana Vasović, *Identitet: Srbi i/ili Jugoslovani*, Institut za evropske studije, Beograd 2001.

¹⁷³ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 391–392.

људи су све више морали да брину за сопствену егзистенцију и радну сигурност. Социјалне разлике су 1968. године достигале размеру 1:10. Све је то довело до отворених протеста и револта, нарочито у виду обу-ставе рада и студентских демонстрација у јуну 1968. на универзитети-ма у Београду, Загребу и Љубљани. То јавно исказивање незадовољства било је подстакнуто новом, „демократском атмосфером“ која је у Југо-славија наступила после 1966. године. Студентске демонстрације не треба посматрати изоловано од таласа протеста који је у то време захватио свет, пре свега Западну Европу, а понајвише Француску и Немачку. Југословенски студенти су реагујући на спорост у решавању акутних друштвених проблема стварали култ апсолутне једнакости у социјализму, пренаглашавајући значај државних мера које би „завеле ред“.¹⁷⁴ У демонстрацијама нису учествовали радници.

Јунским догађајима у Београду претходила је такозвана мајска револуција у Француској. Почев од 3. маја 1968. Париз је био потпуно захваћен демонстрацијама. У колони демонстраната 10. маја се нашло 50.000 студената и ученика, а генерал Шарл де Гол је 30. маја распустио парламент и расписао ванредне изборе.

У Београду је све почело у недељу увече 2. јуна 1968, сукобом студената и бригадира-акцијаша на Новом Београду. Интервенисала је милиција а студенти су заузели ватрогасна кола и одлучили да крену у правцу Савезне скупштине, узвикујући пароле „Посао свима“, „Радници-студенти“, „Тито–Партија“. Колона је заустављена у близини зграде СИБ-а. Сутрадан у покушају да пређу у Београд студенти су блокирани код подвожњака на Новом Београду. Милиција их је „немилосрдно пендречила“, употребљавајући и сузавац. Кључни документи студент-ских демонстрација – Проглас Универзитетског одбора Савеза студента Универзитета у Београду, Акционог одбора демонстрација и редакције листа *Студенти* и резолуција – донети су у Студентском граду. У резолуцији су формулисане одлуке и захтеви студената изнети на збору студената у Студентском граду. Ту су студенти изразили неслагање с негативним појавама у друштву и социјалном неједнакошћу, захтева-јући расподелу према раду и енергичну акцију против богаћења „на несоцијалистички начин“, устали су против незапослености, јаким бирократских снага и лошег стања на универзитетима. Савет Универзи-тета је одлучио да због бруталних поступака милиције Универзитет ступи у седмодневни штрајк.

¹⁷⁴ Isto, 392. Више детаља, између осталог, у: Загорка Голубовић, *Криза аген-тијитета савременог југословенског друштва – југословенски пут у социјализам виђен из различитих угла*, Филип Вишњић, Београд 1988; *Шездесет осма – личне историје (80 сведочења)*, прир. Борђе Малавразић, Службени гласник, Београд 2008; Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji*, Centar za filozofiju i društvenu teoriju Beograd, Beograd 1990; Živojin Pavlović, *Ispljuvak pun krvi: Dnevnik '68*, Beograd 2008.

Наредних дана тежиште активности било је у Капетан-Мишином здању. Ту су у дворишту одржаване трибине а најкарактеристичнија парола, она која је остала својеврстан симбол студентских демонстрација, гласила је „Доле црвена буржоазија!“. Председник Тито је реаговао 9. јуна 1968, када се обратио грађанству преко телевизије и истакао да студентске демонстрације нису последица спољних утицаја већ нагомиланих слабости у земљи, спорости у решавању проблема и недовољног јединства руководећих људи у спровођењу мера. Оценио је да је револт студената наступио спонтано, али да су се постепено у те демонстрације укључили непријатељски елементи који су настојали да их искористе за своје циљеве. Како је рекао, инвестиције су до те мере засениле људе да су заборавили на човека. Он је на телевизији говорио после седнице партијског руководства, али претходно није обавестио то тело да ће јавно наступати. Пре него што је напустио седницу разговарао је са Светозаром Вукмановићем Темпом који му је пренео мишљење о карактеру студентских демонстрација и захтеве студената. Седница је после тога настављена под председавањем Едварда Кардеља. Смернице Председништва и Извршног комитета ЦК СКЈ донете 9. јуна 1968. биле су замишљене као политичка платформа за решавање нагомиланих проблема и уклањање изворишта криза.¹⁷⁵ У оперативној политици тај начелни документ је „заборављен чим је донет“.

Низом мера од 1964. до 1968. федерација је почела да „федерира“: 8. конгрес усвојио је начело да се руководство СКЈ саставља по принципу паритета; привредна реформа отворила је врата деловању економских закономерности; борба у врху завршена је падом групе А. Ранковића, док су уставни амандмани јачали државност република и ширили надлежност покрајина. У марту 1967. донет је Статут СКЈ којим је та организација дефинисана као скуп комуниста Југославије и њихових савеза по републикама што је фактички значило признавање самосталности партијских организација у републикама и покрајинама.

Усвајањем амандмана на Устав 18. априла 1967 (амандмани I–VI) и 26. децембра 1968 (VII–XIX) федерација се битно променила. Једна од почетних промена било је поновно увођење Већа народа као општенадлежног већа у Савезној и Народној скупштини. Право учешћа федерације у финансирању инвестиција ограничено је III амандманом. Допунским одредбама из 1968. Веће народа је потпуно осамостаљено. Покрајине су VII амандманом постале конститутивни елемент југословенског федерализма. Тим амандманом је, наиме, предвиђено да СФРЈ сачињавају СР Босна и Херцеговина, СР Македонија, СР Словенија, СР Србија, са Социјалистичком аутономном покрајином Војводином и

¹⁷⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 394–395.

Социјалистичком аутономном покрајином Косовом, СР Хрватска и СР Црна Гора.

„Треба бити начисто с тим да је Југославија већ данас готово само географски појам, будући да се на њеном тлу или, тачније, на њеним развалинама, и то под маском доследног развијања равноправности између народа који у њој живе, успоставља неколико самосталних, независних, чак међусобно супротстављених националних држава“, ¹⁷⁶ пророчки ће оценити Михаило Ђурић и због тога допасти митровачке казнионице.

„Шест уставних амандмана, донетих 1967. године повећавало је овлашћења република у односу на центар, као и нови амандмани из 1968. године који су укинули Савезно веће Савезне скупштине, а Веће народа претворили у засебно тело са по 20 чланова из сваке републике и по 10 из покрајина. Убрзо је то постало најмоћније тело савезног парламента.“¹⁷⁷

Најјезгровитију оцену уставних амандмана дао је Андрија Гамс: „Историјски промашај, научно – збрка“, ¹⁷⁸ посебно указујући на неспојивост „пуног суверенитета република са суверенитетом федерације“.

*

Након неколико година без икаквог трага у југословенским архивама и у Архиву Савета Европе и његове Парламентарне скупштине о међусобним контактима и односима, у 1966. години почињу да се дешавају неке ствари које указују на отопљавање односа и чињеницу да није само југословенска Конференција универзитета једина која одржава контакте са делом Савета Европе. Током 1966. године, након учесталих ранијих позива за бројне скупове и састанке у организацији Савета, односно његових тела која је основао Комитет министара, 1966. године југословенска делегација учествује на Првој експертској конференцији у области демографије.¹⁷⁹

Исте године уочава се и обновљено интересовање новог генералног конзула у Стразбуру Душана Ибровчића који се у дипломатском кору поново занима за процедуру пријема у Савет Европе и распитује се о могућностима евентуалне измене и либерализације, односно спуштања прага који је потребан за пуноправно чланство, имајући у виду

¹⁷⁶ Михаило Ђурић, „Смишљене смутње“, *Анали Правној факултету у Београду*, бр. 3, мај–јун 1971, 231.

¹⁷⁷ Р. Кремптон, *Балкан после Другој светској рата*, 182.

¹⁷⁸ Андрија Гамс, „Концепција амандмана: историјски – промашај, научно – збрка“, *Анали Правној факултету у Београду*, бр. 3, мај–јун 1971, 234 и даље.

¹⁷⁹ Архив ПССЕ, Yugoslavia, Historic relations 1969–1989, 4971–300/034, 1972.

Статут Савета Европе.¹⁸⁰ У разговору који је обавио са дипломатским представником Аустрије у Савету Европе обавештен је да Савет Европе и поред притисака које је трпео за измену Статута не жели да упрости процедуру пријема. Процедура и даље налаже да се могу бирати само представници националних парламената као чланови и посматрачи Скупштине СЕ који су слободно изабрани у вишепартијском систему.

Оно где је наговештено да би могло доћи до другачијег тумачења јесте питање самих представника, односно проналажење модела где би и парламенти које сачињавају посланици само једне партије могли да буду макар посматрачи у Скупштине Савета Европе. Као пример навођена је Шпанија у којој је Франко увелико био на власти; тада се разматрала могућност да, ако би се поштовале основне људске слободе или слободни избори са учешћем само једне партије то би, као што је то случај у Југославији, можда могло бити усвојено када би било предложено више кандидата на једно посланичко место, макар сви потицали из једне партије. Напоменуто је да атмосфера која влада у Савету Европе онемогућава било коју сарадњу земаља које не испуњавају макар неке од ових услова на вишем нивоу од техничког, иако се у појединим земљама са друге стране гвоздене завесе у совјетском лагеру увиђа тежња за сарадњом макар и техничком. Наведено је да Савет планира да са комунистичком Пољском сарађује у погледу борбе против хулиганства, а са Совјетским Савезом по питању Патентног бироа, док су Мађари били заинтересовани за сарадњу са Саветом о проблемима загађења вода. Осврћући се на однос између Југославије и Савета Европе, аустријски дипломата је напоменуо да је посебно отежавајућа околност питање Халштајнове доктрине и чињеница да су односи Западне Немачке и Југославије сведени на апсолутни минимум.¹⁸¹

О Југославији није било речи на првом делу 18. редовног заседања Скупштине Савета Европе која је одржана у Стразбуру прве недеље маја 1966. године. Био је то пример новог модела заседања због

¹⁸⁰ ДА МСП, ПА, ф-56, Допис конзулата у Стразбуру, бр. 4206171, 17. мај 1966.

¹⁸¹ Савезна Република Немачка је једнострано прекинула дипломатске односе са Југославијом 1957. године као одговор на успостављање дипломатских односа Југославије са Немачком Демократском Републиком. То је био први пут да је примењена Халштајнова доктрина која је била теоријски формулисана још 1955. године. Том приликом СР Немачка и Југославија нису затвориле конзулате који су доста допринели не само томе да везе и сарадња између две земље не буду потпуно прекинути, већ су радили на даљем развијању сарадње у складу са обостраним интересима. Дипломатски односи Југославије и СР Немачке обновљени су 1968. године у склопу напуштања Халштајнове доктрине и отварања источне политике СР Немачке која ће довести и до узајамног признавања двеју немачких држава. Може се уочити да је побољшање односа Југославије и Савета Европе наступило крајем 1968. године и од тог тренутка развој односа креће узлазном путањом.

изразито високог формата позваних гостију, пре свега генералног секретара Уједињених нација У Танта,¹⁸² те делегације Конгреса Сједињених Америчких Држава и већине министара иностраних послова чланица Савета Европе.¹⁸³ Према извештају генералног конзула Иброчића, три теме су доминирале мајским заседањем 1966: акутна криза у коју је запао Атлантски пакт, даље интеграције у домену заједничког економског тржишта и односи Истока и Запада.

Криза Атлантског пакта наступила је као последица нове политике Француске коју је предводио Де Гол: Француска је, наиме, иступила из војног крила тог одбрамбеног савеза. Сукоб између званичника Француске с једне стране и Сједињених Америчких Држава с друге пренео се на заседање Скупштине Савета Европе јер је дошло до врло жустре полемике између америчких конгресмена и француских посланика. Посебно су се деголистички посланици у расправи освртали на улогу САД у рату у Вијетнаму и Суецкој кризи.

У дискусији о заједничком економском тржишту у Европи на 18. редовном заседању Скупштине Савета Европе главна тема била је могућност приступања Велике Британије Европској економској заједници.¹⁸⁴ У дискусији о односима између Истока и Запада Југославија се није помињала, већ је расправа вођена о могућности развијања трговинских, техничких и културних односа Запада и Истока. Приметно је да су деголисти били за то да поједине земље-чланице Савета Европе у директним контактима са неким источним земљама развијају квалитетне односе на разним пољима. Већина осталих посланика тај предлог је доживела као „истрчавање Француске“, сматрајући да он излази из оквира заједничке политике према свим земљама Истока, те да би његово остваривање било контрапродуктивно и умањило би јединство

¹⁸² Бурмански дипломата (1909–1974), трећи по реду генерални секретар УН који је обављао ту дужност 1961–1971, као први Азијац на тој важној функцији. Руководио је Уједињеним нацијама током бурних шездесетих година 20. века (рат на Блиском истоку, кубанска криза, Вијетнам, Чехословачка). Детаљније у: Bernard J. Firestone, *The United Nations under U Thant, 1961–1971*, Metuchen, N. J., 2001; Ramses Nassif, *U Thant in New York, 1961–1971: A Portrait of the Third UN Secretary-General*, New York 1988.

¹⁸³ ДА МСП, ПА, ф-156, Извештај конзулата у Стразбуру о заседању ПССЕ, пов. бр. 420675, 20. мај 1966.

¹⁸⁴ Римским споразумима из 1957. формирана је Европска економска заједница, чији је циљ био приближавање економија европских држава и стварање јединственог тржишта. Из ње је касније настала Европска унија и преузела њене органе, попут Европског парламента. Првих шест земаља оснивача биле су: Француска, Белгија, Западна Немачка, Италија, Луксембург и Холандија. Детаљније у: Jean Monnet, *Prospect for a New Europe*, Paris 1959; Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Greenwood 1962; Walter Hallstein, *A New Path to Peaceful Union*, New York 1962; Paul-Henri Spaak, *The Continuing Battle: Memories of a European*, London 1971; http://europa.eu/index_en.htm

западног света. У тој дискусији, како се наводи у депеши, Југославија није помињана.¹⁸⁵

На септембарском заседању Скупштине Савета Европе одржаном од 26. до 30. септембра 1966. у шестом годишњем извештају ЕФТА¹⁸⁶ помиње се и однос између тог економског савеза и Југославије.¹⁸⁷ У крајње исцрпном извештају о активностима удружења ЕФТА у посебном одељку говори се о могућности да југословенска влада на свој захтев можда и приступи овој организацији што би допринело побољшању односа између јединственог европског тржишта и једне источноевропске земље и евентуалним приступањем би допринело ширењу зоне слободног тржишта и мимо политичке границе у Европи, прелазећи и замишљену линију између комунизма и Западне Европе. Наводи се и да неће довека бити могуће користити израз европско јединство у значењу које подразумева само земље и простор Западне Европе, већ ће обим тог појма постепено морати да се прошири и на друге делове Европе иза гвоздене завесе. Других помињања Југославије на заседању чак ни у дискусији није било, али је у архивској грађи приметно отопљавање односа и поновна заинтересованост оба чиниоца којима се овај рад бави.¹⁸⁸

Након десет година готово замрзнутих односа или односа који нису пружали јасну перспективу будуће сарадње, крајем 60-их година долази до активизације обе стране у жељи да пронађу нове модалитете сарадње и добију нови импулс у помало заборављеним односима. Пре тога, иако је у Скупштини Савета Европе два пута било расправљано о Југославији (1958. и 1960) и поздрављен напредак који је у њој остварен, осим декларативних похвала није се приступило обнављању контаката нити је дошло до преко потребне институционализације односа. У визури југословенске стране, Савет Европе готово и да није постојао, јер у архивима у земљи осим најштуријих информација нема никаквих других показатеља који би указали на то да ли је Југославија и на који начин била жељна и вољна да поново окуша срећу са чланством или посматрачким статусом у Савету.

Једина, помало скромна иницијатива Савета Европе која је прихваћена било је стално учешће представника Заједнице југословенских

¹⁸⁵ ДА МСП, ПА, ф-156, Извештај конзулата у Стразбуру о заседању ПССЕ, пов. бр. 420675, 20. мај 1966.

¹⁸⁶ ЕФТА или Европско удружење слободне трговине основале су 1960. године: Велика Британија, Аустрија, Данска, Шведска, Швајцарска, Норвешка, а касније му приступили Финска (1961), Исланд (1970) и Лихтенштајн (1991). Удружење је основано као пандан Европској економској заједници, али је временом изгубило на важности. Југославија је имала посебно развијене односе с тим европским економским удружењем. Детаљније на: www.efta.org

¹⁸⁷ Архив ПССЕ, документ 2105, 26. септембар 1966.

¹⁸⁸ Исто.

универзитета у раду Комитета за високошколско образовање и научни рад Савета. Ово утолико пре што је једна од последица студентских немира било убрзање процеса оснивања нових универзитета у Југославији, под видом деметрополизације високог школства. То се претворило у хипертрофију високог школства, а убрзо и у вишак неплански ствараних кадрова, који нису могли да нађу запослење. Процес се развијао скоро геометријском прогресијом, изазивајући све већи несклад између броја будућих дипломаца и потреба тржишта рада. Тако је на Приштинском универзитету 80-их година студирало око 50.000 студентата, док је у Покрајини укупно било запослено мање од 200.000 радника.¹⁸⁹

Београд је могао себи да дозволи да контакти буду успостављени и одржавани кроз активности невладиног сектора који је под сигурном контролом државе што је овде био случај са Заједницом југословенских универзитета. Тако сондиран терен пружио је добре основе за развој сарадње у последњим годинама шесте деценије 20. века.

У периоду од 1967. до 1969. генерални секретар Савета Европе Питер Смитерс¹⁹⁰ посетио је Варшаву и Београд, док је Букурешт посетио одлазећи председник Парламентарне скупштине Савета Европе, Џефри де Фрејтас (Geoffrey de Freitas).

Ради целовитије слике места Југославије у односу на интегративне процесе на Старом континенту, вреди издвојити четири кључна догађаја у односима Југославије и Европске економске заједнице шездесетих година 20. века. То су следећи преломни моменти:¹⁹¹

¹⁸⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 396.

¹⁹⁰ Peter Smithers (1913–2006), генерални секретар Савета Европе 1964–1969. Британски конзервативац, посланик и дипломата, историчар по образовању. У Другом светском рату ступио у обавештајну управу Велике Британије, где је блиско сарађивао са познатим писцем Јаном Флемингом, на чији наговор је отишао у дипломатску службу (САД, Мексико). Пошто је почетком 50-их година изабран у Парламент, постаје активан у британској делегацији у Скупштини Савета Европе. На предлог британске владе бива изабран за генералног секретара СЕ. Према некрологу који је објавио лист *Financial Times* 14. јуна 2006, он је Јану Флемингу послужио као инспирација за књижевни лик агента 007. Детаљније видети у: *Who's Who of British Members of Parliament: Volume IV 1945–1979*, edited by M. Stenton and S. Lees, The Harvester Press, 1981. http://www.ft.com/cms/s/0/d59c413e-fbd6-11da-b1a1-0000779e2340.html?ncllick_check=1

¹⁹¹ У периоду 1958–1970. Југославија са ЕЕЗ није имала уговорне односе, од 1970. везе су институционализоване и засноване на непреференцијалним и трговинским споразумима (1970–1973), а од 1980. споразум о сарадњи који је преференцијалног типа, тј. повластице њиме дате не проширују се аутоматски на треће земље – кориснике клаузуле највећег повлашћења. У 1971. години дошло је до примене система општих повластица Југославији од стране ЕЕЗ, док је Београдска конференција 1976. дала основ за развој сарадње институционализоване у *sui generis* виду 1980. године. Наведено према: Obrad Đurđević, „Hronologija odnosa SFRJ – EEZ 1962–1986“, *Međunarodni problemi*, 2–3, Beograd 1987.

Хронологија односа СФРЈ – ЕЕЗ шездесетих година

1962.

4. децембар – После југословенске иницијативе из септембра, Савет министара ЕЕЗ прихвата могућност техничких разговора о питањима трговинске размене са Југославијом.

1965.

25–29. јануар – Први контакт између експерата ЕЕЗ и СФРЈ.

1967.

1. фебруар – Комисија ЕЕЗ даје препоруку за отварање трговинских преговора.

1968.

мај – Успостављање Сталне мисије СФРЈ при ЕЕЗ у Бриселу.

Важна дебата о одржању мира у Парламентарној скупштини вођена је 1968. године. У извештају који је послужио као полазиште те дискусије разматрани су предлози који су се односили на иницијативу за измене и допуне Статута Савета Европе, како би се омогућио и пријем источноевропских земаља. Сугерисано је такође да Скупштина прими у своје редове посланике комунисте из земаља-чланица – што је и учињено 1973. године. Коначно, предложено је укидање Комитета за односе са европским земљама које нису чланице, управо оног комитета који је, по мишљењу неких источноевропских земаља, заузимао претерано критичке, чак критизерске ставове према Источној Европи.¹⁹²

Када су снаге Варшавског пакта 1968. извршиле инвазију на Чехословачку, спроводећи у дело Брежњевљеву доктрину ограниченог суверенитета, Парламентарна скупштина је безрезервно осудила ту акцију и изразила „*солидарности с поштованим народом Чехословачке*“. Та осуда се поклапала са осудама које су стизале из Југославије.¹⁹³

Дана 21. августа 1968. у Чехословачку је ушло 200.000 војника Варшавског пакта. Током ноћи ухапшен је комплетан Политбиро КП Чехословачке. Био је то совјетски одговор на реформе које је чехословачко руководство спроводило у оквиру Прашког пролећа, програма изградње „социјализма с људским лицем“. Промене у Прагу започете су јануара те године, доласком Александра Дубчека на чело КПЧ, а потом и у марту, доласком Лудвига Слободе на место председника Републике уместо смењеног Антоњина Новотног. Либерализација, демократизација, плурализам, социјалдемократски тонови, подстицање друштвеног дијалога, слободе штампе и стваралаштва – те основне

¹⁹² B. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, 147–164.

¹⁹³ *Isto*, 158–160.

програмске ставке озбиљно су забринуле совјетско руководство, толико да се, у страху од ширења нових, опасних струја, одлучило за интервенцију.

Југословенска јавност, пре свега интелектуална, још полетна од јунских студентских демонстрација, није скривала симпатије за либералне снаге у Чехословачкој. Тамошњи догађаји, који су на Западу окарактерисани као „пузећа либерализација“, а на Истоку као „тиха контрареволуција“, нису могли да не привуку пажњу југословенског руководства.¹⁹⁴ Оно је, међутим, било знатно опрезније и уздржаније од југословенске јавности, из бојазни да би реформски процес могао да оде сувише далеко, то јест да доведе у питање социјалистички карактер друштва који је, у том тумачењу, нужно морао почивати на монополу на власт Комунистичке партије. С друге стране, Тито је желео да избегне погоршање односа са совјетским вођством које се није либило да отворено искаже незадовољство стањем у ЧССР. У разговорима које је водио у Москви, где је априла те године боравио у посети, Тито је увидео да његови домаћини сматрају да у Чехословачкој „избија хаос“, да је буржоазија преовладала и да су се инфилтрирали „разни елементи извана, са Запада“.¹⁹⁵

Тито је схватио да, иако се трудио, није успео да убеди своје саговорнике да је КПЧ снажна партија са дугом традицијом, у коју треба имати поверења. Совјетски лидери су оценили да ће се тај процес ширити и при том су поменули Пољску, Мађарску, па и Југославију (највише због економских тешкоћа), на шта је Тито реаговао одлучним одбацивањем те могућности.¹⁹⁶

Југословенски лидер је и овог пута желео да се ангажује у посредовању ради смиривања тензија, како у Прагу, тако и у Кремљу. У том контексту треба сагледати његову посету Прагу 9. августа, десетак дана пред интервенцију. По завршетку посете, охрабрен њеним резултатима и закључцима састанака руководства КПЧ са совјетским вођима и првацима других земаља совјетског блока, Тито је веровао да ће се све завршити релативно мирно. То је, добрим делом, сматрао и сопственом заслугом. Кад се испоставило да није добро проценио, и он и остали југословенски руководиоци најодлучније су и без оклевања осудили интервенцију. Тито је у том тону дао изјаву истог дана, 21. августа. Изјава СИВ-а уследила је 22. августа. Тог дана је одржан и велики

¹⁹⁴ Đoko Tripković, „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008, 115–130; Јан Пеликан, „Југославија и Прашко пролеће после појачања совјетског притиска на Чехословачку (јул 1968)“, *1968 – четирдесет година после*, зборник, ИНИС, Београд 2008.

¹⁹⁵ ДА МСП, 1968, стр. пов. ф-1, 2/30, Извештај Ј. Б. Тита о разговорима са совјетским руководством у Москви, април 1968.

¹⁹⁶ Исто, у: Ђ. Tripković, *n. d.*, 120. Видети и у: Đoko Tripković, *Jugoslavija – SSSR 1956–1971*, Институт за савремену историју, Београд 2013, 207–225.

митинг солидарности са Чехословачком на коме је главни говорник био извршни секретар ЦК СКЈ Мијалко Тодоровић. Југословенска штампа, коју је Броз само неколико недеља пре интервенције критиковао да, када је реч о Чехословачкој, „глорификује све, па и оно што тамо ради непријатељ“ („страшно га је револтирало што је *Комунисти* почео да исто пише“ као *Праксис*¹⁹⁷) сада је била пуна текстова у којима су највиши државни руководиоци најодлучније осуђивали интервенцију.

Истовремено су сви изражавали апсолутну решеност да одбране независност и несврстану спољнополитичку оријентацију Југославије. Одмах је заседао партијски врх, како би још једном потврдио основне поставке спољнополитичке позиције СФРЈ.¹⁹⁸ Када је други пут узео реч на 10. седници, 23. августа 1968, Тито је поново затражио јединство – јединство комуниста и јединство народа. Заложиво се да „гледамо да у нашој спољној политици, нарочито у питању економских односа са западним земљама, радимо онако да можемо имати вентил у случају ако нам се откажу извесни аранжмани“. На Југославију ће се гледати с пажњом, и она мора остати „верна принципима своје спољне и унутрашње политике“.¹⁹⁹

У свом излагању Тито је војну интервенцију у Чехословачкој назвао „окупацијом“. При том је подсетио чланове ЦК СКЈ на своју последњу посету Москви и упозорења која је добио од совјетског руководства „да и код вас то може бити“, да у Југославију продире капитализам, да је он ту озакоњен, да су дугови Западу нарастали на 1,8 милијарди долара, да има незапослених, да се стотине хиљада незапослених радника шаље у иностранство, да има „елемената који се сувише слободно изјашњавају“ и друго.²⁰⁰ Тито је био убеђен да је војна интервенција у Чехословачкој директна последица настојања да се у „лагерским земљама“ зауздају процеси које је својим примером подстакла Југославија. Сматрао је да је државна и национална независност угрожена. Од чланова ЦК СКЈ тражио је да се независност и слободни развитак земље брани „иа макар с које стране нас ко угрожавао“.²⁰¹

Југославија је појачала своју дипломатску активност и посвећивала је све више пажње анализама и проценама како укупне међународне ситуације и односа међу блоковима, тако и разматрању стања уну-

¹⁹⁷ Đoko Tripković, „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008, 130.

¹⁹⁸ АЈ, 507, III/134, Девета заједничка седница Председништва и Извршног комитета ЦК СКЈ од 21. августа 1968; АЈ, 507, II/35, Десета седница ЦК СКЈ од 23. августа 1968.

¹⁹⁹ АЈ, 507, II/35, Завршна дискусија Јосипа Броза Тита, Стенографске белешке са Десете седнице ЦК СКЈ одржане 23. августа 1968.

²⁰⁰ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, Arhipelag, Beograd 2014, 353.

²⁰¹ *Isto*, 354. Подвукао Р. Миликић.

тар лагера и, у том контексту, перспективе југословенско-совјетских односа. Један од закључака тих анализа гласио је да је СССР интервенцијом демонстрирао војну силу и „способност за вођење ограниченог, локалног рата“, чиме је остварио предност на ширем стратешком плану, али је, истовремено, тај корак изазвао крупне политичке проблеме за сам СССР: пораст неповерења и доста широку изолованост у свету.

Такође је закључено да „у садашњем моменту“ Совјетском Савезу одговара „извесно смиривање“ односа са Београдом, али да „дугорочни циљеви и намере остају непромењени“. Стога совјетска доктрина колективног суверенитета и социјалистичке заједнице представља „за независност наше земље и наш самоуправни социјализам реалну и дугорочну претњу и опасност“.²⁰²

По Алвину Рубинстајну, Југославија је на спољнополитичком плану несврстана земља чији је безбедносни интерес да напетости на Балкану одржи на најнижем могућем нивоу; на унутрашњем политичком плану, то је комунистичка земља чије вође имају марксистичко-лењинистички поглед на свет и на такав начин анализирају стварност; то су људи који инклинирају пријатељству са „социјалистичким“ земљама. За разлику од осталих несврстаних држава, Југославија је повезана са социјалистичким табором својом географијом, идеологијом и политичким амбицијама. Њена унутрашња либерализација и њена несврстана спољна политика неминовно граде баријере које југословенски вођи настоје да умање тежећи договарању са совјетским колегама када је реч о другим међународним питањима.

Ти напори су, међутим, макар привремено нагло изгубили на снази после догађаја од 21. августа 1968. у Чехословачкој. Заиста, ниједан догађај од тренутка њиховог искључивања из Коминформа није на тај начин ужаснуо Југословене као совјетска окупација Чехословачке. То је означило успон неостаљиниста у Кремљу и представљало је драстично назадовање либерализације у Источној Европи. Тиме је такође доведена у питање оптимистична претпоставка на којој је почивала југословенска анализа будућности односа између Истока и Запада – она о еродирању војнополитичких блокова и трансформацији Хладног рата у Европи.²⁰³

У периоду пре интервенције у Чехословачкој било је доста доказа за блискости, па и договарања између југословенских вођа и вођа сов-

²⁰² ДА МСП, 1968, стр. пов., ф-3, 83, Анализа под насловом: „Основне карактеристике међународне политике СССР и лагера“, 13. децембар 1968. Видети и: АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе, седница Комисије ЦК СКЈ за питања међународних односа и међународног радничког покрета – Записник, 19. новембар 1968. године, IX, S/a-237 К. 11.

²⁰³ Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1970, pp. 284–285.

јетског блока. Југословенски лидери су осуђивали НАТО, али су били благи када је реч о критикама изреченим на рачун Варшавског уговора. Били су врло блиски совјетским ставовима у погледу питања као што су уједињење Немачке, берлинска криза, Куба, Вијетнам, нуклеарне пробе и разоружање. Стално наглашавајући своју чврсту опредељеност за супротстављање колонијализму и империјализму, они су непогрешиво сваљивали кривицу на Запад: тако су сматрали да је ембарго који је Организација америчких држава увела Куби сушто зло, а истовремено су поздрављали ембарго који је Организација афричког јединства увела Конгу, наводећи то као пример регионалне сарадње. Били су незадовољни Сукарновим инсистирањем на конфронтацији с Малезијом, посебно после отцепљења Сингапура, али нису били спремни да критикују Индонезију, зато што је на другој страни била умешана Велика Британија. Мада су непрестано тврдили да они сасвим непристрасно анализирају сва питања и увек подржавају ону страну која се залаже за мир, нису критиковали совјетску политику у време берлинских криза 1958. и 1961. године, иако су обе те кризе изазване совјетским акцијама које су пореметиле крхку равнотежу. Тито је одбио да осуди једнострану совјетску обнову нуклеарних проба непосредно пред Београдску конференцију, а подржао је афро-азијску резолуцију којом је тражено укидање америчког поморског карантина против Кубе, пре него што је могао да се уочи и један једини знак повлачења совјетских ракета.

Сви ти знаци антизападних ставова (Рубинстајн их сматра предрасудама) били су сасвим конкретни и изазивали су незадовољство Запада, будући да су одражавали дубоко укорјењену југословенску сумњичавост према западној политици и мотивима који је покрећу. Исте те предрасуде, међутим, уочљиве су у политици и ставовима многих некомунистичких несврстаних земаља, па се стога не могу узети као доказ наводне улоге Југославије као сурогата совјетске дипломатије у Трећем свету.²⁰⁴

Једини потез који се може недвосмислено приписати комунистичком карактеру југословенског руководства било је признање Источне Немачке у октобру 1957. године, оцењује Рубинстајн. По његовом суду, то је била цена коју је Тито платио за одржавање статуса комунистичке земље у очима Москве; то није имало ничег заједничког са несврставањем. Врло је могуће да је Москва веровала како би југословенско признање могло олакшати Источној Немачкој да стекне признање несврстаних држава. Међутим, нема доказа – чак ни у опсежним разговорима са дипломатима из несврстаних земаља – који би указали на то да су Југословени било када покушали да убеди иједну несврстану

²⁰⁴ *Isto*, 286–287.

земљу да и сама крене путем таквог признања. Да је инсистирао на томе Београд би се умилео Москви, али би само побудио сумње међу несврстаним земљама у погледу размера сопствене независности. Дакле, тиме би много изгубио а веома мало добио. Југославија савршено добро схвата да јединствена позиција коју има међу новоослобођеним земљама почива на уверењу да она спроводи политику остваривања *националних* интереса који су сагласни и комплементарни са *националним* интересима земаља у развоју.

Иако је Београд средином 50-их година вероватно био на мукама због могуће улоге моста између социјалистичког тора и несврстаних земаља, нема доказа – са могућим изузетком признања Источне Немачке – да је своју политику креирао у настојању да заиста прихвати ту улогу и обавља ту функцију, односно нема доказа да је такву политику спроводио из неког другог разлога, а не због остваривања националних интереса. Ма колико злослутно деловала многим западњацима, и ма колико голициала машту неких Југословена, теза да Југославија саветује Москву у вези с догађајима у Трећем свету заслужује да јој приступамо с максималном скепсом: Москва има сопствене погледе на оно што се збива и није нимало рада да прихвати југословенска тумачења, мада повремено може поверовати у њих када је реч о мање важним питањима.

Југословенски и совјетски ставови битно се разликују у погледу многих за Београд животно значајних питања. У Уједињеним нацијама југословенски и совјетски ставови разликују се када је реч о очувању мира и снагама за очување мира, финансијским питањима, улози генералног секретара, помоћи за земље у развоју и основа међународне економске политике онако како се она формулише на конференцијама УНКТАД-а.

Разликују се и када је реч о сврси одржавања међународних комунистичких конференција и међународних синдикалних скупова. Београд и Москва се знатно разликују у тумачењу несврставања и његове улоге у међународним питањима. Југословенски вођи имају сопствену политику према Западној Европи, баш као што спроводе сопствену политику и у области туризма, страног приватног капитала и изградње социјализма.

Њих идеологија подстиче на међународни активизам и управо је та њихова опредељеност за комунистичку идеологију оно због чега су они занимљиви за земље у развоју. Одговарајући на питање на који начин то што је Југославија комунистичка земља утиче на њену политику, један француски дипломата у Београду је одговорио: „Да Југославија није комунистичка земља њена спољна политика би била знатно мање амбициозна. Југословенска спољна политика важна је управо због тога што су друге земље заинтересоване за њу – и тај субјективни и

очигледни интерес проистиче из чињенице да је она комунистичка земља“.²⁰⁵

Скупштина Савета Европе као форум сарадње Истока и Запада

Неколико источноевропских земаља доцније је учествовало на састанцима Савета Европе који су били посвећени таквим питањима као што су демографија, очување споменичке баштине и заштита животне средине. Југославија је учествовала и у свим активностима Савета Европе које су се односиле на образовање, а у Конференцији локалних и регионалних власти Европе (која ће доцније прерасти у Конгрес) добила је статус посматрача 1970. године. Ти концепти су неколико година били ограничени на техничка питања, али то ни у ком случају није умањило вредност општег приступа Парламентарне скупштине, који се доцније показао веома успешним – посебно после 1989. године.

У том смислу, Скупштина је послужила као политички форум за сарадњу Истока и Запада. Између 1967. и 1978. многи председници влада и министри иностраних послова говорили су на заседањима Скупштине о односима између Истока и Запада и о ОЕБС-у. Њихова излагања одражавала су отворен приступ свим тим питањима и улози коју су приписивали Савету Европе.

Тако је Вили Брант, у то време вицеканцелар и министар иностраних послова Савезне Републике Немачке који се посланицима Парламентарне скупштине обратио 24. јануара 1967. године, изложио политику своје земље према Источној Европи и добио подршку Парламентарне скупштине за ту политику. Он је између осталог рекао:²⁰⁶
„Наш континент ће моћи да постигне жељено стање мира тек онда када буде преомићен јаз који данас раздваја Исток од Запада. Подела Европе осујећује развој њених интелектуалних и економских капацитета и слаби њену улогу и њене могућности у данашњем свету.“

„Нама је циљ јачање сарадње са народима и државама Источне Европе у технолошкој, научној и културној области – и, где тог је могуће, сарадње и у политичкој области. Ова сарадња о којој ја овде говорим представља камен- темељац процеса попуњавања заједничкости (дејанша) у нашем делу света. У неким областима, и међу неким партнерима Истока и Запада, могуће је постићи компромис конфликтних интереса. Управо је задатак европске политике дејанша да се извуче максимум и постигне највише што се може постићи у врло суженом простору деловања. Ако усмемо у томе, можда ћемо успети да покренемо

²⁰⁵ Isto, 287.

²⁰⁶ Архив ПССЕ, AS-CR, 1967, том 1, стр. 287.

*gođaja koje će jednog dana omogućiti kompromis i u onim oblastima u kojima je taj kompromis danas neostvarljiv.*²⁰⁷

На својим седницама током 1967. и у првој половини 1968. године Комитет министара Савета Европе и Скупштина Савета Европе закључили су да земље Источне Европе нису довољно информисане о раду Савета, посебно када је реч о домену рада Комитета министара Савета Европе и могућностима међудржавне сарадње, те да их треба о томе информисати и подстаћи евентуалну сарадњу на међудржавном нивоу.²⁰⁸ Том приликом је дат мандат генералном секретару Савета Европе П. Смитерсу да испита могућности додатне сарадње са земљама на Истоку и промовише вредности и рад Савета Европе. У склопу те иницијативе из Београда је стигао позив за прву посету једног генералног секретара Савета Европе Југославији.

Позив²⁰⁹ је стигао од председника Одбора за спољне послове и међународне економске односе Савезне скупштине Вељка Мићуновића. Генерални секретар Савета Европе Питер Смитерс одмах је прихватио позив нагласивши да би волео да се сусретне са представницима парламента и Министарства иностраних послова као и, буде ли могуће, са појединим представницима Савезног извршног већа. Што се тиче предвиђених тема разговора, Смитерс је истакао да су од највеће важности интересовање за Савет Европе, размена мишљења са званичницима у Београду о политичкој ситуацији у Европи, југословенско деловање у другим међународним организацијама, те разговор о правним и социјалним проблемима који постоје у Југославији и у Европи. Питање које се наметало, мада није било експлицитно наглашено већ је коришћена увијенија форма, било је питање евентуалног развоја формалних односа између Југославије и Савета Европе. Договорено је да се посета реализује у периоду од 3. до 6. децембра 1968. године.

Током боравка у Београду генерални секретар Смитерс, коме је мандат истицао наредне 1969. године, имао је одвојене разговоре са својим формалним домаћином у Београду, председником Спољнополитичког одбора Савезне скупштине Вељком Мићуновићем,²¹⁰ чланом

²⁰⁷ Исто.

²⁰⁸ Архив ПССЕ, 4971–300/034, 1972.

²⁰⁹ ДА МСП, ПА, ф-140, Позивно писмо Савезне скупштине, пов. бр. 437125, 10. и 11. октобар 1968.

²¹⁰ Вељко Мићуновић (Цетиње, 1916–Београд, 1982), предратни комуниста. После Другог светског рата био је члан ПК КПЈ за Црну Гору, министар унутрашњих послова у Влади НР Црне Горе, начелник Одељења за заштиту народа за Београд и помоћник министра за унутрашње послове ФНРЈ Александра Ранковића. Године 1952. ступио у дипломатију, као помоћник министра Едварда Кардеља. Био је и заменик државног секретара за иностране послове Коче Поповића. Члан ЦК СКЈ. Представљао је Југославију као амбасадор у СССР и САД, а једно време (1967–1969) био је председ-

вима Савезног извршног већа др Александром Грличковом²¹¹ и Мустафом Шабићем,²¹² док га је у Секретаријату за иностране послове примио помоћник државног секретара Димче Беловски.²¹³ Имао је сусрете и са представницима Заједнице универзитета Југославије, професором Бранимиром Јанковићем,²¹⁴ једним бројем научних радника, као и са председником Просветно-културног већа Савезне скупштине Ђуром Кладарином.²¹⁵

Посета Београду, како је истакао генерални секретар Савета Европе, у ствари је експлораторна мисија да се са југословенским званичницима утврде могућности, обим и модалитети сарадње, будући да је Савет веома заинтересован за сарадњу са Југославијом. Смитерс је указао на нове правце у политици Савета Европе и отварање према

ник Одбора за спољне послове Скупштине Југославије. Народни херој. Објавио мемоарске записе *Московске године 1956–1958* (1977) и *Московске године 1969–1971* (1984).

²¹¹ Александар Грличков (Штип, 1923 – Струга, 1989), македонски политичар, предратни скојевац, борац од 1941. После ослобођења био секретар градског, среског и окружног Народног одбора у Штипу, потом потпредседник Планске комисије НР Македоније и директор Завода за привредно планирање НР Македоније. Био је члан, потпредседник и председник Извршног већа Собрања НР Македоније 1961–1965. Током његовог мандата Скопље је погодио катастрофалан земљотрес 26. јула 1963. и он се максимално ангажовао на прикупљању домаће и међународне помоћи и комплетној обнови града. Потом је био члан и потпредседник СИБ-а, а од 1974. до 1982. члан Председништва Централног комитета СКЈ и секретар у Извршном комитету Централног комитета СКЈ, односно председник Комисије за међународну сарадњу СКЈ. Од маја 1985. до маја 1986. био је члан Председништва и председник Савезне комисије Социјалистичког савеза радног народа Југославије. Бавио се теоријским истраживањем савременог социјализма, међународним радничким покретом, генезом и развојем еврокомунизма. Докторирао је на теми „Теоријске и друштвене основе СЕВ-а, тенденције развоја“. Од 1954. био је доцент Скопског универзитета, а од 1969. професор на Београдском универзитету. Био је сарадник више научно-истраживачких института и дугогодишњи главни уредник часописа СКЈ за теоријска питања *Социјализам*. Био је председник Савета Међународне трибине „Социјализам у свету“ у Цавтату. У земљи и иностранству објавио је више научних радова из области економије, међународних односа и опште теорије социјализма.

²¹² Мустафа Шабић, члан ЦК СКЈ и СИБ, посланик у Савезној скупштини.

²¹³ Димче Беловски (Штип, 1923 – Скопље, 2010), првоборац, учесник Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније (АСНОМ) у манастиру Прохор Пчињски 2. августа 1944. Послератну каријеру започео у новинарству, као први директор „Нове Македоније“ 1944. Амбасадор СФРЈ у Канади 1961–1965. Од 1965. до 1969. помоћник савезног секретара за иностране послове. Од 1969. члан Председништва СКЈ и посланик Савезног већа Скупштине СФРЈ. Амбасадор у САД 1975–1979. Од 1984. секретар Председништва ЦК СКЈ, а потом члан Савета Федерације. Повукао се из активне политике 1991. Аутор књиге *Порекло и циљеви несврсаности* (1975).

²¹⁴ Бранимир Јанковић (Ваљево, 1920 – Београд, 1990), професор међународног права. Био је први ректор Универзитета у Нишу од школске 1965/66. до краја 1968/69. године. За проректора Универзитета у Београду изабран је 1962. Почетком 1964. изабран за редовног професора Универзитета у Београду. Народни посланик.

²¹⁵ ДА МСП, ф-140, пов. бр. 443580, 13. децембар 1968. За белешку о Ђури Кладарину видети напомену 235.

европским земљама Истока и посебно је нагласио да то отварање није кратког даха већ да ће се тежити ка ширењу обима сарадње по питањима из програма рада Савета Европе. Уверавао је саговорнике у Београду да ће Југославија имати врло велике користи од сарадње са Саветом Европе.

Генерално, сви саговорници са југословенске стране су потврдили начелан интерес за сарадњу са Саветом Европе, те да ће се предложити Савезном извршном већу да ту иницијативу размотри и донесе коначну одлуку и да ће о томе Савет бити благовремено обавештен. Чули су се предлози, пре свега генералног секретара Савета Европе, да Југославија у Стразбур пошаље групу експерата која би се на лицу места уверила у методе и делокруг рада Савета и након тога да и представници Секретаријата Савета посете Београд ради увида у модалитете и могућности сарадње. Посебно су били интересантни разговори²¹⁶ које је генерални секретар водио са чланом Савезног извршног већа др Александром Грличковом и помоћником државног секретара за иностране послове Д. Беловским.²¹⁷ Генерални секретар Савета Европе у разговору са чланом СИБ-а др Грличковом 5. децембра 1968. укратко је изнео циљ своје посете Београду, нагласивши да је он у истраживачкој мисији како би у контакту са југословенском владом размотрио разне аспекте и модалитете сарадње Савета Европе са Југославијом. Смитерс је том приликом упознао саговорника са основама и структуром Савета Европе, као и са променама у оријентацији те организације које су резултат његовог личног рада и ангажовања.

Организација, по његовим речима, има 18 западноевропских држава-чланица.²¹⁸ Настала је у доба интензивног периода Хладног рата те је дуго времена била усмерена претежно на тај концепт размишљања, нарочито у Скупштини Савета Европе, што се јасно видело током покушаја југословенског приближавања Савету средином 50-их година.

Од времена када је изабран за генералног секретара, 1964. године, Комитет министара Савета Европе донео је више политичких одлука да се отворе врата широј сарадњи са комунистичким земљама Источне Европе у практичним питањима из програма рада ове организације. Он је лично остварио контакте са Пољском и Чехословачком, али су сви ти контакти пали у воду након совјетске војне интервенције у Чехословачкој лета те, 1968. године. Совјетски Савез је такође пре

²¹⁶ ДА МСП, ПА, Забелешка о разговору са чланом Савезног извршног већа, др Александром Грличковом, стр. пов. бр. 1656/68, 5. децембар 1968.

²¹⁷ ДА МСП, ПА, ф-140, Забелешка о разговорима, пов. бр. 444254, 6. децембар 1968.

²¹⁸ Аустрија је добила статус пуноправног члана 1956, а за њом су следили Кипар 1961, Швајцарска 1963. и Малта 1965. године.

лета 1968. показао интересовање и узео учешће у Комисији за патенте Савета Европе, али је и та активност замрла након одлука Варшавског пакта и војне интервенције у Чехословачкој.²¹⁹ Када су снаге Варшавског пакта 1968. извршиле инвазију на Чехословачку, Парламентарна скупштина је безрезервно осудила ту акцију и изразила „*солидарности с њојшлагеним народом Чехословачке*“.

Интенција Савета Европе, по речима Смитерса, јесте да се са Југославијом, која није чланица а са којом постоји богат историјат међусобних односа, успостави директна сарадња на перманентној основи. Нагласио је да је након 1956. године по неким питањима и било сарадње, али је та сарадња била спорадична и изнео је уверавања да би југословенска влада могла имати само користи од развијања додатне сарадње. Изнео је могућности сарадње у областима правних питања, социјалне заштите и здравственог система, просторног планирања, образовања и културе, миграција радне снаге, домена промета људи, робе и услуга и у низу других области. Поновио је да је Савет Европе пре свега организација влада и да су све владе земаља-чланица заступљене у Комитету министара Савета Европе те да то тело одсликава и званичан став свих земаља-чланица, као и да једино Комитет министара има надлежност у доношењу препорука и давању правца политици Савета Европе према другим земљама.

Парламентарна скупштина Савета Европе, са којом југословенска држава није имала среће током иницијативе из средине 50-их година за успостављање формалних односа, изразито је политички обликована слика и прилика парламената земаља-чланица, политички форум у коме се воде начелне дискусије, који доноси необавезујуће препоруке и одлуке које нису правно валидне све док их не потврди Комитет министара. Смитерс је приметио и да се углавном у Скупштини Савета Европе може чути ехо атмосфере из периода хладноратовских сукоба. Обавестио је саговорника да Финска и Шпанија, које нису чланице Савета Европе, активно сарађују у готово 70% програма Савета. Његова лична визија, како је истакао, јесте да једног дана у Савету Европе буду заступљене све земље Европе, било оне са Запада или Истока. Док се за то не остваре сви услови свака влада било које европске земље, чланице или не, могла би да бира питања у којима би волела да сарађује са Саветом Европе у обостраном интересу. У том контексту Смитерс је истакао да постоји реална основа за сарадњу са Југославијом. Предложио је да југословенске власти пошаљу групу стручњака у седиште Савета Европе и да се на лицу места увере чиме се све бави Савет и које су форме његовог рада, као што је предложио да и званич-

²¹⁹ О Прашком пролећу и војној интервенцији снага Варшавског пакта у Чехословачкој, детаљније: http://www.yale.edu/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_008.htm; Џон Гедис, *Хладни рат*, Београд 2004.

ници Савета посете Београд да би се могли уверити у потенцијални облик сарадње и могућности ближег повезивања.²²⁰

Грличков је изнео да Југославија има начелно позитиван став у односу на међународну сарадњу уопште и посебно у односу на сарадњу са бројним међународним организацијама почевши од Уједињених нација па до разних других регионалних, било да се баве питањима економске сарадње, заштите културних добара, високошколским образовањем или пак политичким регионалним организацијама као што је то Савет Европе. Потребно је да се СИВ изјасни о евентуалној сарадњи, мада је изнео и лични став – да је он за почетак институционализоване сарадње са Саветом Европе. У разговору с помоћником државног секретара за иностране послове Смитерс је изнео да ће лично покушати да нађе решење за сарадњу од којег би југословенска влада имала највеће могуће користи и подвукао да је Савет Европе у свом раду већ успоставио врло блиске односе и са другим међународним организацијама попут УН и ЕЗ. Активност Савета Европе, по речима Смитерса, одвија се искључиво на пољу просвете, здравља, проблема саобраћаја, социјалних и других ствари а не у домену војних питања што југословенском државном врху олакшава могућност сарадње, те Савет Европе чека списак жеља Београда у којим областима би волео да почне сарадњу. Предност Савета Европе и разматрања појединих проблема у његовом оквиру тим је већа што се многа од тих питања не решавају ни на једном другом месту осим у Савету Европе.²²¹

На примедбу југословенских дипломата да је рад Савета Европе углавном ограничен на чланство држава-чланица и да је самим тим поље активности организације унеколико сужено, генерални секретар је одговорио да се то стриктно не може тако узети. Карактер организације, откако је он 1964. године постао генерални секретар, унеколико је промењен, па је Савет сада отворен за сарадњу са источноевропским земљама у више од 40 конкретних техничких питања којима се бави на међувладином нивоу. До тада су само Шпанија и Финска биле заинтересоване за такав вид сарадње па се сарадња развила у домену образовања и у појединим економским областима, као и у бројним другим подручјима. Поједине области којима се Савет Европе бави биле су занимљиве и за друге земље, попут питања класификације патената, у чије су се разматрање и решавање укључили СССР и САД.

На питање југословенских саговорника да ли је циљ иницијативе Савета Европе да се постигне сарадња само на практичним питањима или се може имати у перспективи и шира сарадња на политичком пољу у догледној будућности, генерални секретар Смитерс је одгово-

²²⁰ ДА МСП, ПА, ф-140, Забелешка о разговорима, пов. бр. 444254, 6. децембар 1968.

²²¹ Исто.

рио да на то питање разне личности у Савету дају различите одговоре. Он лично не види зашто би се ишло на чисто политичку сарадњу и мисли да је сарадња на практичним пољима унеколико боља. Током разговора Смитерс је пренео позив да председник СИВ-а Мика Шпиљак за време посете Француској 1969. године посети и Савет Европе што би, по његовој оцени, могло додатно да поспеши сарадњу Стразбура и Београда.

Помоћник државног секретара Беловски је изнео да за Југославију не постоји никакав проблем сарадње са Саветом Европе, посебно зато што врло активно сарађује са ЕФТА и СЕВ-ом,²²² али да Југославија жели да се боље упозна са структуром и радом Комитета Савета Европе како би могла да предложи облике сарадње који је највише интересују. Критиковао је политику Савета Европе у периоду пре половине 60-их година јер је Савет тада деловао као затворен политички кружок. Оценио је да су Савету Европе потребно извесне промене, пре свега у Статуту и условима који се постављају пред све земље које желе да ступе у пуноправно чланство. На то је генерални секретар Савета Европе узвратио да је он на самом почетку свог мандата предложио интензивнију сарадњу са земљама Источне Европе те да је тада наишао на жучну дискусију и отпоре таквој идеји. У том погледу став земаља-чланица је толико еволуирао да је сада више од 90% чланица за такву сарадњу, па је у Савету Европе дошло до промене атмосфере. Додао је да су статутарне препреке мање теоретско а више практично питање што значи да би се одредбе Статута могле и другачије интерпретирати, изразивши очекивање да ће у ближој будућности доћи до промена у погледу препрека за чланство али да тај моменат још није наступио.

На крају је договорено да официр за везу између Савета Европе и Југославије у догледно време буде генерални конзул Југославије у Стразбуру који је до тада пратио рад те организације а од тада имао и посебне дужности у области рада Савета²²³ пошто је преко њега ишла целокупна комуникација и размена материјала између Југославије и

²²² Савет за узајамну економску помоћ имао је укупно десет земаља у својству пуноправног члана: СССР, Чехословачка, Пољска, Источна Немачка, Мађарска, Бугарска, Румунија, а од неевропских земаља Монголија, Куба и Вијетнам. Посматрачки статус су уживали: Авганистан, Лаос, Никарагва, Етиопија, Мозамбик, Демократска Народна Република Јемен, Ирак и Мексико, као и једна демократска – Република Финска. Југославија је од 1964. имала посебно установљене односе с том организацијом, у којој је уживала статус придруженог члана. Више детаља у: Aleksandar Grlićkov, *Ekonomski odnosi između socijalističkih zemalja: teorija i tendencije prakse u SEV-u*, Privredni pregled, Beograd 1973; Adam Zwass, *The Council for Mutual Economic Assistance: The Thorny Path from Political to Economic Integration*, Armonk, NY 1989.

²²³ ДА МСП, ПА, ф-140, Забелешка о разговорима, пов. бр. 444254, 6. децембар 1968.

Савета Европе. Такав аранжман, са Генералним конзулатом као каналом за везу, остао је на снази све до 2003. године.

Након посете Југославији у децембру 1968. године, генерални секретар Савета Европе Питер Смитерс поднео је извештај органима Савета Европе и Комитету министара.²²⁴ Он је ту изнео да су југословенске власти заинтересоване за сарадњу са Саветом Европе, пре свега у домену локалног и регионалног планирања, државне управе, социјалних питања, радника миграната, образовања и реформе универзитета, као и у области појединих правних питања. Навео је да су његови саговорници у Београду изнели како очекују да ће до сарадње доћи, али је потребно да се југословенска влада изјасни о облику и начину сарадње са Саветом Европе, као и да до те сарадње мора да дође на међувладином нивоу, односно између Комитета министара и југословенског Савезног извршног већа.

Договорено је да се успостави размена експерата и да се организују њихове посете Београду, односно Стразбуру. Генерални секретар СЕ је нагласио да је у разговорима са владиним званичницима био упознат са жељом и спремношћу Југославије да сарађује са бројним међународним организацијама у којима СФРЈ види свој интерес, али и да тај интерес није условљен тренутним међународним околностима општег детанта нити га треба тумачити као пуки тактички потез; постоји наглашена жеља да та сарадња буде на *дугорочној основи* и да Југославија и Савет могу да имају користи од ње (истакнуто у изворнику).²²⁵

О посети генералног секретара Савета Европе Југославији, као и о самом Савету, Државни секретаријат за иностране послове упутио је СИВ-у већ 23. децембра 1968. информацију са предлогом за успостављање односа са том европском организацијом.²²⁶ У врло исцрпном документу упућеном СИВ-у поред основних података о Савету Европе, делокругу рада и самој организацији Савета, дају се и конкретни предлози.

„Полазећи од наших принципјелних ставова и спремности да равноправно сарађујемо са свим земљама и организацијама, током 1954. и 1955. године СФРЈ је предузела кораке у циљу испитивања могућности ефикалне наше сарадње са овом европском организацијом. Међушим, Консултивна скупштина и Комитет министара донели су одлуку да за Југославију јуно чланство не би могло доћи у обзир али да је пожељна сарадња на техничком нивоу, као што је то случај са неким другим земљама. Југославија је учествовала као посматрач на скуповима које су организовали неки Комитети Европског савета (локалне власти, ректори универзитета и групе)“.

²²⁴ Архив ПССЕ, *Yugoslavia-Historic Relations 1969–1989, Questions d'ordre general a soulever avec les autorites Yougoslaves.*

²²⁵ Исто.

²²⁶ ДА МСП, пов. бр. 444254, 23. децембар 1968.

У информацији се наводи да је на позив председника Одбора за спољне послове и међународне односе Савезне скупштине Вељка Мићуновића у Београду почетком децембра боравио генерални секретар Европског савета Питер Смитерс. Током контаката које је имао у Београду Смитерс је изнео да је Европски савет заинтересован да се сарадња са СФРЈ постави на ширу и сталнију основу. Сматра да постоје бројна питања која би интересовала Југославију и нада се да ће се то моћи реализовати у обостраном интересу. Југословенски руководиоци који су са њим разговарали истицали су позитиван став Југославије према међународној сарадњи.

„У погледу будућих односа СФРЈ са Европским саветом, Државни секретаријат за иностране послове износи следеће конкретне предлоге:

– Прихватиће сарадњу и учествовање у раду техничких комитетима зависно од наше практичне интереса, што је и у складу са нашим начелним политивним ставом у односу на међународну сарадњу уопште и посебно на сарадњу у међународним организацијама;

– Тежиће да се Савет Европске који је настао у доба интензивне хладне ратне и који је блоковског карактера, трансформише и адаптира новим условима како би био корисна институција. Да не би требало да ограђува самоподелу Европске и да тежи увлачењу или „ослобађању“ социјалистичких земаља на „мала врата“ корисности њихов практични интерес за сарадњу у техничким комитетима, већ да сам Савет крене путем своје адаптације и трансформације и постане кориснији и активнији за целу Европу. У том циљу би требало деловати код Савета и код влада земаља-чланица. Наше учешће на политичком плану биће могуће уколико прихвати и сprovedу ову модификацију;

– Оствариће неке контакте. На том плану упућују наше експерте да се ближе упознају са активношћу и деловањем Комитета ове организације;

– Прихватиће њихову понуду да њихови експерти за пословно планирање дођу у Београд; код именовања генералног конзула у Сиразбуру имаће у виду односе СФРЈ са овом организацијом, пошреду да се ојсервира рад Савета и одржава контакте са његовим Секретаријатом;

– Смањимо да, с обзиром на ниво садашњих наших односа са Европским саветом не би требало прихватиће предлог генералног секретара Питера Смитерса да председник Савезне извршне већа Мика Шпиљак²²⁷ за време своје посете Француској учини и посету Европском савету.²²⁸

²²⁷ Мика Шпиљак (1916–2007), истакнути хрватски политичар у послератној Југославији. Био је члан ЦК СКХ, председник Извршног вијећа НР Хрватске, члан ЦК

Савезно извршно веће се позитивно изјаснило о предлогу Секретаријата за иностране послове и донело одлуку о успостављању техничке сарадње са Саветом Европе, о чему је 27. марта 1969. званично известило Савет Европе износећи принципе сарадње које жели са том европском организацијом.²²⁹

Крајем 1968. (28. новембра) југословенске дипломате су имале разговор са бившим министром спољних послова Аустрије Лујом Тончићем²³⁰ у Њујорку.²³¹ Он је својим саговорницима ставио до знања да је најозбиљнији кандидат за новог генералног секретара Савета Европе, те да жели да увери југословенску страну да са тог положаја намерава и лично да допринесе изналажењу одговарајуће форме за унапређење сарадње Југославије и Савета. То је посебно занимљиво ако се има у виду да је до тог разговора дошло пре посете актуелног генералног секретара Савета Европе Питера Смитерса Југославији, што илуструје и генерални став земаља-чланица Савета о општем, новом приступу

СКЈ, председник СИВ-а, председник Већа народа Савезне скупштине, члан Савета федерације. Носилац Партизанске споменице, народни херој.

²²⁸ ДА МСП, ПА, пов. бр. 444254, 23. децембар 1968. Поједине пасусе подвукао аутор.

²²⁹ исто

²³⁰ Лујо Тончић Сорињ (1915–2005), аустријски дипломата и политичар, члан Народне партије Аустрије (ОеVP). Потиче из породице која је кроз историју везана за простор Балканског полуострва, пошто су му преци били гувернери Далмације. Рођен је 12. априла 1915. у Бечу. Син доктора Душана Тончића Сориња, генералног конзула. Завршио је Хуманистичку гимназију у Салцбургу и Правни факултет Универзитета у Бечу да би 1938. био промовисан за доктора правних наука. Завршио је и Филозофски факултет Универзитета у Бечу и Филозофски факултет одсек славистике у Загребу 1939–1940. Похађао је Универзитет у Паризу где се усавршавао на политичким наукама. Био је универзитетски асистент, уредник и новинар. У рату је био подофицир у ваздухопловној трупи за везу у Загребу, а једно време и у Сплиту. Године 1945. постављен је за шефа политичког одељења аустријског Института за привреду и политику у Салцбургу, да би 1949. постао посланик Доњег дома аустријског парламента. Као посланик посветио се првенствено спољнополитичким питањима и био изабран за председника Спољнополитичког одбора. Од 1952. члан ПССЕ у Стразбуру, а 1962. и 1963. потпредседник ПССЕ. После рата у више наврата леговао у Југославији. Од 1966. до 1968. обављао дужност министра спољних послова Аустрије (наследио га је Курт Валдхајм), а 1969. изабран је за генералног секретара Савета Европе. Много је улагао у побољшање сарадње између СЕ и Југославије. Шездесетих година југословенске дипломате бележе бројне контакте Луја Тончића Сориња с представницима Југославије током којих је он испољавао пријатељско расположење. Често се упуштао у дискусију о унутрашњим проблемима Аустрије у периоду нормализације односа Југославије и Аустрије, помагао кроз спољнополитички одбор аустријског парламента да се постигну што бољи резултати. Југословенске дипломате су наводиле да није дорастао положају министра спољних послова, да се понекад неозбиљно понаша, наступа претерано оптимистички, пуно обећава а мало тога реализује. АЈ, 837, 1/2–32, Пут Јосипа Броза Тита у Аустрију 1968. године.

²³¹ ДА МСП, ПА, ф-140, Забелешка мисије при УН у Њујорку, пов. бр. 442858, 28. новембар 1968.

сарадњи са Југославијом. Њујоршки контакти са Тончићем представљали су и успостављање ближег односа са човеком чија је историја била на неки начин везана за Југославију и југословенски простор, па је и сам желео да допринесе успостављању добрих односа између Савета Европе и Београда, вероватно настојећи да поспешу поштовање људских права и да Југославију запљусне бар део демократских тековина које се поштују у Савету.

Укупно узевши, посета генералног секретара Савета Европе Југославији (иако је Питер Смитерс, бар формално, дошао на позив Београда) ипак је била реализована на доста ниском нивоу, посебно ако се узме у обзир да генерални секретар Савета у међународним оквирима има ранг који не заостаје за рангом министра спољних послова. Чињеница да му је позив упутио председник Спољнополитичког одбора Савезне скупштине а да га током вишедневне посете није примио савезни секретар за иностране послове већ његов помоћник (дакле чак ни заменик) може да укаже да Југославија није много очекивала од те посете. Истина, њега су током посете примила и двојица чланова Извршног већа са којима је разговарао о модалитетима сарадње између Југославије и Савета Европе, али то је далеко испод нивоа који би било логично очекивати за носиоца такве међународне функције.

Колико је мали публицитет у домаћој јавности имала та посета генералног секретара Савета Европе може се видети и по чланку у *Борби*²³² од 5. децембра 1968. године. У јако кратком тексту после фелтона и пред крај тог броја стоји, додуше испод вести да је председник Републике Јосип Броз Тито упутио краљу Тајланда Бумиолу телеграм поводом државног празника, неколико редака о томе да су представници Савезне скупштине Вељко Мићуновић и Ђуро Кладарин²³³ примили

²³² *Борба*, бр. 297, 5. децембар 1968, 33.

²³³ Ђуро Кладарин (1916–1987), предратни комуниста, учитељ по образовању, 1939. изабран за члана Котарског комитета КП Хрватске за Петрињу. Један од организатора оружаног устанка у Банији, политички комесар 7. банијске дивизије с којом је учествовао у бици на Сутјесци 1943. године. Од јануара 1944. заменик политичког комесара Корпуса народне одбране Југославије. Од априла до јуна 1944. политички комесар 28. славонске дивизије. Од јуна 1944. био је начелник за организациона партијска питања у Главној политичкој управи Југословенске армије и на тој дужности остао до 1950, када је преведен у резерву у чину генерал-мајора. Од 1950. председник Планске комисије владе НР Хрватске, а од 1953. директор Новинско-издавачког предузећа „Вјесник“. На 3. конгресу СКХ 1954. године изабран за члана Централног комитета, а 1955. за потпредседника Главног одбора Социјалистичког савеза радног народа Хрватске. Био је и председник комисије за идеолошки рад Савезног одбора ССРН Југославије, посланик Савезног већа Савезне скупштине Југославије до 1963, председник Просветно-културног већа Савезне скупштине 1963–1969, а потом председник Комисије Председништва СКЈ за образовање. Године 1971, изабран за члана Председништва СФРЈ и на тој дужности остао је до истека мандата 1973. године. Објавио је књиге: *Слом четврте и пете окупаторско-квислиншке офанзиве* и *Бишка на Сутјесци*, које су доживеле неколико издања. Народни херој.

генералног секретара Савета Европе Питера Смитерса, да би у наставку истог ступца било наведено да је до даљег одложен процес познатом грчком уметнику Микису Теодоракису²³⁴ оптуженом због антидржавне делатности. У осталим медијима о томе готово и да није било речи, а пошто се за *Борбу* с правом могло узети да је лист веома близак тадашњој власти може се претпоставити да Београд, поучен збивањима из јануара 1956. године, овог пута није желео да дозволи да дође до евентуалног пропалог покушаја приближавања и самим тим је мањком информација покушао у старту да умањи важност сусрета и тиме ублажи негативне последице евентуалног неуспеха разговора. То би могло бити и образложење за доста низак ниво саговорника са којима се сусрео генерални секретар Савета Европе приликом своје посете Београду.

Насупрот томе, по брзини којом је СИВ-у прослеђена сугестија да се успостави техничка сарадња са Саветом Европе може се закључити да је Југославија јасно увидела свој интерес у тој сарадњи и током протекле, безмало, деценије и по, али је овог пута чекала да Савет формално упуту тај позив, јер је она то већ пробала 50-их година и тај покушај се завршио врло неславно. Укупно узевши, може се закључити да Београд није много очекивао од посете, али врло се брзо прилагодио и искористио позитивне сигнале из Савета Европе.

Након што је члан СИВ-а Мустафа Шабић 27. марта 1969. године, формално, у писму генералном секретару Савета Европе Питеру Смитерсу изнео званичан став СИВ-а о отпочињању сарадње са Саветом по разним техничким питањима, генерални секретар Савета је у писму од 18. априла 1969.²³⁵ изнео изразито задовољство због воље Београда да се успостави сарадња и у вези с тим је замолио југословенске власти да приме у радну посету Жерара Балупа (Gerard Baloup), високог званичника Савета Европе који је требало да у разговорима у Београду размотри за које облике сарадње је конкретно Југославија заинтересована. Само дан раније, 17. априла, група југословенских службеника посетила је Савет Европе да би испитала начин рада и процедуре које се у њему користе. Том приликом они су се сусрели са

²³⁴ Микис Теодоракис (1925), грчки композитор левичарских уверења. Током грађанског рата хапшен и интерниран као припадник ЕЛАС-а, да би потом, након војног удара и доласка пуковника на власт у Грчкој 1967, био више пута осуђиван и протеран у егзил. Под притиском међународне јавности, допуштено му је да са породицом оде у Париз, одакле је активно радио против војне хунте у Атини. Враћа се у земљу након обнове демократског поретка и у више наврата бива посланик Уједињене левице у парламенту. Имао је веома добре контакте с многим државницима, попут Франсоа Митерана или Тита. Од 1989. на изборима наступа као независни кандидат на листи Нове демократије (десни центар). Од 1990. до 1992. министар у влади Константина Мицотакиса.

²³⁵ Архив ПССЕ, 900/031, *Yugoslavia-Historic Relations 1969–1989*, 2260, 18. 4. 1969.

генералним секретаром Савета, а остале разговоре водили су са Секретаријатом Савета и Секретаријатом Скупштине Савета.

Након размењених посета и обостраног истраживања коначно је 5. јуна 1969. формулисана листа жеља Југославије у којим пољима жели посебно да успостави сарадњу са Комитетом министара Савета Европе.²³⁶ Југословенске власти желеле су да се усредсреде на сарадњу у шест области у којима се очекивало да отпочне пуна сарадња са Комитетом министара, односно телима која је тај орган Савета Европе основао:

1. Европска конференција министара задужених за регионално планирање
2. Европска конференција о заштити природе
3. Европски симпозијум историјских градова
4. Европски комитет за заштиту природе и природних ресурса
5. Експертски комитет за загађење ваздуха
6. Ад хок комитет за сарадњу у области локалних и регионалних питања.

Комитет министара Савета Европе донео је одлуку да се у складу са различитим процедурама за сваки од ових појединачних случајева донесе предлог да Југославија учествује у својству посматрача, као што је било важно и за друге земље које нису чланице а редовно су учествовале у тим и сличним састанцима попут Шпаније, Финске и Португала и које су све имале посматрачки статус у тим телима. Пошто за неке од ових скупова није била потребна компликована процедура пријема, југословенске власти су биле обавештене о примени специјалне процедуре. То је значило да је потребно да Југославија упути формалан захтев да жели да учествује на појединачним конференцијама и да се, тренутком пријема тог захтева у Савету Европе, Југославији и формално одобрава учешће у поменутих активностима. Таква процедура је усвојена посебно за Југославију због проблема који је постојао 1956. године у односима између Стразбура и Београда. То је учињено да југословенске власти више не би имале било какве непријатности и да се више не би долазило у ситуацију да Београд ни не пошаље захтев за поједине активности, у жељи да избегне евентуално одбијање. Када је реч о Европском симпозијуму историјских градова, из Југославије је, уз изражавање интересовања за учешће на таквом скупу, стигао и предлог да се први Европски симпозијум о историјским градовима одржи на територији Југославије. Комитет министара Савета Европе нешто касније је прихватио тај предлог, па је симпозијум одржан у Сплиту од 20. до 23. октобра 1971. године.²³⁷

²³⁶ Архив ПССЕ, *Yugoslavia-Historic Relations 1969-1989*, CM (69) 84, *Confidential*.

²³⁷ Архив ПССЕ, PACE, Order No. 287, 1969.

Комитет министара је на 181. седници одржаној од 23. до 27. јуна 1969. донео одлуку да Југославија може у својству посматрача приступити свим затраженим облицима сарадње и о томе је обавестио сва надлежна тела Савета Европе.

Током 1970. године, осим активности које су се нормално одвијале и учешћа југословенских стручњака и званичника у посматрачком статусу у оним областима рада Савета Европе у којима је Југославија изразила жељу да учествује (видети прилог о реализованим учешћима Југославије од 1960. до 1971), југословенски амбасадор у Паризу Иво Вејвода²³⁸ боравио је 13. октобра 1970. у званичној посети Савету у Стразбуру.²³⁹ Амбасадор Вејвода се том приликом у одсуству генералног секретара Савета Европе Луја Тончића сусрео са његовим замеником Сфорцом (Sforza) и још једном изнео гледиште да је за југословенску државу добро да развија односе са организацијама и на Истоку и на Западу, па тако на Западу развија односе са Саветом Европе, а на Истоку са СЕВ-ом, у истом статусу као и у Савету Европе, на нивоу посматрача. Посебно је истакао потребу да пре свега органи Скупштине Савета Европе, мислећи при том на Комитет за земље које нису чланице Савета, уоче разлику између Југославије и осталих источноевропских земаља, нарочито у светлу Покрета несврстаних чији је Југославија оснивач и политике несврставања ни уз један блок коју Београд активно води. Интерес југословенске владе, по речима Вејводе, био је да се настави сарадња нарочито у областима које се баве регионалним и локалним питањима и стварима од општег друштвеног значаја, попут културе и заштите животне средине. То је био само један у низу контаката које је југословенска страна у светлу обновљене сарадње почела да успоставља са Саветом Европе.²⁴⁰

Односи су се даље развијали током 1970. и 1971. године, додатно се продубљујући и ширећи. Било је све више области у којима је долазило до контаката и сарадње на међувладином и експертском

²³⁸ Иво Вејвода (1911–1991), Карловчанин који је пре Другог светског рата завршио Високу техничку школу у Прагу, а затим учествовао у Шпанском грађанском рату у интернационалним бригадама на страни републиканаца. Заробљен и интерниран у логор у Француској. Током Другог светског рата члан ЗАВНОХ, а после рата директор Танјуга. Дипломатску каријеру отпочео као амбасадор Југославије у Бразилу, потом Италији, Великој Британији и Чехословачкој, а круна каријере му је било службовање у Француској у којој је више од 30 месеци био интерниран за време рата. Носилац Партизанске споменице 1941, члан Савета федерације. Један од првих етаблираних политичара који је јавно изнео да се „неке грешке око феномена Голи оток ничим не могу оправдати“ и да је Титова популарност 1948. и након ње „била једнака Стаљиновој, можда и већа“. *Ослобођење*, Сарајево, 26. јун 1988.

²³⁹ Архив ПССЕ, *Yugoslavia-Historic Relations 1969–1989* DE 031/900, 13. 10. 1970.

²⁴⁰ Исто.

нивоу. У поверљивим документима Савета²⁴¹ наводи се да од свих источноевропских држава Југославија одржава најтешње односе са Саветом Европе, мада није потписала ниједну његову конвенцију. Посебну пажњу Југославија је показала у размени мишљења и у праћењу послова Савета Европе у области високог образовања, културним и регионалним питањима, регионалном планирању и питањима заштите животне средине, те јавном здрављу, људским правима, криминологији, општим правним питањима, питању омладине, демографије и миграције радне снаге.

Даљи развој односа у области културе остварен је када је почетком марта 1971. југословенски Савезни секретаријат за образовање и културу именовao сталне посматраче на редовним састанцима Комитета за високо образовање и научни рад и пратећих органа тог тела Савета Европе, уз посматраче које је југословенска Заједница универзитета већ имала у том телу. То је додатно појачало размену мишљења у области културне сарадње и високог образовања између Југославије и Савета Европе. Представници југословенске владе и представници Заједнице југословенских универзитета такође су учествовали на састанку експерата за изједначавање сертификата и диплома у Европи који је одржан у Бону 25. и 26. марта 1971. године. На том састанку представник југословенске владе Марјан Филиповић, секретар Савезног секретаријата за образовање и културу, изнео је да југословенска влада има изразито велики интерес да прати рад на пољу изједначавања диплома високог образовања, као проблема високог образовања и научног рада. Југословенски конзул у Стразбуру почео је редовно да прати већину активности Савета Европе укључујући и седнице његове Скупштине, што је представљало корисну новину. На тај начин је југословенски Генерални конзулат у Стразбуру имао увид у готово све активности свих органа Савета Европе и у пратеће документе, па је Београд био промптно обавештаван о свим дешавањима у Савету Европе.

СПИСАК САСТАНАКА НА КОЈИМА СУ ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРЕДСТАВНИЦИ УЧЕСТВОВАЛИ У РАДУ САВЕТА ЕВРОПЕ

1966.	Прва европска конференција о популацији, Стразбур, 30. август – 6. септембар	Учесник са југословенске стране био је шеф одељења за епидемиологију и статистику школе јавног здравља из Загреба.
1969.	Седма конференција директора криминолошких института, Стразбур, 1–4. децембар	Учествовали су југословенски посматрачи.

²⁴¹ Архив ПССЕ, *Yugoslavia-Historic Relations 1969–1989*, DE 031/900 *Confidential*, 22. 9. 1971.

1970.	Европска конференција о заштити природе, Стразбур, 9–12. фебруар	Југославија је имала своје посматраче. Исто тако учествовала је у активностима Европског информационог центра за заштиту природе, у јавним кампањама промоције заштите природе и редовно размењивала информације са Центром за информисање.
	Девета скупштина европских општина, Лондон, 15–18. јул	Југославију је представљао генерални секретар Сталне конференције градова Југославије Живорад Ковачевић. ²⁴²
	Европска конференција министара регионалног планирања, Бон, 9–11. септембар	Југославију је, у својству посматрача, представљао Кистић, члан СИВ-а. Југословенски представници су учествовали и у припремним састанцима за Конференцију министара регионалног планирања која је предвиђена за 1973. годину.
	Европска конференција локалних власти, Стразбур, 26–30. октобар	Учествовала су двојица југословенских представника у својству посматрача: генерални секретар Сталне конференције градова Југославије Живорад Ковачевић и градоначелник Новог Сада Душан Илијевић. ²⁴³
1971.	Комитет за високо образовање и научно истраживање, март	У својству посматрача присутни су били представник СИВ-а Маријан Филиповић и представници Заједнице југословенских универзитета.
	Састанак експерата за изједначавање сертификата и диплома у образовању, Бон, 25–26. март	Присутни представници Југославије.
	Светска конференција о патентима, Стразбур,	Југославија је учествовала као чланица Светске организације за интелектуалну својину (WIPO) ²⁴⁴ и,

²⁴² У том тренутку Живорад Ковачевић (Јагодина, 1930 – Београд, 2011) обављао је функцију секретара Сталне конференције градова Југославије, а након тога и функцију председника Скупштине града Београда. Био је директор Републичког завода за јавну управу Србије и функционер у Извршном већу Србије, од 1987. до 1989. амбасадор СФРЈ у САД. Повучен је на притисак Председништва СР Србије на чијем је челу од маја 1989. био Слободан Милошевић. Од 1999. председник Европског покрета у Србији, 2000. постављен за координатора курса Међународно преговарање на Дипломатској академији, а 2007. постао први председник Спољнополитичког савета Министарства иностраних послова.

²⁴³ Душан Илијевић (Идвор, 1927). За време окупације учествовао у покрету отпора. Нижу гимназију учио у Петровграду и Београду, Средњу пољопривредну школу завршио 1949. у Зрењанину, а дипломирао на Пољопривредном факултету у Земуну (1954) и касније ванредно на Правном факултету у Београду (1963). Градоначелник Новог Сада од 1967. до септембра 1973. Подржавао је развој културе а посебно је био, као пасионирани колекционар, наклоњен ликовној уметности. Од 1982. до 1990. налазио се на дужности у Скупштини СФРЈ. Као делегат (посланик) водио је одборе за тржиште и цене и за финансије. Обављао и функције покрајинског секретара за пољопривреду и шумарство, председника покрајинског фонда за науку и заменика савезног секретара за пољопривреду и шумарство. Пензионисан 1991.

²⁴⁴ СФРЈ је 1972. ратификовала Конвенцију о оснивању Светске организације за интелектуалну својину. Уредба о ратификацији Конвенције о оснивању..., „Службе-

	15–24. март	осим Румуније, била једина земља из Источне Европе која је узела учешће у раду те конференције.
	Конференција о унапређењу сигурности на путевима	Учествовали представници Југославије.
	Први филмски фестивал о људским правима и расној дискриминацији, Стразбур, 29. јун–5. јул	Приказани југословенски филмски прилози.
	Други симпозијум у истраживачкој сарадњи у области правних система земаља Централне и Источне Европе, Стразбур, 15–16. јул	Представник Југославије био је професор Цигој са Љубљанског универзитета; Југославија је била једина источна земља која је учествовала у раду симпозијума.
	Друга Европска конференција о становништву, Стразбур, 31. август – 7. септембар	Југословенски представници били су Душан Брежник, директор Истраживачког центра за демографију у Институту за друштвене науке у Београду и проф. Иво Баучић са Географског института Загребачког универзитета. Југословенски представници су имали својство пуноправних чланова и то је био први пут да на неком од таквих скупова Југославија има пуноправно чланство.
	Европска конференција локалних власти – Европски симпозијум градова од историјског интереса, Сплит, 20–23. октобар	Југославија је први пут организовала тако велики скуп под покровитељством Савета Европе. Посебан значај дали су генерални секретар Савета Лујо Тончић и његов заменик Сфорца који су присуствовали конференцији.

УЧЕШЋЕ САВЕТА ЕВРОПЕ НА СКУПОВИМА КОЈИ СУ ОРГАНИЗОВАНИ У ЈУГОСЛАВИЈИ

1968.	Међународна федерација модерних језика – Светски конгрес учитеља у Загребу	Конгрес је био потпомогнут од Савета Европе.
1970.	Петнаести међународни семинар о универзитетима, Дубровник, 15–25. август	Организатори Заједница југословенских универзитета и Заједница југословенских студента. Представници Савета Европе су учествовали на позив организатора, а посебно је било речи о имплементацији реформи универзитета у свету.
	Семинар Уједињених нација о људским правима, Београд,	Учествовали представници Савета Европе.

ни лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми“, бр. 31/72 и „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 4/86 – др. уредба.

	2–12. јун	
	Међународни истраживачки симпозијум о проблемима и техникама презервације историје у урбаним центрима, Сплит, 16–18. септембар	Учествовали представници Савета Европе.
	На позив Сталног комитета југословенских градова заменик директора Директората за просторно планирање и локалне власти Савета Европе Балуп посетио је Београд, Загреб, Сплит и Дубровник	
	Конференција Светски мир кроз право, Београд, 21–24. јул	Учешће представника Савета Европе.

По завршетку дугог периода игнорисања рада Савета Европе, југословенске власти су након промене политичке оријентације Савета – у контексту делимичног отварања ка земљама Источне Европе – оберучке прихватиле понуђену техничку сарадњу. Београд је деценију и нешто раније одбио сличан аранжман, уз образложење да је то безмало увреда за Југославију и да нема потребе да на мала врата улази у европску организацију која то очигледно неће. Промењене околности у свету, проналажење југословенског спољнополитичког курса између Истока и Запада и успостављање сарадње са организацијама на Истоку у својству посматрача, пре свега у СЕВ-у, створили су предуслове да Југославија и у Савету Европе прихвати оно што јој се понудило. Била је то сарадња на међувладином нивоу у питањима која нису политичка већ се тичу свакодневног живота у многим областима попут културе, образовања, заштите животне средине, заштите културно-историјских споменика, демографије и другог.

Савет Европе је након свих дешавања 1968. и посебно догађаја у Источној Европи (војне интервенције у Чехословачкој) одлучио да на неки начин подстакне оне источноевропске режиме који су словили за либералније и увери их да за њих постоји будућност у односима са Саветом. Та иницијатива у Савету Европе дала је резултате једино са Југославијом и тек у појединим питањима са Румунијом. За Савет Европе та успостављена сарадња била је пример да се и са земљама на Истоку може сарађивати. Пошто су Шпанија и Португалија већ имале статус посматрача у већини активности Савета Европе, присуство комунистичке Југославије у којој се људска права поштују на исти начин као и у Шпанији или Португалији није представљао новитет. Шпанија и Португалија су пробиле лед и показале да и недемократски режими могу да остваре бар техничку сарадњу са Саветом Европе. Сарадња је постојала на међувладином нивоу а не и на нивоу Парламентарне скупштине Савета Европе. Тај орган Савета Европе је и током

60-их година остао затворен за представнике земаља чији режими нису били демократски. То је био последњи бастион у Савету Европе који је остао чврсто привржен основима Статута Савета где се напомиње да у њему могу да буду и остварују сарадњу само оне земље у којима се поштују људска права и владају принципи парламентарне демократије, што подразумева слободне вишестраначке изборе.

Упркос тврдом ставу и неспремности за попуштање у погледу критеријума, Парламентарна скупштина Савета Европе је за све то време редовно позивала на јачање дијалога Исток–Запад, детант и сарадњу. Тако је у Препоруци 498, усвојеној 26. септембра 1967. када су избила непријатељства на Блиском истоку, инсистирала на томе да, у интересу мира, *„мора бити охрабрена сарадња између земаља-чланица Савета Европе и Совјетског Савеза, као и других источноевропских земаља“*, истовремено позивајући Комитет министара да *„не пројуси ниједну прилику за подстицање и унапређење сарадње између Истока и Запада“*.²⁴⁵ На састанку у мају 1969. Комитет министара је изразио уверење да мултилатерални контакти између Савета Европе и Источне Европе у техничкој, правној и културној области могу делотворно допринети детанту.²⁴⁶

²⁴⁵ Архив ПССЕ, Rec. 498 (1967), Doc. 2276.

²⁴⁶ В. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, pp. 194–196.

ПОНОВНА САРАДЊА У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ ТИТОВЕ ВЛАДАВИНЕ 1971–1980.

Седамдесетих година 20. века догодиле су се крупне и далекосежне промене у свету. Политички односи су зрачили новом енергијом, док су напетости, како у Европи, тако и у свету, биле ублажене; било је то време пуног детанта. Рат у Вијетнаму, интервенција у Чехословачкој и бројни други сукоби престали су да пуне ступце новина и да буду прве вести у свим медијима. То је деценија у којој је – као плод заједничке иницијативе Истока и Запада, Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава, Европе, али и несврстане Југославије – формирана Конференција за европску безбедност и сарадњу (КЕБС),¹ доцније преименована у ОЕБС (Организација за европску безбедност и сарадњу). То је највећа светска међувладина организација која се бави питањима безбедности. У њен домен спадају питања као што су контрола наоружања, људска права, слобода штампе и слободни избори. Већина од 3500 службеника и званичника ОЕБС-а ангажована је на задацима на терену, док је око 10% ангажовано у седишту организације у Бечу. ОЕБС је *ad hoc* организација по Повељи УН и циљеви су јој рано упозоравање и спречавање сукоба, управљање кризним ситуацијама и послератна обнова. КЕБС је настао 1973, замишљен као форум Истока и Запада. СФРЈ је активно учествовала у пропагирању те идеје, за коју су најмање ентузијазма у почетку, за разлику од чланица Варшавског уговора, показивале припаднице НАТО.

Први припремни мултилатерални разговори за КЕБС одржани су у Хелсинкију од 22. новембра 1972. до 8. јуна 1973. године. Прва фаза је одржана од 3. до 7. јула 1973. такође у Хелсинкију на нивоу министара иностраних послова. Друга фаза КЕБС-а почела је у Женеви 18. септембра 1973. и трајала све до лета 1975. године. Та друга фаза имала је мандат за израду финалних докумената КЕБС-а који су, у светлу различитости ставова будућих чланица, нужно морали представљати компромис. СССР и остале земље Варшавског уговора постигли су свој основни циљ – потврду неповредивости граница, док су земље Запада испословале прихватање одредбе о могућности измене граница мирним путем и постојање јединствене области слободног протока људи и идеја. Имајући у виду тадашњу политичку конфигурацију,

¹ Колико је Југославија била заинтересована за КЕБС и колико му је озбиљно приступала види се и из опсежног материјала од неколико десетина страница припремљеног за председника Тита. АЈ, 837, I-5-с, ф-283, 26. јануар 1970.

основна функција КЕБС-а била је да постоји као форум за уређење односа источног и западног блока у политичкој и економској сфери, као и у слободној циркулацији робе, људи и идеја (тзв. три корпе КЕБС-а). Универзални значај Завршног акта из Хелсинкија огледао се у његових десет принципа, међу којима су фундаментални значај имали уважавање националног суверенитета и територијалног интегритета, неповредивост граница, уздржавање од употребе силе, немешање у унутрашње послове, поштовање људских права итд. Формулисани су и војни и безбедносни нормативи. Трећа фаза КЕБС-а подразумевала је састанак на нивоу шефова држава који је одржан у Хелсинкију јула 1975. године. На том састанку усвојен је и Завршни акт, односно документ, који је уједно и камен-темељац данашње модерне Европе. Званични препис документа који поседује Југославија чува се у архиву Јосипа Броза Тита инкорпорираном у Архив Југославије. Југословенску државу на овом састанку представљао је Јосип Броз Тито на челу високе државне делегације која је, заједно са делегацијама других несврстаних и неутралних земаља, умногоме помогла да тај, иницијално међублоковски форум, прерасте у свеевропски форум за питања безбедности и сарадње.

И СССР и САД су се трудили да превазиђу чехословачку епизоду, ближио се крај дугогодишњег Вијетнамског рата, Кина и САД су приступили нормализацији односа, НР Кина је заменила Чанг Кајшекову Кину у УН, на помолу је био први послератни „прави детант у свету, а посебно у Европи. Док су Леонид Брежњев и Ричард Никсон улагали напоре да дође до споразума око стратешког нуклеарног наоружања, САЛТ I, дотле су европске земље, а посебно Вили Брант, који је 21. октобра 1969. године дошао на положај канцелара СР Немачке, настојале да успоставе дух сарадње и разумевања на старом континенту на коме су били ископани најдубљи ровови хладног рата.“²

Сједињене Државе су се повукле из Вијетнама, у Трећем свету су комунистичке државе ницале као печурке после кише, Арапи су почели да користе нафту као оружје, „Римски клуб“ је говорио о „границама раста“, у Европи су нестале последње диктатуре³ а у Трећем свету последње колоније, на континенту се појавио „еврокомунизам“⁴ а у Француској је на власт дошао социјалиста Франсоа Митеран.

² Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*, Београд 1995, 54–55.

³ Nicos Poulantzas, *The Crisis of the Dictatorships: Portugal, Greece, Spain*, Humanities Press, London 1976.

⁴ Richard Kingsley (ed.), *In Search of Eurocommunism*, Macmillan Press, London 1981, видети ближе и у: Предраг Симић, *Тито и НАТО: Усџон и њаг Југославије*, Београд 2008, 113.

У спољној политици ни Југославији није ишло лоше: последњи талас деколонизације довео је у Уједињене нације још један број несврстаних земаља, а Југославија је, према истраживању канадских стручњака, постала једна од десет најутицајнијих земаља у светској организацији. Америка је после Вијетнама почела озбиљно да размишља о себи и о својој улози у свету. (...) Американци су одлучили да дигну руке од „својих диктатора“ (вероватно и од „својих комуниста“) и посвете се људским правима, а диктатуре у свету почеле су да падају једна за другом. Онда су почели да говоре о детанту и да у Хелсинкију преговарају са Совјетима, а у „трећу корпу“ КЕБС-а уградили су људска права. Да би таквој политици дала кредибилитет, Америка је препустила „своје“ диктаторе широм света њиховој судбини и у Европи ће у то време с историјске сцене отићи последње три диктатуре у Португалији, Шпанији и Грчкој које ће Европа пригрлити (тзв. јужно проширење ЕЗ).⁵

Седамдесетих година, Југославија се нашла у парадоксалном положају: њен послератни међународни утицај био је на врхунцу, али је унутрашња криза незадрживо напредовала. Покрет несврстаности се омасовио, сазрео и добио пун међународни утицај. Тито је као један од његових лидера постао незаобилазан саговорник не само Вашингтона (Никсон је посетио Југославију 1970) и Москве (Брежњев је дошао у Београд септембра 1971), него и европских земаља и с једне и с друге стране гвоздене завесе које су у то време почеле да излазе из блоковских оквира. Југославија ће први пут после рата открити и да је европска земља. Тито је искористио повољне ветрове који су дували између Истока и Запада и између 1969. и 1972. обишао је 24 земље. На европској турнеји у јесен 1970. године разговарао је и о предстојећој конференцији о безбедности и сарадњи у Европи која му се у то време чинила као логичан оквир за безбедност његове земље. Доцније, на конференцији КЕБС-а у Хелсинкију савезнике је пронашао у групи седам европских неутралних и несврстаних земаља и са њима посредовао у решавању блоковских размирица.⁶

За своје заслуге у Хелсинкију Југославија је награђена одржавањем састанка „континуитета“ КЕБС-а у Београду. Иако се тај састанак подударио с новим заостравањем између блокова („други хладни рат“) после совјетске инвазије на Авганистан, он ће продубити политику људских права, а Југославија ће међу њих унети колективна, односно национална и мањинска права.⁷ Коју годину касније показаће се да то није био најмудрији потез.

Југословенска спољна политика у то време била је понајвише посвећена Покрету несврстаних, остајући, уз пуну свест о потребном

⁵ П. Симић, *Тито и НАТО*, 114.

⁶ Љубивоје Аћимовић, *Проблеми безбедности и сарадње у Европи*, Београд 1978.

⁷ П. Симић, *Тито и НАТО*, 118–119.

опрезу и не заборављајући пређашња искуства, отворена и за сарадњу како са Истоком тако и са Западом; та сарадња је нужно обухватала и оне регионалне међународне организације које су функционисале с обе стране гвоздене завесе. У том оквиру, и посебно након студентских немира 1968. када је испољена блискост, па чак и истоветност ставова око Чехословачке, отопљавају односи са Саветом Европе. Сарадња је почела да се развија и да на техничкој основи полако добија замах учешћем представника Југославије и Савета Европе на многобројним састанцима посвећеним питањима у којима је постојао договор о сарадњи.

Седма деценија 20. века за СФРЈ се знатно разликовала од ситуације која је владала половином 50-их година, када је Југославија била одбијена у захтеву за признавање статуса пуноправног посматрача у тој организацији, а југословенски врх то тумачио као још један доказ да Запад неће прихватити Југославију у своје окриље уколико се она не одрекне своје идеолошке и политичке самосвојности. Седамдесете године представљале су врхунац југословенске спољнополитичке активности која се огледала у изванредно развијеним односима са земљама Трећег света кроз Покрет несврстаних, квалитетним односима са Истоком и Западом, изузетно развијеној дипломатско-конзуларној мрежи. Оцењивано је да је то, у дипломатском смислу, било златно доба Титове политике. У том контексту, и уз такво, у многоме нереално сагледавање властитог места и улоге у светској политици, ни иницијатива СФРЈ да Тито добије Нобелову награду за мир 1973. године, на чему се здушно и плански радило,⁸ није представљала изненађење.

На унутрашњем политичком плану било је, међутим, озбиљних резова и правих ломова. „Унутрашња неслагања у Југославији могу се груписати у неколико категорија. Постоји сукоб између оних који се залажу за већи политички либерализам и оних који верују да је децентрализација политичких институција већ отишла предалеко; постоји спор између заговорника централно контролисане привреде и оних који се залажу за локалну иницијативу у индустрији и мотив профита; постоји спор око улоге коју би СКЈ требало да има у политичком и економском одлучивању; постоји напетост између старијих руководилаца, међу којима су готово сви ветерани југословенске партизанске борбе против сила осовине, и младих људи неоптерећених емоционалним везама другарства и конзервативне марксистичке идеологије; у основи свега тога постоји сукоб националних и етничких идентификација и подела мишљења око тога да ли је Југославија боље устројена као цен-

⁸ АЈ, Председништво СФРЈ (230), Забелешка службе за спољнополитичка питања Председништва СФРЈ пов. 27/74 од 17. фебруара 1974, К. 618.

трализована федерација међузависних република или лабавија конфедерација која даје предност захтевима република за аутономију“.⁹ Тако је ЦИА у извештају из 1967. описала политичко стање у Југославији.

Био је то обрачун Јосипа Броза са, како је представљено, национализмом односно анархолиберализмом и техноменаџерством у редовима српских, хрватских, македонских и словеначких комуниста. После тих смена по републикама, Тито је довео проверене партијске кадрове и обновио култ личности.¹⁰

На највидљивији начин дотад спутавани национализам огласио се 1967. године када је 18 угледних научних и културних установа у Републици Хрватској упутило Сабору *Декларацију о називу и положају хрватској књижевној језика*. Текст Декларације објављен је у недељнику *Телеграм* 17. марта 1967.¹¹ Недељу дана раније тај документ је у проспоријама Матице хрватске саставила група угледних научника, књижевних и културних радника (Мирослав Брант, Далибор Брозовић, Радослав Катичић, Томислав Ладан, Славко Михалић, Славко Павешаћ, Влашко Павлетић), а Управни одбор Матице хрватске текст је 13. марта прихватио и разаслао на потписивање. Већ 15. марта Декларацију је потписало Друштво књижевника Хрватске, а убрзо затим и друге установе: Матица хрватска, ПЕН-клуб, Хрватски центар, Хрватско филолошко друштво, Одјел за филологију Југославенске академије знаности и умјетности, Одјел за савремену књижевност Југославенске академије знаности и умјетности, Институт за језик Југославенске академије знаности и умјетности, Институт за књижевност и театрологију Југославенске академије знаности и умјетности, Катедра за савремени хрватско-српски језик Филозофског факултета у Задру, Катедра за савремени хрватско-српски језик Филозофског факултета у Загребу, Катедра за повијест хрватског језика и дијалектологију Филозофског факултета у Загребу, Катедра за југославенске књижевности Филозофског факултета у Задру (та катедра се, међутим, саопштењем објављеним у *Народном листу* од 1. априла 1967. оградиле од Декларације), Катедра за старију хрватску књижевност Филозофског факултета у Загребу, Катедра за новију хрватску књижевност Филозофског факултета у Загребу, Институт за лингвистику Филозофског факултета у Загребу, Институт за науку о књижевности Филозофског факултета у Загребу, Старославенски институт у Загребу и Друштво књижевних преводилаца Хрватске.

Из Београда је уследио *Предлој за размисљање*. Осим што је упозорио на проблем једнакости писама и на одсуство ћирилице у про-

⁹ „Jugoslovenski eksperiment“, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948–1983*, priredio Momčilo Pavlović, Beograd 2009, 214.

¹⁰ П. Симић, *Тито и НАТО*, 119.

¹¹ *Telegram*, jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja, br. 359, 17. ožujka 1967.

граму Радио телевизије Београд, Предлог је инсистирао на дефиницијама у републичким уставима које би омогућиле пуну равноправност употребе језика и писма за све народе у свим републикама, у складу са федералним уставом. Тиме је *Предлој* био у оштрој супротности с Декларацијом. Декларација је захтевала да се осигура „доследн(а) примјен(а) хрватскога књижевног језика у школама, новинству, јавном и политичком животу, на радију и телевизији кад се год ради о хрватском становништву, те да службеници, наставници и јавни радници, без обзира откудa потјецали, службено употребљавају књижевни језик средине у којој дјелују“.

Предлој се базирао на сасвим другачијим премисама и захтевао сасвим другачији досег мера: „Уставом је гарантовано право на самосталан развој националног језика и културе наших народа и народности. (...) Група писаца захтева да се у Устав СР Србије и СР Хрватске унесу прописи који обезбеђују свим Хрватима и Србима право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима. Право на употребу свог националног језика и писма у општењу са свим органима власти, право на стварање својих културних друштава, завичајних музеја, издавачких и новинских предузећа, једном речју право на неометано и слободно неговање свих видова своје националне културе.“

„Декларација је, дакле, захтевала измену Члана 131. Устава СФРЈ у корист надлежности СР Хрватске, док је Предлог захтевао да Члан 42. Устава СФРЈ буде путем експлицитне формулације примењен у свим републичким уставима. Реч је била о слободи на употребу националног језика, у чему су обе стране биле начелно сагласне, али су уставноправни циљеви били дијаметрално супротни, нарочито у погледу права појединца. К томе, за хрватску страну питање писма се суштинским раскидањем Новосадског споразума не отвара јер у правописној традицији и пракси за хрватски језик је постојало само латиничко писмо. За српску страну је, међутим, раскидање Новосадског споразума значило отварање питања ћирилице као писма српског језика.“¹²

И Декларација и Предлог су тумачени превасходно у идеолошком кључу и нападани првенствено као антисоцијалистичке појаве, као насртај на револуционарне тековине међу којима је малтене најважније братство и јединство.¹³ Међу њима је, у тим реаговањима, успостављена вештачка симетрија, чиме је потпуно пренебрегнута чињеница да је иза *Декларације* стало 18 најважнијих хрватских културних и науч-

¹² Сениша Стефановић, „Преглед положаја српске ћирилице у култури и јавној комуникацији“, истраживање Завода за проучавање културног развоја, доступно на: <http://zapokul.org.rs/pregled-polozaja-srpske-cirilice-u-kulturi-i-javnoj-komunikaciji-prelazni-izvestaj-prve-faze-istrazivanja-javne-publikacije/> Сајту приступљено 3. децембра 2016.

¹³ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 382.

них установа, док су Предлог потписала 42 члана једне једине српске установе – Удружења књижевника Србије, које је у том тренутку бројало 360 чланова.¹⁴ Тако је Тито, осврћући се у говору у Приштини на *Декларацију о називу и положају хрватској књижевној језика* објављену неколико дана раније, 17. марта, рекао, користећи три уобичајена аргумента – *херојску традицију, заједнички проливену крв и међународни престиж*.¹⁵

„Још један фактор је играо огромну улогу у стицању престижа наше земље, а то је братство и јединство наших народа. (...) У многим земљама Азије и Африке нације се тек стварају, па долази до разних трвења. (...) Одговорни људи тих земаља показали су и показују интересовање како смо ми то питање ријешили. А ја бих хтио да им ми у том погледу служимо као примјер.

Нажалост, још има људи који не мисле о томе што значи социјалистичка Југославија, у којој су све националности равноправне. Умјесто тога они покрећу нека питања за која немају права и за која је одговоран СКЈ. Зар може нетко и да помисли да смо ми бацили копље у трње, па да сад може да ради што хоће? Е, то не може! Ми смо превише жртава дали да би(смо) то допустили. (...) Ми смо 20 година знали да разговарамо и на српскохрватском и на хрваткосрпском језику. Прије су то били српски и хрватски, а у Новом Саду су се договорили да се језик зове српскохрватски односно хрваткосрпски. То је било најбоље рјешење до кога се могло доћи.“¹⁶

И сам појам братства и јединства, који је у СФР Југославији био чак и уставна категорија, током времена је управо у Титовим излагањима примењиван на различите народе. Није овде реч о релативизацији, него о инструментализацији, примени увек у складу са унутрашњим политичким приликама, спољнополитичком констелацијом и тренутним амбицијама југословенског руководства. А те прилике, констелација и амбиције су се мењали.

Предраг Ј. Марковић запажа да је „Тито до 1948. рачунао и на Бугаре (те, донекле, и на Албанце) као на део будуће заједнице, што се види из његовог вокабулара 1946–1947. године (када су прављени кораци ка Балканској федерацији)“.¹⁷ Умео је да употреби тај израз и за Словаци у Словачкој, у време када му нису биле стране панславистичке идеје: Словенске народе, рекао је у Братислави 1946, „прожима једна

¹⁴ Slobodan Selinić, „Josip Broz Tito i sporovi oko jezika u Jugoslaviji 1967.“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2017.

¹⁵ Predrag J. Marković, „Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta“, www.cpi.hr/download/links/hr/7239.pdf, 251.

¹⁶ *Полиџика*, Београд, 27. март 1967.

¹⁷ Predrag J. Marković, „Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta“, www.cpi.hr/download/links/hr/7239.pdf, 238–239.

иста идеја – идеја братства и јединства“.¹⁸ „И касније, још 1965, код Тита се среће тај „фамилијарни тон“: „Ми стварамо братство и јединство са бугарским народом, а то значи да морамо да чувамо и братство и јединство југословенских народа.“¹⁹

У једном периоду Тито је и југословенство третирао као „суштински националистичку деформацију“. Тако је на 8. конгресу СКЈ, у реферату који је одушевљено прихваћен од свих делегата и потом послужио као платформа за обрачун с „великодржавним хегемонизмом“ и „бирокупатским централизмом“, рекао:

„Има (...) чак и комуниста (...) који сматрају да су у нашем социјалистичком развоју националности већ преживјеле и да треба да одумру. Они бркају јединство народа с ликвидацијом нација и стварањем нечег новог, вјештачког, тј. једне јединствене југославенске нације, што помало личи на асимилацију и бирокупатску централизацију, на унитаризам и хегемонизам. Југославенска социјалистичка интеграција је нови тип друштвене заједнице, у којој све националности налазе заједничке интересе (...)

Националне деформације појављују се и због етатистичко-бирокупатских тенденција, које спутавају процесе међунационалне интеграције. Оне доводе (...) и до унитаристичког игнорисања друштвено-економске функције република и аутономних покрајина (...) (и) до тенденција затварања у 'своје границе'. Обје тенденције су у суштини националистичке и подједнако штетне.“²⁰

На самом конгресу то отварање националног питања није било пропраћено захтевом за реформу постојећег облика југословенске федерације.²¹ Ускоро ће ипак доћи и до таквог захтева, и до нових уставних промена. Амандмани XX–XLII усвојени су у јуну 1971. године.²² Тим амандманима створена је основа за доношење новог Устава. Функције федерације су битно смањене у области инвестиција и законодавства. Замишљена као заједница равноправних народа и народности, федерација је после уставне реформе могла да функционише само договарањем и споразумевањем република.

У дискусијама које су претходиле доношењу тих амандмана, Тито је наглашавао да основни проблеми лоших националних и међурејубличких односа „стоје у нашој економији“ и зато је почео да даје предност сувереном економском развоју федералних јединица. Захтевао је укидање монопола извозно-увозних предузећа, централних

¹⁸ J. B. Tito, *Govori i članci*, t. 2, Zagreb, 1959–1966, 194–198.

¹⁹ *Isto*, t. 3, 66.

²⁰ *Isto*, t. 18, 73–90.

²¹ Љ. Димић, *Историја српске државности...379*, према: L. Perović, *Zatvaranje kruga. Ishod političkih rascepa u SKJ 1971–1972*, Sarajevo 1991, 36.

²² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, treća knjiga, 396.

банака и инвестиционих фондова. Тражио је (на седници Извршног комитета ЦК СКЈ од 12. и 13. новембра 1965) да се 75% капитала концентрисаног у фондовима федерације препусти републикама.²³

Тадашњи председник Савезне скупштине Петар Стамболић скретао је пажњу на тешкоће које нужно произлазе из тако радикалног заокрета у економској политици. Подсећао је да је Јадранска магистрала, кључни објекат развоја Словеније и Хрватске, финансирана са 85% средстава федерације и да неће бити лако објаснити да се ти фондови укидају у тренутку када треба улагати у Ђердап. Јован Веселинов је, међутим, казао да у понашању федерације према републикама има „чисто стаљинистичког негирања република“.²⁴ Око Јадранске магистрале, односно Ђердапа, као одредница али и својеврсних метафора развоја, и убудуће ће се ломити копља: један од резолутних захтева Маспока био је да се одустане од дунавске оријентације и да се она замени јадранском.

Неспремност за дијалог на коју указује Марко Никезић показала се дугорочно погубном: „(Тито је) требало (...) да поднесе све људе који мало другачије мисле. Да је задржао Трипала, Кавчича, Црвенковског, нас у Србији, нисмо морали да будемо на водећим местима, трајао би некакав дијалог, не би се ствари зацементирале“.²⁵

Уместо дијалога, прибегло се репресији. Прво су, у децембру 1971, смењени Савка Дабчевић-Кучар и Мико Трипало, у оквиру обрачуна с Хрватским прољећем. Томе је претходио штрајк студената на свим универзитетима у Хрватској од 22. новембра до 3. децембра 1971, као један од врхунаца Маспока.²⁶ Чланци објављени у загребачкој штампи углавном су непотписани. Потписани су чланци објављени у *Политици*. После гашења студентског покрета, односно „масовног покрета“ – чији је он био део – у децембру 1971. године, за Хрвате, а посебно за хрватску интелигенцију Југославија и југословенска идеја дефинитивно су умрли.²⁷

У закључцима збора хрватских студената од 22. новембра 1971. дата је пуна подршка промени Устава СР Хрватске која Хрватску конституише као суверену, националну државу хрватског народа. Подржан је реферат Савке Дабчевић-Кучар, председнице ЦК СКХ, поднет

²³ *Isto*.

²⁴ АЈ, ЦК СКЈ, III/113, Седница Извршног комитета ЦК СКЈ од 12/13. новембра 1965. Детаљније у: Љ. Димић, *Историја српске државности...* 383.

²⁵ Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, „Filip Višnjić“, Beograd 1990, 310.

²⁶ Marin Knezović, „Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971 u onodobnom tisku“, *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 28, Zagreb 1995, 230–241; детаљније у: „Preporod hrvatskih sveučilištaraca – Anatomija slučaja Čičak“, посебно издање часописа *Kritika*, сvezak 8, Zagreb 1971.

²⁷ *Isto*, 230.

на 22. седници ЦК СКХ. Осуђују се покушаји да се „преувеличани ексцеси“ прикажу као основна карактеристика друштвено-политичког тренутка Хрватске. Изражава се неслагање са онима који своје политичко деловање свODE на обрачун с хрватском интелигенцијом, хрватским студентима и хрватским културним установама. Истиче се да не може доћи до радикалних промена ако не дође до корених кадровских промена, како у Хрватској, тако и у целој Југославији.

Као израз подршке СКХ, СКЈ и Титу студенти на Хрватском свеучилишту обустављају наставу. Студенти оправдавају такав поступак потребом вршења притиска на бирократске снаге које спречавају реформске процесе. Штрајк ће трајати док не буду донете радикалне промене у девизном систему. Осуђују се покушаји да се студенти и лева хрватска интелигенција прикажу као националшовинистичке и сепаратистичке снаге. Дата је пуна подршка Титу и „свим прогресивним снагама Хрватског свеучилишта као и СРХ и СФРЈ, а које теже докинућу централистичког, етатистичког и монополистичког господарског, културног и политичког састава“. Са закључцима су упознати и студенти у другим југословенским републикама.²⁸

Постављена су четири основна циља студената у штрајку: 1) пружити подршку захтеву за конституисање Хрватске као суверене државе хрватског народа; 2) пружити подршку руководству СКХ; 3) подстаћи уклањање противника реформских кретања и одбранити се од њихових напада; 4) подстаћи бржу промену девизног система у корист Хрватске.

Председник Савеза студената Хрватске (ССХ) Анте Параџић сумира захтеве студената тако што посебно истиче њихову заинтересованост за јасно дефинисање хрватске државности и пуне равноправности свих грађана који живе у СР Хрватској и сматрају је својом домовином. Параџић замера амандманима на Устав СРХ непрецизност која отвара простор за двојака тумачења и нуди студентску формулацију амандмана. Ту се истиче како је хрватски народ кроз народноослободилачку борбу и револуцију остварио своју националну државу СР Хрватску и полазећи од права на самоопредељење и отцепљење удружио се са осталим народима у заједницу равноправних народа СФРЈ. Студентским амандманима СР Хрватска је дефинисана као суверена и национална држава хрватског народа која осигурава равноправност свим својим грађанима без обзира на националну, верску, расну и другу припадност. У СР Хрватској службени језик је хрватски, а писмо латиница. Главни град СРХ је Загреб а химна постаје „Лијепа наша домовино“. Народностима је зајемчено право на слободно и равноправно употребљавање и изражавање свих видова националних особитос-

²⁸ Исто.

ти. Поступак пред судовима и другим органима СР Хрватске води се на хрватском језику.²⁹

Посебно су занимљиви ставови који се односе на војно устројство. Службени језик у војсци треба да буде хрватски. Грађани СР Хрватске треба да служе војни рок на својој територији. Републике треба да воде рачуна о сразмерној заступљености народа и народности у старешинском кадру оружаних снага СФРЈ. Седиште адмиралитета треба да буде у Сплиту.

Студенти су очигледно придавали велики значај положају Хрвата у војсци као једном од основа хрватске суверености. То се види и из излагања Дражена Будише, у то време председника Савеза студената Загреба, који је свој позив студентима да не излазе на улице образлагао следећим речима: „... јер ми знамо у чијим је рукама данас милиција и војска.“³⁰

Захтеве сличне онима које је износио Анте Парацки заступао је и тадашњи студент проректор Иван Звонимир Чичак. Он је захтевао да се будућност Хрватске „темељи на повјесном континуитету, слободи, борби за истину, али и на социјализму, самоуправљању и интернационализму“. Тражио је и „мјесто за Хрватску у УН“.

Суверена национална држава треба да буде уређена на основама социјализма, самоуправљања и равноправног учешћа свих грађана и народа и народности у СР Хрватској. С тим у вези тражи се реципроцитет за Хрвате у другим републикама. Посебно се захтева заштита слободе појединца против злоупотреба државне власти, као и појединаца и народа против експлоатације и угњетавања. Самоуправљање треба да буде практичан израз слободе и привржености универзалном човечанству.

На збору студената као главног противника својих тежњи студенти говорници (И. З. Чичак, Јосип Мичи и Младен Ведриш) истичу Милутина Балтића, тадашњег председника Савеза синдиката Хрватске. Уз њега прозивају Душана Драгосавца и Раду Булата, Јосипа Врховца, Ему Дероси Бјелајац и Чеду Грбића. То су људи који „паралишу рад ЦК СКХ“ и уместо њих треба поставити људе одане Хрватској и социјализму.³¹ Питање праведне расподеле студенти не ограничавају само на Хрватску већ је траже у целој Југославији. Сматрају да треба обуставити испоруке девиза савезним банкама јер се „без решења девизног, банкарског и спољнотрговинског система Хрватска не може успешно конституисати“. У решењу девизног система студенти виде једну од основа хрватског суверенитета. Главна препрека развоју јесте аутарки-

²⁹ *Isto*, 231.

³⁰ *Полиџика*, 23. новембар 1971, стр. 6.

³¹ *Savka Dabčević-Kučar, Hrvatski snovi i stvarnost '71*, Zagreb 1997, 232.

чан привредни систем који онемогућује Хрватску да располаже деви-
зама које је зарадила.

Савка Дабчевић-Кучар ће две и по деценије касније, присећајући се 21. седнице Извршног комитета Председништва СКЈ у Карађорђеву, написати како је Тито упозоравао на „превише демократије“. „Ја сам увијек говорио да за класног непријатеља нема демократије“. „Искључење из Партије не вриједи ни пишљива боба ако га пустиш да буде на положају. Он треба да иде с тог мјеста“. Она није прихватила његов захтев за хапшење студената. „Очовјечење отпором који није ни мржња, ни освета, та племенита тадашња увезаност у исте позитивне осјећаје и тежње, то умногостручење у истом заједничком осјећају што човјека чини још достојнијим човјека – велики је добитак и остаје заувјек. А онда је томе супротстављена друга страна медаље. Други менталитет, једна друга логика, једна туђа држава, најгрубља сила. Милицијске патроле, блокирање улица, пендречење студената, одвођење у затвор, казне“.³²

За дела против народа и државе током 1972. и 1973. изречено је најмање 2.000 осуда. Кроз процесе су прошле не стотине него хиљаде људи. Прво су у децембру ухапшени Иван Звонимир Чичак, Дражен Будиша, Горан Додиг, онда 13. јануара Марко Веселица, Владо Готовац, Влатко Павлетић, Анте Бруно Бушић, Фрањо Туђман, Шиме Ђодан, Хрвоје Шошић, Јозо Бакулић Ивичевић, Звонко Комарица, Анте Глибота и Анте Бачић.

Нешто после тога ухапшени су Анте Тодорић (директор „Агрокомбината“), Мате Габрић (директор „Ориолика“), Анте Марин (директор „Школске књиге“) и многи други.³³ Савка Дабчевић-Кучар ће у својим мемоарима оценити да „Карађорђево није било симбол пораза, иако је тако поражен (привремено) хрватски политички смјер; било је симбол отпора. За нас Карађорђево је било неповратно збогом комунизму, социјализму, Титу, лажним паролама о братству и јединству; за Југославију – изгледајући као пораз оних који је руше, Карађорђево је заправо било неспорни знак да је Југославија већ мртва, иако тога није свјесна. За Хрватску: неуништиво сјеме које је своје плодове дало готово 20 година касније у повољним међународним условима; за свијет: претеча пада Берлинског зида.“³⁴ Пријевремени знак да је с комунистичким системом готово. За демонтирање гвоздене завјесе спуштене после Карађорђева требало је много времена“.³⁵

По Мики Трипалу, „Десета сједница ЦК СКХ први пут (је) реално указала на погледе комуниста Хрватске какву Југославију желе и на

³² Isto, 67.

³³ Isto, 201.

³⁴ Упоредити: Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918–1985*, Zagreb 1985, 419–435.

³⁵ Isto, 1029.

то да су обје компоненте уставних амандмана – и класна и национална – код хрватских маса изазвале подједнак интерес и позитивно расположење“.³⁶ Колики је корак назад направљен тим сменама и гушењем једног заиста масовног покрета добро се види из Записника са састанка о ситуацији у Хрватској, који је Стане Доланц одржао са новим руководством ЦК СКХ почетком 1975. године.³⁷

На почетку састанка Доланц истиче да је у питању „један сасвим неформални разговор са друговима из Извршног комитета ЦК СК Хрватске“ и даје реч Душану Драгосавцу³⁸ да образложи ситуацију у Хрватској. Доланц напомиње да су се претходно срили са Кардељем и Титом и он сада жели да упозна врх Партије са информацијама о привредној ситуацији, политичким проблемима, Савезу комуниста, штампани, тероризму, проблему национализма и раду непријатеља.

Ситуација у Републици Хрватској, по његовој оцени, није ни алармантна ни претерано изузетна, али ни сасвим добра. У Хрватској има 65% Хрвата чланова партије и 24% Срба. То је проблем који је раније често био коришћен, посебно у периоду 21. седнице од дела хрватског руководства и онога што је следило линију Маспока. У Хрватској постоје непревазиђени проблеми у појединим крајевима земље који потичу још из времена Другог светског рата. После 21. седнице ново хрватско руководство је због национализма и шовинизма, због непридржавања програма и групашења искључило више од 1.000 људи из Савеза комуниста. Највише их је искључено 1972. године, а 1973. и 1974. знатно мање због национализма и групашења.³⁹

Оцењује да је то био изузетно оштар и изразит сукоб; смењено је са функције 331 лице, а 280 их је поднело оставке. Истиче и активно деловање праксисоваца који имају честе трибине поред Загребачког свеучилишта и у Матици хрватској, а посебно широм Хрватске, пре свега у Сплиту захваљујући подршци општине и општинском руководству. С тим у вези наводи да је дневни тираж *Вјесника* који је важио за режимски лист доста дуго у опадању, а истовремено тираж *Вечерњеј листи* и

³⁶ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb 1989, 230–231.

³⁷ АЈ, 507, Стенографске белешке са 23. седнице Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ са секретарима у Извршном комитету ЦК СК Хрватске, од 3. фебруара 1975. године, IV/270.

³⁸ Душан Драгосавац (Госпић, 1919 – Загреб, 2014), предратни комуниста. После рата републички секретар за економску политику у Извршном вијећу СР Хрватске, а од краја шездесетих и у руководству ЦК СКХ. Одлучан противник Хрватског прољећа и дела руководства СК Хрватске које је подржавало тај покрет. После Титове смрти, председник Председништва ЦК СКЈ 1981–1982.

³⁹ АЈ, 507, Стенографске белешке са 23. седнице Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ са секретарима у Извршном комитету ЦК СК Хрватске, 3. фебруар 1975. године, IV/270.

Слободне Далмације расте: *Вјесник* има оквирни дневни тираж од 88.000 примерака, *Вечерњи лист* далеко изнад 200.000, а *Слободна Далмација* 45.000. У тим новинама често може да се наиђе на опозиционарство или једноставно нема довољне борбености на линији Савеза комуниста.

У Хрватској су присутна и разна инострана издања која су се интензивно бавила опозиционом делатношћу и систем њихове забране није довољно развијен јер су оне махом увек уследиле касно. Додаје се да би хрватско руководство, као и Савез комуниста на нивоу Југославије морао систематскије да се тиме бави. Као емигрантска штампа наводе се *Хрватска борба*, *Хрватски глас*, *Хрватски тједник*, *Нова Хрватска*, *Глас канадских Срба* и *Српска борба*. Током 1974. године заплешено је више од 5.000 примерака на територији Хрватске. Наводи се да тај број стално расте.

Присутна је и верска штампа; тираж *Гласа концила* је достигао 170.000 примерака са 90.000, а листа *Мали концил* 90.000 са 30.000. На поноћној литургији за Божић укупно је широм Хрватске било 230.000 људи на мисама, од тога 90.000 жена, 50.000 мушкараца, 50.000 омладине и 34.000 деце. Значајан инцидент се догодио у Задру где је после мисе око 300 грађана певало шовинистичке песме, а после упозорења органа унутрашњих послова мала група се арогантно понашала. У Загребу су певали и *Лијеју нашу* у порти цркве.⁴⁰

Било је и инцидената попут оног у Карину, селу између Бенковца и Обровца, где су се за време црквеног празника потукли православци и католици, али проблем је настао јер се претходно хрватско руководство када је требало да заузме политички став поделило на то ко заступа Србе а ко Хрвате. Хрватски чланови руководства су већином бранили Хрвате а Срби Србе, мада је било и одступања од тога.

Проблем поделе био је изражен и у појединим предузећима где су под видом национализма припадници претходног руководства – и једни и други – пљачкали и нису радили, а пошто је свако припадао једној нацији онда је увек истицано (да се) прогоне Срби, односно Хрвати итд. Проблеми постоје и у спорту, јер кошаркашки клуб из Задра има навијаче који праве националистичке манифестације под окриљем клуба.

Као проблематичне територије у Хрватској где је јак национализам и шовинизам наводе се Лика, посебно западни део, велебитска област, Имотски и Дрниш, као и околина Задра. Ту је и проблем 13–14 хрватских генерала из ЈНА, који су махом народни хероји а неки и шпански борци, и који су „зглајзали“.⁴¹ И њихово деловање постаје

⁴⁰ Исто.

⁴¹ АЈ, 507, IV/270, Стенографске белешке са 23. седнице Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ са секретарима у Извршном комитету ЦК СК Хрватске, од 3. фебруара 1975. године.

проблем. Фрањо Туђман, на пример, делује негативно; Јанко Бобетко⁴² се доста везује за њега из свог каријеризма и такође делује негативно. Ту су још Иван Шибл⁴³ и Макс Баће. То су отприлике та четворица иако нису сви једнаки по прошлости. Грешка је што с тим пензионисаним генералима у оквиру републике нису чешће одржавани састанци и политички се није са њима радило.

Када је реч о праксисовцима, у периоду од 21. седнице до половине 1975. године са факултета и високих школа је удаљен 21 професор и наставник. Томе се није давао претеран публицитет. Из основних

⁴² Јанко Бобетко (Црнац крај Сиска, 1919 – Загреб, 2003), члан КПЈ од 1938. Имао је 22 године кад су му усташе убиле оца и три брата, па се прикључио 1. сисачком партизанском одреду. Носилац Партизанске споменице од 1941. После рата похађао Војну академију ЈНА. Од начелника политичке управе ратне морнарице постао је шеф интендантуре. Ратни пут водио га је преко Босне и Херцеговине и Црне Горе до Словеније, где је на крају рата тешко рањен код Дравограда. Године 1966. у чину генерал-потпуковника постављен за начелника штаба и заменика заповедника Пете војне области која је обухватала Хрватску и Словенију. Пензионисан 1972. са још 19 хрватских генерала због сврставања уз руководство ЦК СКХ. Забрањена су му иступања у јавности. После победе ХДЗ Фрањо Туђман му је понудио место министра одбране, али је Бобетко одбио, па је на то место именован генерал Мартин Шпегел. Од почетка рата у Хрватској укључио се у војне операције, а 1992. постављен је за начелника главног штаба Хрватске војске. Посебно се истакао на дубровачком ратишту. Командовао акцијама Масленица и Медачки цеп, због чега је 2002. оптужен пред Хашким трибуналом. Непосредно пред Олују 1995. Туђман га је разрешио дужности начелника главног стожера. Године 1996. објавио књигу *Све моје бишке*, која садржи копије многих тајних докумената и војних карата. После тога почиње његов други политички пад, овог пута у самосталној Хрватској. Повукао се из јавног живота 2000. године, после Туђманове смрти. Био је само на протестним скуповима Стожера за заштиту дигнитета Домовинског рата и на скуповима подршке генералу Анту Готовини, такође хашком оптуженику. На вест о подизању хашке оптужнице Бобетко је изјавио да у Хаг неће отићи жив и одбио је да прими оптужницу.

⁴³ Иван Шибл (Вировитица, 1917–1989), похађао Учитељску школу у Загребу из које је искључен због скојевске активности. После формирања НДХ учествује током лета и јесени 1941. у оружаним акцијама на загребачким улицама. Члан КП од септембра 1941. Почетком 1942. напушта Загреб и одлази у Банијски партизански одред, где убрзо постаје комесар чете и батаљона. Почетком 1943. постављен за политичког комесара 17. славонске бригаде, а од октобра 1943. и политичког комесара 28. славонске дивизије. Крајем 1943. постављен је за в. д. политичког комесара Друге оперативне зоне, а у јануару 1944. постаје политички комесар Десетог корпуса. После рата био је прво секретар Градског народног одбора у Загребу, али се убрзо вратио у ЈНА. Ту је био заменик комесара и потом комесар армије, начелник кадровске управе у Главној политичкој управи Министарства народне одбране у Београду и политички комесар Загребачке војне области. Године 1953. преведен у резерву, у чину генерал-потпуковника. Краће време радио као главни уредник *Борбе* у Београду, а током 1954–1963. био генерални директор РТВ Загреб. Од 1967. до 1969. посланик у Већу народа Савезне скупштине. Од 1953. члан ЦК КПХ. Председник Главног одбора СУБНОР-а Хрватске од 1969. У децембру 1971. поднео оставку на све функције, да би 1972. био искључен из Савеза комуниста и пензионисан. Веома активан у публицистичкој делатности; према његовом *Рајном дневнику* снимљена су два филма: *Кад чујеш звона* и *У тори растје зелен бор*. Носилац Партизанске споменице 1941. и Ордена народног хероја.

и средњих школа удаљено је око 150 наставника, тако да је укупно удаљено 170–180 људи због припадности праксисовцима. Они који су били у партији су додатно кажњени. Ново хрватско руководство се жали да је радни спор пред надлежним судом добио ко год га је од тих људи покренуо, па тиме настају проблеми, јер судови враћају по процени партије неподобне у државну администрацију што *de facto* јесте просвета.⁴⁴

Доланц је нагласио да је претходно хрватско руководство имало мегаломански национални економски концепт развика Хрватске попут пројекта ауто-пута Загреб–Сплит, што је подстицало национализам. Када је реч о случају *Праксис* и у Србији и у Хрватској, оценио је да ће законодавство морати да реши одређене ствари на нивоу земље. Кроз законски систем држава треба да интервенише у домену образовања и да се примени систем појединих западноевропских земаља где нико не може постати професор без декрета министра.⁴⁵

Пола године касније, 1972, слично је прошла група српских руководилаца, на челу са Марком Никезићем и Латинком Перовић, Мирком Тепавцем и Мирком Чанадановићем. Истина, у Србији у том тренутку није дошло до политичких хапшења, али масовна чистка није избегнута: процене се крећу од 5.000 до 12.000 људи.

По Латинки Перовић, да би се схватила збивања у Србији 1972, ваља се вратити у преломне моменте и потресе у СК Србије. За већински део Партије, који никад није доводио у питање суштину совјетске формуле, уклањање А. Ранковића значило је уклањање главног заговорника монолитног јединства Партије, као кохезионог чиниоца јединства државе и гаранта социјализма.⁴⁶

Четврти пленум је први пут после Другог светског рата изазвао у српском народу ширу забринутост за Југославију. Само годину дана после тог пленума на изборима у Србији 1967. године, које Партија први пут није контролисала, у већем броју изборних јединица за народне посланике, на листама са више кандидата, изабрани су пензионисани српски генерали. По том тумачењу, окупација Чехословачке коју су извршиле трупе Варшавског пакта 1968. окончала је илузије о могућности *државног социјализма с људским лицем*. Једини реални социјализам почива на совјетској формули, у којој је идеолошки интерес неодојив од великодржавних интереса Совјетског Савеза. Сви ти догађаји убрзали су кристализацију разних концепција у Савезу комуниста

⁴⁴ АЈ, 507, Стенографске белешке са 23. седнице Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ са секретарима у Извршном комитету ЦК СК Хрватске, одржаног 3. фебруара 1975. године, IV/270.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Latinka Perović, *Srpski liberali 70-tih godina 20. veka*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7273.pdf> (сајту приступљено 15. марта 2010).

Србије. „Могу се реконструисати конфедерална, федерална и велико-српска концепција. Све се оне формулишу у партији као тада *једином мојућем оквиру*. И све имају дубље или плиће корене у прошлости. Свака од њих је у раздобљу од две деценије, од почетка 70-их до почетка 90-их година 20. века доживела пораз. Најпре, 1972. године, конфедерална концепција за коју су републике биле националне државе, а југословенска државна заједница резултанта њихова договора. Затим се, у борби пре и после доношења Устава 1974, истрошила федерална концепција централизоване Југославије с којом се Србија идентификовала.“⁴⁷

Окупација Чехословачке охрабрила је догматизам у свим земљама Источне Европе и упозорила реформаторе да постоје границе до којих могу ићи, али и да те границе не одређују они. Унутар Југославије ситуацију су динамизирала два догађаја. Најпре, демонстрације Албанаца на Косову 1968, а затим 10. седница ЦК Савеза комуниста Хрватске 1970. године. Службена реакција на те догађаје, већ по инерцији, била је склона да их прикује за екстремне тенденције које су их пратиле, али их нису у целини одређивале: за иредентизам и сепаратизам. Реакција новог партијског руководства у Србији одударала је од општих реаговања. Полазно становиште било је да су национални проблеми у Југославији реални и трајни, те да ће у даљем развоју постајати све сложенији. Осим тога, политика према Албанцима у Србији, односно у Југославији, уз принцип непромењивости граница, мора искључити државни терор на Косову. Политика *чврстије руке* према Албанцима, за којом се после 4. пленума жалило, припрема нове експлозије на Косову и утврђује *карактер власти* и у Србији, сматрало је њено партијско руководство. То је функционисало све до судара у руководству Србије, када су Албанци стали уз страну на којој је био Тито, то јест уз јачега.⁴⁸

Хрватска је отворила питања повезана с функционисањем савезне државе, али је од почетка била изолована. Јединство Југославије, са Титом и Партијом као главним кохезионим елементима, било је табу. Активирани су потискивани сећања на НДХ и геноцид над Србима. Држање (српског) партијског руководства било је *атипично*. Оно није одговорило позивањем Срба на окуп да би се показало не само ко је јачи него и ко има посебну улогу у Југославији. Два разлога су утицала на такво држање. Прво, уверење да су многа питања која Хрватска поставља – реална питања, и да о њима треба отворити расправу у институцијама федерације. Друго, над Хрватском се не може *иреломити* *ишај* управо због будућности Југославије, положаја Срба у Хрватској и приоритета у Србији – односно због саме Србије. Отуда инсистирање

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

(српског руководства) на *чистим рачунима* између република и утврђивању минимума заједничких функција федерације, те на окретању Србије себи (...). Ова оријентација дошла је под удар нарочито после 21. седнице Председништва СКЈ, 1. децембра 1971, у Карађорђеву на којој је осуђена политика руководства у Хрватској. Уследила је његова смена, а затим репресија.

На хрватском питању дошло је до заокрета у Југославији. Српско партијско руководство пружио је отпор. Зато је његово уклањање било неизбежно. Оно није критиковано због разлика у спровођењу политике СКЈ него због стварања алтернативне концепције. Као *главне карактеристике* те концепције навођени су технократизам у привреди, либерализам у науци, култури и, посебно, штампи, опортунизам у борби са класним непријатељем, напуштање демократског централизма у Партији, дистанца према Титу и *совјетофобство*, односно *прозападнаштво*.⁴⁹

Ту спољнополитичку димензију смена наглашавају и хрватски и српски бивши руководиоци.

„Службени југославенски дипломатски представници и политичари често су и на своју иницијативу увјеравали Запад да се несврстана Југославија, а самим тим и статус кво у овом дијелу Европе, може очувати само унутрашњим учвршћењем Југославије, чему је највећа препрека стање у Хрватској. СССР је, пак, сматрао да је хрватско руководство носилац оних реформа које још више удаљавају систем у Југославији од совјетског. Према томе, совјетско руководство је разним каналима потицало Тита да учини одлучни корак и да му 'помогне' да савлада унутрашња колебања. У вези с дугим припремањем, више пута одгађане Брежњевљеве посјете Југославији 1971, неколико совјетских института анализирано је ситуацију и однос снага у СКЈ. Та је анализа требала помоћи при изради тактике ради остваривања старог совјетског циља: укључивања Југославије у 'социјалистичку заједницу' и ликвидације југославенског синдрома, који је већ годинама као црв нагризао монолитност лагера и совјетског система, те представљао примамљив, заразан и опасан примјер. У анализи се каже да је резолуција ИБ 1948. исправно оцијенила ситуацију у Југославији, али да су биле погрешне методе које је Стаљин примјенио да би КПЈ вратио на прави пут. Критизиран је и Хрушчов што је приликом нормализације југословенско-совјетских односа одао признање југославенским комунистима и признао Југославију као социјалистичку земљу, јер је то у ЦКЈ потхрањивало илузије да се КПСС слаже или мири са специфичним социјалистичким системом у Југославији. То је, такође, по совјетским оцјенама и размишљањима, утјецало на 'немиле' догађаје у Пољској,

⁴⁹ Исто.

ДДР-у, Мађарској и ЧССР. (...) Девети конгрес СКЈ окарактеризиран је као пораз истинских комунистичких снага. Његово руководство је подељено на три групе: једна мала група истинских и правих комуниста, који имају све мање утјецаја; владајућа антисовјетска група, у оквиру које постоји прозападна агентура (С. Дабчевић, М. Трипало, Л. Перовић); те Тито с још неколицином, који покушава са све мање успјеха арбитражи.⁵⁰

Да водеће снаге СССР тог времена нису мирно проматрале демократизацију односа у Југославији показује и слиједеће: Вили Брант у својим мемоарима напомиње да му је Брежњев по повратку из Југославије 1971. рекао да је Тито добар, прави револуционар, али да је окружен сумњивим људима.⁵¹

Латинка Перовић указује на још један аспект проблема, условно могли назвати психолошким, а чије су последице биле хипетрофирани колективни савезни органи који ће ускоро бити установљени. „Дубока Титова старост стварала је посебну напетост. За Совјетски Савез, он је био извештан партнер у Југославији; у сукобима струја у Партији и сударима интереса у земљи – неприкосновени арбитар. Отуда је и у Совјетском Савезу, који је у то време, преко Леонида Брежњева, генералног секретара КПСС, појачавао свој притисак на Тита лично, и у државном и партијском врху Југославије, постојао интерес да се, уз помоћ Тита, у сенци његовог ауторитета, на питање – шта после Тита – да одговор без алтернативе.“⁵²

На ту личну димензију која је, стицајем околности, или уз извесну дозу манипулације, имала изражен спољнополитички рефлекс указује и потоњи српски руководиоца Дража Марковић: Тито му је говорио да водећи људи у Савезу комуниста Србије „воде акцију против њега, да другачије гледају на улогу Партије, да су против водеће улоге СКЈ.“⁵³

По Трипалу, „Исток је (...) био заинтересиран и потицао Тита на мјере које је подузео против хрватског руководства, као главне антисталинистичке препреке. Али Тито је, изгледа, за вријеме посјете САД успио увјерити и Никсона и његову околину у потребу подузимања оштријих мјера ради очувања јединства и интегритета Југославије, плашећи Американце евентуалном совјетском интервенцијом или, што је вјероватније, могућношћу преваге просовјетских снага у земљи ако би се „неред и анархија“ наставили. Притом, наравно, Тито није ште-

⁵⁰ М. Tripalo, *Hrvatsko proljeće...*, 175.

⁵¹ *Isto*, 178.

⁵² Latinka Perović, „Na tragu srpske liberalne tradicije“, predgovor knjizi: Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, Beograd 2003, 11.

⁵³ Мирко Ђекић, *Уилошреба Србије, Оишцужбе и иризнања Драже Марковића*, Београд 1990, 56.

дио речи да би доказао како покрет у Хрватској представља у датом тренутку највећу опасност за очување Југославије. Никсону није било лако да то прихвати (...) али сви знаци показују да је дао Титу зелено свјетло за мјере у земљи, под увјетом да Југославија сачува свој изванблоковски статус. Наравно, то је речено дипломатски – САД ће имати разумјевање за мјере које ће у земљи бити подузете“.⁵⁴

За Мирка Тепавца, смењеног шефа југословенске дипломатије, „Титу је и цела Југославија била тесна. Верујем да никада не би пристао да своју велику улогу код куће и у свету олако замени за провинцијални положај 'хрватског краља'. Он се, заиста, нерадо, тек у последњим годинама своје власти, изјашњавао као Хрват. И то тек пошто се унитаризам нудио као југословенство. Није он био подозрив према Србији него према либералним реформама за које се Никезићева Србија тада залагала. Хрватска је прешла границе Титовог стрпљења због национализма, а Србија због демократије. Чанадановић је казао: „Тито је аутократски интервенисао у друштвене процесе и у Хрватској 1971, и у Србији 1972. Али, ја бих рекао да је то, безмало, и сва сличност тих процеса, с тим да је за оно што се дешавало у Хрватској Тито умногоме крив, а за оно што се развијало у Србији није био нимало заслужан“.⁵⁵

Тевавац помиње разговор са Кисинџером у време Никсонове посете Југославији 1–3. октобра 1970. Да ли Југославија страхује да би Руси могли према њој предузети нешто слично ономе што су пре две године учинили са Чесима, упитао је Кисинџер. Тепавац је одговорио да је таква могућност „јако мала“ већ и зато што Руси знају да код нас не би прошли као у Чехословачкој. Затим је упитао Кисинџера: Како би се Америка понашала ако би таква реалност постала извесна, односно какво је место Југославије у америчким разговорима с Русима о Европи и Балкану.

„Одговорио је да је Америка врло заинтересована за независност Југославије (...). Разлика између Југославије и Чехословачке није мала, јер је Чехословачка чланица лагера и Варшавског пакта. Ми са Русима, каже, имамо велике глобалне послове који се тичу судбине целог света, и само у том оквиру треба процењивати и могућност и спремност Америке да се ангажује у регионалним питањима. Ипак, додао је на крају, можда је могуће да, што се Југославије тиче, у разговорима с Русима будемо и нешто одређенији.“

„Рекао сам на крају да ми, дабоме, не очекујемо да Америка због Југославије запрети Русији трећим светским ратом.“ Титу је сутрадан показао белешку, овај ју је врло пажљиво прочитао и рекао само:

⁵⁴ М. Tripalo, *Hrvatsko proljeće...*, 179.

⁵⁵ Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac – Sećanja i komentari*, Beograd 1998, 154–155.

„Немој ову забелешку никоме да показујеш!“⁵⁶ По Тепавцу, Тито није желео да та информација дође до Руса.

Истина, како ни српско ни хрватско руководство нису крили да су против догматизма, а како је у СССР-у у то време била на делу убрзана рестаљинизација после смене Хрушчова, онда је оптужба за „совјетофобију“ имала логичан основ. Марко Никезић ће једноставно исказати ту потребу за дистанцирањем од Москве: „После 1948. године ми смо водили борбу узбрдо гурајући камен: откачили смо се од Руса, (...) нисмо у блоку, али смо објективно парче тог блока“.⁵⁷

На 43. седници ЦК СКС, одржаној 21. октобра 1972, ЦК је усвојио оставке Марка Никезића и Латинке Перовић. Коча Поповић, који на том састанку није рекао ни реч, поднео је оставку 3. новембра исте године. Председник и секретар СК Војводине, Мирко Чанадановић и Милош Радојчин, поднели су оставке 18. децембра 1972. „Српски 'либерали', како су их називали њихови тврдолинијашки противници, нису били демократе у правом смислу те речи, они једноставно нису могли да превазиђу модел партијске државе јер су из тог модела и потекли“, оцењује Коста Николић.⁵⁸ Ипак, они су својим технократизмом и прагматизмом у привредним, а либерализмом у политичким питањима, представљали врло јасну реформску алтернативу бољшевичком врху КПЈ.

Славољуб Ђукић, пишући о српским либералима, истиче да је 43. седница ЦК СКС представљала „врсту насиља“, састанак на коме „ни победници ни поражени нису оставили поруке које би могле да импонују генерацијама и да се памте као светао тренутак. Победници су тријумфовали: било им је лако јер су имали пред собом чист простор и чврсту залеђину какву је представљао Титов ауторитет. Могли су себи све да допусте, знајући да ништа не ризикују. Али, тужан је утисак оставила и већина поражених, такозваних либерала. Сем малих изузетака, они су се више правдали, објашњавали своју политику и уверавали Тита да су само његови, него што су јасно рекли у чему су суштинске политичке разлике и који су разлози политичког сукоба.“⁵⁹

Насилне промене нису мимоишле ни Словенију. Ову републику је потресала тзв. Цестна афера, која је кулминирала када је савезна влада одлучила да обустави градњу ауто-пута од Љубљане до Горице. ЦК СК Словеније осудио је 1974. Цестну аферу као „облик политичког притиска (...) израз јачања републичког етатизма, бирократских тенденција у рукама привредних организација, нарочито у банкар-

⁵⁶ *Isto*, 156–157.

⁵⁷ S. Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, 310.

⁵⁸ Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)*, Завод за уџбенике, Београд 2011, 320.

⁵⁹ S. Đukić, *Slom srpskih liberala: Tehnologija...*, 168–169.

ству и велетрговини“ чији су протагонисти искоришћавали „и страну пропаганду и белогардистичку емиграцију“ за своје циљеве, „оживљавањем идеја о националном поравнању“.⁶⁰

Словеначки партијски „либерализам“ најчешће се повезује са Станетом Кавчичем,⁶¹ председником Извршног већа Словеније од 1967. до 1972. године. Како наводи Божо Репе, Кавчич је био један од ретких југословенских политичара који је имао храбрости да не прихвати Титову кадровску понуду – ни за чланство у Извршном бироу Председништва СКЈ, ни за мандатара Савезног извршног већа. Ту другу понуду наводно није прихватио зато што остале републике нису биле вољне да у савезну владу пошаљу своје најјаче људе. Иако су му интелектуалци замерали обрачун са опозиционом ревијом *Перспективе* 1964. године када је био председник идеолошке комисије ЦК СК Словеније па му је тај обрачун био у директној надлежности, као и то што у целини гледано није показивао много слуха ни разумевања за положај културе, Стане Кавчич је био најомиљенији словеначки политичар.⁶²

И смене у Словенији су тако, стицајем околности, имале личну димензију, само што се ту није радило о Титу него о Кардељу.

Колико је Кавчич био омиљен видело се из анкета које је од 1968. године спроводио Центар за истраживање јавног мњења при тадашњем љубљанском Факултету за социологију, политичке науке и новинарство. (Центар је управо због убедљивог вођства Станета Кавчића на листи популарних словеначких политичара морао да прекине спровођење анкета, односно да питања прилагоди околности да су Едвард Кардељ и други водећи словеначки политичари у то време далеко заостајали за Кавчичем по популарности.) Најчешћа оцена међу политичарима гласила је да је Кавчич толико популаран и омиљен због свог националног популизма, док други морају да пливају против струје и да говоре народу непријатне ствари.

Кавчич је дошао на положај председника републичког Извршног већа у време када су најразвијеније републике, Словенија и Хрватска, почеле да устају у одбрану својих интереса и да функционишу као

⁶⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 397.

⁶¹ Стане Кавчич (1919–1987), првоборац, члан КПЈ од јула 1941. Пре рата се бавио синдикалном борбом. За време рата био је секретар Окружног комитета КП Врхника, секретар Покрајинског комитета и члан Централног комитета СКОЈ-а и председник Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије. После рата организациони секретар ЦК КП Словеније, потпредседник Президијума Народне скупштине НР Словеније и председник Извршног већа скупштине СР Словеније од 1967. до 27. новембра 1972. Члан Централног комитета Савеза комуниста Југославије 1952–1972. и члан Извршног комитета ЦК СКЈ до 1972. Његови публицистички радови објављени су у четири књиге под насловом *Самоуправљање*.

⁶² Вожо Репе, „Slovenija između Istoka i Zapada“, u: *Prelom '72: Uzroci i posljedice pada srpskih (komunističkih) liberala 1972*, zbornik radova, Beograd 2003, 130. i dalje.

државе унутар федерације, односно у време када је, како оцењује Б. Репе, „присилно јединство, које се заснивало на комунистичкој идеологији и идеји социјалистичког југословенства, већ почело да се ломи“.

Словеначки партијски либерализам подразумевао је у то време више политичког плурализма у односима између политичких организација као и унутар њих самих (Социјалистички савез радног народа – ССРН, омладинске организације, синдикати). У коначном исходу, до којег никада није дошло, требало је да се ССРН врати на коалиционе основе Освободилне фронте. На привредном плану то је значило наставак реформи које су крајем 60-их година почеле да посустају због, како је оцењивано у Словенији и Хрватској, отпора неразвијених, зато што су они сматрали да тржишна привреда не одговара југословенским условима управо услед превеликих разлика у развијености република.⁶³

Највећи и најкритикованији економски пројект Кавчичеве владе била је изградња путне мреже кроз Словенију. Савезна влада на чијем је челу у то време био управо Словенац Митја Рибичич изоставила је у предлогу за поделу страних кредита за саобраћајну инфраструктуру две деонице у Словенији, па је словеначко Извршно веће оштро реаговало на тај поступак. Односи су се до те мере заострили да се и сам Тито умешао у Цестну аферу, а Кавчичеви политички противници успели су битно да ограниче његов утицај. Постојала је још једна суштинска димензија словеначког либерализма – она која се односила на одбрану земље. Наиме, нарочито откако је 1968. била установљена републичка територијална одбрана, словеначки либерали су се залагали за већу самосталност у политици одбране. Када је Штаб територијалне одбране набављао оружје у иностранству користећи тајне фондове, то се подударило са смењивањем Станета Кавчича па је дошло до опсежне истраге, тако да је против неких људи покренут и кривични поступак. Кавчичу, међутим, нису успели да докажу да је био непосредно повезан с набавкама оружја.

Да је либералистички концепт спроведен у целисти, Словенија би, по замисли Кавчича и његових људи, постала мост између источних и западних земаља, док би се у економском погледу равнала пре свега према Западу. Привреда би деловала по тржишним законитостима, а социјализам би се обезбеђивао постојањем друштвене својине. Кавчич се залагао и за акционарство, што је посебно оштро критиковано, а он је опет сматрао да је то најбољи начин да грађани смислено утроше своју уштеђевину. По својој садржини, либерализам се у извесном смислу приближавао социјалдемократском концепту односа у економији и друштву, мада се та формулација није употребљавала, због негативног призвука, тако да се на седницама Извршног већа све до

⁶³ *Isto*, 132.

краја 60-их увек говорило о „концепту тржишне економије са социјалном државом“.⁶⁴

Конечно, у енергетском погледу, Словенија је требало да се развија на „чистим“ енергијама, тако да је управо Стане Кавчич са председником хрватске владе Драгутином Харамијом потписао споразум о изградњи нуклеарне електране у Кршком.

У погледу државног устројства Словенија је била замишљена као полицентрично организована заједница, са јединственим и из центра усклађиваним школством, здравством, културом, научно-истраживачким делатностима и переском политиком.⁶⁵

У много чему словеначки либерализам био је ближи српском него хрватском, мада је и међу словеначким и хрватским било доста заједничких тачака, као што су однос према федерацији и суверености република. Либерализам у Македонији више је био закаснела рефлексија у сразмерно заосталим односима. На подручју демократских права он је углавном конзистентан, али без економског програма, док је на међунационалном плану био оптерећен односима са Албанцима. Тито није инсистирао на обрачуну с македонским либерализмом, тако да је тај конфликт највише био последица трвења између Крсте Црвенковског и Лазара Колишевског.

Свим смењеним или на оставку подстакнутим руководством замерно је да руше јединство југословенских комуниста, самим тим и јединство земље, истина, на различите начине. Врло брзо потом, 1974, донет је нови Устав СФРЈ, који је, како ће се већ после Титове смрти сасвим јасно видети, потпуно конфедерализовао и закочио земљу, опструирајући њен развој. Додуше, југословенски комунисти су наглашавали да су „одлукама Десетог конгреса СКЈ, Уставом из 1974. године, Законом о удруженом раду и другим системским законима, као и одговарајућим друштвеним и политичким мерама и акцијама, извршене (...) у нашем друштву веома крупне, (...) готово револуционарне промене у друштвено-економским и производним односима, као и у укупним односима у федерацији, односно међу републикама и покрајинама, па и у области политичког система социјалистичког самоуправљања. (...) То значи да ће се даље функционисање нашег друштва заснивати све мање на улози државног апарата, а све више на снази и иницијативи самоуправно удружених и демократски организованих радника и свих радних људи које њихов самоуправни удружени рад средствима у друштвеној својини све више уједињује у заједницу слободних произвођача.“⁶⁶

⁶⁴ *Isto*, 133.

⁶⁵ *Isto*, 134.

⁶⁶ Едвард Кардељ, *Правици развоја политичкој система социјалистичкој самоуправљања*, Издавачки центар „Комунист“, Београд 1977, 9–10.

У пракси је то значило све веће удаљавање и отуђење, и вертикално и хоризонтално; сви су у оквиру својих надлежности доносили одлуке – ти забрани су битно проширени Уставом из 1974 – и нико ни за шта и никоме није одговарао, под условом да не ремети привидно јединство, односно да не доведе у питање основ целокупног устројства – неприкосновену власт СКЈ. „Стварна политичка моћ завршавала се на границама 'социјалистичких република', а парламентарни привид националним партијским бирократијама давали су представници-делегати који нису изабрани на непосредним изборима (...). Делегатски систем учинио је југословенску државу једним изолованим фантомом међу стварним, формираним републичким (националним) државама чија су вођства имала стварну власт.“⁶⁷ Државни апарат се разгранаво и увишестручавао, упркос томе што му је Кардељ предвиђао смањење улоге.

Тај Устав је свакако прекретница у развоју југословенског федерализма.⁶⁸ И поред тога што југословенска федерална скупштина има дводому структуру као и друге федерације, у оба дома овде су једнако представљене федералне јединице (републике и покрајине), док не постоји ниједно веће чији би чланови били бирани у бројчано упоредљивим, приближно истоветним изборним јединицама у складу с демократским начелом: један човек – један глас. Поред тога што овакав начин представљања доводи до тога да је мањина (мање федералне јединице) боље представљена у *целој* скупштини од већине (већих федералних јединица), што је наравно у потпуној супротности са демократским начелом владавине већине, он истовремено подразумева да федерацију творе искључиво федералне јединице, а не грађани као појединци. Захваљујући овоме југословенска федерална скупштина, за разлику од одговарајућег тела у свим другим федералним државама, има искључиво конфедерални карактер.⁶⁹

Други облик учешћа федералних јединица у структури федерације чини непосредно учешће у одлучивању које се по правилу своди на право федералних јединица да учествују у променама федералног устава. Сви претходни југословенски устави после Другог светског рата имали су федерална обележја, али ниједан од њих (Устав од 1946, Уставни закон од 1953, Устав од 1963) није тражио у случају ревизије устава сагласност свих федералних јединица, а поготово овакав поступак није био примењиван приликом усвајања закона. Штавише, све до

⁶⁷ Миодраг Перишић, *Развалине идеолошкој раја*, Просвета, Београд 1996, <http://www.suc.org/culture/library/Perisic/senka/senka2.html> (приступљено 15. децембра 2009).

⁶⁸ Војислав Коштуница, „Југословенски федерализам: развој и вредности“, *Марксистичке теме* XIII, 1–2 (1990), 95–113.

⁶⁹ *Исто*.

уставне реформе 1971. године у поступку промене савезног устава сматрала се довољном квалификована већина гласова у одговарајућим већима, без било какве сагласности скупштина федералних јединица. Полазило се од става да федералне јединице учествују посредно у изменама устава, утолико што су представљене једнако у једном од скупштинских домова, а опасност мајоризације већих федералних јединица над мањим отклањала се увођењем квалификоване већине. Да би се Устав из 1974. променио, свеједно да ли је реч о промени неколико битних или свих уставних одредаба, услов је сагласност свих федералних јединица. Та сагласност република и покрајина неопходна је и за доношење низа савезних закона и других савезних аката.⁷⁰ „Химерична једногласност“, говорио је Чеслав Милош, описујући Пољску у 17. веку, када је сваки посланик, располажући правом вета, могао да прекине скупштинску седницу. Тај принцип је оживљен у Уставу из 1974.

Додуше, једна једногласност је била постигнута приликом доношења Устава. Он је био „једногласно изгласан у свим скупштинама република и покрајина и подржан од свих централних и покрајинских комитета СК и свих конгреса СК“.⁷¹ Један од потоњих жестоких критичара стања озакоњеног Уставом из 1974. констатоваше у исто време да „Устав 1974. није ни творевина кабинетског ума, ни притиска парцијалних интереса, него дугог повијесног искуства. То се, понављамо, односи на његова начела и његов дух, а не на појединачне норме и институте, који су само инструменти подложни промјенама. Тако схваћен Устав није ни Кардељев, иако је он добрим дијелом његов дефинитор и формулатор, ни Титов, иако је он инспиратор свих повијесних одлука за готово пола стољећа, него је резултат дужег повијесног развоја, који су изнијеле револуционарне снаге што им је Тито био на челу. Управо, зато се може сматрати да је Титово политичко наслеђе уграђено у Устав 1974. године.“⁷²

Према одредбама Устава из 1974, како указује Коста Николић, носилац заједничког југословенског интереса и његов политички гарант био је Савез комуниста Југославије, а његова системска легитимација било је партизанско југословенство. Ту је СКЈ дефинисан као једина политичка снага која је била у стању да оствари „праведно“ решење националног питања, али и једина политичка организација која је и у будућности могла да обезбеди „равноправност“ југословенских народа (и народности). Све друге организације дефинисане су као националистичке и антијугословенске. Саставни део овако дефинисаног југословенства и његова суштина био је и Титов култ. Према идео-

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita 1980–1985*, Zagreb 1986, 22.

⁷² Исто, 17.

логији и пракси југословенске марксистичке елите, смисао постојања Југославије био је у заштити „слабих и малих“ југословенских народа, а не у стварању једне југословенске нације. Зато су Југословени третирали као национално неопредељени, а никад ниједан Југословен није постао члан највиших федералних државних и партијских тела. Тако је створена „договорна“ Југославија јер су се све одлуке доносиле консензусом. Али, Устав није предвидео механизме (или институције) за доношење одлука или закона на федералном нивоу ако му се противи једна чланица федерације. Југославија више није имала јединствене државне институције: то нису били ни федерална влада, ни државно ни партијско председништво, ни Савезна скупштина – све је функционисало на основу договора.⁷³

Сасвим је тачно да је Устав омогућио руководством на свим нивоима да се размахну. Највећи талас инвестиција у целом послератном раздобљу почео је после политичке кризе средином 70-их година и трајао је до почетка економске кризе 1980. Била је изражена тенденција што већег инвестирања, али постојећи систем и неорганизован удружени рад нису могли да изведу ту неопходну концентрацију и централизацију капитала. Привреда је била распарчана на 60.000 субјеката (ООУР-а и радних заједница) и, како оцењује управо Биланчић, није била способна за велике подухвате вредне стотине милиона долара (атомске централе, нафтоводи, ДИНА на Крку, Фероникл, Обровац, Смедеревска железара, аутопутеви итд.). Настављена је стара пракса. Акумулација је била у банкама – од емисионе до локалне пословне банке, а њих је било укупно око 170. „Имајући у рукама политички неограничену моћ, државно партијско руководство, то јест њихов извршни дио (често и само неколико најодговорнијих), уз савјете свог стручног тима, уз разне притиске и особне амбиције, одобравао је финансијску конструкцију десетака тисућа разних објеката (готово 40.000), ангажирајући сву акумулацију, штедњу грађана, велику емисију новца и међународне зајмове.“⁷⁴ Биланчићу је „један од истакнутих руководилаца“ овако описао тај модел: „Инвестиционе су одлуке доносили челни људи Савеза комуниста и државних органа. Спонтано се развила нека врста неписане 'надлежности'. О градњи капиталних објеката одлучивало је национално-републичко-покрајинско руководство – заправо његов врх, о објектима регионалног значаја одлучивали су 'челни' политички људи регије, уз утјецај појединаца из руководећег 'тима' република, а о објектима локалног значаја 'врхушка' опћине, опет уз пуну подршку и помоћ појединаца из виших форума.

⁷³ К. Николић, *Једна изјубљена историја...*, 207.

⁷⁴ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918–1985*, 449–450 i dalje.

Формалне одлуке по којима би се могао јасно реконструирати тај механизам инвестиција не постоје, јер је према Уставу и програмским документима такав систем нелегалан. Одлуке су формално доносила самоуправна тјела, а фактички су одлучивали центри партијско-државног комплекса иза затворених врата.⁷⁵

Специфичност тог последњег инвестиционог таласа била је у томе што је, за разлику од свих претходних периода када се непрестано морало водити рачуна о штедњи, сада и лични и друштвени стандард свих друштвених средина стално и рапидно растао. Тајна је у међународним кредитима који су делимично ишли и у непроизводну потрошњу.⁷⁶

ДЕВИЗНИ БИЛАНС ПЛАЋАЊА ЗА 1974. ГОДИНУ⁷⁷
/у милионима долара/

ТЕКУЋЕ ТРАНСАКЦИЈЕ	1973.	1974.	Indexi
А) Прилив			
Наплате по увозу робе	3.050	3.540	116,1
Саобраћај и услуге	450	520	115,6
Неробни прилив			
Туризам	640	740	115,6
Дознаке радника и исељеника	1.400	1.400	100,00
Остало	155	170	109,7
Камате	40	45	112,5
УКУПАН ПРИЛИВ	5.735	6.415	111,9
Б) Одлив			
Плаћање по увозу робе	4.500	5.625	125,0
Саобраћај и услуге	310	360	116,1
Неробни одлив	325	360	110,8
Камате	215	235	109,8
УКУПАН ОДЛИВ	5.350	6.580	123,0
Салдо текућег биланса /А-Б/	385	-165	
Финансијски обрачун			
Коришћење зајмова и кредита	1.350	1.080	
Остало /Салдо/	20	35	
УКУПНА ИНОСТРАНА СРЕДСТВА	1.370	1.115	
Укупна средства, укључујући салдо текућег биланса	1.755	950	
Даљи финансијски кредити	-	50	
Отплата зајмова и кредита /главница/	900	1.000	
Превремене отплате	-	50	
Краткорочни кредити /салдо/	35	50	
УКУПНО ОТПЛАТЕ	935	1.150	
Промене девизних резерви			
/Укупна средства минус отплате/	+ 820	- 200	

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto, 450.

⁷⁷ АЈ, Председништво СФРЈ (230), две информације о девизном пословању, К-617/08-05, 1974.

Једна од пропратних појава такве интензивне активности било је и појачано југословенско задуживање у иностранству које се одвијало на свим нивоима, без икаквих тешкоћа и неконтролисано. Доцније ће се испоставити да је било погубно, јер новац није рационално улаган. У наредном поглављу биће више речи о укупним економским токовима. Овде ћемо само упоредити податке о задужености за 1973. и 1974, да би се видело колико расте дуг иностранству. Кредити при том нису узети ради инвестирања у инфраструктуру или рационалне и економски оправдане производне капацитете, него ради финансирања текуће потрошње и престижа. Посебно је поразан податак о стању девизних резерви: у 1973. години забележен је суфицит од 820 милиона долара, да би у 1974. под том ставком био забележен дефицит од 200 милиона долара.

Ипак, ако погледамо кључне моменте у односима са ЕЕЗ⁷⁸ – а ти односи су у то време, с обзиром на тадашњи степен развијености европских интеграција, изражени првенствено на економском пољу – видећемо колико је шанси Југославија пропустила током 70-их година прошлог века.

Односи СФРЈ – ЕЕЗ током седамдесетих⁷⁹

1970.

19. март – Потписивање трговинског споразума у Бриселу.

1. мај – Трговински споразум ступио на снагу (на три године).

1971.

7/8. јануар – Први састанак мешовите комисије ЕЕЗ–СФРЈ предвиђене трговинским споразумом у Београду.

мај – Југославија приступа европском програму научне и техничке сарадње.

1972.

10/11. новембар – Други састанак мешовите комисије посвећен функционисању Споразума из 1970.

децембар – Председник Комисије ЕЕЗ Сикоп Л. Манхолт посетио Београд.

1973.

29/30. април – Сер Кристофер Соамс, потпредседник Комисије, борао у Југославији.

22. новембар – Милош Минић, савезни секретар за иностране послове, у посети ЕЕЗ.

⁷⁸ Детаљније у: Информација о сарадњи СФРЈ–ЕЕЗ, АЈ, 837, I-3-b, ф-199, 15. мај 1970.

⁷⁹ Материјал према: Obrad Đurđević, „Хронологија односа СФРЈ – ЕЕЗ 1962–1986“, *Међународни проблеми*, 2–3, Београд 1987. Видети и: Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968–1980*, Palgrave Macmillan, London 2016.

1975.

12/15. јун – Ф. Отоли, председник Комисије ЕЕЗ, у званичној посети Београду.

24. јул – Први састанак мешовите комисије на министарском нивоу (формиране две поткомисије ради дугорочне сарадње у областима индустрије и пољопривреде, разговори о радној снази).

1976.

20. јануар – Савет ЕЕЗ усваја могућност давања зајма од стране Европске инвестиционе банке Југославији у висини од 50 млн. екија (1 ЕCU = 1,27 САД долара).

19. фебруар – Посета Џемала Биједића, председника СИВ-а, Комисији ЕЕЗ.

16. јун – Потписан Споразум о трговини текстилом (важећи за 1976. и 1977).

2. децембар – На крају посете Београду Ван дер Штула, председника Савета министара ЕЕЗ, потписана Београдска декларација – Повеља будуће сарадње ЕЕЗ и СФРЈ.

1977.

20. април – Први састанак представника Европског парламента и делегације Скупштине СФРЈ у Стразбуру.⁸⁰

23. децембар – Потписан други споразум о трговини текстилним производима (за период 1978–1982).

1978.

17. јануар – Савет министара ЕЕЗ усвојио директиве за преговоре са Југославијом у циљу закључивања новог Споразума о сарадњи.

31. јул – Прећутно продужење примене Споразума из 1973.

септембар – Други састанак представника Европског парламента и Савезне скупштине СФРЈ.⁸¹

3. октобар – Нови предлог директиве Комисије ЕЕЗ за преговоре са СФРЈ блокиран у Савету министара ЕЗ.

Између ЕЕЗ и Југославије 1973. склопљен је споразум о непреференцијалном статусу. Југославији је одговарао такав статус, јер ни на који начин није доводио у питање њену темељну несврстану оријентацију. У депеши британског амбасадора Д. Стјуарта Лондону од 27. октобра 1976. експлицитно стоји: „Колико год да се противе када НАТО разматра питање њихове земље, Југословени се исто толико залажу да се ЕЕЗ што је чешће могуће бави њима“.⁸²

⁸⁰ АЈ, 837, Белешка о разговорима са председником Европског парламента Емилиом Коломбом, I-3-в, ф-200, 21. април 1977.

⁸¹ АЈ, 837, Информација поводом пријема председника Европског парламента Емилија Коломба, I-3-в, ф-200, 22. фебруар 1978.

⁸² TNA, FCO 28/2967, Депеша D. Stewarta из Београда.

Југословенске власти су током 1975. почеле да изражавају тежњу да им се омогући приступ финансијским средствима Европске инвестиционе банке за пројекте од заједничког интереса, као што би био ауто-пут који би повезао Балкан са Западном Европом. То се може видети из извештаја о састанку немачког министра спољних послова Ханса Дитриха Геншера и његовог југословенског колеге Милоша Минића 4. новембра 1975.⁸³ На то у једном извештају указује и тадашњи британски амбасадор у Београду: „Југословенски министри су у више наврата саопштили како мени тако и мојим колегама из ЕЕЗ да приступ фондовима ЕИБ представља како психолошко, тако и политичко питање. Југославија има приступ Инвестиционој банци СЕВ и зато је од највећег политичког значаја да је и Западна Европа третира на истоветан начин, посебно у тренутку када је трговина са Европском заједницом запала у озбиљне тешкоће док се трговина са Источном Европом веома брзо увећава. Овде је битан принцип, а уопште није сасвим извесно да они (Југословени) заиста и желе да конкретно употребе тај новац“.⁸⁴ Чланице ЕЕЗ су, међутим, страховале да би се на тај начин успоставио преседан. Посебно су Бон и Париз желели да питање финансијске сарадње остане ван досега прерогатива заједнице и да се тај вид сарадње пре свега користи као политички инструмент. Нарочито је Бон био осетљив када је реч о том питању, због жестоке дебате која се повела у штампи и Бундестагу после посете председника Тита Немачкој јуна 1974, када је СР Немачка одобрила Југославији помоћ у вредности од 700 милиона марака, у виду зајма у три транше, на рок од 30 година са грејс периодом од 10 година и каматом од 2% годишње.⁸⁵ Противници споразума, из редова ЦДУ–ЦСУ и либерала, страховали су да би исплата ратне штете Југославији, у било каквој форми, могла да подстакне друге источноевропске и централноевропске земље да затраже исто. Управо је стога, како процењује Бенедето Цакарија, влада у Бону била свесна да би уступак у виду давања зајмова ЕЕЗ Југославији представљао изузетно осетљиво политичко питање на унутрашњем плану.

О питању финансијске сарадње са Југославијом поново је било говора на састанку Савета министара 9. децембра 1975. године. Тада је

⁸³ ААРБД, 1975, 330, у: В. Zaccaria, *n. d.*, 88.

⁸⁴ TNA, FCO 30/2698, Депеша D. Stewarta из Београда, 4. новембар 1975, у: В. Zaccaria, *n. d.*, 89.

⁸⁵ Тај споразум, тзв. Брионска формула решења питања ратне штете од 10. децембра 1974. ратификован је 26. децембра исте године на седмој седници Савезног већа Скупштине СФРЈ, у склопу 16. тачке дневног реда, као Закон о ратификацији споразума између Владе СФРЈ и Владе СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу – *Службени лист СФРЈ*, бр. 66/74 и анекс уз записник са 184. седнице СИБ од 21. новембра 1973. (Гж 2806/11 на сајту Апелационог суда: <http://www.bg.ap.sud.rs/lt/articles/sudska-praksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-u-beogradu/gradjansko-odeljenje/parnica/naknada-stete/gz-2806-11.html>)

министар спољних послова Италије Маријано Румор указао на политички значај југословенске позиције између Истока и Запада. С њим су се сложили и представници Луксембурга, Данске, Холандије, Белгије, Велике Британије и Ирске као и представник Европске комисије, који је нагласио да би ЕЕЗ ако ништа не би учинила да се исправи трговинска неравнотежа у односима са Југославијом и ако не би показала бар извесну спремност да сарађује с том земљом, гурнула Југославију у нежељеном смеру. С том констатацијом су се сложили представници Француске, па је на крају и Немачка, на састанку Савета од 20. јануара 1976, повукла свој вето, „с обзиром на то колико је политички важно да се Југославија више приближи Заједници“.⁸⁶

Већ 27. фебруара 1976, међутим, на састанку Комисије и ЕИБ утврђено је да ЕИБ не може никоме позајмити новац без спољних гаранција.⁸⁷ Због тога је одлука Савета ЕУ од 20. јануара 1976. остала само празно политичко обећање и мртво слово на папиру.

Тако је, трудећи се да се одржи између Истока и Запада, СФРЈ врло активно функционисала у односу на спољни свет. По речима Мирка Тепавца: „Југославија је успевала да не буде проста пројекција, беспомоћни објект надметања великих сила, укљештена између њих, него активни – свима, истовремено и нелагодан, али и уважен – актер залагања за независност и развој земаља Трећег света. Била је у дугом трајању чак и миљеник већег дела света. Није то било само вешто тактизирање, него и продуктивно пословање са безмало целим светом. (...) Несврстаност никада није била наша догма, него сретно и спретно пронађени облик комуникације са „сва три света“.“⁸⁸

То је, дакле, време када је Југославија, првенствено стицајем међународних околности, играла врло важну улогу у међународном поретку, могавши да обезбеди велику гласачку машину у Генералној скупштини УН због подршке земаља дојучерашњих колонија водећих западноевропских држава. За тадашњу југословенску спољну политику, из данашње перспективе, може се рећи да је била успешна с обзиром на околности и тако различита од прве половине 50-их година када је лутала, изгубивши ослонац у званичној Москви, покушавајући да пронађе своје место на светској сцени.

Југославија се годинама уназад интензивно бавила питањем европске безбедности, што се види из материјала о европској безбедности и сарадњи.⁸⁹ У реферату посвећеном југословенским ставовима о

⁸⁶ ЕСНА, ВАС 97/1986/21, у: В. Zaccaria, *n. d.*, 96.

⁸⁷ ЕСНА, ВАС 97/1986/21, Записник са састанка Комисије и ЕИБ одржаног 27. фебруара 1976, документ од 1. марта 1976, у: В. Zaccaria, *n. d.*, 92.

⁸⁸ А. Nenadović, *Mirko Tepavac – Sećanja i komentari*, 160–161.

⁸⁹ АЈ, ЦК СКЈ, Комисија за међународне односе и везе – седнице комисије, материјали о европској безбедности и сарадњи, IX С/А 246–254, 1969–1971.

европском питању⁹⁰ указује се на то да је југословенска влада у више наврата износила своје ставове о питању европске безбедности и сарадње и дала подршку одређеним предлозима и иницијативама за које је сматрала да представљају позитиван допринос решавању тог проблема. Посебно су маркантни следећи ставови о појединим аспектима овог питања у шестој деценији 20. века, које бисмо могли означити као допринос Југославије припреми терена за Конференцију о безбедности и сарадњи у Европи – КЕБС.

– Крајем 1957. године југословенска влада је у потпуности подржала иницијативу пољске владе, такозвани план Рапацког, о стварању безатомске зоне у Централној Европи. Председник Тито је 6. марта 1958. дао изјаву америчком новинару Сулцбергеру у којој је поновио подршку Југославије пољском предлогу, али је истакао да је Југославија заинтересована да безатомска зона буде шира од оне коју је пољска влада предложила. У говору одржаном у Смедереву 8. новембра 1959. Тито се осврнуо на идеју о стварању безатомске зоне на Балкану истичући да се тиме „не отклањају све опасности да избије нови рат, иако се у извесном смислу ствара нови вакуум који би спречавао да дође до једног новог сукоба“.

– У Алжиру је од 5. до 9. јула 1964. одржана конференција представника мировних покрета медитеранских земаља посвећена проблему денуклеаризације Медитерана. Југославија је у потпуности прихватила одлуке конференције и предложила да владе средоземних земаља предузму конкретне мере у циљу денуклеаризације у овој области, а да нуклеарне силе позову да из ње повуку своје нуклеарно оружје и војне базе, као и да обуставе међусобну трку у нуклеарном наоружању.

– У Београду је 10. и 11. септембра 1966. на позив Савезне скупштине одржан састанак представника парламената девет европских земаља: Југославије, Шведске, Румуније, Аустрије, Белгије, Финске, Бугарске, Данске и Мађарске – земаља које су на 20. заседању Генералне скупштине УН биле покретачи резолуције *О акцијама регионалног карактера ради унапређења добросуседских односа међу европским државама са различитим друштвеним системима*. Парламентарна делегација Аустрије, чија је влада такође прихватила резолуцију, била је спречена да узме учешћа због заузетости у свом парламенту који је у то време заседао. На састанку на коме је учествовао тадашњи председник Савезне скупштине Едвард Кардељ једногласно је усвојен југословенски предлог о сазивању конференције европских парламената. У предлогу се истиче да би скуп европских парламената допринео стварању атмосфере поверења у Европи, а изражена је и жеља да пар-

⁹⁰ Институт за међународну политику и привреду, *Материјали о европској безбедности и сарадњи*, Београд 1969, уредник Љубивоје Аћимовић, аутор конкретног реферата Ђорђе Васиљевић.

ламенти земаља предлагача резолуције предузму кораке и саветују се са осталим европским парламентима ради сазивања конференције. По завршетку састанка објављено је заједничко саопштење у коме се истиче спремност за улагање напора ради спровођења принципа резолуције. Сврха састанка је била стварање и даље јачање атмосфере поверења у Европи, подстицање свих позитивних процеса приближавања и сарадње који су већ у току и поступно ослобађање Европе од појава и последица Хладног рата.⁹¹

– На 9. конгресу СКЈ одржаном од 11. до 15. марта 1969. усвојена је и резолуција *СКЈ у борби за равноправну међународну сарадњу, за мир и социјализам* у којој се, између осталог, истиче: „Полазећи од тога да су позитивни процеси превазилажења блоковске подељености и мирољубиве сарадње у Европи озбиљно поремећени СКЈ сматра да је неопходно појачати напоре за развијање свестране сарадње између свих европских земаља, што је несумњиво од виталног интереса за сваку од њих, као и мира и безбедности у свету“. Тај конгрес СКЈ имао је веома изражен међународни аспект.⁹²

– Државни секретар за иностране послове Мирко Тепавац је 16. јула 1969, у експозеу на заједничкој седници Већа народа и Друштвено-политичког већа Савезне скупштине, истакао да се „интерес европских земаља за превазилажење наслеђених и новонасталих тешкоћа, за заснивање што шире равноправне међународне сарадње и за подстицање нових позитивних кретања изразио у низу идеја, предлога и иницијатива“. Додао је да ће „Југославија и даље настојати да на линији већ познатих предлога пружи све активнији допринос напорима осталих земаља да се превазиђу постојеће тешкоће, успостави дух поверења и отвори пут свестраној сарадњи на бази поштовања суверенитета, равноправности, уздржавања од примене силе и притисака“.⁹³

Девети конгрес СКЈ осоколио је југословенско руководство у погледу међународних активности. Отуда наглашавање потребе за већом иницијативношћу Југославије и непристајање на пасивну позицију, препуштање струји и надовезивање на акције других. У изради основних праваца постконгресне међународне активности СКЈ⁹⁴ посебно је указано на неопходност знатно веће активности и самосталнијег изношења југословенских гледишта с обзиром на интерес знатних сна-

⁹¹ АЈ, ЦК СКЈ, Комисија за међународне односе и везе – седнице комисије, Реферат о европској безбедности и сарадњи, IX С/А 246–254, 1969–1971.

⁹² АЈ, 507, IV-К.17/1, Извршни комитет – Извршни биро Председништва СКЈ 1969. година, приказ питања о којима су расправљали и заузели ставове Извршни биро и његове радне групе.

⁹³ АЈ, ЦК СКЈ, 1970. година Комисија за међународне односе и везе – седнице комисије, материјали о европској безбедности и сарадњи С/А 246–254, 1969–1971.

⁹⁴ АЈ, 507, Комитет за међународне односе и везе, седнице комисија, IX, С/а-239–245, Основни правци плана међународне активности СКЈ у 1969. години.

га у свету за исте или сличне циљеве. То, како је речено, треба даље јачати кроз интензивирање веза и сарадње са свим снагама које ту сарадњу прихватају на принципима равноправности, немешања, узајамног поштовања и демократског сучељавања ставова.

На Конгресу је указано на то да се свет налази у фази консолидације трансформисане блоковске политике, чије су главне карактеристике одржавање блоковског *statusa quo*, јачање блоковске дисциплине и тенденције за даљом поделом света на интересне сфере великих сила. Односи два војно-политичка блока имају све мање облике директне и опште конфронтације познате из периода класичног Хладног рата. У том контексту блокови све више добијају улогу инструмената за ограничавање независности својих земаља-чланица као и угрожавање независности других држава.

Резултат таквих међублоковских односа и односа великих сила била су настојања да се изнађу одговарајућа решења за кризна подручја где се сукобљавају интереси великих сила (Вијетнам, Блиски исток, Куба, Балкан), пажљиво избегавање директних оружаних сукоба и уважавање интересних сфера у зависности од снаге одговарајуће силе (Медитеран).

У постконгресној расправи о неким питањима актуелне међународне ситуације на састанку Извршног бироа Председништва СК Југославије и о међународном аспекту 9. конгреса СКЈ констатовано је⁹⁵ да СК Југославије има релативно најразвијеније односе с комунистичким партијама земаља Западне Европе што је посебно дошло до изражаја поводом сличне или истоветне реакције низа комунистичких партија овог подручја на интервенцију у Чехословачкој, као и самог њиховог учешћа на 9. конгресу СКЈ.

Сарадњу са социјалистичким и социјалдемократским партијама и другим сличним партијама и покретима широм Западне Европе водио је Социјалистички савез радног народа Југославије. Обновљене су везе са партијама с којима су односи дуго стагнирали, попут британских лабуриста и Социјалдемократске партије Немачке. Основни степен односа и сарадње ССРНЈ са овим партијама и покретима посебно је дошао до изражаја управо на 9. конгресу, на коме је са извесним изузецима била заступљена целокупна западноевропска левица у репрезентативном саставу. То је схваћено истовремено и као израз потребе и као израз створених могућности за превазилажење традиционалних форми сарадње и окупљања много отворенијег и разгранатијег фронта снага које се боре за мир, демократију и социјализам. Када је реч о медитеранском простору о томе је разговарано са делегацијама меди-

⁹⁵ АЈ, 507, IV-К.17/1, Извршни комитет – Извршни биро Председништва СКЈ 1969. године.

теранских земаља и покрета на Конгресу. Најближа сарадња по том питању остварена је са италијанским социјалистима, али и са представницима Марока и других арапских земаља.

Примењујући иста спољнополитичка начела и у односима са комунистичким земљама, залажући се за самосталност у избору националне стратегије борбе за социјализам и одбацујући „обавезну и јединствену идејнополитичку линију у ма којем виду“⁹⁶ – Југославија је разна међународна саветовања и договоре комунистичких партија процењивала према њиховом садржају, карактеру, циљевима, очекиваним и постигнутим резултатима. Из тих разлога, југословенски комунисти нису учествовали на Саветовању европских комунистичких партија у Карловим Варима 1967. о безбедности у Европи, као ни на саветовању у Москви јуна 1969. које је било посвећено „борби против империјализма у савременој етапи и јединству акције комунистичких и радничких партија и свих антиимперијалистичких снага“. У писму ЦК КП Чехословачке поводом конференције у Карловим Варима, Председништво и Извршни комитет ЦК СКЈ изнели су своје резерве према начину на који је та конференција сазвана и припремљена, а посебно у вези са оценом европске ситуације изнетој у тексту преднацрта декларације, који је сачињен у Варшави, на заседању Редакционе комисије. Замерке СКЈ односиле су се на то што у преднацрту није било анализе узрока размимоилажења међу социјалистичким земљама и комунистичким партијама, док је у тумачењу пролетерског интернационализма „општим интересима“ социјализма дата предност у односу на „аутентичне националне интересе“. Поред тога, на саветовању уопште није поменута улога несврстаних.⁹⁷

Почетак 70-их је последњи пут пробудио наду да би „социјализам као светски процес“ (тако се говорило у Југославији⁹⁸) или „светски социјалистички систем“ (како су говорили Совјети⁹⁹) могао коначно превагнути, утолико пре што су се, управо у Западној Европи, у многоме продубљивали рецесивни трендови изазвани кризом међународних економских односа, посебно усаглашеним наступом земаља-извозница нафте.¹⁰⁰

Када је у другачијој констелацији одлучио да присуствује конференцији комунистичких и радничких партија европских земаља у

⁹⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 440.

⁹⁷ АЈ, 507, Комисија за међународне односе и везе ЦК СКЈ, подсетник за учешће на консултативном састанку комунистичких партија у Варшави 1974. године, IX, S/a-267.

⁹⁸ Branko Pribičević, *Socijalizam kao svetski proces*, Beograd 1978.

⁹⁹ В. А. Медведев, „Распад: Как он назревал в 'мировой системе социализма'“, *Международные отношения*, М. 1994 г.

¹⁰⁰ АЈ, 837, Информација о консултацијама са амбасадорима СФРЈ у неким земљама Западне Европе, I-5-с, ф-284, 14. јун 1974.

Берлину 29. и 30. јуна 1976. године, СКЈ је инсистирао да се она не третира као наставак претходних скупова и да се не сазива ново светско саветовање за које, по његовој оцени, није било услова. Конференција је морала да осигура сагласност свих учесника. Сама чињеница да је конференција сазвана и да је одржана уз учешће 29 комунистичких и радничких партија потврдила је нову политичку стратегију у борби за социјализам и за равноправне односе међу социјалистичким снагама. У завршном документу берлинске конференције, под насловом *За мир, безбедности, сарадњу и друштвени најпредак у Европи*, истиче се да се сарадња одвија уз строго поштовање равноправности и суверене независности сваке партије, немешања у унутрашње ствари и уважавања слободе избора различитих путева у борби за прогресивне друштвене преображаје и социјализам.¹⁰¹ Тако је Југославија, скоро 40 година после искључења из покрета, имала сатисфакцију да су на репрезентативном скупу тог покрета реафирмисана управо начела која су њој, не тако давно, жестоко замерана.

Оцењујући овај период као плоносан и успешан за југословенску спољну политику, Бранко Петрановић каже да је Југославија доприносила развијању сарадње између свих држава тако што је унапређивала односе са европским земљама – суседним, западним и источним – и држала се изнетих принципа у границама својих могућности. Таква политика је била тим плодотворнија што се протеклих година Европа од жаришта Хладног рата претворила у зону мира и једно од најстабилнијих подручја света. Југославија је дала активан прилог припремама за Конференцију о европској безбедности и сарадњи (КЕБС). Та конференција, одржана у Хелсинкију од 30. јула до 1. августа 1975. на нивоу шефова држава и влада земаља учесница, донела је Завршни документ, који је пружао основ за бржи развој политичких и економских односа, уважавајући интересе свих европских народа.¹⁰²

Државе учеснице преузеле су обавезу да се у међусобним односима придржавају принципа поштовања суверене једнакости, уважавања права на суверенитет, уздржавања од претње силом или употребе силе, поштовања неповредивости граница и територијалног интегритета, мирног решавања спорова, немешања у унутрашње послове других, поштовања људских права и основних слобода, укључујући слободу мишљења, вероисповести и убеђења, уважавања равноправности и права народа на самоопредељење, сарадње међу државама, савесног испуњавања међународноправних обавеза.

Предвиђена је сарадња у области привреде, технике и заштите човекове околине, у хуманитарној и другим областима, у питањима

¹⁰¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 442.

¹⁰² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, 439–440.

која се тичу безбедности и сарадње на подручју Медитерана. Југословенски председник је конференцију оценио као „почетак једног процеса“ ослобађања Европе од наслеђа прошлости и њеног окретања будућности. После Хелсинкија, управо је главни град Југославије био домаћин првог састанка представника европских држава (1977) у оквиру трајног рада КЕБС-а.¹⁰³ У Београду је од 9. до 11. априла 1975. одржан и округли сто на тему Европске земље и земље у развоју.¹⁰⁴

У Југославији је постојала све израженија свест да процес превазилажења хладноратовске затегнутости у Европи нема само европски карактер.¹⁰⁵ Зато се југословенска дипломатија трудила да тај процес буде проширен на „целу Европу“ и „суседна подручја“ (за безбедност Југославије али и безбедност целе Европе заиста су од велике важности Блиски исток и Медитеран).¹⁰⁶ Уочавала је, међутим, и да велике силе нису раде да се одрекну контроле над европским процесима и да престану да их „усклађују“ са својим интересима; исто тако, било је јасно да велике силе нису вољне да допусте да се ти процеси шире на остала подручја.¹⁰⁷ Заправо, Југославија тада настоји да принципе на којима почива политика несврстаности примени и у Европи.

Била је то, дакле, афирмација начела која су већ деценијама успешно примењивана. Као што се јасно види из платформе за учешће Југославије на Хелсиншкој конференцији КЕБС-а, Југославија је сматрала да треба доследно афирмисати, разрадити, али и конкретизовати начела Повеље УН, уверена да такав приступ представља могућу основу превазилажења блоковских подела и изградње стабилних односа. У складу с тим залагала се за хитно ограничавање војних активности, смањење оружаних снага и подстицање свестране сарадње европских држава.¹⁰⁸ У том контексту, није јој могло одговарати затварање европских процеса у „уже европско-америчке оквире“ већ се залагала за јасне принципе, прецизне оквире и ефикасне инструменте и институције европске економске сарадње.¹⁰⁹ По Димићевој оцени, политичка активност коју је Југославија имала у Европи суштински је била само при-

¹⁰³ *Isto.*

¹⁰⁴ АЈ, 507, Информација о скупу на састанку Комисије за међународне односе Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ 18. марта 1975, IX, S/a-273, К. 17.

¹⁰⁵ АЈ, 507, 3/166-4, Тридесета седница Председништва СКЈ од 12. априла 1972; „Међународни положај социјалистичке Југославије и актуелни спољнополитички задаци“, у: Лј. Димић, *Југославија и хладни рат*, 277.

¹⁰⁶ АЈ, КПР, I-2, Пут Ј. Б. Тита у Финску, 29. јул – 1. август 1975: Нацрт платформе СФРЈ за Конференцију о безбедности и сарадњи у Европи, 8. јун 1975. Наведено у: Лј. Димић, *Југославија и хладни рат*, 381–382.

¹⁰⁷ исто

¹⁰⁸ Љубодраг Димић, „Година 1968 – исходиште нове југословенске спољнополитичке оријентације“, 1968 – 40 година после, зборник радова, 372.

¹⁰⁹ *Isto*, 373.

мена њене политике несврстаности на европске прилике. Њени основни ставови и садржаји отуда су нужно прелазили оквире европског континента.

Почетком 70-их година односи ЕЕЗ и Југославије развијали су се у сенци међународног детанта и, пре свега, у сенци Хелсиншке конференције о европској безбедности и сарадњи 1973–1975, процеса који је представљао врхунац детанта у Европи. У тим оквирима Југославија је играла умерену али делотворну улогу, на основу одлучног одбијања блоковског дијалога и убеђења у равноправност свих 35 земаља учесница КЕБС-а.¹¹⁰ Тај умерени став Југославије огледао се, између осталог, у томе што је Београд фаворизовао односе између девет земаља-чланица ЕЕЗ и групе неутралних и несврстаних земаља. У главна достигнућа Југославије може се уврстити укључивање Декларације о Медитерану у Завршни акт из Хелсинкија¹¹¹ као и одлука да Београд буде место у коме ће бити одржан наредни, пратећи састанак КЕБС.

Убрзо, међутим, по завршетку хелсиншког састанка КЕБС-а односи двеју суперсила постепено су ступили у нову фазу идеолошке и војне конфронтације. Био је то резултат процеса еродирања у коме је неколико чинилаца допринело томе да се измени постојећа крхка равнотежа. Први чинилац који је битно утицао на промену у међународној атмосфери била је изненадна оставка великог творца детанта Ричарда Никсона, на коју је он био приморан због афере Вотергејт. У Сједињеним Државама противници детанта су дигли глас противећи се том процесу и наглашавајући потребу да Америка поново успостави глобалну преоћ и да широм света промовише своје интересе и вредности. Тако су, како оцењује Бенедето Цакарија, „конзервативне снаге у САД осудиле резултате хелсиншког састанка КЕБС-а, сматрајући да је завршни документ те конференције потписан у августу 1975. у највећој мери представљао својеврсну легитимизацију стаљинистичке поделе Европе“. У геополитичком смислу, постепено погоршање односа и слабљење детанта било је повезано са падом Јужног Вијетнама у пролеће 1975. и са непосредном совјетском подршком Народном покрету за ослобођење Анголе (МПЛА) што је, како се чинило, најавило нову фазу револуционарног совјетског интервенционизма у Трећем свету.¹¹² Почетком 1976. на територијама земаља-чланица Варшавског пакта постављени су нови нуклеарни пројектили средњег домета СС-20, што

¹¹⁰ ЕСНА, ВАС 51/1988/463, европска политичка сарадња: наставак КЕБС, Женева, 25. фебруар 1977, наведено према: В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968–1980*, Palgrave Macmillan, London 2016, p. 100 et passim.

¹¹¹ *Dokumenti KEBS 1975–1995*, „Међународна политика“, Правни факултет, Факултет политичких наука и Европски покрет у Србији, Београд 1995, 46, 47 (Завршни акт Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, Питања која се тичу безбедности и сарадње у Медитерану).

¹¹² О. Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Београд 2008.

је такође заострило конфронтацију на европском континенту. Генерално гледано, сматрало се да је угрожена безбедност пре свега јужног крила НАТО, тим пре што се априла 1974. у Португалу, једној од земаља које су биле оснивачи НАТО, догодила „Револуција каранфила“, па је на власт у Лисабону дошао комунистички режим на чијем су челу били представници левих струјања у војсци. Свега неколико месеци после тога на Кипру је изведен пуч у коме је смењен председник Кипра архиепископ Макариос а потоња инвазија турске армије на северни део острва проузроковала директан сукоб између Грчке и Турске, двају стубова јужног крила НАТО.

У међувремену је и међу несврстанима дошло до поделе која се најконкретније испојила на самиту у Коломбу, тако да су се на једној страни нашли „стварно несврстани“ а на другој „просовјетски несврстани“.

Односи Београда и Москве и њених сателита поново су постали напети.¹¹³ Када је Брежњев у реферату на 25. конгресу КПСС Југославију навео међу „сестринским земљама“, поставило се питање да ли то представља наговештај совјетских намера после Титове смрти. У том кључу, немачка делегација у НАТО априла 1976. тумачи напоре Београда да пружи максималан допринос припремама за конференцију европских комунистичких партија одржану јуна 1976. у Берлину. Југославија је учешћем на тој конференцији желела својеврсну „мултилатерализацију“ билатералних докумената из Београда и Москве 1955. и 1956. године, у којима је СССР признао особеност југословенског пута у социјализам.¹¹⁴ Осим тога, СКЈ је ојачао непосредне везе са Комунистичком партијом Италије која је под руководством Енрика Берлингуера промовисала еврокомунизам, учење засновано на вери у могућност изградње западњачког социјализма који ће се темељити на демократским начелима.

Економски положај Југославије све је више слабио. На то су битно утицали уставни амандмани из 1971. и нови Устав донет у фебруару 1974. године, којим је с једне стране оснажена руководећа улога СКЈ, али је земља, с друге стране, трансформисана у осмочлану територијалну конфедерацију.¹¹⁵ Нови Устав је такође пружио шира економска овлашћења савезним републикама, чиме је смањен капацитет централне власти да управља растом дуга, незапослености и инфлације. У исто време, систем самоуправљања је до те мере ојачан да су права одлучивања у области инвестирања, цена и спољне трговине пренета

¹¹³ ААРБД, 1976, doc. 207, 25. јун 1976, у: B. Zaccaria, *n. d.*, 103.

¹¹⁴ TNA, FCO 28/2822, Expert working group on the Soviet Union and Eastern Europe, Brussels, 21 April 1976, у: B. Zaccaria, *n. d.*, 103.

¹¹⁵ Stevan K. Pavlowitch, „Yugoslavia: internal problems and international role“, у: Wilfried Loth, Georges-Henri Soutou, *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War*, New York, Routledge, 2008, p. 84

на основне самоуправне јединице у предузећима. Трговински саветници „Деветорице“ у Београду су помно пратили то одвијање уставне реформе, па су 21. јануара 1976. секретаријату Савета министара Европске комисије послали забринути заједнички извештај. У извештају су истакли да, према економском систему који је уведен 1974. године, остаје сасвим мало простора савезној влади да координише економски развој земље. Ту су пре свега нагласили следеће:

„Сами југословенски политичари искрено признају да 'систем самоуправног планирања', који је још увек у експерименталној фази, досад није испољио нарочиту ефикасност. Због преовлађујућег регионалног и секторског егоизма, често се не поштују договори који се постигну о хитним питањима, па се чак догађа да се такви договори уопште и не постижу“.¹¹⁶ Почетком 1974. Југославија је почела да показује све јаче знаке зазирања од мешања НАТО, након што је дошло до директног сукоба Београда и Рима у вези са италијанско-југословенском границом. Наиме, у јануару 1974. југословенске власти су поставиле знаке са таблама на којима је писало Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Република Словенија на три гранична прелаза између зоне А и зоне Б. Зона А и зона Б су успостављене 1954. године на основу Лондонског меморандума о „Слободној територији Трста“. Влада у Риму је жестоко критиковала тај потез југословенских власти и оптужила је Београд да је прекршио одредбе Меморандума из 1954, у коме је Југославији призната *de facto* административна контрола над зоном Б али не и *de jure* суверенитет.¹¹⁷ У званичној ноти коју је послала Београду 11. марта 1974, италијанска влада је саопштила да се југословенски суверенитет не може проширити „на италијанску територију која је тренутно одређена као зона Б“.¹¹⁸ На то је југословенска влада реаговала изузетно енергично па су се наредних месеци односи Италије и Југославије знатно погоршали, а Београд је реакцију Рима тумачио као заверу Запада против интегритета Југославије.¹¹⁹ У суштини, био је то израз шире кризе поверења између Југославије и њених западних партнера. Из Савезног секретаријата за иностране послове могла се чути и оцена (Бранко Коматина) да ћутање западноевропских земаља о италијанским територијалним претензијама на Југославију само доказује како НАТО подржава италијанске планове. То становиште је 26. марта 1974. званично потврђено италијанском амбасадору у Југославији Ђузепу Волтеру Макоти (Giuseppe Walter Maccota).¹²⁰

¹¹⁶ ACEU, S/101/76 (RCC 13), Report on Yugoslavia prepared by the economic representatives of the EEC member countries in Yugoslavia, Beograd, 24. decembar 1975.

¹¹⁷ ASPR, 130, депеша R. Duccija, Рим, 1. април 1974, у: B. Zaccaria, *n. d.*, 106.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ ASPR, 130, порука Алда Мора, Рим, 23. март 1974, у: B. Zaccaria, *n. d.*

¹²⁰ ACS, FAM, 163, депеша G. W. Maccotte, Београд, 26. март 1974, у: B. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy ...* p.107.

Италијански амбасадор је био уверен да се „претерана антизападна реакција“ Београда може тумачити и као настојање СКЈ да успостави равнотежу између свог „либерално-технократског“ (прозападног) крила и „централистичког“ (просовјетског) крила.¹²¹ По његовој оцени, антизападна кампања је, између осталог, на унутрашњем нивоу служила успостављању равнотеже у односу на борбу против „ибеовских“ снага у земљи. Наиме, 5. и 6. априла 1974. у Бару је одржан оснивачки конгрес Нове комунистичке партије Југославије. Све учеснике конгреса, углавном становнике Црне Горе и Косова и Метохије, црногорска полиција је похапсила и сви су осуђени на вишегодишње казне затвора, у распону од пет до петнаест година. По мишљењу италијанског амбасадора СКЈ је, поред тога што је настојао да успостави унутрашњу равнотежу, желео да појача своју веродостојност пред 10. конгрес планиран за мај 1974. и пред ступање на снагу новог савезног Устава.

Неколико месеци касније подозривост Југославије према Западу додатно је појачана када је председник Тито оптужио НАТО за умешаност у кипарску кризу која је избила јула 1974. У говору који је 12. септембра 1974. одржао у Јесеницама Тито је рекао: „Тај пуч су организовали ЦИА, грчка војна хунта и Атлантски пакт. Требало је убити Макариоса, јер је Кипар био несврстана земља, а Макариос је један од оснивача политике несврстаности. Требало је њега макнути и претворити Кипар у базу Атлантског пакта“.¹²²

Западни дипломати су те изјаве тумачили и као израз ситуације у Југославији и у исти мах воље Београда да одбрани кохезију земље тако што ће скренути пажњу јавности са непосредних унутрашњих проблема.

Запад је бринуо шта ће се догодити са Југославијом после смрти Јосипа Броза Тита. Та тема је покренута на састанку НАТО-а у Вашингтону 15. септембра 1976. године. Хелмут Соненфелд (Sonnenfeldt), високи функционер Стејт департмента и дугогодишњи сарадник Хенрија Кисинџера, изјавио је да НАТО треба да буде заинтересован за очување независне Југославије, упркос чињеници да су у датом тренутку америчко-југословенски односи „сасвим непријатни“.¹²³ Односи су се додатно погоршали откако је Београд дозволио совјетске прелете преко југословенске територије ради помоћи арапским земљама у Јомкипурском рату, као и услед Титовог става према кипарској кризи и јавне подршке коју је дао снагама МПЛА у Анголи.

¹²¹ ASPR, 130, депеша G. W. Maccotte, Београд, 1. март 1974, у: В. Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy* ...р.69

¹²² *Полишика*, 13. септембар 1974. Више о томе у: Dragan Bogetić, „Poseta Džeralda Forda Jugoslaviji avgusta 1975. i jugoslovensko-američke nesuglasice oko aktuelnih žarišta svetske krize“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Београд 2013, 157–181.

¹²³ TNA, FCO 18/2967, Састанак Савета НАТО са Соненфелдом у Вашингтону 15. септембра, извештај од 27. септембра 1976, у: В. Zaccaria,

А управо је Соненфелд знатно допринео тој напетости у односима. Наиме, осим стандардних идеолошких разлога за неповерење у односима Београда и Вашингтона, у периоду који разматрамо постојале су још две конкретне епизоде које никако нису могле повољно утицати на њихов развој. Прва епизода било је обелодањивање Соненфелдове доктрине по којој постоји „органска веза“ између источноевропских земаља и СССР-а. Тај став, изнет у меморандуму који је Соненфелд током децембра 1975. упутио амбасадорима САД у Европи, обелоданио је *Вашингтон пост* у броју од 22. марта 1976. Источноевропске социјалистичке државе биле су третиране као савезници СССР-а и земље с којима се односи могу развијати посредно, преко Москве, не иритирајући при томе совјетско руководство и не изазивајући њихове критике. У том смислу је Соненфелдова доктрина била најотворенији израз прецизне платформе на којој САД намеравају да делују у Источној Европи. С друге стране, то је била и порука Совјетском Савезу да не очекује неке америчке потезе који би могли бити изван оквира усклађеног детанта.¹²⁴ Логично је да је то изазвало негативну реакцију Југославије, јер се чинило да су две суперсиле „постигле сагласност о подели Европе на сфере утицаја“.¹²⁵ То је у извесном смислу подсетило на разговор Мирка Тепавца са Кисинџером у октобру 1970. године, за који је Тито тражио да се не обелодањује, само што је овог пута ствар била јавна.

Друга епизода која се негативно одразила на југословенско-америчке односе у последњим месецима Фордовог председничког мандата била је изјава председничког кандидата Џимија Картера у предизборној кампањи 1976. године. Наиме, у телевизијској дебати с Фордом 23. октобра 1976. Картеру је постављено питање како би требало да реагују САД на евентуалну совјетску интервенцију у Југославији после Титове смрти. „Од почетка своје кампање доследно заступам став да не бих ступио у рат нити бих се војно мешао у унутрашње ствари неке друге државе ако не би била директно угрожена америчка безбедност. А не верујем да би наша безбедност била директно угрожена ако би СССР ушао у Југославију“, одговорио је будући председник САД.

Та изјава је појачала забринутост власти у Београду да се САД дистанцирају од Југославије више него што је пожељно, иако је Кисинџер убрзо потом јавно реплицирао Картеру изјавивши да Вашингтон неће оставити Југославију ван свог одбрамбеног видокруга. Тако ће

¹²⁴ Radovan Vukadinović, „Konceptijski okviri nove američke vanjskopolitičke strategije“, *Politička misao*, br. 1, 1978, na: www://hrcak.srce.hr/file/169752. (Цајру прискупљено 29. априла 2017)

¹²⁵ TNA, FCO 28/2964, Poruka R. A. Hibberta, London, November 8, 1976, u: B. Zaccaria, *n. d.*, 111.

избећи да понови грешку коју је Труманова администрација направила 50-их година на Корејском полуострву.

*

Односи са Саветом Европе ни тада нису били онакви какве је Југославија желела да има још током 50-их: на равноправној основи и са могућношћу учешћа бар у својству посматрача. Ово тим пре што је Савет Европе већ од 1970. године у појединим документима све више наглашавао директну подударност интереса између Западне Европе и Америке.

Истина, на подстицај Велике Британије и појединих других земаља-чланица Савета Европе, од 1969, а посебно 70-их година, па касније и током првих половине 80-их, Југославија се задовољила техничком сарадњом у оним пољима која су је посебно интересовала, у првом тренутку без икаквих контаката са ПССЕ. Сарадња се одвијала искључиво у међувладином сектору и представљала је прозор Југославије, додуше нешто мањи од жељеног, у оно што представља корпус основних вредности Западне Европе, поштовања људских и грађанских права и темељних слобода, активну социјалну и културну политику, заштиту животне средине и друге не мање важне ствари. Југославија и даље није испуњавала одредбе прописане Статутом Савета Европе о могућности пуноправног чланства, нити је испуњавала стандарде који су били прописани за сталног посматрача у свим органима Савета, пре свега у његовој Скупштини. По мишљењу које је тада убедљиво преовладало у Стразбуру није постојао нико ко је могао формално да представља југословенски парламент у Парламентарној скупштини Савета Европе. Тачно је да су посланици бирани између више кандидата, али у Југославији није постојао плуралистички систем већ је на власти била једна, инокосна партија – Савез комуниста.

Након доласка Питера Смитерса на место генералног секретара, Савет Европе је добио нови импулс сарадње са земљама Истока. Дешавања у Чехословачкој и војна интервенција Варшавског пакта у тој земљи 1968, као практична реализација Брежњевљеве доктрине ограниченог суверенитета, разбили су илузије о могућности отворене и свеобухватне сарадње са земљама иза гвоздене завесе. Једина сарадња која је успостављена на техничком нивоу била је са Југославијом, земљом која се, по западњачком поимању, налазила између Истока и Запада. Смитерсов наследник, Аустријанац словеначког порекла Лујо Тончић Сорињ и новоизабрани председник Скупштине Савета Европе Ђузепе Ведовато¹²⁶ посебно су истицали потребу не само за наставком

¹²⁶ Giuseppe Vedovato (1912–2012), италијански демохришћанин, дугогодишњи посланик и сенатор, потом председник Скупштине Савета Европе 1972–1975. За почасног председника ПССЕ проглашен 2003.

сарадње са Југославијом, већ за њеним продубљивањем и постављањем на много стабилније основе него до тада. Војни удар у Грчкој¹²⁷ био је криза која је и те како уздрмала Савет Европе. Утолико пре је Савет проналазио велики интерес у развоју сарадње са једном комунистичком земљом која је била најлибералнија од свих комунистичких земаља и очигледно је могла да послужи још једанпут као мост између Истока и Запада.

У склопу приближавања Савета Европе и Југославије и након првобитних успеха у техничкој сарадњи већ 1971. године, 16. децембра, председник Скупштине Савета позива савезног секретара за иностране послове Мирка Тепавца¹²⁸ да у наредном периоду посети Скупштину Савета Европе. Позив је обновљен након промене на месту савезног секретара за иностране послове, када то постаје Милош Минић¹²⁹ који је обављао и функцију потпредседника СИБ-а, док на место председника Скупштине Савета Европе долази Ђузепе Ведовато. Позив, који је био израз жеље за разменом мишљења, побољшањем контаката и отвореном дебатом о процесу стварања КЕБС-а у коме је Југославија више него активно учествовала, поновљен је 14. фебруара 1973. године. Било је то први пут да је позив упућен некоме од комунистичких званичника из Источне Европе, чиме је дат посебан значај Југославији.¹³⁰

¹²⁷ Детаљније у: Milan Ristiović, „Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Beograd 1996; Ричард Клог, *Историја Грчке новој гоба*, Београд 2000.

¹²⁸ Мирко Тепавца (1922–2014). Пре рата земунски скојевац, обављао је после рата бројне важне дужности у српској политици, да би половином педесетих био именован за директора Радио Београда, а затим за амбасадора у Мађарској. Након тога до 1965. обавља дужност помоћника државног секретара за иностране послове, а затим директора и главног и одговорног уредника листа *Полишика*, одакле 1969. одлази на место државног секретара за иностране послове. На тој функцији остао је до 1. новембра 1972, када је поднео оставку. Од 1965. до 1967. био је члан ЦК СК Србије, од 1967. до 1969. председник ПК СК Војводине.

¹²⁹ Милош Минић (Прељина, Чачак, 1914 – Београд, 2003), члан КПЈ од 1936, дипломирао права као један од бољих студената Правног факултета, од 27. марта 1941. политички инструктор КПЈ, све време рата активан у Србији, нарочито у ваљевском крају, народни херој. Одмах после ослобођења Београда постаје начелник ОЗНЕ за Београд. У априлу 1945. именован за јавног тужиоца. У августу 1945. заступао оптужницу на првом суђењу припадницима организације ЈВуО Драгутину Кесеровићу, Воји Лукачевићу и др Ђури Ђуровићу. Прва двојица осуђена на смрт и стрељана, трећи на 20 година робије. Била је то припрема за највећи процес на коме је такође наступио као тужилац, против ђенерала Драгољуба Драже Михаиловића и још 23 оптужена лица (укључујући ту и његове бивше професоре Слободана Јовановића и Косту Куманудија) 1946. године. Након тога био је председник Народног одбора Београда, министар у Влади НР Србије, председник Извршног већа НР Србије, потпредседник СИБ, председник Скупштине Србије, председник Савезног већа Скупштине Југославије, члан ЦК КПЈ односно ЦК СКЈ. Од 1972. до 1978. савезни секретар за иностране послове. Из политичког живота повукао се 1990.

¹³⁰ Архив ПССЕ, Yugoslavia Historic Relations 1969–1989, Писмо Ђузепе Ведовата потпредседнику СИБ-а Милошу Минићу, 14. фебруар 1973.

Крајем 60-их и у првој трећини 70-их година три пута су се збиле кадровске промене на челу југословенске спољне политике: прво је 23. априла 1965. на место савезног секретара за иностране послове дошао Марко Никезић и ту остао до 25. децембра 1968, када је постао председник ЦК СК Србије. Онда је 25. априла 1969. на то место дошао Мирко Тепавац (вршилац дужности у међувремену био је Мишо Павићевић) и ту остао до 1. новембра 1972. После кратког периода у коме је вршилац дужности био Јакша Петрић, на чело југословенске дипломатије ступио је 16. децембра 1972. Милош Минић. Иако личности које су управљале дипломатијом СФРЈ нису ни издалека имале пуну самосталност у креирању те политике, првенствено везане како програмским тако и тренутним, конјунктурним опредељењима Савеза комуниста и његовог неприкосновеног вође Ј. Б. Тита, све те личности су ипак, макар у некој мери, саображавале дипломатске активности своје виђењу и тумачењу савременог света. Разлике нису велике, али нису ни занемарљиве.

Коста Николић указује на то да је Тито био незадовољан понашањем Марка Никезића зато што се он, као министар иностраних послова, противио прекидању дипломатских односа са Израелом после шестодневног израелско-арапског рата 1967. године.¹³¹

Ранко Петковић посебно апострофира европску оријентацију Мирка Тепавца.¹³² „Упркос совјетској интервенцији у Чехословачкој 1968. која је претходила доласку Мирка Тепавца на дужност министра иностраних послова, у време његовог боравка у згради у Кнеза Милоша 24 почели су да дувају нови ветрови у међународним односима, па и у Европи. Југословенско окретање према Европи, обележено и потписивањем првог Трговинског споразума са Европском економском заједницом 19. марта 1970. године, могло је имати далекосежне историјске реперкусије да у међувремену није дошло до оштрих политичких сукоба у самој Југославији између нових модерних политичара, какав је био Марко Никезић¹³³ и Тита и његових крутих и задртих следбеника који су настојали да по сваку цену задрже власт у својим рукама.

У том контексту Мирко Тепавац са својом европском политиком долази под удар не само поборника догматске линије на челу са

¹³¹ К. Николић, *Србија у Титојој Југославији (1941–1980)*, 317.

¹³² Р. Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*, 55–56.

¹³³ Марко Никезић (Београд, 1921–1991), учесник НОБ од самог почетка рата као припадник Космајског одреда. После рата председник Округног комитета КПЈ у Београду, а потом до 1954. председник ИО града Београда. После тога амбасадор у Египту, Чехословачкој и САД, након тога долази на место заменика Коче Поповића (1962–1965), а затим га наслеђује на месту савезног секретара за иностране послове (1965–1968). Крајем 1968. прелази на функцију председника ЦК СКС, са које је, заједно са Латинком Перовић због оптужби за анархо-либерализам, отишао 1972. године.

Едвардом Кардељом, већ и релативно млађих националних политичара, колико због њихове оданости Титу, толико и због анимозитета према новој генерацији српских политичара, односно према самој Србији. Користећи се опробаним инструментима политичког манипулисања из арсенала стаљинизма, они почињу да оптужују Мирка Тепавца да ниподаштава и отписује несврстаност и да се својом европском опцијом предаје и продаје Западу. То је узето као класни преступ, што је једна од највећих оптужби у стаљинистичкој номенклатури политичких злочина, злочин раван издаји.¹³⁴

По Петковићу, Минић је, за разлику од Тепавца, био превасходно оријентисан на несврстаност: „У свему што се тичало несврстаности Милош Минић је био десна рука Јосипа Броза Тита, не само у спровођењу његових замисли, већ и у иницирању активности и формирању становишта која су их допуњавала. Могло би се чак рећи да је Милош Минић више прожимао нашу спољну политику несврстаномшћу него што је то сам Тито желео или успевао.“¹³⁵ Нама се, међутим, на основу доступне грађе, чини да би се пре могло рећи како је Минић, у свему полазећи од разлога мира и безбедности и уверен у погубност постојеће блоковске поделе света, барем по релативно мале државе, сматрао да је најважније наметнути се као незаобилазан чинилац у том међублоковском простору, активно се укључујући у покушаје решавања проблема које два сукобљена блока не само да нису у стању да реше, него их и производе.

Стенограм¹³⁶ разговора са седнице Председништва СФРЈ одржане 27. марта 1976. открива извесну склоност независном мишљењу, карактеристичну за Минића. Био је спреман да се, макар и невољно, супротстави Титовом ставу. У том тренутку у томе је био сасвим усамљен. Разговор у коме су, осим њих двојице, учествовали Доланц, Бакарић, Жарковић, Херљевић, Миливоје Максић, Дороњски и Петар Стамболић (био је присутан и Биједић, али он је само прочитао неки материјал) одржан је неколико дана пред Титову посету Шведској и сутрадан пошто је на тамошњој телевизији емитована једна по СФРЈ неповољна емисија и најављене антијугословенске демонстрације.

Тито је одмах изјавио да не жели да путује због могућих усташких демонстрација, увређен што шведска влада није спречила негативно медијско извештавање и што није растурила демонстранте. При томе Тито наводи како не брине за своју безбедност него за углед Југославије и за то какав ће одјек у земљи имати ако пређе преко тих увре-

¹³⁴ Р. Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*, 55–56.

¹³⁵ *Исто*, 61–62.

¹³⁶ АЈ, 837, I-2/65, Материјали са седнице Председништва СФРЈ поводом посете председника Тита Шведској 27. и 28. марта 1976.

да и оде у посету. „Кад бисмо нашој јавности презентирали што све пишу о вама, какве увреде, биле би демонстрације да не идете“, оцењује Фрањо Херљевић. И остали говоре у том тону, сагласни да не треба ићи (свако износи своју аргументацију). Сазнајемо да је посета потребна Палмеу, који је само председник владе, Титов домаћин је краљ, није исто један Њерере и један Тито (Бакарић), да није свеједно кад Тито откаже посету и кад то учини било који други државник из неке мање земље (Дороњски), да није требало ни планирати посету Шведској када је тако отворена за терористичку емиграцију (Жарковић), да је Титова безбедност најпреча (Доланц). Једини који, уз много ограда изнетих лично Титу али чврсто образлажући свој став, каже да се посета не може одложити због билатералних односа, прогресивности шведске социјалдемократије и реакционарности тамошње деснице, због потреба афирмације несврстаности и, коначно, због тога што никако не треба поклекнути пред усташком емиграцијом, јесте Милош Минић. Тито чак полемише с њим. У том односу нема присности, само респекта, посебно наглашеног код Минића, уз једва приметну дозу нетрпељивости код Тита.

Сутрадан, пошто је преко амбасадора СФРЈ у Шведској добио Палмеову поруку са уверавањима да ће посета протећи у атмосфери узајамног уважавања, Тито прихвата Минићеву аргументацију, уз напомену да је добро „што смо им (Швеђанима) нашим одлучним ставом дали лекцију. Ја мислим да ће они ту лекцију запамтити са друкчијим понашањем. Свакако да ће то имати утицаја и на њихово даље држање према тим терористичким елементима у самој Шведској. Јер сада се овога пута показало да им то може грдне штете учинити за њихову афирмацију.“ Опет су се сви сложили с Титом.¹³⁷

Минић је био искрено убеђен да је најважније превазићи глобалну развојну и економску неравнотежу и ту је видео не само југословенску перспективу него и општи излаз из сталне напетости и спас од економског бремена које је, уз историјско наслеђе колонијализма и јаз између Севера и Југа, представљала трка у наоружавању. Једино је на тај начин, по Минићу, било могућно превазићи проблем развојне неравнотежености, који је озбиљно угрожавао мир; тај искорак и уздизање изнад постојећих подела најважнији је задатак несврстаних и неутралних земаља и земаља у развоју.

На тај аспект указује и Бруно Халер,¹³⁸ када из целине Минићевог излагања за говорницом ПССЕ 28. јануара 1975. издваја следеће речи: „Наше је најдубље уверење да све европске земље имају огромну одговорност за то да пруже одлучујући допринос, захваљујући свом

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ В. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, pp. 165–166.

разумевању савремених историјских процеса и понашању у конкретним ситуацијама, не само разумевању и сарадњи у Европи, већ и разумевању и сарадњи међу свим европским земљама с једне и несврстаним земљама и земљама у развоју, с друге стране, све зарад успостављања нових економских и политичких односа заснованих на равноправности на међународном нивоу и јачања мира и безбедности у свету“ (излагање М. Минића дајемо у прилогу књиге).

Почетком 70-их година главна преокупација Савета Европе и његове Скупштине била је да не остану по страни од токова и процеса који су се одвијали између Истока и Запада у Европи, посебно у светлу стварања КЕБС-а. Скупштина Савета Европе пратила је и подржавала спољну политику према Истоку немачког канцелара Вилија Бранта који ју је редовно извештавао о резултатима својих сусрета са источно-европским државницима и напретку тих спољнополитичких акција. Скупштина Савета Европе је још 1970. године донела препоруку којом се подржава споразум склопљен између Западне Немачке, СССР-а и Пољске.

Дебате у Скупштини Савета Европе и усвојене препоруке често су одражавале нерасположење због искључивања односно заобилажења Европе у решавању питања као што је криза на Блиском истоку, која је букнула крајем 60-их година. Постојала су и друга питања која се нису непосредно географски тицала Европе а била су предуслов за даљи мир у свету. Крајем 60-их и у првој половини 70-их година у Скупштини Савета Европе често су се чуле критике на рачун доминације америчких ставова у односима са Истоком. Отворено се постављало питање да ли Сједињене Америчке Државе треба да имају одлучујући утицај када је реч о креирању односа са Истоком или Европа, као самостална или предвођена појединим државама-чланицама Савета Европе, треба да води своју активну спољну политику према Истоку онако како је то 60-их година чинио француски председник генерал Шарл де Гол.

У светлу КЕБС-а

Још у марту 1969. земље Варшавског пакта предложиле су одржавање конференције о општеевропској безбедности. Два месеца касније Комитет министара Савета Европе оценио је да би мултилатерална сарадња Савета Европе и земаља Источног блока у правном, културном, образовном и другим техничким доменима могла допринети детанту у Европи. Парламентарна скупштина је на то одговорила организовањем неколико тематских дебата о овом питању да би коначно у Препоруци 597 (1970) о односима између Истока и Запада затражила од Комитета да „усвоји *позитиван став према идеји о одржавању једне или неколико конференција о европској безбедности*“ и да „*у њој учествују*

искористи́ти све могућности које љужа Савети Европе као инструменти́ за одржавање политичких и техничких консултација и предузимање акције“.

Када су се, међутим, јуна 1970. састали на заседању у Будимпешти, шефови дипломатија Варшавског пакта затражили су да будућа конференција размотри могућност оснивања посебног органа који би се бавио безбедношћу и сарадњом у Европи; у исто време, са Запада су стизали разни предлози за формирање једне „организације европских држава“. У Парламентарној скупштини чули су се и гласови забринутости да би та нова организација могла дуплирати посао који обављају већ постојеће организације. Ипак, у Препоруци 614 (1970), после дводневне дебате такође посвећене односима Истока и Запада,¹³⁹ ПССЕ је констатовала следеће:

„У трагању за попуштањем затегнутости (детантом) и сарадњом између Истока и Запада, од суштинског је значаја да западноевропске земље ојачају своју економску интеграцију и да коначно започну изградњу политичког савеза у Западној Европи, остајући у исто време свесне међузависности између Западне Европе и Сједињених Америчких Држава;

Поздрављајући и подржавајући конструктивну нову политику Савезне Републике Немачке према Источној Европи, што може представљати важан допринос безбедности и сарадњи у Европи;

Изражавајући наду да потписивање споразума између СССР и СРН и, на тој новој основи, конструктивна политика СССР може бити од користи за побољшање односа између Источне и Западне Европе у целини;

(...) са задовољством примећујући да је постигнута извесна сагласност између земаља-чланица Атлантског савеза и земаља-чланица Варшавског пакта, као и неутралних и несврстаних држава Европе о одржавању једне или неколико конференција о европској безбедности,

(...) сматрајући да Савет Европе није само изванредан форум за дискусије и консултације између својих земаља-чланица, већ и да би могао да послужи као користан инструмент међувладине сарадње између Источне и Западне Европе,

(ПССЕ) Препоручује да Савет министара у оквиру Парламентарне скупштине разматра питање односа између Истока и Запада и припреме и организације једне или неколико конференција о европској безбедности, као и да помно проучи идеју оснивања трајног тела које би се бавило сарадњом између Истока и Запада.¹⁴⁰

¹³⁹ Архив ПССЕ, *Assembly debate* on 23 and 24 September 1970 (17th and 18th Sittings) (see Doc. 2822, Report of the Political Affairs Committee).

¹⁴⁰ Исто.

Када је 1. августа 1975. потписан Завршни документ у Хелсинкију, успостављени су механизми за праћење начина на који земље потписнице испуњавају преузете обавезе и већ од маја 1976. постаје предмет редовних дебата у Савету Европе. Те дебате су биле посебно важне због тога што КЕБС у почетку није имао сопствену парламентарну димензију. С друге стране, Парламентарна скупштина је на једном месту окупљала готово све западноевропске демократије (укључујући ту и неутралне земље), а одлучила је да укључи и Финску и парламенте пет неевропских држава које су већ учествовале у дебатама о ОЕЦД.

У расправама о КЕБС-у било је доста подозрења међу члановима Скупштине Савета Европе пре свега према намерама СССР и САД. Током 1974. однос према КЕБС-у се из корена мења па Савет Европе почиње да пружа пуну подршку даљем развоју КЕБС-а. Тако је Комитет министара Савета Европе на новембарском заседању 1974. године оценио: *„Министри су анализирали резултате посљедице у шоку групе фазе конференције и изразили своју одлучност да дејствују у користи што брже закључења конференције... Министри су оценили да КЕБС треба да створи базу за развој практичне сарадње између Истока и Запада према свим пријорукама из Хелсинкија“*.¹⁴¹

Савет Европе и његова Скупштина посебну су бригу показали према дешавањима у једној земљи-чланици – Кипру.¹⁴² Комитет министара Савета Европе је заузео став да Кипар мора да остане независна земља позивајући стране у спору да нађу решење о међусобним преговорима, посебно имајући у виду да су обе земље које су директно уpletене у спор око Кипра (Грчка и Турска) у истом тренутку биле и чланице Савета. Парламентарна делегација Скупштине Савета Европе упућена је у кризно подручје са циљем пружања добрих услуга двома зараћеним заједницама на том острву. На септембарско заседање 1974. године Скупштина СЕ је позвала представнике Грчке, Турске и Кипра да изнесу своје ставове и то су учинили министри спољних послова тих земаља.

Став Комитета министара, о томе да је нужно да Кипар остане независна земља, потпуно се поклапао са ставом који је Југославија доследно износила на форумима несврстаних још у време када је криза

¹⁴¹ ДА МСП, ПА, ф-181, Извештај конзулата у Стразбуру, пов. бр. 461512, 21. децембар 1974.

¹⁴² Детаљније о питању Кипра и проблема суверенитета између грчке већинске и турске мањинске заједнице, као и о турској окупацији северне стране острва видети, између осталог, у: Pierre Oberling, *The Road to Bellapai*, Columbia University, 1982; Hubert Faustmann and Nicos Peristianis, *Britain and Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878–2006*, Bibliopolis, 2006; *Great Power Politics in Cyprus: Foreign Interventions and Domestic Perceptions*, edited by Michalis Kontos, Sozos-Christos Theodoulou, Nikos Panayotides and Haralambos Alexandrou, Cambridge Scholars Publishing, 2014.

на острву само тињала. „Криза око Кипра резултат је политике притиска и мешања споља. Проблеми једне независне и неангажоване земље која се бори са озбиљним унутрашњим тешкоћама које су добрим делом наслеђене из тешке прошлости, користе се у циљу наметања решења којим се негира суверенитет Кипра и доводи у питање егзистенција ове државе“.¹⁴³

У Скупштини Савета Европе дискутовало се на прелазу из шесте у седму деценију и о питању Блиског истока и Скупштина је у потпуности стала на страну Израела у блискоисточном сукобу.¹⁴⁴ Међутим, упоредо с подршком Израелу у својој блискоисточној политици Скупштина Савета Европе покушала је, додуше без већег успеха, да развије посебне односе са земљама источног Медитерана, пре свега с Либаном.

Немачки канцелар Хелмут Шмит¹⁴⁵ обратио се Парламентарној скупштини 27. априла 1978. и позвао Савет Европе да одигра активну улогу у припремама мадридске конференције КЕБС-а, предвиђене за 1980, као и да координише своје напоре са Деветорицом (ЕЕЗ је у то време имала девет чланова). Шмит је између осталог рекао: *„Желео бих да уйраво йред овом скуйшйином, која окуйља йредсйавнике йарламентайа већине земаља-чланица КЕБС-а йосебно укажем на једну сйвар: убећен сам да је йроцес КЕБС, који йредсйавља одлучујући чинилац у мулйилайералном дејанйу у целој Евройи, йолико важан за будућности – и йришом не само за будућности нашей контйинента – да не можемо себи дозволийти да йа йраничимо на йтехничке дејшаље и размену йройрамских документайа“*.¹⁴⁶

Ове теме смо навели само као илустрацију у којој су се мери у разматраном периоду поклапале спољнополитичке преокупације Савета Европе и СФРЈ: Кипар и блискоисточна дешавања спадају у оне проблеме несврстаних на чијем је решавању (односно покушају решавања, јер су ти проблеми увелико присутни и данас, у новом миленијуму) Југославија активно ангажована, као што и КЕБС несумњиво представ-

¹⁴³ ДА МСП, ПА, Несврстани, Оцена ДСИП-а Каирске конференције несврстаних земаља, 5–10. октобар 1964.

¹⁴⁴ О Израелу, његовим ратовима са суседима, Јомкипурском рату 1973. године и југословенској блискоисточној политици видети у: Џон Л. Гедис, *Хладни рати*, Београд 2003; *Сйольна йолийика Јујославије 1950–1961*, зборник радова, Београд 2008; Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter that Transformed the Middle East*, New York 2004; Ahron Bregman, *Israel's Wars: A History Since 1947*, London 2002; Драган Богетић, „Југословенско-амерички односи у сенци арапско-израелског рата 1973“, *Токови историје*, бр. 2, Институт за новију историју Србије, Београд 2013.

¹⁴⁵ Helmut Schmidt (1918–2015), немачки социјалдемократа, канцелар СР Немачке у два узастопна мандата, од 1974. до 1982, потписник Завршног документа из Хелсинкија, одлучни заговорник евроинтеграција, доцније, као посланик у Бундестагу, један од оснивача Европске монетарне уније и Европске централне банке.

¹⁴⁶ В. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, p. 196.

ља један од основних приоритета југословенске дипломатије у том периоду.

Савезни секретар за спољне послове Југославије начелно је прихватио иницијативу председника Скупштине Савета Европе Ђузепе Ведовата да посети ту институцију, али тачан датум није био утврђен. Питање доласка високог југословенског званичника поново је актуелизовано половином 1974. године, посебно имајући у виду заседање Интерпарламентарне уније предвиђено за јануар 1975. у Београду и посвећено резултатима рада КЕБС-а. Председник Ведовато је обавестио југословенског амбасадора у Риму Мишу Павићевића¹⁴⁷ да и даље инсистира на значају обраћања потпредседника Минића Скупштини Савета Европе и предлаже термине у оквиру јануарског заседања Скупштине у Стразбуру.¹⁴⁸

У даљим разговорима око посете Минића Стразбуру Ведовато је истакао да је сам веома дуго радио на томе да обезбеди присуство највиших југословенских званичника на Скупштини Савета Европе и да је то велика могућност даљег развоја сарадње као и упознавања посланика Скупштине са политиком званичног Београда. Веома му је стало, како је истакао, да до посете дође током његовог председничког мандата који је истицао у мају 1975. На крају је договорено да се посета реализује у јануару 1975. године.¹⁴⁹

После прихватања позива за учешће потпредседника СИВ-а и државног секретара за иностране послове Милоша Минића, надлежне службе у Савезном секретаријату за иностране послове изнеле су став да би било веома позитивно ако би се та посета реализовала.¹⁵⁰ Посебно су при том указивале на то да од 1973. године у раду Скупштине Савета Европе, заступљене преко својих чланова, учествују и поједине комунистичке партије Запада, пре свега комунистички посланици из француског парламента.¹⁵¹

¹⁴⁷ Миодраг Мишо Павићевић (Пљевља, 1915 – Београд, 1995). Дипломирао на Правном факултету у Београду 1938, члан КПЈ од 1941. Првоборац, током рата на политичким дужностима у Црној Гори. После рата био је секретар Централног већа Савеза синдиката Југославије (1947–51). Изванредни посланик у Аргентини, Уругвају и Парагвају (1951–1953). Амбасадор ФНРЈ у Турској (1953–55) и у Грчкој (1955–1958). Поново на дужности секретара ЦВ ССЈ (1958–60). Стални представник СФРЈ у ОУН од децембра 1960. до новембра 1963. Потом одлази на место амбасадора у Риму, ради израде Осимских споразума. Од 1964. помоћник, од 1965. заменик, а в. д. савезног секретара за иностране послове од децембра 1968. до маја 1969. Председник Управног савета Специјалног фонда ОУН 1962–1963. Делегат Југославије у Комитету УН за деколонизацију од оснивања до 1963. Члан ЦК СКЈ у више мандата. Објавио више радова из области међународних односа и историје радничког покрета.

¹⁴⁸ ДА МСП, ПА, ф-81, Делеша из Рима, пов. бр. 433644, 10. јул 1974.

¹⁴⁹ ДА МСП, ПА, ф-81, Делеша из Рима, пов. бр. 438840, 12. август 1974.

¹⁵⁰ ДА МСП, ПА, ф-66, Подсетник о Савету Европе, пов. бр. 444213, 5. септембар 1974.

¹⁵¹ ДА МСП, ПА, ф-181, Забелешка о Парламентарној скупштини Савета Европе, пов. бр. 461512, 24. децембар 1974.

Септембарско заседање Скупштине Савета Европе одвијало се у атмосфери која је деловала подстицајно на прихватање позива за учешће на наредном јануарском заседању. Том приликом расправљало се о дотадашњем развоју и политици КЕБС-а и кризи на Кипру, демократским променама у Грчкој и Португалији, пријему тих земаља у Савет Европе. Та питања су била од великог значаја и за Југославију због позиционирања и праћења спољнополитичких кретања. На септембарској сесији Скупштине Савета Европе усвојена је и препорука председника Скупштине Ђузепе Ведовата да се приступи изради измена и допуна Статута које би прописивале много либералније критеријуме за пријем нових држава у чланство СЕ, као и „могућности за успостављање контаката са парламентарима социјалистичких земаља и оних које нису опредељене“ (мисли се на Југославију), јер је то од великог интереса за саму организацију. Сугестија југословенског конзулата у Стразбуру који је пратио заседање била је да се прихвати поменути позив јер је Скупштина СЕ, по њиховим речима, европски форум који је интересантан као политичка лабораторија идеја, струјања и ставова, као и оцена о најважнијим питањима светске, а посебно европске политике.¹⁵²

Након што је југословенска страна дипломатским каналима одговорила да потпредседник СИБ-а Милош Минић прихвата позив да се обрати посланицима на Скупштини Савета Европе у јануару 1975. године, председник Скупштине Ведовато упућује још једно позивно писмо 4. новембра 1974. у коме понавља позив за учешће на сесији Скупштине СЕ у једном дану од 22. до 29. јануара, а у склопу тачке дневног реда о безбедности и сарадњи у Европи. Истакао је да је за њега лично, као и за Скупштину Савета Европе, веома важно да дође до те посете и да би било изузетно добро да се она оствари пре конференције Интерпарламентарне уније у Београду од 31. јануара до 6. фебруара која ће расправљати о достигнућима КЕБС-а.

Посета Милоша Минића Парламентарној скупштини Савета Европе

Почетак јануара 1975. био је испуњен припремама како званичника Савета Европе, тако и југословенског конзуларног кора за предстојећу посету потпредседника СИБ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића Скупштини Савета Европе у Стразбуру. Предвиђено је било да се он обрати посланицима Скупштине Савета Европе 28. јануара у оквиру тачке под називом *Сарадња у областима без-*

¹⁵² ДА МСП, ПА, ф-181, Извештај са заседања ПССЕ, пов. бр. 448238, 2. октобар 1974.

бедности у Европи. Пошто се радило о нечему незабележеном у историји Скупштине Савета Европе – а то је да високи званичник из комунистичке земље посети Скупштину и обрати се њеним посланицима – посети је дата велика пажња. Како се председник Скупштине Ведовато лично заложиио да се посета оствари уз пуну подршку генералног секретара Савета Георга Кан-Акермана (Georg Kahn-Ackermann)¹⁵³ у њену реализацију активно су се укључили генерални секретар Скупштине Савета Џон Пристман¹⁵⁴ као и други највиши функционери скупштинског Секретаријата.

Као што то добри обичаји налажу Савет Европе је, са додатном посебном пажњом, понудио госту услуге протокола Савета и регулисање свих питања из области комуникације са медијима и безбедности. У припремама за посету предвиђено је да се високом госту сугерише да одржи говор у Парламентарној скупштини Савета Европе 28. јануара који обично траје око пола сата, а изричито је напоменуто да у Савету Европе постоје преводиоци за српскохрватски језик. Генерални конзул Југославије у Стразбуру Велимир Мијовић¹⁵⁵ посебно је нагласио да ће потпредседника СИВ-а и савезног секретара за иностране послове пратити преводилац Лијана Тамбача, која је била стално ангажована за превођење председнику Титу (што може да укаже на то да је сам маршал Тито био посебно заинтересован за ову посету и да је, упућивањем особе од толиког свог поверења, желео да стави до знања то своје интересовање).

Планирано је да Милош Минић пред Скупштином Савета Европе говори о спољној политици Југославије и светским спољнополитичким кретањима виђеним очима југословенске владе и дипломатије. Након његовог излагања било је предвиђено време за расправу у којој би посланици Скупштине Савета Европе постављали питања из области југословенске спољне политике. У преговорима о посети било је наглашено да ће се Савет постарати да се у Скупштини не постављају питања из унутрашње политике Југославије уз напомену да ако се ипак деси да неки „слободни стрелац“ постави такво питање, потпредседник

¹⁵³ Georg Kahn-Ackermann (1918–2008), немачки социјалдемократа. Први Немац на месту генералног секретара Савета Европе (1974–1979), на ту функцију дошао на предлог Вилија Бранта.

¹⁵⁴ John Priestman, на високој чиновничкој функцији у Савету Европе провео три узастопна петогодишња мандата, од 1967. до 1981. Иако без формалне партијске афилијације, близак торијевцима, оном крилу које се залагало за идеју европских интеграција.

¹⁵⁵ Велимир Мијовић (Браћели код Вирпазара, 1917). Студирао технику у Београду, члан КПЈ од 1936, првоборац, после рата на дужностима у ЈНА до 1952, када прелази у дипломатску службу. Службовао у Трсту, Рио де Жанеиру и Дамаску, након чега 1967. одлази за амбасадора Југославије у Конгу, а потом за генералног конзула у Стразбур.

СИБ-а није обавезан да на одговори уколико буде сматрао да је оно неумесно или да није у вези са темом његовог говора.¹⁵⁶ Високи званичници Савета Европе су приликом утаначивања посете пренели југословенском генералном конзулу да је уобичајено да говорници после говора и дебате оду на заседање Комитета за политичка питања Скупштине Савета Европе на незваничан и за јавност затворен разговор чија садржина ни на који начин неће dospети до медија.

Југословенски конзулат у Стразбуру је сугерисао Минићевом кабинету да се током посете реализују састанци и са другим званичницима, пре свега вечера са председником Скупштине Савета Европе Ђузепом Ведоватом, састанак са генералним секретаром Савета, градоначелником Стразбура Пјером Филмленом,¹⁵⁷ као и евентуално са појединим министрима спољних послова земаља-чланица Савета Европе који би се затекли у Стразбуру током јануарског заседања Скупштине. Било је предвиђено да се потпредседник СИБ-а сусретне и с бројним југословенским исељеницима који су живели и радили на простору Алзаса (пре свега у Милузу и Колмару), као и радницима Генералног конзулата у Стразбуру. Представници кабинета Милоша Минића сагласили су се с таквим планом уз напомену да се током посете очекује и присуство југословенског амбасадора у Паризу Нијаза Диздаревића.¹⁵⁸

На основу тако предвиђеног програма израђен је коначан план посете Милоша Минића Скупштини Савета Европе током јануарског заседања тог тела. Тако је предвиђено да 27. јануара 1975. специјалним авионом југословенске владе Минић допутује у Стразбур да би се потом срео са градоначелником Стразбура, а затим и с државним секретаром Републике Француске који у име Комитета министара и формално дочекује уваженог госта.¹⁵⁹

План посете био је следећи: 27. јануара увече председник Скупштине Савета Европе Ђузепе Ведовато приређује вечеру за Милоша Минића, а 28. јануара Минић држи говор у Савету Европе, као и

¹⁵⁶ ДА МСП, ПА, ф-186, пов. бр. 41505, 13. јануар 1975.

¹⁵⁷ Pierre Pflimlin (1907–2000), председник француске владе (1958) и председник Скупштине СЕ (1963–1967), као и председник Европског парламента (1984–1987). Припадао је десном крилу МРП. Спадао у истакнутије политичаре и учествовао у већини послератних влада. Нарочито се истакао као стручњак за пољопривредна питања. Ватрени поборник европских интеграција. Пореклом Алзашанин.

¹⁵⁸ Нијаз Диздаревић (1920–1989), пре рата дипломирао оријенталистику у Београду, првоборац, члан КПЈ од 1942. Током рата секретар ПК СКОЈ за БиХ. После рата партијски инструктор у Албанији, затим посланик и амбасадор у Ирану и Алжиру. Од 1966. члан Извршног комитета ЦК СКЈ и Председништва СКЈ, председник Комисије Председништва СКЈ за међународне односе, а потом амбасадор у Паризу.

¹⁵⁹ Није уопште ретко да државни секретари, односно заменици министара спољних послова буду званичници који учествују у раду Комитета министара СЕ уместо самих министара, јер они по свом рангу имају иста овлашћења као и министри.

разговор са члановима Комитета за политичка питања. Организује се и радни ручак који је у част потпредседника СИБ-а приређује генерални секретар Савета Европе Кан-Акерман. Том приликом је предвиђен сусрет и са државним министром Западне Немачке Мершом (Mersch) који је сам изразио жељу да се сусретне са Минићем. То је било у склопу даље нормализације односа након затегнутости услед примењивања Халштајнове доктрине према Југославији, због тога што је признала Источну Немачку. Након тога било је предвиђено да Минић прими делегацију југословенских исељеника и особље конзулата, као и да обиђе старо језгро града, док је 29. јануара ујутру планиран повратак у Београд.

Посета је требало да буде не тако дуга по трајању, али веома садржајна и занимљива већ због саме чињенице да се потпредседник савезне владе СФРЈ и савезни секретар за спољне послове одлучио да промовише југословенску спољну политику и ставове о несврстаној политици Југославије на таквом месту где је, у складу с демократском процедуром, било реално да му поставе питања која нису претходно договорена и тичу се других ствари осим спољне политике Југославије, колико год да су улагани напори да не буде „искакања“ из опште политике Савета Европе.¹⁶⁰ У пратњи потпредседника СИБ-а били су др Божидар Франгеш¹⁶¹ амбасадор у СИП-у, специјални саветник Златко Синобад,¹⁶² преводилац Лијана Тамбача, као и амбасадор Југославије у Паризу Нијаз Диздаревић и генерални конзул у Стразбуру Велимир Мијовић.

Савет Европе и поједине његове чланице уложили су доста напора да на сваки начин поздраве и потпомогну долазак високог државног званичника земље коју они доживљавају као државу иза гвоздене завесе, као и да се постарају да му, као што је то уобичајено са осталим говорницима који се обраћају Скупштини Савета Европе, не буду постављена неугодна питања, попут оних која би се односила на поштовање људских права и основних демократских слобода у Југославији. Сматрало се да би то могло бити другачије схваћено у југословенском државном врху и пружити лош пример за даљу сарадњу Савета

¹⁶⁰ ДА МСП, ПА, ф-86, пов. бр. 42664, 17. јануар 1975; Архив ПССЕ, Yugoslavia Historic relations 1969–1989, план посете Милоша Минића Савету Европе.

¹⁶¹ Доктор економских наука, после рата радио у царинској служби и био директор Више школе за спољну трговину. Од 1951. прелази у дипломатију, па службу је у Бону и Паризу. Амбасадор СФРЈ при ОЕЦД-у. Био је стручњак за економска питања и европске организације, радио у Институту за међународну политику и привреду.

¹⁶² Апсолвент права и члан СКЈ од 1942. После рата управник партијске школе Градског комитета КПХ у Загребу, начелник у Управи за агитацију и пропаганду ЦК КПХ, потом директор Радио Загреба. Прелази у дипломатску службу 1957. као шеф Информационог центра у Њујорку, од 1967. амбасадор у Финској, а након тога генерални секретар Југословенске радиотелевизије.

Европе како са Југославијом, тако евентуално и са другим земљама Источне Европе.

Саму посету потпредседника СИБ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића Скупштини Савета Европе било би тешко реконструисати једино на основу домаће грађе из Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије. Грађа је само делимично сачувана, свеобухватни извештаји о посети сачувани су само у фрагментима, а у основном извештају недостају поједине стране, посебно делови који се односе на разговоре са званичницима Савета Европе или пак са замеником немачког министра спољних послова.¹⁶³ У том документу недостаје и неколико страна везаних за саста-нак са члановима Комитета за политичка питања Савета Европе као и поједини делови везани за дебату у Скупштини Савета. Остатку тог некада јединственог документа изгубио се сваки траг у Министарству спољних послова. Та празнина, међутим, делимично се може надоместити коришћењем грађе из архива Парламентарне скупштине Савета Европе, посебно записника са 24. сесије Скупштине од уторка 28. јану-ара 1975 (пре подне), као и резолуције ПССЕ број 588 из 1975. године о сарадњи у области безбедности у Европи, као и других докумената и литературе која се дотиче питања ове посете. Унеколико другачије сто-је ствари с материјалима из Архива Југославије, који су уопштенији, али и субјективнији.¹⁶⁴

Поставља се питање шта се десило с деловима грађе из Архива Министарства спољних послова, да ли је она немаром нестала или је у томе било извесне намере. Чињеница је да недостају управо делови за које се макар делимично може рећи да дотичу поједина постављена питања која у Југославији можда и не би била схваћена као благона-клона, иако она вероватно јесу била таква и изречена су без икакве жеље да се увреди гост. То нарочито важи за разговор с члановима Комитета за политичка питања Скупштине Савета Европе, где је било речи о југословенско-америчким и о југословенско-совјетским одно-сима као и о блискоисточној кризи, у односу на које је Југославија зау-зимала врло специфично становиште.

И поред напора и предусретљивости архивиста Скупштине Савета Европе, неке документе није било могуће пронаћи, као што је то случај са белешкама са састанака са генералним секретаром Савета Европе Георгом Кан-Акерманом и немачким државним министром Мершом, тако да тај део посете ни на који начин није било могуће реконструисати.

¹⁶³ ДА МСП, ПА, ф-186, Извештај о посети М. Минића Стразбуру, пов. бр. 4187, 7. фебруар 1975.

¹⁶⁴ ДА МСП, ПА, ф-186, Одлука СИБ, стр. пов. 414059, 20. март 1975.

Сам документ о коме се расправљало, а који је после преточен у Резолуцију Савета Европе број 588 из 1975. године, бавио се актуелним дешавањима у Европи у области безбедности и питањима развоја КЕБС-а.¹⁶⁵ И известилац Скупштине Савета Франц Карасек¹⁶⁶ покушао је да на почетку расправе објасни колико су за Европу значајни даљи разговори између Истока и Запада и проналажење новог пута мирне коегзистенције. Посебно је указао на потребу да се разне међународне организације, пре свега Савет Европе, Западноевропска унија и Интерпарламентарна унија, нарочито ангажују поводом тог питања, првенствено у светлу седнице Интерпарламентарне уније која је требало за који дан да се одржи у Београду, а чија је главна тема био управо КЕБС. Аустријски посланик Карасек посебно је поздравио долазак југословенског министра спољних послова јер је то, како је навео, за посланике Скупштине Савета Европе симбол наде да ће се почетни контакти између Југославије и Савета додатно продубити и наставити.

Он се осврнуо и на нешто што се не налази ни у једном извештају који се може наћи у доступним документима: разговор који је водио са људима из окружења потпредседника СИВ-а Милоша Минића 27. јануара на вечери код председника Ведовата (по свему судећи, мисли се на др Божицара Франгеша и Златка Синобада). Наиме, Карасеку је за вечером речено да је сам извештај унеколико песимистичан и да је то једина мања замерка на његов садржај. Аустријски посланик је на то реплицирао у говору који је одржао сутрадан, 28. јануара, у расправи у ПССЕ, казавши да он сматра да женевски разговори представника Истока и Запада и даљи развој КЕБС-а морају бити настављени, али да нема ни потребе ни разлога за претерану еуфорију, већ треба чврсто, са обе ноге, стајати на земљи. У своме говору Карасек је нагласио да није песимистичан, већ реалистичан. Излагање је завршио речима: „*Ја заиста верујем да реализам јесте и мора бити најбољи саветник у европској полицији*“.

Његовим говором формално је отворена дебата тог јануарског јутра у Скупштини Савета Европе. Користећи прилику да као председник Скупштине поздрави уваженог госта из Југославије посланицима се први обратио Ђузепе Ведовато, који је и био иницијатор доласка

¹⁶⁵ Архив ПССЕ, документ 3572, 28. јануар 1975.

¹⁶⁶ Franz Karasek (1924–1986), аустријски посланик, члан Народне партије (ÖVP) од 1951. Као дипломата и доктор међународног права, био један од преговарача који су се изборили за враћање пуног суверенитета Аустрији 1955, када је земља постала чланица Савета Европе. Посланик у ПССЕ 1970–1979, потпредседник ПССЕ 1973–1974, председник Комитета за културу и образовање ПССЕ 1974–1976. У истом периоду био је генерални извештач Комитета за политичка питања и извештач за питање Кипра.

југословенског званичника у Скупштину Савета Европе.¹⁶⁷ Тиме је отворено ново поглавље у односима Савета и Југославије, посебно на тако високој основи, а пре свега између Скупштине Савета и Југославије.

Након излагања, министру Минићу било је постављено неколико питања. Између осталих, за реч се јавио извештач Карасек и изразио жељу да сазна југословенски став о европском детанту. Да ли Југославија, упитао је, сматра да ту треба да буде и простора за људску димензију односа људи Истока и Запада и да ли треба подстицати и развијати и економску, научну и културну размену? Такође га је интересовало југословенско виђење о томе да ли ће друге земље Источне Европе кренути у том правцу. Друго питање, како је истакао, поставља у светлу чињенице да Југославија последњих деценија интензивно развија односе са земљама Западне Европе.

Детант је велика могућност у Европи, одговорио је Минић. На њему треба радити у свим деловима Земаљске кугле, јер *неће бити дејанша у Европи ако постоје кризна жарниша широм света*. Југославија управо на том пољу делује када је реч о смиривању сукоба у земљама Трећег света. Ствари треба започети сарадњом пре свега 34 европске земље (35 ако се укључи и Албанија, која је својевољно остала по страни разговора око КЕБС-а), као и са САД и Канадом. Мора се одустати од питања у којима Исток и Запад не могу да се сагласе, пре свега због идеолошких елемената. Потребна је знатна реалистичност и стварно немешање у унутрашње ствари других земаља да би сарадња могла да успе и да би то могло да гарантује мир у наредном периоду у целом свету, оценио је Минић.¹⁶⁸

Следећи учесник у дебати био је Карл Чернец,¹⁶⁹ такође аустријски посланик и наследник на месту председника Скупштине Ђузепе Ведовата, који се на почетку образлагања свог питања осврнуо на потребу да представници свих земаља подељене Европе заједно решавају тако важна питања за Стари континент. Његово питање је гласило: Како Југославија види улогу Савета Европе у погледу сарадње у области безбедности? Југославија *a priori* подржава било који дијалог на том

¹⁶⁷ Giuseppe Vedovato, *Trois ans de presidence de l'assemblee Parlementaire du Conseil de L'Europe (1972-1975)*, Strasbourg 1980.

¹⁶⁸ Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sittings 16 to 26, Strasbourg 1975.

¹⁶⁹ Karl Czernetz (1910-1978), аустријски социјалдемократ. Због отвореног отпора аустрофашизму после Аншлуса принуђен да избегне прво у Париз, а потом у Лондон, где је током целог рата био активан у Иностраном представништву аустријских социјалиста (AVOES). Вративши се у Беч 1945. ступио на чело партијске школе СПО. Први пут изабран за посланика 1949. и то је био у наредних девет сазива. Међународни секретар СПО. Од 1963. до смрти главни уредник партијског месечника *Die Zukunft*. Посланик у ПССЕ од 1956, а председник Парламентарне скупштине Савета Европе 1975-1978.

плану, јер је убеђена да се само дијалогом може постићи циљ, одговорио је Минић и додао да Савет Европе треба додатно да подржи тренд зближавања Истока и Запада.

Швајцарски посланик Хофер¹⁷⁰ интересовао се за либерализацију научних контаката, односно научне размене, поздрављајући позицију Југославије пошто и сам као научник сарађује са бројним колегама са југословенских универзитета и САНУ. Такав модел научне сарадње, по његовом мишљењу, требало би да усвоје и друге источне земље. Запитао је југословенског представника да ли он сматра да научна размена и други контакти у области науке могу да допринесу бољем разумевању између људи и да додатно допринесу детанту, на шта се Милош Минић у потпуности сагласио и истакао да Југославију веома занима научна сарадња и да југословенски научници уживају пуну слободу размене информација и контаката са научницима у иностранству.

У дебату се укључио западнонемачки посланик Швенке¹⁷¹ кога је интересовала могућност даље сарадње Савета Европе са КЕБС-ом. При том се заложио за бољу сарадњу свих европских земаља у чему би Савет могао да помогне јер, како је навео, има добра искуства у сарадњи са земљама Западне Европе, а и одређена искуства у сазнавању тога шта се дешава на Истоку.¹⁷²

Италијански посланик Ђузепе Бетиол¹⁷³ јавно се похвалио у Скупштини Савета Европе да има југословенске крви, односно да му је бака била из Љубљане, а да је његов дом у Горици на самој италијанско-југословенској граници. Рекао је да веома добро познаје прилике у Југославији и да је то успешан пример мултиетничке земље која опстаје. Питање које је поставио била је више констатација да он лично подржава политику несврстаности, јер има велике предности у савременом свету. Југославија је од те политике профитирала пошто се сам, где год је путовао у земље Трећег света, могао уверити да је Југославија веома поштована. „У свим тим земљама говори се о Југославији и сви знају за Југославију.“ Ипак, констатовао је да Покрет несврстаности није успео да спречи ниједан сукоб између својих чланица, нити да их

¹⁷⁰ Walther Hofer (1920–2013), швајцарски посланик конзервативне Union Démocratique du Centre, познате и под именом Швајцарска народна странка. У ПССЕ од 1968. до 1980. био редовни професор савремене историје на Универзитету у Берну. Посебно се истакао проучавањем националсоцијализма и Трећег рајха. Године 1956. објавио збирку докумената с коментарима *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933–1945*, која је доживела шест издања. Жесток критичар покушаја историјске ревизије Другог светског рата; на тај проблем је указивао још од 1949. године.

¹⁷¹ Olaf Schwencke (1936), социјалдемократа, посланик у ПССЕ 1973–1979.

¹⁷² Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sittings 16 to 26, Strasbourg 1975.

¹⁷³ Giuseppe Bettiol (1907–1982), италијански демохришћанин, у ПССЕ од 1954. до 1976.

заштити од совјетског или кинеског утицаја и да остале земље-чланице у крајњој нужди морају да се окрену неком од три табора – Вашингтону, Москви или Пекингу, додајући да свет више није биполаран већ да тежи постојању више издвојених центара моћи. Поздравио је југословенску борбу против нацизма током Другог светског рата и детаљно објаснио процес устанка и борбе против окупатора.

На крају се запитао, пошто се Југославија и Италија граниче на Јадранском мору, да ли у светлу климатских промена и загађености Јадранско море постаје мртво. То питање није деловало ни најмање реторички, већ је одавало стварну забринутост и пробуђену еколошку свест. Две земље би морале да још активније сарађују ради побољшања еколошких услова у Јадранском мору и да се заједно боре против даљег загађења. То, као и проблем претераног изрона рибе који већ дуго времена постоји, прети да Јадранско море остави без икаквог живог подводног света. Такав заједнички рад био би конкретан пример делотворне сарадње две земље које живе једна поред друге у хармонији и у потпуном миру, при чему је сасвим небитно да ли су са Истока или Запада, закључио је Бетиол.¹⁷⁴

Милош Минић је на то одговорио да је Југославија током Хладног рата, уздајући се у себе и само у сопствену снагу, успела да сачува независност, суверенитет и територијални интегритет и то не само због силе Југословенске народне армије, већ и због спремности целе нације да брани своју земљу од било какве стране агресије. Прошло је време када су само велике силе биле позване да решавају међународне конфликте и у том контексту Покрет несврстаних у Уједињеним нацијама мора посебно да се респектује, узимајући у обзир снагу коју има у Генералној скупштини УН, истакао је Минић.

Заштита Јадранског мора од загађења, напоменуо је Минић, јесте задатак земаља које излазе на његове обале. Југославија је и до тада сарађивала на том пољу са Италијом, али је такође предлагала да се простор целог Јадрана прогласи за демилитаризовану зону у којој се не би одржавали никакви војни маневри, који знатно угрожавају флору и фауну Јадранског мора. Италија и Југославија морају да реше међусобне проблеме (питање рибарења), што би могло да буде одличан пример суседских односа и узор за друге земље, нагласио је Минић.¹⁷⁵

Последњи учесник у дебати био је западнонемачки посланик Зиглершмит¹⁷⁶ који се интересовао за сарадњу Југославије са Саветом

¹⁷⁴ Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sittings 16 to 26, Strasbourg 1975.

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ Hellmut Sieglerschmidt (1917–1992), немачки социјалдемократа, у ПССЕ од 1970. до 1977, када је делегиран за посланика Европског парламента. На првим непосредним изборима за Европски парламент 1979. потврђен му је статус европског посланика и то је остао до 1984, када се повукао из политике.

Европе, поздрављајући модел који је примењен и истичући да се сарадња треба још више развијати на разним пољима. Он се посебно интересовао за учешће Југославије у правним програмима Савета Европе и сарадњу у законодавној и другој правној проблематици. На то је Минић одговорио да се и он сам, као правник по вокацији, залаже за сарадњу у области правосуђа, али је указао да ту има још доста посла и да он лично није задовољан нивоом дотадашње сарадње. Југословенска страна жели наставак сарадње и то додатно зависи од Савета, истакао је Минић. Након тога дебата је закључена, да би се убрзо наставила у склопу састанка Комитета за политичка питања Скупштине Савета Европе.

Та расправа била је потпуно затворена за медије и друге учеснике, сем оних најнепосредније заинтересованих. Већ смо напоменули да управо информација о тој дискусији недостаје у свеобухватном извештају у архиву Министарства спољних послова у Београду. Срећом, делимични записник са тог састанка налази се у архивама Скупштине Савета Европе.¹⁷⁷ У знатно отворенијој атмосфери југословенски високи званичник одговарао је на питања посланика која су се тичала директно југословенске политике као и унутрашњег стања у Југославији. Може се уочити да је у одсуству публице вођен знатно садржајнији и искренији дијалог него што је то било у пленуму Скупштине, пред свим посланицима и медијима који су пратили заседање.

Тако је Милош Минић између осталог одговарао и на питања у вези са појединим професорима универзитета који су били изложени прогону у Југославији, посебно на Правном факултету. У делимичном записнику сачуваном у архиви Савета Европе не помиње се поименично ниједан професор, само се говори о „професорима“. Минић је покушао да увери посланике како је то случај коме су западни медији посветили превише пажње, у много чему преувеличавајући сам догађај. Додао је да у Југославији постоји слобода мишљења али да су поједини професори на факултетима то право злоупотребили, посебно у контактима са странцима, као и да су злоупотребили свој положај на факултету и аутономију коју факултет ужива јер су искористили чисто академска права у политичке сврхе. Питања због којих су дотична лица била удаљена са факултета нимало се не дотичу посла који су они обављали на факултетима, истакао је Минић.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Архив ПССЕ, Yugoslavia Historic Relations 1969 1989, *Echange de vues confidentiel entre M. Miloš Minić Vice-Premier Ministre et Ministre des affaires étrangères de Yougoslavie et la Commission des questions politiques* (Strasbourg, 28 janvier 1975).

¹⁷⁸ На састанку који је Тито сазвао октобра 1972. са „политичким активом Србије“ први пут се појавио списак професора које „треба примерно казнити“. На њему су се нашли професори и асистенти Филозофског и Правног факултета. Правни факултет је свој задатак обавио промптно, па је више професора и асистената (*Стеван Врачар, Стеван Ђорђевић, Данило Башић* и др.) „померено“ из наставе. Професору

Поједини британски посланици су се интересовали за односе Југославије и Савета Европе у светлу новинских написа о погоршању односа између Југославије и Сједињених Америчких Држава. Наиме, западни медији су писали да се у бројним југословенским медијима спроводи антиамеричка кампања. У Југославији постоји слобода медија – одговорио је Минић; поново је у питању преувеличана оцена јер југословенски медији за разлику од свих осталих источних медија понајмање критикују политику САД.

Додао је да су односи Југославије и САД веома добри, илуструјући то подацима о оствареним или предстојећим посетама највиших америчких званичника у Београду. Председник САД Џералд Форд и државни секретар и председников помоћник за националну безбедност Хенри Кисинџер боравили су у СФРЈ почетком августа те године.¹⁷⁹ Милош Минић је детаљно објашњавао и југословенско-албанске односе

Михаилу Ђурићу суђено је због излагања на седници Секције универзитетских наставника о променама Устава, а после пресуде којом је осуђен на две године строгог затвора удаљен је с факултета. Његове колеге које су због тога протестовале убрзо су и саме удаљене са факултета (професор Андрија Гамс, доцент Александар Сјојановић, асистенти Војислав Кошћуница и Коста Чавошки) или су сами отишли (Бранислава Јојић, Александар Ивић и др). У образложењу пресуде М. Ђурићу стајало је да је својим исказом (да уставни амандмани воде дезинтеграцији српског народа) разбијао братство и јединство, раширивао шовинистичке страсти и нетачно и злонамерно приказивао ситуацију у земљи. Филозофски факултет је остао означен као „легло зла“. У медијима је годинама, малтене из дана у дан, вођена хајка на „групу професора“ Филозофског факултета. Списак је објављен преко Универзитетског комитета СК. На списку су се нашли: Михајло Марковић, професор филозофије, Љубомир Тагић, професор социологије, Зајорка Голубовић, професор антропологије, Миладин Живошић, професор филозофије, Свејозар Сјојановић, професор филозофије, Драјлољуб Мићуновић, доцент социологије и асистенти за социологију Триво Инђић и Небојша Појов. Управо је за њих истог дана када је Минић говорио у Стразбуру, 28. јануара 1975, Скупштина СР Србије донела појединачну одлуку о стављању на располагање, чиме су били лишени права да предају и учествују у управљању Филозофским факултетом (Службени гласник СРС, бр. 2, 29. јануар 1975). Наведено према: Коста Чавошки, Анаџомија једне чистике, Службени гласник, Београд 2013; Небојша Попов, „Disidentska skrivalica“, *Republika*, br. 242–243.

¹⁷⁹ Из забелешке о том састанку, са које је Стејт департамент 2008. скинуо ознаку тајности, види се да је разговор 3. августа 1975, у коме су поред Тита и Форда учествовали М. Минић, Х. Кисинџер, генерал Брент Скоукрофт, заменик председничког помоћника за националну безбедност и амерички амбасадор у Београду Лоренс Силберман, текао у изразито срдачној и партнерској атмосфери. Обојица председника критиковала су, на пример, Конгрес САД због недовољно флексибилног става према преговорима о контроли стратешког наоружања. Поред билатералне сарадње, било је речи о припремама за београдски састанак КЕБС-а, ситуацији на Блиском истоку, грчко-турским односима и америчко-совјетским преговорима о контроли наоружања. Гости из САД су нагласили да је Вашингтону веома стало до добрих односа с Београдом, због позиције Југославије у покрету несврстаних. A/ISS/IPS, Department of State, E. O. 12958, The White House, Memorandum of Conversation, Belgrade Visit, August 3, 1975 www.state.gov/documents/organization/108025.pdf (приступљено 10. октобра 2009).

рекавши да се они поправљају и да су успостављени контакти на вишем нивоу него у претходном времену, али да тај тренд не прати сарадња на економском пољу. Албанска политика плута на релацији између званичног Пекинга и званичне Москве, истакао је Минић.¹⁸⁰

Било је говора и о написима у бројним медијима о могућности да Бугарска постане једна од република у саставу Совјетског Савеза. Југословенски званичник је рекао да није упознат са детаљима, али да је вероватно у питању обична политичка спекулација и треба видети шта се из тога може изродити. Чланови Комитета за политичка питања интересовали су се и за југословенско виђење кинеске политике према Европи о чему министар Минић није желео да се изјашњава, као и о југословенској политици на Блиском истоку где је детаљно предочен југословенски став о подршци арапским земљама и посебно у светлу нафтне кризе која је избила након даље затегнутости односа на Блиском истоку између арапских земаља и Израела, сукоба и нафтног ембарга који је претио да остави велике последице по западни свет.¹⁸¹

Минићева посета је имала прворазредан значај и била од користи како за Југославију тако и за Савет Европе и Скупштину Савета која се на тај начин отворила за сарадњу са земљама Истока. Иако је Скупштина Савета Европе за својом говорницом у више наврата угошћавала светске државнике укључујући и генералног секретара УН У Танта, или пак израелску премијерку Голду Меир, као и бројне арапске званичнике земаља и региона који нису били чланови Савета Европе, појављивање високог комунистичког функционера земље која се налазила иза гвоздене завесе значило је прекретницу у дотадашњем развоју Савета, пре свега Скупштине Савета Европе као једног од најконзервативнијих тела у целокупном систему Савета.¹⁸²

Учинак посете Милоша Минића био је заиста велики, иако не онакав какав је описан у делимично сачуваном хвалоспевном извештају југословенских дипломата. Ако је судити по документима из Архива Савета Европе, посета је битно допринела упознавању посланика Скупштине СЕ са стањем у Југославији. Многи међу тим посланицима били су исти они који су средином 50-их одбацили даљи развој односа са Југославијом, комунистичком земљом која је потражила свој пут између Истока и Запада, ван совјетског табора. Посланици који су тада пресудили да за Југославију нема места у Савету Европе сада, 20 година касније, с великом пажњом и интересовањем пратили су говор

¹⁸⁰ Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sittings 16 to 26, Strasbourg 1975.

¹⁸¹ Видети у: Ц. Л. Гедис, *Хладни рат*, Београд 2003; Philip Waller, John Rowett, *Chronology of the 20th Century*, London 1995.

¹⁸² В. Haller, *An Assembly for Europe, The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, p. 161.

Милоша Минића, постављали му многобројна питања по завршетку излагања и помно пратили његове одговоре. Његово излагање свакако није допринело да посланици напрасно закључе како судбина света није у неком од два блока сукобљена у Хладном рату који је ушао у миран период, период детанта, него у тек стасалом Покрету несврстаних који предводе Југославија, Индија, Египат. Са сигурношћу се може рећи да је то излагање омогућило посланицима да увиде потребу развијања даљих односа са Југославијом која је такође желела односе са Саветом Европе.

Пажња која је указана потпредседнику југословенске владе била је нешто више од уобичајене, резервисане за друге стране званичнике када долазе у Стразбур. Да ли због поштовања према Југославији, или пре свега због природне радозналости и осећања да неко први пут долази на такво место, или због жеље или можда потребе да се остави утисак, тек, приметно је било одступање од уобичајеног протокола у правцу веће срдачности.

Из фрагментарног извештаја, који се налази у политичкој архиви Министарства спољних послова Србије¹⁸³ можемо утврдити да је за Југославију посета имала следећи циљ: *„Имајући у виду околности и чињенице у вези са Саветом Европе, наше дугорочне интересе и тренутну политичку ситуацију, а посебно чињеницу да се управо сада води врло жива и шира акција приписивања на СФРЈ из неких земаља Запада, преко штампе, радија, телевизије и других средстава, презентирање југословенских ставова и принципа несврстане политике пред једним тако значајним аудиторijумом, било је од изузетне политичке користи“*. Наводи се такође да је током посете на осталим састанцима потпредседника СИВ-а с другим званичницима Савета и министарстава иностраних послова Француске и Немачке, извршена корисна размена мишљења о дотадашњој сарадњи Југославије са Саветом Европе у оквиру појединих стручних активности и да је обострано указано на корисност бољег југословенског упознавања са свим осталим облицима широке активности Савета. То посебно важи за област економске, социјалне, културне, правне и научне секторске политике, политике у домену фармације и других питања, све у циљу проширења сарадње у оним областима и по оним конкретним питањима где се покаже да за то постоји обострани интерес.

У резолуцији коју је Скупштина Савета Европе тог дана донела о питању сарадње у области безбедности у Европи, већ у другом ставу се наводи да је саслушано мишљење г. Минића, потпредседника СИВ-а и савезног секретара за спољне послове Југославије и да се изражава подршка закључцима Конференције за безбедност и сарадњу у Европи и завршним препорукама састанка у Хелсинкију.

¹⁸³ ДА МСП, ПА, ф-86, пов. бр. 4187, 7. фебруар 1975.

Стиче се утисак да је посета високог југословенског званичника представљала успех како за југословенску страну (у извештају се наводи да су постигнути основни политички циљеви посете) тако и за Савет Европе, јер је с једне стране придобијена Југославија за даљу сарадњу, док је с друге делимично смекшан став Скупштине Савета Европе предочавањем чињенице да је та сарадња преко потребна и да демократска Европа може рачунати на Југославију и поред све њене посебности.¹⁸⁴

Убрзо затим, 7. марта, Милошу Минићу је стигло писмо од председника Скупштине Савета Европе Ђузепе Ведовата у коме му, уз захвалност за учешће у раду Скупштине Савета, бираним речима изражава захвалност на опредељености Југославије за наставак и развој међусобне сарадње махом на техничком нивоу пре свега у међувладином сектору. Наводи се да је потребно да се Југославија још активније укључи у политички дијалог држава окупљених у Савету Европе, као и да Југославија даје значајан пример како Исток и Запад треба да сарађују. Додаје се да Југославија треба да прошири списак области у којима сарађује са Саветом и упућује се позив за четврту парламентарну конференцију у области науке, планирану за септембар те године у Фиренци. Учешће на тој конференцији би значило остварење међупарламентарне сарадње, макар на техничком нивоу.¹⁸⁵

Истог дана из политичке управе Савета Европе, дела секретаријата који је директно одговоран Комитету министара, стиже позив за учешћа Југославије у оним програмима Савета Европе у којима раније није постојао контакт с југословенским стручњацима и другим званичницима: то су пре свега област економске и социјалне политике, као и сарадња у области правних питања, судске праксе и легислативе. Посебно је подвучен могући интерес Југославије за сарадњу по питању економске миграције, будући да је велики број југословенских држављана боравио на привременом раду у земљама-чланицама Савета Европе, те би од тога сви могли да имају користи.

Том приликом је југословенском генералном конзулату и уопште Савезном секретаријату за иностране послове љубазно сугерисано да се детаљно упознају са бројним конвенцијама Савета Европе како би утврдили да ли међу њима постоји нешто што је за Југославију од посебног интереса. Одлучено је и да се понови позив за учешће на четвртој Парламентарној научној конференцији у Фиренци која је у септембру те године требало да се одржи под темом *Наука и безбедност човека у европском друштву*, као и да Југославија пошаље посматрача на *Европску конференцију о заштити архитектонског наслеђа* у Амстердаму која је била предвиђена такође за 1975. годину. Напоре

¹⁸⁴ Исто.

¹⁸⁵ Архив ПССЕ, Yugoslavia-Historic Relations, 1969–1989, DE024/900, 7 mars 1975.

са тим позивима упућеним југословенској држави Заједница југословенских универзитета и Стална конференција градова Југославије је редовно слала учеснике на годишње конференције о образовању, односно о локалној управи.¹⁸⁶

Савезно извршно веће је на 59. седници одржаној 13. марта 1975. под 20. тачком дневног реда прихватило информацију о посети потпредседника СИВ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића Скупштини Савета Европе.¹⁸⁷ Веће је закључило да Савезни секретаријат за иностране послове убудуће треба да прати тенденције даљег развоја унутар Савета Европе, посебно могуће иницијативе за даље контакте и размену мишљења са земљама Источне Европе и несврстаним земљама о питању европске и шире сарадње, у циљу заузимања југословенског става у сваком конкретном случају. Полазећи од већ тада успостављених облика сарадње са Саветом Европе требало је *испийшати мојућности њеної проширења у оним областима и конкретним питањима где се уочи постојање обостраних интереса* (курзив – Р. М.).¹⁸⁸

Ова одлука СИВ-а представљала је, бар за време Титове Југославије, највиши могући степен отворености ка Савету Европе. Из ње се може закључити да је постојала тежња да се та сарадња унапреди и додатно оснажи, посебно на оним пољима у којима би била од обостраног интереса. Може се уочити велика разлика између ставова који су изнесени у марту 1975. и оних који су изношени половином 50-их година. СИВ се више ни не интересује за било какав институционални облик сарадње са Саветом Европе у виду посматрача или чак евентуално пуноправног члана, већ то сада изгледа као техничка сарадња између два равноправна партнера која може да донесе одређено добро и једнима и другима.

Посета Милоша Минића Савезу Европе, јануар 1975: југословенско виђење¹⁸⁹

Из записника 59. седнице Савезног извршног већа одржане 13. марта 1975, месец и по дана по окончању посете Милоша Минића Консултативној скупштини Европског савета¹⁹⁰ у Стразбуру, на коме се под 20. тачком дневног реда нашао извештај о посети, а на којој, према списку учесника, није било ни Милоша Минића као савезног секретара за иностране послове, ни председника СИВ-а Џемала Биједића, можемо стећи увид у југословенско виђење те посете.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Детаљније о југословенском виђењу посете у наредном одељку.

¹⁸⁸ ДА МСП, ПА, ф-186, Одлука СИВ, стр. пов. 414059, 20. март 1975.

¹⁸⁹ АЈ, Савезно извршно веће (130), Материјали 59. седнице СИВ-а, К. 2228.

¹⁹⁰ Тако у изворнику.

У записнику се наводи да је осим иступања пред ПССЕ, учешћа у дебати и одговора на питања посланика на пленарној седници, као и на затвореној седници Комитета за политичка питања Скупштине, Милош Минић водио посебне разговоре са председником ПССЕ Ђузепом Ведоватом и генералним секретаром Савета Европе Георгом Кан-Акерманом. Вођени су разговори и са другим члановима ПССЕ, као и функционерима Савета Европе о самим активностима Савета Европе, стању билатералне сарадње и могућностима њеног проширења. У разговорима су учествовали и амбасадор СФРЈ у Паризу Нијаз Диздаревић, генерални конзул СФРЈ у Стразбуру Велимир Мијовић, начелник Управе за регионална питања у ССИП-у др Божидар Франгеш и специјални саветник за послове савезног секретара Златко Синобад.

Наглашено је да се у току посете Милош Минић срео и са државним секретаром у француском Министарству иностраних послова Бернаром Дестремом, али о том разговору нема ближих појединости осим да је извршена размена мишљења о француској иницијативи за сазивање трипартитне конференције о нафти. Наводи се и да се Минић састао у просторијама Генералног конзулата СФРЈ у Стразбуру са представницима југословенских радника на привременом раду у том делу Француске, о чему није остављена детаљнија забелешка. Пријем Милоша Минића у Стразбуру оцењује се као изузетно топао и срдчан, уз максималну пажњу указану у свакој прилици током посете.¹⁹¹

Даље се наводи резиме дебате о европској безбедности на којој је учествовао Милош Минић у ПССЕ. Посебно се указује да је, најављујући госта, председник ПССЕ Ведовато нагласио да Минићево присуство и учешће у дискусији сведочи о новом духу сарадње и зближавања. Подвукао је да је Скупштина све свеснија драматичних последица поделе у Европи, истичући да су југословенски државници међу првим енергично осудили ту поделу. Истакнута улога Југославије међу несврстаним земљама, која је само продужетак ове идеје, од прворазредног је значаја: *„Велики ујед и поштовање које Југославија ужива у свету је заслужено признање исправности њене политичке визије. Југославија, догаје, ужива и посебне симпатије због њене испољене храбрости како у рату, иако и у миру“*.¹⁹² У југословенском извештају наводи се да је Ведовато рекао да Савет Европе жели да појача сарадњу са свим земљама нечланицама без обзира на разлике у политичким и друштвеним системима. У извештају је наглашено да је управо због тога ПССЕ веома срећна што у својој средини први пут прима представнике једне социјалистичке земље.

Прилично нескромно се наводи да је излагањем Милоша Минића, које је веома добро припремљено и топло поздрављено, отво-

¹⁹¹ АЈ, 130, Материјали 59. седнице СИБ-а, К. 2228.

¹⁹² Исто.

рена дебата у овој најважнијој тачки дневног реда јануарског заседања ПССЕ. У оквиру дебате посланици разних земаља и страначких афилијација поставили су Милошу Минићу бројна питања: о карактеру и перспективама детанта у Европи и будућности сарадње свих европских земаља; о могућностима несврстаних и других земаља да поред великих сила играју активнију улогу у решавању светских проблема; о предлогу организовања округлог стола свих европских земаља уз учешће несврстаних земаља што би омогућило да се идеја о равномерном учешћу спроводи у стварности; изванредној независној позицији Југославије која је поред осталог условљена и њеном изузетном одбрамбеном способношћу (*sic*) што Југославији даје и моралну снагу и јача њен огроман престиж у свету (*sic*); о могућности појачане сарадње Југославије у Савету Европе у другим областима и друго.¹⁹³

Из извештаја се јасно види како се уобичајене куртоазне фразе третирају као значењски богате, малтене аналитичке оцене. Тако се наглашава да су председник Скупштине и многи други посланици истакли отвореност и искреност, као и изванредну јасноћу и убедљивост излагања Милоша Минића. Посебно је истакнута убедљивост излагања о политици несврставања у коме су јасно изнети њени политички, психолошки, војни и други аспекти.

У својим одговорима, како се наводи, Милош Минић је нагласио потребу да детант обухвати све регионе и све аспекте односа и сарадње. Позитивно оценивши до тада постигнут напредак КЕБС-а, он је подвукао потребу конкретних напора свих земаља да би се остварило оно што желимо да се постигне. Поздравио је сваку иницијативу за отварање директног и отвореног дијалога о битним питањима која задиру у будућност европских и других земаља. Говорећи о несврстаним земљама, Минић је подвукао њихову конкретну активност и улогу као важног међународног фактора са којим треба рачунати и без чијег учешћа нема трајних решења међународних проблема. Битним проблемима треба да се бави читава међународна заједница у оквиру система Уједињених нација чија је улога у порасту, нагласио је Минић.

Изостављајући детаљнији извештај о затвореном састанку са посланицима Комитета за политичка питања ПССЕ, наводи се само да се после дебате у Скупштини Милош Минић *састао са члановима Комитета за политичка питања који чине председници парламентарних група сродних партија*¹⁹⁴ (*sic*). На затвореном неформалном

¹⁹³ Исто.

¹⁹⁴ АЈ, 130, Материјали 59. седнице СИВ-а, К. 2228, цитирано према изворнику; наведено може да буде показатељ о несхватању основних начела парламентаризма и института парламентарне скупштине, јер управо чланови комитета ПССЕ припадају најразнороднијим партијама и политичким афилијацијама.

састанку Комитета Минић је дао одговоре на бројна питања и ти одговори су оцењени као веома јасни и отворени. Иза такве формулације у дипломатском жаргону обично се крије разговор у коме се одступило од дипломатских протокола и који се не обелодањује. С тим делом разговора можемо се упознати на основу поверљивог записника Парламентарне скупштине СЕ из кога се закључује да је југословенски министар без задршке и – стиче се утисак – отворено одговарао на питања која су се тичала и унутрашње и спољашње политике Југославије, у крајње парламентарној атмосфери.

Савезни секретаријат за иностране послове оцењује да је посета Милоша Минића Савету Европе и иступање у Парламентарној скупштини дошло у време када Западна Европа – економски и политички ослабљена и нејединствена (sic), све зависнија и подвргнутија све директнијим притисцима од стране САД – покушава да изнађе решења за кључне економске проблеме усаглашавањем основних економских циљева са САД. У исто време настоји да, водећи рачуна о својим специфичним интересима, прошири сарадњу у првом реду са арапским земљама произвођачима нафте, затим са другим несврстаним земљама у развоју, као и са земљама Источне Европе. Посебни европски интереси долазе до изражаја у често диференцираним ставовима и одређенијим захтевима земаља Западне Европе у оквиру припреме КЕБС-а. Ова настојања нарочито су присутна у Савету Европе, који у извесном смислу представља политичку трибину западноевропских земаља.¹⁹⁵

Југословенске дипломате оцењују да Савет Европе све више настоји да иде у корак са временом и да не само нађе своје место у актуелним токовима и процесима попуштања затегнутости у Европи и у свету, већ и да одржава та нова настојања и буде један од њихових носилаца. Отуда и тежња да се детант, који се изразитије одвија на релацији САД–СССР, прошири на остале европске земље што би омогућило да се и земље Западне Европе више активирају у решавању посебно оних питања која су непосредније везана за њихов међународни положај. У том смислу појављује се тежња за директнијим и конкретнијим контактима са европским социјалистичким земљама. Истовремено, додаје се, „*имајући у виду да је активност Савеша Европе према земљама у развоју и у односу на политику несврстаности до сада била најслабије развијена, лична иницијатива председника Парламентарне скупштине да се позове његов председник СИВ-а и савезни секретар за иностране послове Милош Минић да на трибини ПССЕ изложи своју политику Југославије, схваћена је као конкретни израз тежње да се Савеш Европе постепено укључује у шира међународна кретања и више отвори према несврстаним земљама*“.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Исто.

Сама чињеница да је то урађено управо поводом дебате о безбедности и сарадњи у Европи, јасно говори о настојањима Савета Европе да о овим питањима покрене дијалог и са представницима европских земаља нечланица, како у току припрема КЕБС-а, тако посебно након њеног завршетка у периоду спровођења одлука саме конференције. У извештају се даље додаје да је Парламентарна скупштина Савета Европе одала пуно признање несврстаној политици Југославије и да је, поред традиционалних категорија Истока и Запада, категорија несврстаних земаља сада први пут у документима Скупштине истакнута као пожељан партнер за разговоре. Стога је посета Милоша Минића у целини у Стразбуру оцењена као изузетан догађај који ће знатно утицати на нову оријентацију Савета Европе на путу отварања и сарадње са европским социјалистичким и несврстаним земљама. *„Тиме су у њој основни политички циљеви њене председника СИБ-а и савезног секретара Милоша Минића“*.¹⁹⁷

Истовремено, извршена је корисна размена мишљења о дотадашњој сарадњи Југославије са СЕ у оквиру стручних активности Савета Европе и обострано указано на корисност бољег југословенског упознавања са осталим облицима широке активности Савета Европе (економска, социјална, културна, научна, правна и друга питања), у циљу проширења сарадње у оним областима и по оним конкретним питањима где се покаже да за то постоје обострани интереси. У извештају се разматра и публицитет посете Милоша Минића Стразбуру па се истиче да је наишла на повољан одјек у западноевропским медијима, као прво иступање министра једне социјалистичке земље пред ПССЕ, док је штампа источноевропских земаља, према информацијама ССИП-а, није ни регистровала.

Савезно извршно веће је прихватило информацију о Минићевој посети ПССЕ и закључило да ССИП треба да прати *„тенденције даље развоја унутар Савеша Европе, посебно могуће иницијативе за успостављање контаката и размену мишљења са земљама Источне Европе као и несврстаним земљама о њиховом европском и шире сарадње, у циљу заузимања наше (југословенској – прим. ауш.) става у сваком конкретном случају, те да полазећи од већ до сада успостављених облика сарадње са Савешом Европе иницијативе њене проширења у оним областима и конкретним питањима да се уочи успостављање обостраних интереса.“*¹⁹⁸

Овако уопштен извештај о посети који се унеколико размимоплази са стенографским белешкама у Стразбуру и глорификује позитиван одјек излагања југословенског министра, пре свега у делу посвећеном политици несврставања, очигледно је одраз тежњи, нереалних и преамбициозних, свакако непотребних, ка наметању сопствених спољ-

¹⁹⁷ АЈ, 130, Материјали 59. седнице СИБ, 13. март 1975, К. 2228.

¹⁹⁸ Исто.

нополитичких приоритета и ставова у односима са Саветом Европе. Иако обиман по квантитету, извештај је прилично сиромашан са становишта квалитета и делује површно, посебно ако се узме у обзир да су изостављени важни делови посете, првенствено они који су се дотицали основних одлика демократских друштава. У питању су били разговори о спољној и унутрашњој ситуацији у Југославији. Ово је интересантан пример како исти догађаји могу да имају два или више различитих виђења, барем према расположивим документима (и колико је тешко реконструисати на основу тако диспаратних извештаја оно за шта не постоји стенограм).

Укупно узевши, Савезни секретаријат за иностране послове на челу са Милошем Минићем обавио је велики посао тиме што је ваљано припремио ову посету и што је она више него добро реализована, како судећи по архивима Савета Европе, тако и по југословенским архивима. Минић је веома разложно и убедљиво – бар из данашње перспективе – говорио о спољнополитичким приоритетима и о унутрашњој ситуацији у Југославији што је очигледно било добро прихваћено у врло конзервативној демократској средини Западне Европе.

Невоља је само што део тих разговора није могао да буде пренет југословенском врху, бар не Савезном извршном већу, па су стога у извештају неки делови били уопштени, релативизовани или прећутани, тако да се званичан извештај држао југословенских спољнополитичких приоритета. Ипак, јасно се види да је Минић био носилац импулса новог, још асертивнијег облика политике несврставања с једне стране и један од твораца политике КЕБС с друге. При томе није запоставио европску политику и отварање европске перспективе Југославије, односно европских интеграције Југославије, које ће још више доћи до изражаја у наредној деценији – а то ће, опет, подразумевати још више пропуштених шанси.

*

Југославија – са врло активном спољном политиком и мање-више конзистентном спољнополитичком линијом коју је спроводила – више није била заинтересована да доказује како може да испуни критеријуме прописане Статутом Савета Европе. Половином 70-их Југославија већ очекује да је Савет Европе прихвати у оним пољима за која се заједнички договоре управо онакву каква она јесте, са свим посебностима којима се одликује, због тога што има одређен утицај у свету и због њеног географског положаја, а не само зато што је земља Источне Европе.

Сарадња ће се у наредном периоду додатно развијати, али никада неће изаћи из оквира техничке сарадње и никада неће имати онакав значај као половином 50-их добијањем институционалног ста-

туса земље-посматрача. Даља сарадња успостављена је са Комитетом за високо образовање и истраживање Савета Европе, Европском научном фондацијом, Комитетом за ваншколски и културни развој, Комитетом за заштиту културних споменика и гробаља, Комитетом за локалну управу (где је Југославија посебно представљала свој програм самоуправљања). У појединим од ових комитета Југославија је имала и више од посматрачког права; посебним унутрашњим правилима која су важила за неке од ових комитета могла је да узме пуноправно чланство па је у некима од њих улазила у органе самих комитета.

Савезни секретаријат за иностране послове закључио је да је потребно даље развијање и продубљивање сарадње по свим питањима која су од интереса за Југославију следећи ставове СИВ-а од марта те године, али се осврнуо и на проблем рекапитулације југословенског ангажовања у систему Савета Европе као и могућност сагледавања учињенога, јер „не постоји јасна координација“.¹⁹⁹

Године 1975. прихваћен је југословенски захтев и жеља која датира још од новембра 1973. да СФРЈ приступи потписивању три конвенције Савета Европе од којих једна регулише питање изједначавања универзитетских диплома, друга уједначавање времена универзитетског студирања, а трећа признавање универзитетских академских диплома. Комитет министара Савета Европе је у новембру 1974. изразио начелну сагласност за приступ СФРЈ тим конвенцијама, а формално одобрење је добијено 1975. године. Питање приступања конвенцијама било је од изузетног значаја како за Југославију тако и за Савет Европе, јер ниједна земља Источне Европе до тада није приступила ниједној његовој конвенцији. Поједине земље које нису чланице Савета Европе – а неке од њих нису чак ни просторно, односно географски везане за Европу – приступале су конвенцијама Савета, али ниједна од њих није била комунистичка (Израел, Финска, Света Столица, Аустралија, Јужна Африка, Тунис, Костарика).²⁰⁰

Југославија се определила за област високог образовања, за коју је уз заштиту животне средине испољавала највише интересовања. Одлучила је да приступи *Конвенцији о изједначавању диплома* која је у Савету Европе донета 11. децембра 1953. уз додатни протокол сачињен 3. јуна 1964, те *Конвенцији о изједначавању дужине школовања* која је у Савету Европе ступила на снагу 15. децембра 1956. и *Конвенцији о признавању универзитетских академских диплома* (14. децембра 1959). Због компликоване и дугачке процедуре потписивања – која је подразумевала и формално обавештавање генералног секретара Савета Европе о жељи Југославије да се прикључи појединим конвенцијама Савета и

¹⁹⁹ ДА МСП, ПА, f-86, Белешка о Савету Европе, стр. пов. 422175, 7. мај 1975.

²⁰⁰ Видети на: <http://conventions.coe.int/>

због потребе да СИБ донесе одлуку и да, након тога, Савезна скупштина потврди приступање споразуму, односно ратификује ту одлуку – Југославија је трима конвенцијама и додатном протоколу формално приступила 15. септембра 1977.

Приступање тим конвенцијама Савета Европе значило је потпуно нови приступ и могућност постављања матрице по којој би једног дана исто могле да ураде и друге комунистичке земље. Тако нешто догодило се крајем наредне, осме деценије 20. века.²⁰¹ Југославија је имала вишеструког интереса и користи у потписивању ових конвенција које су помогле југословенским универзитетима да буду признати у Европи и да буду усклађени са свим универзитетима у Западној Европи, пре свега у трајању студирања и питања диплома, што је и највише дотицало студенте и професоре који су на њима учили и предавали. Приступањем тим конвенцијама Савета Европе Југославија је показала спремност за убрзан развој односа, а на неки начин је и постала део система тако да је оснажила свој јединствен статус који је имала у Савету.

Савезни секретаријат за иностране послове²⁰² нашао се пред новим проблемом. Наиме, у првој половини 1975. године долази до појачане активности и проширеног обима сарадње са Саветом, пре свега у виду размене информација и повећања броја позива за учешћа на бројним скуповима Савета Европе. Истовремено, показало се да постоје техничке препреке за развој сарадње на југословенској страни, пре свега због недовољне систематизованости сарадње и немогућности обједињавања информација од свих учесника са југословенске стране на тим састанцима. Донета је одлука да се мора обратити више пажње на систематизацију тих контаката и упознавања разних институција у Југославији са радом Савета Европе, као и на потребу да стручне институције преузму контакте у областима које се њих директно дотичу а које су Југославији понуђене или које је сама означила као области за сарадњу. Уочено је да се Југославија може активније ангажовати у раду тела Савета Европе и без формалног приступања тој организацији. То је значило да ће се земља старати да убудуће у пуном капацитету износи своје ставове у договореним областима, и да то чини не само у улози посматрача већ и знатно делатније.

Након деценија улоге јединог контакта са Саветом Европе југословенски Генерални конзулат у Стразбуру је полако али сигурно почињао да бива уско грло у тој комуникацији, због мањка стручног кадра који је могао да се бави питањима Савета Европе. Откако је из Меца почетком 50-их година премештен у Стразбур, Генерални конзулат Југославије у Стразбуру постао је мала испостава југословенске

²⁰¹ Архив ПССЕ, Communiqué de presse, 15. 9. 1977.

²⁰² ДА МСП, ПА, ф-186, Забелешка о односима са Саветом Европе, пов. бр. 424744, 20. мај 1975.

спољне политике коју су обично сачињавали један до два конзуларна радника и евентуално један административни радник.²⁰³ Ако се прати рад тог ДКП, може се уочити да се од оснивања конзулата у Стразбуру па до краја 70-их година систематизација не мења, јер у њему константно раде два конзуларна радника. С обзиром на специфичан положај Генералног конзулата и његову основну намену – да се бави конзуларним пословима у бројној исељеничкој популацији са простора Југославије, а имајући на уму и његову посебност да се, осим редовног конзуларног рада, бави и питањем Савета Европе, служећи као југословенско представништво при СЕ, односно *liason* за ту европску организацију, оправдано се поставља питање могућности обављања таквих послова са тако малим бројем људи.

Педесетих година, Савет Европе је био мала институција на свом почетку и сасвим је било оправдано да једна личност, генерални конзул (уз то врло активан) обавља функцију официра за везу пред Саветом Европе. Након 1956. године и губљења обостраног интереса за даљу сарадњу генерални конзул у Стразбуру могао је да се посвети свом примарном послу односно конзуларним пословима и пружањем помоћи југословенским исељеницима, а тек спорадично да прати рад активности Савета Европе. После 1968. и 1969. године и успостављања ближе сарадње са Саветом Европе, као и повећањем обима те сарадње није се могло очекивати да југословенски конзулат у таквој систематизацији настави да обавља тај посао ваљано.²⁰⁴ Пошто је генерални конзул у Стразбуру Велимир Мијовић због новонасталих прилика више времена проводио у Савету Европе него у конзулату обављајући основни посао, предвиђено је било да се генерални конзулат појача, као и надлежни сектори који су се бавили европским питањима у самом државном секретаријату што је требало да побољша и олакша даљу сарадњу са Саветом Европе.

Да у Савету Европе долази до отопљавања према Југославији може се видети из жеље генералног секретара Савета Кан-Акермана да на сопствену иницијативу учини незваничну посету Београду током 1976. године.²⁰⁵ У разговору са генералним конзулом Југославије у Стразбуру он се осврнуо и на учешће југословенских представника на конгресима у Амстердаму и Фиренци и том приликом се распитивао за југословенске планове о учешћу у некој од конференција Савета Европе на министарском нивоу (правосуђу, културној сарадњи и др.). Истакао је да жели да овом посетом пружи Југославији прилику за размену мишљења и за развој сарадње.

²⁰³ ДА МСП, ПА, ф-86, Захтев конзулата у Стразбуру за новом систематизацијом, пов. бр. 426691, 27. мај 1975.

²⁰⁴ Исто.

²⁰⁵ ДА МСП, ПА, ф-186, пов. бр. 461866, 23. децембар 1975.

Југославија је наставила да учестало шаље представнике на бројне скупове у организацији Савета Европе, било оне у оквиру рада Комитета министара, Комитета за локалну и регионалну власт, или пак од скора и појединим састанцима у организацији Скупштине Савета. Година 1976. протекла је мање-више мирно што се тиче дешавања у Стразбуру, а врхунац те године била је јесења посета Југославији генералног секретара Савета Европе Георга Кан-Акермана.

Грађа из архива Савета Европе која се на било који начин дотиче Југославије у том периоду оријентисана је пре свега на посету генералног секретара.²⁰⁶ Прва половина године прошла је у редовним консултацијама између генералног конзула Југославије у Стразбуру Велимира Мијовића са званичницима Савета Европе, пре свега ради реализације посете генералног секретара Београду. Карактеристично је да, барем ако је судити према расположивој грађи, званичници Савета Европе нису успели да сазнају евентуалне теме разговора који ће бити вођени у Београду. То је донекле искакало из дипломатске праксе јер уобичајена процедура налаже да се генерално утврде основне тачке разговора да би обе стране могле да буду кудикамо спремније за разговоре.

Оно што се претпостављало, и што се касније и обистинило, јесте да је југословенска страна, у светлу велике конференције КЕБС-а у Београду која је била предвиђена за наредну 1977. годину, покушала да то питање наметне ако не као основно, а оно као изузетно важно. Био је то израз жеље Југославије да добије пуну подршку од Савета Европе за такав скуп и за сопствено виђење даљег правца развоја КЕБС-а. Још једно питање које се наметало само по себи односило се на даљи развој сарадње Југославије са Саветом Европе, као и очекивано приступање појединим конвенцијама Савета. Југославију је посебно занимала сарадња у борби против тероризма имајући у виду честе упаде припадника усташке емиграције на њену територију.²⁰⁷

Када је са југословенским генералним конзулом у Стразбуру утврђиван програм посете, до које је требало да дође од 26. до 29. октобра 1976. године, југословенске власти понудиле су највиши могући ниво саговорника за генералног секретара Савета Европе, узимајући у

²⁰⁶ Закључно са 1976. годином грађа ДА МСП није више била доступна за даље истраживање, те се већина докумената за последње четири године периода обухваћеног овом књигом базира на грађи из архива Парламентарне скупштине Савета Европе и Комитета министара Савета Европе.

²⁰⁷ Након 1945. усташе нису престале са терористичким акцијама против Југославије у земљи и иностранству. Забележене су акције убацивања усташких група на територију Југославије где су чинили тешке злочине против становништва, постављали експлозивне направе и сејали страх (биоскоп *20. октобар* у Београду 1968. године) и вршили атентате у иностранству (убиство амбасадора Владимира Роловића у Стокхолму 1971).

виду да у међународном пресеансу генерални секретар Савета Европе има ранг министра спољних послова једне државе. Предвиђено је да генералног секретара приме Милош Минић потпредседник СИБ-а и савезни секретар за спољне послове, др Александар Фира²⁰⁸ члан СИБ-а и председник Савезног комитета за правна питања, заменик савезног секретара за иностране послове Лазар Мојсов,²⁰⁹ Михајло Јаворски,²¹⁰ председник Комитета за спољну политику Савезне скупштине, званичници САП Војводине, представници научних институција у Београду и други, сви у одвојеним разговорима.²¹¹

Увидом у грађу може се закључити да је сама посета Југославији била плод изразито личне иницијативе генералног секретара Савета Европе, али делимично у несагласју са Комитетом министара. То се може видети из записника са њихове октобарске седнице на којој су, у његовом одсуству, дискутовали о предстојећој посети Београду.²¹² На седници сталних дипломатских изасланика при Савету Европе, односно формалних заменика министара спољних послова, државни представници су се један за другим изјашњавали о самој посети Београду. Поједини дипломатски представници су чак замерали генералном секретару што уопште иде, а то чини без претходне одлуке Комитета

²⁰⁸ Александар Фира (Крагујевац, 1929 – Београд 2011), професор уставног права на Правном факултету у Новом Саду, редовни од 1970; судија Уставног суда Југославије од 1969, председник тог суда 1982–1990; председник Уставног суда Војводине од 1974; председник Савезног комитета за законодавство и члан СИБ-а 1975–1982; професор Факултета политичких наука 1990–1994. Члан САНУ. Био председник Комисије ЦК СКС за развој друштвенополитичког система. Један од твораца Устава из 1974.

²⁰⁹ Лазар Мојсов (Неготино код Велеса, 1920 – Београд, 2011), македонски политичар, првоборац, током рата већник на заседању АСНОМ у манастиру Прохор Пчињски. Јавни тужилац НР Македоније 1948–1951, потом директор Новинско-издавачког предузећа „Нова Македонија“. Амбасадор у Совјетском Савезу 1958–1961, у Аустрији 1967–1969. После тога помоћник државног секретара за иностране послове, па директор Института за раднички покрет и директор и главни и одговорни уредник Новинско-издавачког предузећа „Борба“. У дипломатију се вратио 1969. као амбасадор СФРЈ у УН и на тој дужности остао до 1974, када је постао заменик министра иностраних послова. Био је председник Генералне скупштине УН 1977–1978. Председник Председништва Савеза комуниста Југославије од 20. октобра 1980. до 20. октобра 1981. Од 1982. до 1984. министар иностраних послова СФРЈ. Члан Председништва СФР Југославије од 1984. до 1989. Председник Председништва СФР Југославије од 15. маја 1987. до 15. маја 1988. Доктор правних наука, предавао међународне односе.

²¹⁰ Михајло Јаворски, рођен 1917. у Сремској Митровици, студирао право у Београду и Загребу, у КПЈ ступио 1937, робијао у Лепоглави. Учесник НОБ од 1941. После рата био саветник посланства ФНРЈ у Мађарској, посланику у Сирији, Јордану и амбасадор у Белгији, Италији, Грчкој и УАР (Египту). Од 1962. до 1965. помоћник државног секретара за иностране послове.

²¹¹ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Programme du sejour de M. le Secetaire General en Yougoslavie, 22. 10. 1976.

²¹² Архив СЕ, Draft conclusions of the 251 st Meeting of the Ministers deputies, Confidential, Misc (76)49, Draft Addendum III (Item XX(c)), Strasbourg, 11–20 October 1976.

министара, док су други начелно давали подршку али се интересовали за то о чему ће бити речи током предстојеће посете. Тако је представник Француске изразио уверење да, што се његове земље тиче, генералном секретару треба пожелети срећан пут у Београд, али је указао да сам генерални секретар мора да буде веома опрезан током састанка, како не би дао никакву оцену предстојећег београдског састанка КЕБС и довео Савет Европе у nelaгодну позицију да мора да се сврстава на једну страну.²¹³

На то се надовезао представник Италије који је такође подржао посету Београду, додајући да би било најбоље да генерални секретар не води никакве дискусије са југословенским саговорницима, већ да испита терен и да чује шта они имају да кажу. Представници четири земље су покренули питање сарадника које генерални секретар треба да води у Београд. Представник Холандије је указао да треба бити веома пажљив и опрезан у одабиру људи не само због трошкова већ и због тога што се, буде ли га пратио тим састављен од директора свих важнијих дирекција у Савету Европе, тиме доприноси детаљној дискусији са југословенским властима и стварању услова да се воде преговори – за шта, како је нагласио, генерални секретар нема овлашћења током ове посете.

Генерално то и јесте био став Савета министара: посета треба да буде истраживачког а не преговарачког карактера. Наиме, иако је очигледно да је постојала добра воља за техничку сарадњу, кроз говоре дипломатских представника земаља-чланица може се осетити да и даље није постојала генерална спремност да се Југославија на неки други начин веже кроз решавање питања добијања статуса посматрача и институционализације односа. Не треба губити из вида да је облик сарадње Југославије и Савета Европе који је у том тренутку постојао био на *ad hoc* бази и да је свако појединачно питање било третирано од случаја до случаја.²¹⁴

Представник Кипра изнео је очекивање да ће у Београду бити речи само о културним питањима, у којима је степен сарадње званичног Београда и Стразбура досегао највиши ниво, посебно у светлу очекиваног приступања трима конвенцијама и додатном протоколу Савета Европе, о чему се очекивала одлука југословенске Савезне скупштине. На дневном реду, како је истакао, могло би да се нађе и питање економских миграната у Европи, односно југословенских држављана који су запослени широм Западне Европе у земљама-чланицама ове организације. Управо је о том питању и СЕ у прошлости више пута расправљао.

Дипломатски представник Швајцарске запитало се да ли генерални секретар Савета Европе уопште има слободу да сам одлучује о

²¹³ Исто.

²¹⁴ Исто.

томе да ли ће посетити неку земљу-нечланицу или не, наглашавајући да има подршку за посету Југославији од швајцарске владе, али да треба бити изузетно опрезан са таквим стварима у будућности. Генерални секретар у Београду не треба да има иницијативу када је реч о КЕБС-у и Београдској конференцији, већ да се, у случају да југословенска страна постави то питање, обавезно позове на саопштења Комитета министара Савета Европе који генерално поздравља тај став, али се не сврстава ни на једну страну у погледу правца даљег развоја КЕБС-а, те да пружа пуну подршку Завршном акту из Хелсинкија. Додао је да би генерални секретар требало југословенским властима да достави списак техничких активности које могу да се одвијају, посебно списак свих конвенција које су отворене за земље-нечланице Савета Европе, не би ли тако саговорници могли лакше да се увере у којим стварима проналазе свој интерес. Његов колега из Турске нагласио је да је предстојећа посета генералног секретара Југославији изузетно деликатна и да представља протоколарну посету а не да има елементе било каквих политичких преговора између две стране.

Генерално узевши, Комитет министара Савета Европе је на нивоу сталних дипломатских представника на свом 251. састанку у предвечерје саме посете генералног секретара Југославији одобрио ту посету и тражио да се пред сам полазак у Београд усагласе политички ставови са овим телом. Овај поверљиви документ,²¹⁵ означен као документ доступан само шефовима дипломатских мисија земаља-чланица при Савету Европе, одсликава делимично неповерење према Југославији али и неповерење према самосталности генералног секретара. У том смислу не може се са сигурношћу закључити да ли је Југославија та која представља проблем сталним представницима земаља-чланица у СЕ или је пак спорно питање самосталност тадашњег генералног секретара који је ову одлуку донео на своју руку. Из записника се може стећи утисак да Југославија није представљала толики проблем – осим можда појединим земљама које су биле у мањини – али да је постојала бојазан да би модел примењен на Југославију могао послужити и као модел по коме би се контактирале и друге државе што већини учесника није одговарало.²¹⁶ Једина ствар од које су стрепели (показаће се доцније да је та стрепња била, бар делимично, оправдана) јесте жеља југословенских власти да Савет Европе и његовог генералног секретара у одређеној мери искористе за промоцију југословенског става везаног за предстојећи састанак КЕБС-а у Београду.

У Београду је од 4. октобра 1977. до 8. марта 1978. одржан први састанак КЕБС-а после хелсиншког самита на коме је био потписан

²¹⁵ Исто.

²¹⁶ Исто.

Завршни документ. На београдском састанку анализирано је шта је постигнуто минуле две године и договорено је даље продубљивање односа, побољшање безбедности и развој сарадње у Европи, у циљу продубљеног развоја процеса детанта.²¹⁷

Посета генералног секретара Савета Европе Југославији остварена је од 26. до 29. октобра 1976. За разлику од претходне посете, када је високи гост из Стразбура крајем 60-их година био примљен тако да су му омогућени само малобројни контакти, тек у појединим скупштинским одборима и на јако ниском нивоу (у Савезном секретаријату за иностране послове само код помоћника државног секретара), овај пут посета је реализована на (истина, подстакнути) позив југословенског СИВ-а, па су југословенски званичници са којима се састао били утицајнији и на много вишем положају. Само питање ко позива генералног секретара показује додатни интерес Југославије да се цео процес сарадње подигне на знатно виши ниво, третирајући госта на најбољи могући начин. Овај пут је и југословенска штампа нашла простора да знатно садржајније извештава о току посете.²¹⁸

У извештају који је након посете поднео Комитету министара, генерални секретар Савета Европе наглашава да је дочек који му је приређен превазилазио очекивано и да се на сваком кораку током посете могла осетити пажња домаћина.²¹⁹ Југословенска страна је показала јасну жељу да са Саветом Европе развија ближу техничку сарадњу, док канали који су до тада постојали и преко којих су обе стране могле да се информишу о нивоу и даљој сарадњи нису могли да буду оцењени задовољавајућим. Недостајало је много битних информација, пре свега како би југословенска влада могла да буде јасније упозната са програмима Савета Европе, посебно у областима културе и образовања који су и оцењени као најквалитетнији, али и даље недовољна област сарадње. Зато је постигнут договор да се кроз разне практичне облике та сарадња додатно потпомогне и унапреди.

Генерални секретар у свом извештају напомиње да постоји жеља за додатним развојем сарадње са Саветом Европе и да би се та сарадња можда могла повезати и с Београдском конференцијом КЕБС-а 1977. године. Наглашавајући да износи лично мишљење, казао је да Југославија има дугорочни интерес за сарадњу са Саветом Европе што

²¹⁷ Својеврстан куриозитет у вези с одржавањем тог скупа представља чињеница да је, пред његово одржавање, пуштена на слободу већа група политичких затвореника свих оријентација (по неким изворима, чак 502 затвореника) јер је, наводно, председник Картер најавио да ће у Београду отворити питање „треће корпе“ у земљи домаћину. Наведено према: М. Михајлов, „Дисидентство – стварност и легенде“, *Рейублика*, бр. 181, 1998.

²¹⁸ *Борба и Полиџика*, 27–29. октобар 1976.

²¹⁹ Архив ПССЕ, Yugoslavia, Historic Relations, 1969–1989, T102, Strasbourg, 5 November 1976.

је и документовано бројним састанцима на којима су представници Југославије учествовали, као и разговорима са свим саговорницима са којима се сусрео током посете Југославији. Поново је указано на жељу југословенске стране да у најскорије време приступи трима конвенцијама Савета Европе из области образовања, као и жељу Југославије да приступи Европској културној конвенцији (што ће се десити тек деценију након тога, 1987. године).

Представници југословенског СИВ-а су се интересовали и за могућност да Комитет министара Савета Европе евентуално упути позив Југославији да приступи и другим конвенцијама посебно у области јавног здравља и правних питања. Било је речи и о могућности да се прошири број комитета експерата у којима би Југославија могла да учествује у својству посматрача. Југославија је била заинтересована и за друге пројекте Савета Европе који нису стриктно били везани за међувладину сарадњу па се тако занимала за рад Европске фондације младих која функционише као независно тело у систему Савета Европе, а потпомаже образовање младих људи кроз разне програме током целе године.²²⁰

Генерално је оцењено да сарадњу треба наставити и сачинити њен средњорочни план, планирати редовне посете које би наизменично биле измењиване између Београда и Стразбура, као и да југословенски Генерални конзулат у Стразбуру мора бити ојачан још једним дипломатским представником који би се посебно бавио радом Савета Европе. Генерални секретар Савета морао је већ на самом почетку посете ставити до знања југословенским званичницима да он као представник Савета Европе не може коментарисати спровођење у живот Завршног акта из Хелсинкија, али да је заинтересован да од југословенске стране чује њено виђење и том приликом показао интерес за предстојећу Београдску конференцију КЕБС-а.

На састанку који је генерални секретар Савета Европе имао са председником Комитета за спољну политику савезног парламента Михајлом Јаворским било је речи о могућностима успостављања сарадње између два парламента, уз напомену званичника Савезне скупштине да је највише законодавно тело Југославије заинтересовано да у случају да буде позвано „*повремено учествује у својству посматрача на седницама Парламентарне Скупштине Савета Европе. То су и групе представници СИВ-а конкретно навели као нешто што би Југославија радо прихватила и поздравила ако би до тога дошло* (курзив – Р. М.).“²²¹

То је први пример да се у разговорима покреће питање сарадње између парламената, ако изузмемо идеју појединих држава током сре-

²²⁰ Архив ПССЕ, Yugoslavia, Historic Relations, 1969–1989, T102, Strasbourg, 5 November 1976.

²²¹ Исто.

дине 50-их година да кроз форму Балканске консултативне скупштине југословенски парламент успостави сарадњу са Скупштином Савета Европе.

У разговору који је генерални секретар Савета Европе имао са чланом СИБ-а задуженим за правна питања др Александром Фиром, било је речи о новом уставу из 1974. године и његовом спровођењу у дело, као и о питању децентрализације земље. Он је том приликом упознао саговорника да је Уставом предвиђена обавеза Скупштине да до краја те године буде донето још 60 закона који омогућавају имплементацију новог устава Југославије. Нагласио је да је он задужен и за међународноправну сарадњу и том приликом је исказао кључни интерес Југославије за ближу сарадњу са СЕ у том пољу.

Потом се разговарало о конвенцијама СЕ и условима под којим земље које нису чланице могу да приступе појединим конвенцијама. Југословенска страна је показала велики интерес за нацрт *Конвенције о борби против тероризма*, на шта је генерални секретар Савета Европе сугерисао да та конвенција још није ни ступила на снагу и док је не потпише довољан број земаља-чланица и не буде постала правно важећа не може бити предмет потписа ниједне друге земље која није чланица СЕ. У даљем разговору југословенски званичник је изнео да постоји велики интерес да се даље развија сарадња, посебно на пољу криминологије, питања екстрадиција, правних аспеката трансплантације органа, као и пружања даљих информација из области међународног права, спровођења казних санкција и прекограничне сарадње. Такође, Југославија жели да учествује на министарској конференцији Савета Европе посвећеној локалним властима у Атини, где би југословенски представници могли учествовати у својству посматрача. Током разговора Фира је поново подвукао жељу југословенских власти да сарађује са Саветом Европе у области правних питања и оценио да је та сарадња унеколико била запостављена претходних година, додајући да југословенска страна размишља о приступању другим конвенцијама Савета Европе које су са законодавственог подручја и неколиких правних питања из области спољне трговине.²²²

Посебно занимљив разговор генерални секретар Савета Европе водио је са представницима Савезног завода за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу које је представљао директор Булајић са бројним сарадницима. Ту је било говора о изједначавању универзитетских диплома и уједначавању универзитетских програма, уз обострану напомену да се очекују скоро приступање Југославије конвенцијама Савета Европе које се баве том тематиком.

²²² Архив ПССЕ, Yugoslavia, Historic Relations, 1969–1989, T102, Strasbourg, 5 November 1976.

Посебно је исказана жеља југословенске стране да се успостави сарадња на пољу образовања економских миграната, односно њихове деце која живе са родитељима у некој другој земљи а држављани су Југославије. То питање се нашло на дневном реду због великог броја југословенских исељеника који су крајем 60-их почели да одлазе у земље Западне Европе и тамо да раде водећи породице са собом. Било је речи и о културној сарадњи, пре свега у заштити културног наслеђа, за шта је Југославија била изузетно заинтересована што је показала и тиме што је била домаћин *Конференције о заштити историјских трагова* под покровитељством Савета Европе у Сплиту.

Договорено је да се настави сарадња на пољу унапређења образовања и школских програма, као и улоге масовних медија у образовању деце; посебно је договорено и проширење научне сарадње. То је наишло на процедуралне тешкоће, јер се у оквиру Савета Европе тим питањем бавила Скупштина Савета и за то је био пресудан став Скупштине а не Комитет министара кога је формално представљао генерални секретар Савета Европе; тако је то питање остало отворено.²²³

Поздрављена је посебно сарадња у области заштите животне средине и регионалног планирања где су југословенски представници редовно учествовали на свим важнијим конференцијама које су се одржавале под покровитељством Савета Европе. Напоменуто је да су поједина решења Савета Европе у области заштите животне средине већ унета у југословенско законодавство и назначено да је то најбољи и сасвим конкретан израз добре сарадње која постоји на том пољу.²²⁴

На маргинама посете генералног секретара СЕ Београду водили су се и технички разговори. Вођени су и разговори на политичком нивоу, ван главних састанака. У тим техничким и политичким разговорима учествовао је генерални директор Дирекције за планирање Савета Европе који је био у пратњи генералног секретара.²²⁵

У извештају који је поднет као додатак извештају генералног секретара наводи се да је Кан-Акерман био примљен на изузетно високом нивоу и да му је током посете посвећено доста пажње југословенских званичника. Било је много речи о југословенској политици несврстаности, а било је говора и о могућности Титове смрти због поодмаклих година (85) у којима се налазио југословенски председник, као и о томе шта ће се десити са Југославијом после његовог одласка.

Југословенски саговорници су истакли да је Тито јако виталан, упркос својим годинама, илуструјући своју тврдњу припремама за две важне посете које се очекују у скором року: посета француског предсе-

²²³ Исто.

²²⁴ Исто.

²²⁵ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Confidential, Mission to Belgrade 26–29. October 1976, 9 November 1976.

дника Жискара д'Естена (Giscard d'Estaing) и председника Президијума СССР Леонида Брежњева до краја 1976. године. „Евентуална Титова смрт не би требало да створи драматичне проблеме“, наводи се у извештају и та теза се поткрепљује ставовима појединих западних представника у Београду. „На нивоу савезне власти питање ко ће наследити Тита доста детаљно је разрађено у новом Уставу. И поред тога што је већина Титових савременика напустила политичку сцену, у југословенском руководству има немали број способних људи који би могли да успешно воде земљу попут Доланца и Минића. Што се тиче партијске структуре њу би вероватно водило колективно председништво које би било формирано након Титове смрти. У ствари, ти људи већ воде земљу. Сам оцртањак Југославије због чињенице да је то једна вишенационална и мултиетничка земља не треба уопште доводити у питање. Нови савезни Устав даје велике гаранције бројним националностима које живе на територији Југославије и велика економска права републикама и аутономним покрајинама тако да никоме није у интересу да наруши југословенски концепт (курзив – Р. М.).“²²⁶

Званичници Савета Европе су анализирали и питање опозиције режиму у Југославији и дошли до закључка да је опозиција веома слаба, да је покрет праксисоваца²²⁷ угушен, да мали број стаљиниста делимично подрива власт, али су у питању изоловани случајеви који су вероватно потпомогнути са Истока.

У извештају је напоменуто да основу југословенске политике несврставања чини изузетно јака Југословенска народна армија због

²²⁶ Исто.

²²⁷ Праксисовци – филозофи и социолози окупљени око часописа *Праксис*, који се бавио битним проблемима савременог света углавном са становишта недогматског или, како су то тумачили сарадници часописа привржени радовима младог Маркса, изворног марксизма и аналитичке филозофије. Ти, како се често називају, стваралачки марксисти, критиковали су праксу владавине СКЈ утврђујући колико се та пракса разликовала од изворних Марксових начела. Уз то, посебно су се критички бавили феноменом стаљинизма. Часопис је излазио десет година (1964–1974), и окупао водеће теоретичаре из области филозофије и социологије тог времена с подручја СФРЈ, али и угледна међународна имена. Оснивачи су: Бранко Бошњак, Данко Грлић, Милан Кангрга, Руди Супек, Гајо Петровић, Предраг Вранички, Данило Пејовић и Иван Кувачић. За часопис је везана и Корчуланска летња школа, међународни сусрети филозофа и социолога из целог света, током којих се расправљало о савременом свету и његовим проблемима. На сусретима Корчуланске летње школе и у часопису *Праксис* активно су учествовали професори Михаило Ђурић, Михаило Марковић, Љуба Тадић, Миладин Животић, Светозар Стојановић и остали из редова тада већ неподобних београдских интелектуалаца. Веће Окружног суда у Сиску донело је 31. јула 1972. решење о забрани растурања филозофског двомесечника *Праксис* бр. 3/4. У решењу је наведено да се у часопису износи како се (у СФРЈ) гуши свака напредна идеологија која се темељи на марксизму, а њени идеолози се прогоне. Тако је као доказ, како је речено у расправи, искоришћен и „лажно приказан“ кривични поступак против професора Правног факултета у Београду Михајла Ђурића.

које не би могли да се понове догађаји из Чехословачке 1968. године и да је Варшавски пакт свестан великог отпора на који би наишао ако би ишта покушао. У разговору са секретаром Комитета за спољне послове Савезне скупштине Владом Жунићем, високим државним чиновником у скупштинској хијерархији, могло се сазнати да Југославија не полаже превише на сарадњу са Интерпарламентарном унијом (организацијом која окупља све парламенте на свету) јер се међу посланицима који се састају на састанцима те организације може више приметити потреба за парламентарним туризмом него жеља за решавање озбиљних политичких проблема.

У разговорима које су имали генерални секретар Савета Европе и његови сарадници у Новом Саду са званичницима покрајинских власти било је пре свега речи о сарадњи у области културе и образовања, те о мултикултуралности која постоји на простору Војводине.²²⁸

После посете југословенске власти су одлучиле да питање сарадње делимично спусте и на ниво република, тражећи од република да се изјасне о њиховом интересу у питању сарадње са СЕ. Заложиле су се и за формирање радне групе за будуће облике сарадње. Најављено је да ће министарска делегација посетити Савет Европе током 1977. године.²²⁹ Било је договорено да се убрза са приступањем Југославије трима конвенцијама Савета Европе, као и евентуалном потписивању других конвенција.

Укупно узевши, посета генералног секретара Савета Европе Георга Кан-Акермана Југославији била је од велике важности за даљи развој и унапређење односа Београда и Стразбура. Долазећи у Београд у деликатном часу за југословенску спољну политику, пред Београдску конференцију КЕБС-а, генерални секретар Савета Европе није желео да учествује у расправама о даљем развоју КЕБС-а изговарајући се (што и јесте било тачно) да Савет Европе као регионална организација не може да се одређује према КЕБС-у као другој регионалној организацији у смислу унутрашњег уређења и генералне политике.

Приметно је било да је ниво званичника приликом ове посете био много виши и да је југословенска страна показивала врло јасне намере у погледу развоја сарадње на бројним пољима. И даље се није покретало питање посматрача у правом смислу те речи, али било је говора о успостављању посебних односа између Савезне скупштине и Скупштине Савета Европе. Управо су ти посебни односи били камен темељац на коме ће наредних година почивати плодотворна сарадња у

²²⁸ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Confidential, Mission to Belgrade 26–29. October 1976, 9 November 1976.

²²⁹ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Entretien avec M. Mijovic, Consul General de Yougoslavie, le 11 janvier 1977.

области парламентарне дипломатије. Такође је договорено да сарадња у разним областима на међувладином нивоу и нивоу локалних и регионалних власти буде не само побољшана већ и додатно проширена. Посебно је било важно што је договорена сарадња у области правних питања која је један од основа Савета Европе, а Југославија је пронашла свој интерес да макар делимично и у појединим областима укључи ставове Савета Европе у домаће законодавство.

Након врло плодноне 1975. и 1976. године, посебно после посете генералног секретара Савета Европе Георга Кан-Акермана Београду и исказане жеље југословенских званичника за даљим развојем односа са Саветом Европе на свим пољима, укључујући унапређење односа Савезне скупштине и Скупштине Савета Европе и приступање конвенцијама из области високошколског образовања, поново су се почеле назирати тешкоће.

Југославија је исказала спремност за приступање Културној конвенцији Савета Европе што је протумачено као могући извор проблема за Савет, јер се сматрало да такво приступање може значити отворена врата за друге комунистичке земље. Немајући ништа само против југословенског приступања, стални представници земаљчаница у Комитету министара ипак су, како се показало, имали проблем са евентуалним другим приступањима. Стога је југословенска добра воља и жеља исказана током 1976. године остала неостварена све до 1987. године.²³⁰

Ка сарадњи парламентарна

До првих парламентарних контаката 1977. године долази 22. априла када се председник Спољнополитичког комитета Савезне скупштине Михајло Јаворски током боравка у Стразбуру састао с потпредседником Парламентарне скупштине, послаником Ренеом Радијусом.²³¹ Јаворски је поново пренео став југословенских власти од колике је важности развитак међупарламентарног дијалога између Југославије и Савета Европе посебно у контексту Конференције КЕБС-а у Београду која је била предвиђена за крај те 1977. и почетак 1978. године. У разговору је истакнута потреба чешће, у неку руку институционализоване размене мишљења посланика оба парламента.²³²

Југословенска спољна политика и парламентарна дипломатија којом се бавила Савезна скупштина била је у потпуности посвећена

²³⁰ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Political Affairs Committee, Antwerp, 7 July 1977.

²³¹ René Radius, деголиста, француски посланик у ПССЕ од 1952. до 1978.

²³² АЈ, 837, Белешка о посети делегације Скупштине СФРЈ Стразбуру, I-3-b, ф-200, 21. април 1977.

највећем међународном догађају те године у свету – Конференцији КЕБС-а планираној да се одржи у Београду од септембра 1977. до марта 1978. У питању је био најважнији састанак организације која је окупљала све земље Европе изузимајући Албанију, а уз подршку Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза. Скуп је био логичан наставак рада те организације након скупа у Хелсинкију августа 1975. на коме је донет Завршни акт.²³³ Контакти са Саветом Европе током те године носили су печат жеље домаћина да осигура своје виђење међународног развоја и потребе специфичног развоја безбедности, имајући у виду спољнополитичку позицију Југославије која је на сваки начин промовисала ставове Покрета несврстаних чији је оснивач и сама била.

Проблемом предстојећег београдског састанка КЕБС-а бавила се и Скупштина Савета Европе на својој априлској сесији.²³⁴ У документу који је Скупштина Савета Европе донела било је речи о политичкој важности Завршног акта из Хелсинкија и принципима сарадње између земаља-чланица КЕБС-а где се на више места помињу важност добросуседских односа Југославије и Италије, Осимски споразуми и решењем проблема Трста, као и предстојећи београдски скуп. Сама Југославија није била предмет дискусије посланика поводом поменутог документа јер је у питању био глобални приступ, али је у свим говори-ма посебна пажња дата Београдској конференцији и потреби да се ојача сарадња на свим нивоима укључујући и парламентарни. У том контексту је разговор који је водио председник Спољнополитичког одбора Савезне скупштине додатно добијао на снази.

Током посете генералног секретара Савета Европе Југославији крајем 1976. покренуто је и питање размена делегација Југославије и СЕ које треба да додатно утврде модалитете сарадње проширујући је у свим пољима у којима је за то постојао интерес обе стране, уз објективне могућности. Тако је већ за почетак јуна 1977. била најављена, како су је у Савету Европе оценили, изузетно висока државна југословенска делегација коју је предводио члан СИВ-а и председник Савезне законодавне комисије др Александар Фира. У делегацији су били и државни секретар из Државног секретаријата за правна питања Душан Чотић, Наташа Попивода из Савезног института за међународну културну, научну, технолошку и просветну сарадњу, Мирко Зарић, специјални

²³³ Тим главним послератним дипломатским споразумом потврђена је неповредивост граница европских држава успостављених након Другог светског рата и посвећеност поштовању људских и мањинских права и основних слобода, у 35 земаља чији су представници потписали споразум. Серија дипломатских консултација кулминирала је 1. августа 1975. потписивањем Завршног документа у Хелсинкију. Документ су потписали лидери 35 земаља, свих европских држава изузев Албаније, као и лидери Сједињених Држава и Канаде. У име СФРЈ потпис на документ ставио је председник Ј. Б. Тито.

²³⁴ Архив ПССЕ, *Compte Rendu*, 26. avril 1977, doc. 3951.

саветник у кабинету државног секретара за иностране послове и секретар у Министарству спољних послова Благој Анакиоски. Њихов долазак је требало да подстакне изналажење нових видова сарадње, али и да отвори канале комуникације са Скупштином Савета Европе.

Већ је речено да се први званични састанак са представницима Скупштине збио 22. априла 1977. и он је, како се наводи у документима Савета Европе, заиста означио камен темељац те је, у том смислу, био први историјски састанак.²³⁵ Нажалост, није сачувана забелешка са тих разговора у којима је у Стразбуру учествовао председник Спољно-политичког одбора Савезне скупштине Михаило Јаворски, ако су белешке уопште и вођене. Траг постоји само у виду кратког сажетка разговора. Представници СИБ-а су такође желели да продубе те контакте желећи састанак са представницима Скупштине Савета Европе. Било је предвиђено да посета траје два дана: 6. и 7. јуна 1977. године.

Секретаријат Савета Европе је припремио врло исцрпну платформу за предстојеће разговоре посебно полазећи од тога да се југословенским саговорницима представе програми у којима Југославија може да узме учешћа, наглашавајући да нема сврхе говорити о оним делатностима које су бар привремено затворене за сарадњу са земљама не-чланицама. То се посебно односило на област људских права за коју је оцењено да има најмање могућности за успех.²³⁶

У очекивању коначног приступања Југославије трима конвенцијама из области високошколског образовања (чин приступања обављен 15. септембра те, 1977. године), а о којима више и није било потребно разговарати, јер је процедура доведена до самог краја, представници Савета Европе су припремили још неколико конвенција којима би Југославија могла да приступи јер је за њих важила нормална процедура потписивања за коју је био довољан само Комитет министара Савета Европе. Тако је било предвиђено да се југословенским званичницима представе: *Евројска конвенција о социјалној и здравственој заштити; Међуспоразум о социјалној заштити; Евројски споразум о забрани коришћења појединих дејтерценашта приликом прања и чишћења производа; Административни договор о квалитетној контроли мора, ваздуха и земаљској саобраћаја.*

У поменутом меморандуму стоји и напомена да југословенским званичницима не треба помињати рад Фармакопеје (Pharmacopoeia).²³⁷

²³⁵ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, AP KS/CM, le 1er juin 1977.

²³⁶ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Memorandum, Points to be Raised with the Yugoslav delegation on 6 and 7 June 1977, 3 June 1977.

²³⁷ Разлог је у изузетно компликованој процедури пријема у ову специјализовану установу СЕ која се бави питањима из области фармације и регистрације лекова и медицинских средстава у земљама чланицама СЕ.

Југославија, како је наглашено, може учествовати у делу активности у области социјалне заштите и питања економских миграција, *Надзорном одбору Савета Европе за јавно здравље*, у посебном програму из области медицине који је потпомогнут Саветом Европе а тиче се размене информација и стручњака, као и у *Европској банци за замрзнућу крв рејских крвних трупа* са седиштем у Амстердаму. Такође је истакнуто да су све активности Савета Европе из области културе – изузев приступања *Европској културној конвенцији* (због изузетно компликоване процедуре пријема и могућности да послужи као преседан за неке друге земље) – биле доступне Југославији.

Када је реч о сарадњи по питању локалних и регионалних проблема у којима је Југославија најактивније учествовала од самих почетака *Конференције локалних и регионалних власти Савета Европе (CLARE)*²³⁸, напомиње се да би се та сарадња могла додатно обогатити учешћем Југославије у активностима које се баве периферним регионима Европе, као и припреми *Конвенције о регионима Алпа* и даљем проширивању сарадње у области историјских градова. У меморандуму се предлаже даље ангажовање Југославије у надзорним органима *Комисије за регионално планирање и архивекшонско и културно наслеђе*, на састанку који је требало да се одржи током 1977. године, као и учешће на трећој *Министарској конференцији за заштити животне средине* предвиђеној за 1979. годину. То су све биле активности у којима је Југославија раније узимала учешћа, али је Секретаријат Савета Европе нашао за сходно да поново подсети југословенске званичнике на постојање тих конференција да би осигурао њихово учешће.²³⁹

Предвиђено је било да се Југославији понуди и посматрачки статус у *Европском комитету за заштити природе и природних ресурса*, као и сарадња у оквиру *Европског информационог центра за заштити природе и природних ресурса* у којима Југославија још није била узела учешћа. Такође је било предвиђено да се понуди и проширивање сарадње у пројекту *Омладинског центра* Савета Европе у коме би Југославија добила веће квоте за слање својих младих људи. Као политички део подсетника наводи се да је за Савет Европе од великог интереса да од југословенских саговорника сазна како теку припреме за предстојећу конференцију КЕБС-а у Београду, као и који могући закључци могу да буду донесени на том скупу.

Из наведеног меморандума, односно платформе за разговоре коју је припремио Савет Европе, може се закључити да је Југославији био нуђен даљи развој сарадње у свим пољима и програмима који су се

²³⁸ Стална конференција локалних и регионалних власти СЕ преименована је у Конгрес 1994. године.

²³⁹ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Memorandum, Points to be Raised with the Yugoslav delegation on 6 and 7 June 1977, 3 June 1977.

тицали Комитета министара Савета Европе. У платформи се, међутим, уопште не помиње сарадња са Скупштином Савета Европе. Југославији су очигледно била отворена врата за готово целокупну сарадњу на техничком плану са Саветом Европе. Једина препрека за додатни импулс сарадњи у неким техничким областима и посебно на политичком пољу била је бојазан како Савета Европе у целини тако и појединачних земаља-чланица да би (као и 50-их година) евентуално учешће Југославије у појединим програмима представљало преседан и омогућило другим земљама комунистичког блока да затраже исте привилегије као Југославија, што није било по вољи Савету Европе.²⁴⁰

Посета је била замишљена тако да се југословенски званичници током боравка у Стразбуру састану са генералним секретаром Савета Европе, Бироом Комитета министара на нивоу заменика Савета, са појединим личностима из Скупштине Савета – како посланицима, као и са генералним секретаром Скупштине.

Др Александар Фира, члан СИВ-а, донео је у Стразбур званично писмо државног врха Југославије у којем се Савет Европе обавештава да је Савезна скупштина СФРЈ на седници од 3. јуна 1977. ратификовала три конвенције и додатни протокол Савета Европе из области високог образовања, те да је потребно само потписати поменуте документе.

Током састанка са генералним секретаром Савета Европе Кан-Акерманом исказан је интерес Југославије да се посебан вид сарадње оствари на пољу образовања, културе, науке, заштите животне средине, као и регионалног планирања, питања локалних и регионалних власти и интензивније сарадње у области правних питања и социјалне заштите. Обе стране су истакле важност даљег развоја сарадње, како за Савет Европе тако и Југославију. Договорено је да се поспешу и сарадња са *Европским центром за младе* који је Савет Европе основао.

У одсуству председника Парламентарне скупштине Савета Европе Карла Чернеца из Аустрије, југословенска делегација се срела са члановима Комитета за политичка питања, посланицима Пјером Обером²⁴¹ и Хенријем де Костером.²⁴² На истом састанку био је и генерални секретар Скупштине Џон Пристман са бројним високим чиновницима скупштинског стафа.²⁴³ На састанку је пре свега било речи о предстојећем Београдском састанку КЕБС-а и југословенском виђењу исхода тог скупа, као и припремама које је Југославија учинила за његово одржавање. Југославија је од почетка године била иницијатор

²⁴⁰ Исто.

²⁴¹ Pierre Aubert, социјалдемократски посланик из Швајцарске, у ПССЕ од 1974. до 1978.

²⁴² Henri J. De Koster, холандски посланик, либерал, у ПССЕ од 1967. до 1981.

²⁴³ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Meeting between MM Aubert and de Koster with Yugoslav ministerial delegation (Strasbourg 6 June 1977).

бар 40 билатералних састанака са представницима земаља-чланица КЕБС-а у склопу припрема за тај скуп. Односи између Југославије и Савета Европе временом су, како је истакнуто, добили на замаху после посете и обраћања потпредседника СИВ-а Југославије Милоша Минића током заседања Парламентарне скупштине СЕ у јануару 1975, те посете Београду генералног секретара Савета Европе у октобру 1976, као и размене мишљења између потпредседника Парламентарне скупштине Радијуса и председника Комитета за иностране послове Савезне скупштине Југославије Михајла Јаворског у априлу 1977. године.

Напоменуто је да размена мишљења између Савета Европе и једне земље у којој је на снази потпуно другачији друштвено-политички систем може да буде од великог значаја за обе стране. Комитет за политичка питања Скупштине Савета Европе жели да успостави контакте са југословенском Савезном скупштином и мимо Београдске конференције КЕБС-а, а био би веома рад да позове југословенске парламентарце или делегације југословенског парламента на неко од наредних заседања. Наглашено је да ће и поједини посланици ПССЕ учествовати у раду конференције у окриљу својих националних делегација.²⁴⁴

У разговору који је министарска делегација имала са представницима Секретаријата Савета Европе било је речи о детаљној процедури приступању конвенцијама Савета и добијању статуса посматрача у бројним међувладиним комитетима и министарским конференцијама на нивоу Комитета министара.²⁴⁵ Посебно се разматрала могућност Југославије да настави да приступа бројним конвенцијама Савета Европе, између осталог: сету конвенција које су се тичале сарадње у борби против криминала, затим социјалног и здравственог осигурања и, посебно, заштите животне средине, као и Европској конвенцији о заштити археолошког наслеђа. Мада је Југославија била веома заинтересована за приступање датим конвенцијама, постојао је и проблем будући да су се оне бавиле материјом која у СФРЈ није уређена на савезном нивоу, већ су се тим питањима бавиле републике чланице. Остало је отворено питање да се ставови усагласе и евентуално пронађе могућност учествовања Југославије у поменутиим конвенцијама, односно њиховог потписивања са југословенске стране.

Када је реч о сарадњи у области правних питања југословенска делегација је истакла жељу да се размењују подаци и статистика из области правне активности Савета Европе и да би то помогло даљу сарадњу. Такође је показана спремност да се Савет Европе укључи у

²⁴⁴ Исто.

²⁴⁵ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, AM 031/900, restricted CM (77) 162, Strasbourg, 30 June 1977.

проучавање функционисања правног система у Југославији, и то на оба нивоа, анализирајући и савезно и републичко законодавство.

Југословенска делегација је показала и велики интерес за сарадњу у области економске миграције, пре свега у погледу њихових права на образовање у земљама у које су отишли на привремени рад. Договорен је наставак сарадње у области криминологије и посебно је показана жеља за размену информација на билатералном нивоу са земљама-чланицама Савета Европе у области права и правних питања због позитивних примера који би могли да се примене у Југославији. Доста се пажње посветило питању образовања и културе, посебно у светлу тога што је Југославија обавестила Савета Европе да је Савезна скупштина ратификовала три конвенције Савета Европе и додатни протокол из области високог образовања; била је разматрана процедура даљег југословенског учешћа у бројним телима Савета Европе чији се рад односио на делокруг тих конвенција. У том контексту био је представљен и рад Савезног завода за међународну културну, научну, технолошку и просветну сарадњу који је заступала Наташа Попивоца. Секретаријату Савета Европе објашњено је да Завод представља својеврсна врата Југославије према свету у домену своје делатности и затражено је да се организује редовна размена литературе са Заводом као и сви релевантни материјали који би могли бити од значаја за рад Савезног завода.²⁴⁶

Када је реч о сарадњи у области економских и социјалних питања поставило се питање учешћа у *Комитету за истражања пензија и Конференцији европских министара задужених за породична истражања* која је требало да се одржи крајем 1976. године у Бону. Било је такође речи о заштити животне средине и регионалном планирању, као и начелне расправе о сарадњи у области људских права. Југославија је показала спремност да сарађује са Саветом Европе на том пољу, али су постојали проблеми у самом Савету јер је област људских права била затворена за све земље које нису његове чланице. Договорено је да се оствари пуна размена свих доступних материјала у тој области.

Током посете Савет Европе је објавио саопштење за штампу у коме се наводи да га је посетила југословенска делегација на нивоу министара и да се разговарало о даљој сарадњи, посебно у области образовања, културе, науке, заштите животне средине, регионалног планирања, социјалног осигурања и правних питања. То је очигледан пример даљег развоја квалитетних односа и сарадње који постоје између Савета Европе и Југославије.²⁴⁷

²⁴⁶ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, AM 031/900, restricted CM (77) 162, Strasbourg, 30 June 1977.

²⁴⁷ Архив СЕ, Press Release: Visit of a Yugoslav ministerial delegation to the Council of Europe, 6–7 June 1977.

Та посета југословенске високе државне делегације генерално је оцењена као успешна. То се може видети из писма генералног секретара ПССЕ у коме он сагледава могућности даље сарадње посебно имајући у виду позив Комитета за политичка питања ПССЕ који је изразио жељу да успостави дијалог са посланицима Савезне скупштине Југославије, о чему је већ било речи са председником Спољнополитичког одбора Савезне скупштине Михајлом Јаворским као и током посете високе министарске делегације из Југославије.²⁴⁸ У писму упућеном генералном конзулу Велимиру Мијовићу наводи се и да ће председник Политичког комитета ПССЕ сер Џон Роџерс²⁴⁹ у пратњи неколико посланика учествовати у оквиру националних делегација на предстојећем београдском састанку КЕБС-а. Наглашено је да је потребно оснажити политички дијалог и сарадњу отварајући нове видове, посебно у контактима Скупштине Југославије и ПССЕ.²⁵⁰

Званичан позив Одбору за спољне послове југословенске скупштине стигао је за учешће у раду неке од предстојећих седница Комитета за политичка питања ПССЕ 7. јула 1977. године. У том писму сер Џон Роџерс, председник Комитета, упућује позив председнику Спољнополитичког одбора Савезне скупштине Михајлу Јаворском да неко од посланика југословенске скупштине учествује на септембарском или децембарском заседању тог Комитета ПССЕ. Због заузетости чланова Спољнополитичког одбора, та посета и размена мишљења није могла да се реализује све до марта 1978. када су југословенски посланици први пут учествовали у раду неког комитета ПССЕ. Након тога размене мишљења су учестале, па је током 1979. и 1980. године долазило до редовних размена мишљења у оквиру Комитета за политичка питања ПССЕ.

Година 1977. представља прекретницу у односима Југославије и Савета Европе у области парламентарне сарадње. ПССЕ и Савезна скупштина почели су да развијају трајан вид сарадње који није престајао до почетка 90-их година. Позив који је стигао Савезној скупштини за учешће у раду најважнијег комитета ПССЕ – Комитета за политичка питања – представља најбољу потврду да је сазрело време за потпунију сарадњу између Београда и Стразбура. Не сме се губити из вида да је приближавање Југославије Савету Европе средином 50-их година пропало управо услед изузетно јаке опозиције у редовима Парламентарне скупштине Савета Европе. Тада је преовладао страх од могућности да

²⁴⁸ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, AM 031/900, restricted CM (77) 162, Strasbourg, 30 June 1977.

²⁴⁹ Ser John Rodgers (1906–1993), посланик Конзервативне странке Велике Британије, у ПССЕ од 1969. до 1979.

²⁵⁰ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, AP, Strasbourg, 13 juin 1977.

југословенски посланици – представници комунистичког, недемократског режима – учествују у раду Комитета Скупштине Савета Европе, макар и у посматрачком статусу. Та идеја је била потпуно неприхватљива посланицима Скупштине Савета Европе у епохи 50-их, али очигледно није нимало сметала посланицима ПССЕ тачно 21 годину након тога, 1977. године. Чак су је и сами подстицали.

Током Београдске конференције КЕБС-а 1977. и почетком 1978. године више посланика ПССЕ боравило је у Београду у склопу својих националних делегација. Тако су председник Комитета за политичка питања ПССЕ сер Џон Роџерс и известилац тог Комитета за питање КЕБС-а, посланик Хофер, посетили Београд од 6. до 8. фебруара 1978. Тада их је примио председник Савезне скупштине Киро Глигоров, као и више посланика југословенске скупштине. Том приликом били су организовани састанци између њих двојице и групе посланика који је предводио председник Спољнополитичког одбора Савезне скупштине Михајло Јаворски и било је говора о току Београдске конференције, али и о могућностима успостављања ближих контаката Савезне скупштине Југославије и ПССЕ.²⁵¹

Једна од ствари које су биле договорене јесте да се организују мање-више редовне консултације између Комитета за политичка питања ПССЕ и представника југословенске скупштине. Тај договор је први пут реализован 15. маја 1978. када је председник Спољнополитичког одбора југословенске скупштине Михајло Јаворски учествовао на састанку Комитета за политичка питања у Паризу. Том приликом било је речи о учинку Београдске конференције КЕБС-а и о југословенском виђењу спољнополитичке ситуације у свету. Учешће југословенских посланика на састанцима Комитета за политичка питања наставило се и 1979. године када је 16. јануара био присутан Михајло Јаворски који је дискутовао са колегама из ПССЕ о актуелним дешавањима на простору Медитерана. Ти контакти су се продужили и након смрти Јосипа Броза Тита и пренели су се у 80-те године.²⁵²

Контакти који су тада остварени послужили су као основа сарадње између Савезне скупштине и ПССЕ. Некада незамислив контакт између Комитета за политичка питања ПССЕ и Одбора за спољне послове Савезне скупштине крајем 70-их постао је кичма односа између два парламента.

Не само да је Комитет за политичка питања успоставио те контакте са Скупштином Југославије, већ је и Савезно извршно веће наставило да продубљује контакте како са Комитетом министара Савета

²⁵¹ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Confidential CM(80) 174, Strasbourg, 3 July 1980.

²⁵² Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Relations with Yugoslavia, JJ/ml, 10 June 1980.

Европе и телима Савета која су основана на министарском нивоу, већ и са Парламентарном скупштином. Тако се 5. октобра 1979. члан СИБ-а Југославије Анте Зелић,²⁵³ на функцији савезног секретара за саобраћај, па у том својству и председавајући Европске конференције министара транспорта (ЕСМТ), обратио ПССЕ управо у том међународном својству. Тада је имао и разговоре са генералним секретаром Савета Европе.

Југославија је исте, 1979. године исказала жељу да се активније укључи у својству посматрача у *Евројски комитет за правну сарадњу* (CDCJ), тело Савета Европе директно одговорно Комитету министара. Воља и спремност Југославије да се активније укључи у рад тог органа Савета Европе узбуркала је духове, посебно у Секретаријату те европске институције.²⁵⁴ Постојала су и мишљења да би југословенско присуство у том врло специјализованом телу које чини једно од стубова постојања Савета Европе, по мишљењу Секретаријата обесмислило рад појединих подгрупа тог комитета којима би Југославија могла да има приступ статусом посматрача у самом Комитету. Посебни проблеми би настали у телима Комитета који се баве криминалитетом и привредним правом као и питањима медицинског права, због некомпатибилног политичког устројства Југославије. То се нарочито односило на питања криминалитета, положаја невладиних организација и поштовање права појединаца што Југославија, показало се у прошлости, често или никако није спроводила.²⁵⁵

Комитет министара Савета Европе на нивоу заменика састао се 19. октобра 1979. године.²⁵⁶ На том заседању представници готово свих земаља-чланица ипак су гласали за то да Југославија добије статус посматрача у Европском комитету за правну сарадњу. Ниједна земља није гласала против те одлуке, а једна је била уздржана.²⁵⁷ Том приликом одлучено је да, и поред упозорења Секретаријата Савета Европе на проблеме који би евентуално могли да искрсну, „*Социјалистичка Федеративна Република Југославија може да учествује на састаницима Евројског комитета за правну сарадњу када се у њему расправља о извештајима оних поштомитета који шета Савета Европе у којима је СФРЈ учествовала*“.²⁵⁸ Ово је била једна од кључних ствари у сарадњи Југославије са Саветом Европе.

²⁵³ Бивши градоначелник Сплита (1965–1967) и дугогодишњи члан СИБ-а.

²⁵⁴ Архив ПССЕ, Yugoslavia – Historic Relations, 1969–1989, Relations with Yugoslavia, JJ/ml, 10 June 1980.

²⁵⁵ Исто.

²⁵⁶ Архив СЕ, CM/Del/Concl. (79)309 Item XVII, Confidential.

²⁵⁷ Није, нажалост, сачуван конкретан податак о томе која земља је била уздржана, али се, на основу остале доступне грађе у архивима СЕ, може закључити да се ради о Холандији или Швајцарској.

²⁵⁸ Архив СЕ, CM/Del/Concl. (79)309 Item XVII, Confidential.

Добијајући увид у европску правну регулативу и приближавајући се правним нормама које су владале у земљама-чланицама Савета Европе, Југославија је стекла прилику да своје законодавство прилагођава у оном домену који јој је одговарао, према стандардима који су важили у Западној Европи. Нажалост, није објављена ниједна студија о утицају правних стандарда Савета Европе на југословенско законодавство почевши од последњих месеци Титовог живота.

Седму деценију 20. века обележио је покушај отварања Савета Европе према Истоку. То је најављено и образложено већ у коминикеу 50. заседања Комитета министара Савета Европе у мају 1972, формулацијом да је техничка сарадња са источноевропским земљама од изразите важности па је треба свакако развијати, а тамо где већ постоји треба је додатно оснажити.²⁵⁹ Једина земља са којом је Савет Европе пре тог периода имао сарадњу а налазила се иза гвоздене завесе била је Југославија. Биланс сарадње Савета Европе са другим земљама током целе деценије био је изразито мршав, готово да није постојао. Насупрот томе, сарадња са Југославијом заиста је досегла ниво који је заслуживао пуно поштовање.²⁶⁰

Не улазећи у то да ли је нефлексибилност Савета Европе према комунистичким земљама била најважнији разлог зашто до сарадње није дошло или пак земље Источне Европе нису стварно желеле ту сарадњу, неспремне да се отворе према Западној Европи – остаје чињеница да је Југославија током 70-их година своју позицију и сарадњу са Саветом Европе врло марљиво зидала и постављала на много шире основе. Посебно је 1975. година и посета Милоша Минића Скупштини Савета Европе дала позитиван импулс сарадњи, како с Комитетом министара, тако и са, први пут, Парламентарном скупштином Савета Европе. Размена посета на највишем нивоу између Савета Европе и Југославије у наредним годинама само је додатно ојачала везе између званичног Београда и Стразбура. У том периоду долази до првих формалних контаката са Парламентарном скупштином Савета Европе и једном започета сарадња развија се у пуном замаху самим крајем 70-их да би се наставила у наредној деценији. Југословенска посвећеност питањима КЕБС-а, Завршном акту из Хелсинкија и нарочито Београдској конференцији КЕБС била су питања која су доминирала у разговорима у том периоду. У годинама које следе, теме о којима се расправљало између Савезне скупштине и пре свега Комитета за политичка питања ПССЕ временом су се проширивале и та комуникација је била и више него интензивна.

²⁵⁹ Исто.

²⁶⁰ Архив ПССЕ, Etats non membre, Role de la Direction des Affaires Politiques, D/NL. yg, Confidentiel, le 1er octobre 1979.

ПРИЛОГ

24. заседање ПССЕ, 28. јануар 1975.²⁶¹

Председник Парламентарне скупштинине Савета Европе, Ђузепе Вековачо:

Скупштина ће данас саслушати излагање г. Милоша Минића, потпредседника владе и министра пољских послова Југославије.

С великим задовољством и уз доста емоција у своје лично име и у име својих колега из Парламентарне скупштинине Савета Европе желим да Вам изразим добродошлицу у овој институцији у Стразбуру која већ двадесетих година представља симбол помирења између народа Европе.

Када ми се пре две године јружила прилика и час да разговарам с вама у Београду о активностима ваше Скупштинине, рекао сам вам да, као верни бранилац начела парламентарне демократије, наша Парламентарна скупштина у све већој мери постаје свесна драматичних последица поделе наше континента на два супротстављена блока. Ми знамо да су југословенски политичари били међу првима који су осудили такво стање ствари.

Улога коју ваша земља данас има у групи несврстаних земаља, улога коју сви признају као водећу, јасно сведочи о исправности ваше политичке визије.

Савет Европе је са своје стране убеђен да је његова политичка обавеза да ипешње но икад раније сарађује са свим европским земљама које нису његове чланице, укључујући и оне земље које имају другачију политички и друштвени систем. Међу тим земљама ваша земља посебно ужива наше поштовање и симпатије и саосећање због храбрости коју је увек испољавала како у рату иако и у миру, и због решености са којом је одувек бранила своју националну независност и своја политичка начела, и на унутрашњем и на међународном плану.

Тачно је да се југословенски концепт демократској групиња у неким суштинским аспектима разликује од нашег. То, међутим, чини да постане још нужнији дијалог за који ми верујемо да треба да буде далекосежан и искрен и на једној и на другој страни. Због тога ми је посебно драго што сте прихватили наш позив и дошли овамо као први државник из неке социјалистичке земље који се обраћа Парламентарној скупштини.

Саслушавши извештај који је наш аустријски колега г. Карасек управо поднео у име Политичкој комисији, надам се да ће ваша препорука да Скупштини Савета Европе искористимо као форум за дискусију између политичара свих земаља које учествују на Конференцији о безбедности и сарадњи у Европи моћи брзо да се сprovede у дело. Та конферен-

²⁶¹ Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sittings 16 to 26, Strasbourg, 1975, овде дато у преводу са енглеског језика.

ција ујравно треба да уђе у завршну фазу. Није пука случајности то што сте Ви данас овде са нама уочи Евројске парламентарне конференције која ће се одржати у Београду на позив ваше владе, а посебно ми је задовољство што могу да Вас замолим да се обратите овој Скупштини, која представља све политичке тенденције (покове) у осамнаест земаљчаница Савета Евроје.

Г. Милош Минић (поблипредседник владе и министар иностраних послова Југославије) (превод) – Г. председниче, даме и госодо, велика ми је част што сам позван да се обратим Скупштини Савета Евроје, у присуству представника осамнаест евројских земаља са којима је моја земља, Социјалистичка Федеративна Република Југославија, повезана вишеструким везама сарадње.

Разуме се, моје би задовољство било још веће када би у ову Скупштинину били укључени представници свих земаља још увек поделене Евроје. Надамо се да и ова идеја једног дана може постати стварности. Моја земља, која је независна, несврстана и социјалистичка, која не припада ниједном политичком или војном блоку, одлучно тежи евројској будућности у којој би блокови представљали ствар прошлости.

Тај дух прожима ставове свих чланова југословенске Скупштинине који, још од састанка са представницима девет евројских парламената у Београду у јесен 1966. године све до данас никада нису одустали од идеје о повезивању представника парламената свих евројских земаља. Они су активно учествовали у организовању и припремама Конференције о безбедности и сарадњи у Евроји и сарадњи у оквиру Интерпарламентарне уније. Ускоро ћемо имати част и задовољство да будемо домаћини другој састанка евројских парламентарца у Београду.

Сви знамо да су односи између Истока и Запада појримили велику важност и деловали прешће у послератној Евроји. Како је деколонизација најредовала, тако је том процесу постепено наметнути један комплекс односа између индустријализованих земаља и земаља у развоју, комплекс односа који у све већој мери прераста у један од основних проблема са којима се светска заједница суочава, посебно збој свој суштински ошжавајућеј ушницаја на све остале проблеме и конфликтне интересе у данашњем свету. Иако имају светски значај, и историјски корени и актуелне последице тих проблема такође су евројски: наиме, ујравно су у Евроји настали услови који су фаворизовали њихову појаву и развој; ујравно Евроја данас, заједно са другим најразвијенијим деловима света, најдубље осећа последице промена које су се збиле у светским економским и политичким односима. С тих разлога, по нашем мишљењу, евројске земље не само да имају обавезу, већ је и њихов витални интерес и одговорности пред будућим генерацијама Евројана да јруже дојринос решавању тих проблема и њихових евројских и светских импликација.

Та два процеса су се развијала и наставаљају да се развијају ујоредо са јачањем и сталном експанзијом социјализма као светској процеса.

То је посебно изражено с обзиром на чињеницу да је социјализам рођен на европском тлу и да је ту цустио своје прве и најдубље корене. То што један део Европе не признаје ту историјску чињеницу нанело је велику штету европским земљама, приморавши их да у разним приликама узмицну и смањило је њихове могућности да пруже суштински допринос оштром напретку и развоју у целом свету, упркос томе што имају огроман потенцијал. Доктрина по којој постојање разлика у друштвеним системима и идеологијама аутоматски искључује могућност међународне кооперације и оштре сарадње међу свим европским земљама и, у ширим размерама, међу свим земљама и народима света, одиграла је посебно пољубну улогу. Та доктрина је у прошлости била веома изражена и у једном и у другом делу Европе и у осталим деловима света, али данас она све више губи на снази и значају. Та доктрина је свим земљама ставила на пут огроман шерић последица хладног рата. Што је још горе, она је, пре свега међу европским земљама, створила предрасуду о томе да ће једино шрети светски рати пружити излаз из постојећих разлика и конфликта међу друштвеним системима и идеологијама.

Подела Европе и света на блокове почела је знатно пре Јалтије, Потсдама и раној послератној периоду хладног рата, што је само продубило све те поделе и придало им једну нову димензију. Корене те поделе можемо пражити у првих неколико година после Октобарске револуције, у периоду интервенција, изолације и блокаде Совјетској Савеза, када се Европа прво поделила на два дела (дела), чије су се границе током Другој светској рату само померале ка средишту Европе, на основу нове равнотеже снага. Нажалост, та подела на блокове поново је успостављена, па је чак била и продубљена и појачана после краха сила Осовине и победе над фашизмом. Тај нештаивни исход једним делом је био последица доктрине коју сам поменуо, али је он пре свега плод идеје о томе да се постојеће противречности могу превазићи само сврставањем у блокове, војном, политичком и економском премоћи једног блока над другим и успостављањем хегемоније у свету и, посебно, у Европи.

Подела света на блокове ширила се почев од Берлина, Немачке и Европе, постепено захваћајући најудаљеније делове света – Кореју, Вијетнам, Камбоџу. Она је пре свега поодила несврстане и групе независне земље. Последице такве политике и дан-данас онајвише шрпе оне земље и народи који се боре за политичку и економску независност, за равноправност. Та подела је злоупотребљена и намећућа у блискоисточном сукобу, придату му једну нову димензију коју он, у суштини, на самом почетку није имао. Покушаји да се блискоисточни конфликт смести у контекст блоковске поделе уицијали су и на ситуацију у Средоземљу. Кијарска криза само је логични продужетак такве политике. Последице блоковске политике, чији су најактивнији аспекти унеколико ублажени у Европи у мери у којој је дешант најредовао, у пракси се одлажу у другим деловима света а онда, попут бумеранга, поћају и Европу иде угрожава-

ју велике најоре који се улажу у развој сарадње и усјосјављање сисјема ојшше безбедносји у Евроји, ја самим јим и у свејшју.

Тако поделене на војне, полијичке и економске савезе и блокове, евројске земље су се – према нашој анализи дојаја у Евроји и свејшју – усредсредиле на своје уске националне или рејоналне проблемне и инјересе, налазећи за ше проблемне и инјересе решења у уским рејоналним оквирима и зајвореним јрујацијама, умесјо да шо чине на једној широј, ојвореној и коојерајивној основи. Током минуле јри деценије, а посебно у време хладној рајша, ша подела је пресјављала једну од јлавних одлика односа међу земљама и народима Евроје и у чишавом свејшју.

Најлашавајући овај кључни евројски и свејски проблем који сужава мојућносји и улоју Евроје као чиниоца у међународним односима, Јујославија у својој сјољној полијичици и своме учешју у међународним пословима узима у обзир реалносји које су јроизвод дајших исјоријских околносји и које се морају имајш на уму у свим најорима чији је циљ посјешјено уклањање блокова и грујих вејшјачких подела у Евроји.

Госјодине пресједнице, Јујославија је, од самој почесјка, подржавала процес дејанјша и прејовора. Заједно с грујим несврсјаним земљама она је радила на унајређењу шој процеса у најјшежим данима хладној рајша. Већ крајем четрдесетјих и почесјком једесетјих јодина јујословенски пресјавници су скрејшали јажњу на чињеницу да борба за премоћ између блоковских сила, умесјо да оконча хладни рајш, неминовно ујшре јујш ка шрећем свејском рајшу, кашасјрофи у којој би најјшеже сјрадали народи Евроје.

Међујшим, никада раније у исјорији није било мање разлоја за сукоб нејо шјшо их има данас, нијш је јак икада било шојико разлоја и широких мојућносји за сарадњу и јриближавање међу евројским народима, или за мирно решење конфликта инјереса и свих грујих конфликта јроузрокованих друшјивено-исјоријским процесима. Желео бих да појсетјим ову уважену Скујшшину на одлуку донешју на Беојрадској конференцији шефова држава и влада неанјажованих земаља 1961. јодине о шоме да великим силама буду ујућене делејације које ће им донешји позов да зајочну разјоворе, како би са хладној рајша прешле на прејоворе и консулјације и како би предузеле кораке који ће донешји дејанјш. Ујраво је Евроја имала највише корисји од процеса дејанјша и прејовора и пошјуно је схвајљиво да је евројским државама сјшало до шоја да се шај процес насјави. Међујшим, шај процес није ни брз ни једносјаван, јер се одвија у веома сложеним околносјима и у једној динамичној сјшјацији. Тако су, ујоредо са демокрајским и јројресивним развојем, мојуће и чесјо јрисујне расјуће најешосјш; њихови узроци најчешје воде јорекло из имјеријалисјичких или хејемонисјичких сјшавова, појзиција силе, мешања у унујрашње сјшвари независних држава, шјшо увек сјшвара разне несаледиве прејшње за мир и безбедносј, прејшње које се раније нису мојле јредвидешји. Збој шоја није мојуће следитјш коншинуирани курс нијш у шрајању за дејанјшом између великих сила, дејанјшом који је јлог неда-

вних догађаја, ниши у преговорима и другим напорима који се улажу у попуштање заштитности у свету у целини.

Управо је због тога Југославија одувек налагавала да је, ради обезбеђивања наставаљања и јачања овог процеса, неопходно да се он прошири на остале делове света, да обухвати полиитичку, економску и војну област, област културе, информисања и људских контаката, како би довео до суштинског решавања најважнијих међународних проблема, пре свега оних који настају услед жаришта најтежести и који су проузроковани развојем. Дейант није само питање преговора између великих сила, већ је то један шири процес који настоје да унапреде све несвршене земље и многе друге мирољубиве земље света.

Напори за успостављање контаката и јачање веза међу европским земљама и народима представљају интегрални део процеса дејантства и они, без икакве сумње, доприносе јачању улоге свих европских земаља у светским пословима. Ту је од посебне важности Конференција о безбедности и сарадњи у Европи која се ближи свом завршетку и чији ће исход, како се надамо, бити плодоносан. Успех те конференције ће, без икакве сумње, допринети оштрој сарадњи на равноправној основи међу свим европским народима и земљама без обзира на њихову величину, друштвено-економски систем, економску и војну моћ, припадности или неприпадности војним и политичким блоковима и помоћи ће бржем повезивању Европе са суседним регионима на широј основи.

Од самог почетка рада те конференције Југославија је стајала на становишту да треба пронаћи одговарајуће решење за сваки аспект европске сарадње и безбедности, било да је реч о политичком, економском, војном или неком другом аспекту, и да све то треба да буде ограничено у документима које ће потписати тридесет пет независних и суверених држава учесница Конференције о безбедности и сарадњи у Европи. Та решења треба да буду чинилац у унапређењу процеса интеграције у Европи и свету који је од суштинског значаја за друштвени и међународни развој – што је циљ историјске епохе у којој живимо. По нашем мишљењу, од кључног је значаја и да имамо на уму то да су проблеми безбедности и сарадње у Европи неодвојиви од проблема безбедности и сарадње у суседним регионима Средоземља и Блиској истоци, као и да су то главни проблеми мира, безбедности и међународне сарадње у свету у целини. С тог разлога проблем демократизације односа у Европи није само предуслов европске безбедности, већ је то и допринос Европе стварању новој идентитету света чији је Европа саставни део. Ми зато снажно подржавамо став по коме све земље учеснице Конференције о безбедности и сарадњи у Европи треба у својим међусобним односима и у односима са свим другим земљама света да примењују управо она начела која ће та конференција усвојити.

Ми сматрамо да је, управо из тог разлога, исправан однос према националним мањинама, које не треба да буду фактор поделе, већ фактор узајамног разумевања међу европским народима и земљама, веома

важан чинилац у процесу демократијације односа у Европи. Будући развој сарадње и разумевања међу европским народима налаже да грађани сваке европске државе у све мањој мери буду свесни државних граница које их раздвајају. Тај процес ће се још брже развијати ако будемо моћи да се ослободимо шовинистичких предрасуда које се хране нерешеним проблемом мањина и ограничавањем слободе изражавања националног идентитета. Ми очекујемо да ће Конференција о безбедности и сарадњи у Европи утврдити и основ за решење подједнако важне проблема положаја сираних радника из мање развијених земаља и из земаља у развоју који данас раде у високо индустријализованим европским земљама.

Господине председнице, желео бих да скренем пажњу на узнемирујуће тенденције које се у последње време уочавају у развоју међународне ситуације, посебно у области међународних економских односа и развоја, тенденција које су противне дуторочним интересима европских и других земаља. У области међународних економских односа најомилавају се нерешена питања; све је већа нестабилност у светској привреди а положај земаља у развоју се убрзано погоршава; већина индустријализованих земаља врши све већи притисак на земље у развоју.

Ми смо данас сведоци оштрих погоршања међународних односа. Постоји опасност да ова тенденција и претња директне конфронтације могу и да огложе решавање проблема са којима смо суочени и да доведу у питање већ постигнуте резултате, заустављајући најоре да се процес дешавања прошири на свету у целини и да се успоставе нови међународни економски и политички односи. Та тенденција само налашава пошреду да европске земље имају активнију улогу на светској сцени посебно зато што оне поседују неисцрпне ресурсе и потенцијал који су у све сврхе неопходни и због чега оне друге земље које с правом од њих очекују.

У постојећој међународној ситуацији ми верујемо да европске земље могу, тиме што ће усвојити реалистичан приступ како постојећим проблемима, тако и сопственим основним будућим интересима, одиграју историјску улогу тако што ће помоћи свету да преброди најопаснија непосредна жаришта неустојности и да реши међународне економске и развојне проблеме. Ово уколико пре стоје економски проблеми данас представљају кључ будуће развоја земаља Западне Европе, њиховој међународној положаја и улоге.

Уознаћи смо са проблемима са којима се данас суочавају западне индустријализоване земље, пре свега оне у Западној Европи. Успоравање привредне активности раста, симптоми рецесије и стагнације, инфлација, плановилансне шешкоће, проблеми у монетарној и другим областима, што се све појавило и пре енергетске кризе, имају корен у највећем структуралном поремећају до кога је дошло у светској привреди услед проширења и продубљивања јаза између индустријализованих земаља и земаља у развоју, у променама ситуације у појединим земљама и у покушајима извесних сила да одрже међународне економске односе који су засновани на неравноправности. Енергична криза је само ошјекла постојеће

проблеме светске привреде и учинила да избију на видела све неадекватности у постојећем систему међународних економских односа.

Има ли иједне земље чији су природи ресурси такви да могу оштрилике да задовоље све њене енергетске потребе и потребе за сировинама? Постоје света две или, у најбољем случају, три или четири највеће земље које те потребе могу да задовоље захваљујући бројчаној снази својих становништва, својој површини и постојећој или потенцијалној економској и војној моћи. Све остале развијене земље, подједнако оне у Источној и Западној Европи као и оне ван Европе, и даље су мање или више међузависне са земљама у развоју или зависне од највећих земаља. И моја земља, земља у развоју са релативно екстензивним природним ресурсима, јесте и остале увозник енергије и сировина. Због тога смо и ми жестоко потиђени недавним повећањем цена нафте и основних сировина. То је чинилац који морамо узети у обзир у креирању своје политике унутрашње привредној развоја и у својим ставовима према међународним везама. Што се тиче улоге Југославије у решавању међународних проблема, суштински чинилац је доследност са којом она усваја начелне ставове у вези са свим везама од великог значаја.

Главни проблеми европских земаља, који су у исто време и темељни економски проблеми светске заједнице, не могу се деловито и трајно решити унутар неке заворене асоцијације индустријализованих земаља, без оштре сарадње са другим међународним снагама, а још се мање могу решити без сарадње са земљама у развоју. Исто тако, ти проблеми никада не могу бити решени конфронтацијом са тим земљама, везама тим земљама или вршењем притиска на њих. Југославија, као и друге несврстане земље и земље у развоју смирљиво покушава да обезбеди хармонију и сарадњу умесно конфронтације која би се темелила на разлозима војне моћи. Европски, регионални и остали посебни интереси могу бити заштићени и могу постојати шире прихватљиви само ако решење текућих међународних проблема буде повезано са успостављањем најшире међународној систему сарадње и безбедности. Дубоко смо уверени да је данас хитно и насушно потребно да се земље у развоју укључе у те позитивне процесе као равноправни партнери у међународним односима. То значи да индустријализоване земље, пре свега индустријализоване земље Западне Европе, морају уложити неопходне напоре за успостављање новој међународној економској поретка. Најомиланији проблеми са којима се суочавамо могу се решити само равноправном сарадњом међу свим земљама, без обзира на њихову величину, ниво развоја или друштвено-економски систем, на основу начела садржаних у декларацији и акционом програму које је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила на свом ванредном заседању у априлу 1974. године.

Несврстане земље и друге земље у развоју тако се доследно изјашњавају у прилози сарадњи, а не у прилози конфронтацији. Међутим, ако им конфронтација буде намећуша, оне ће се том прилику супротивити фронтално којом је у све већој мери јединствен. Њихова снага је морална

и пољитичка – оне поред тога имају и значајан материјални капацитет да се боре за социјалне интересе и циљеве. Међутим, конфронтација је велика опасност за све нас, а посебно за развијене земље на крајкорочном плану, будући да она може постати извор озбиљне економске и пољитичке кризе и међународној конфликти. Конфронтација би могла чак да доведе и до новој светској рати, јер нас постојеће искуство учи да конфликти који се дешавају равномерно снага између блокова и постојају индиферентни гео борбе која је тесно повезана с том равномерношћу. То је чињеница која се данас често губи из вида. Пољитички и економски прилици, као што је већинско снижење цена сировина у комбинацији са одређивањем високих цена производа из развијених земаља, дискриминационе мере, чак и претња силом – којој неке високоиндустријализоване земље прибегавају у односима са несвршаним земљама и другим земљама у развоју – изузетно су осетљиви и опасни. Да би се спречило даље погоршање ове узнемирујуће ситуације, конфронтација мора бити што је пре могуће замењена заједничком изразом програма сарадње и планова за решавање све дубљих, акутних и веома сложених међународних економских проблема, посебно оних проблема који се тичу развоја.

За остварење тих циљева неопходно је активно учешће засновано на једној међународној равноправности. То је једини начин на који европске земље могу наћи своје право место у систему модификованих међународних односа и истражити активну улогу у усмеравању постојећих светских процеса, избегавајући цуку регионалну улогу коју понекад настоје да им намећу.

Југославија има једну јединствену спољну политику. Наши односи са свим земљама управљају се према начелима несвршаности усвојеним на Конференцијама несвршаних земаља, посебно онако како су развијени на Четвртој самити у Алжиру; ти принципи одређују и наш став према свим међународним питањима, било да је реч о општем светским или о регионалним питањима. Та начела су у савршеном складу с Повешћом и осталим основним документима Уједињених нација. Поред непријатности војним блоковима, признати начела несвршаности су следећа: поштовање независности, суверенитета и територијалној интегритета сваке земље, равноправности, право на слободан развој, немешање у унутрашње ствари других, решавање свих разлика и спорова мирним путем, развој опште сарадње, узајамној разумевања и солидарности за добробит свих земаља; сагледани заједно, управу су то сами основи активне и мирољубиве коелитације. Југославија је већ годинама активно ангажована у спровођењу систематске политике несвршавања која се темељи на тим начелима. У том погледу од посебно је значаја лична ангажованост и одређеност председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Јосипа Броза Тита.

Европска политика Југославије је, доследно томе, политика несвршавања примењена на услове и односе у Европи. Почетци ове политике воде порекло још из времена озбиљној погоршања светских односа

које је оставило свој траг на Европи у првим годинама хладног рата. Та политика је развијана и усавршавана током целој овој периоди оштра покушајима – што се сигурно сећаће – да се Југославији намећне страна доминација и да се она сврста уз један од блокова. Зато Југославија заједно са другим несврстаним земљама може све да добије од примене основних начела несврставања, и у међевројским односима и у односима између евројских држава и других земаља, јер је уверена да управо то онајвише доприноси успостављању равноправних односа и стабилности и миру у свету.

Несврстана политика је дуторочни избор Југославије, а не резултат пренујне нужности. Она проистиче из народне социјалистичке револуције и борбе за национално ослобођење у Другом светском рату, као и из борбе за очување независности наше земље и њене одговорности за сопствени унутрашњи развој у најтежим данима хладног рата. Она је нераскидиво повезана са природом нашеј друштва, слободне и независне федеративне заједнице равноправних народа и народности, као и са нашим друштвеноекономским и политичким системом заснованом на социјализму и самоуправљању. С обзиром на све те карактеристике, југословенска несврстана политика представља гаранцију безбедности Југославије и њеној чврстој и независној положаја у међународним односима.

Најдалековидији државници као и све демократске и прогресивне снаге Европе које су привржене идеалима слободе и независности, прогреса и мира, одувек су показивали разумевање за револуционарни карактер борбе југословенских народа против фашизма и за доследне начоре Југославије у циљу очувања слободе и право на сопствени облик социјалистичког развоја. Њихова подршка и помоћ представљали су велико морално охрабрење мојој земљи у успостављању досадашњих развојних остварења. Захваљујући својој доследној политици, несврстана и социјалистичка Југославија ужива оштре признање као конструктивни чинилац међународних односа и као важна помоћ успостављању равнотеже и стабилности не само на Балкану и у Средоземљу, већ и у Европи и свету у целини.

Иако је југословенска борба за независност и међународне односе ушемељене на равноправности тесно повезана с истинским интересима свих евројских народа, нашој унутрашњој и спољној политици нису увек давани велики изледи на дуговечност. Понекад се постављало питање може ли се таква политика наставити, а југословенски избор је често био предмет разних најања.

Свесни смо да у Европи и ван ње постоје појединци и групе који нису задовољни садашњим положајем Југославије. Наиме, захваљујући својој опшитој одређености за доследну политику несврставања у међународним односима, Југославија осујећује извесне покушаје да се у свету очувају старели друштвени системи и неједнакости. Такође смо свесни да управо ти чиниоци леже у основи повремених кампања и покушаја да се изврши притисак на Југославију, исто онако као што ти

чиниоци представљају извориште сличних покушаја усмерених према многим другим земљама, пре свега оним несвршаним. Управо се у овом тренутку у неким западним земљама шире многобројне спекулације, да не кажем да је реч о правим кампањама, којима се настоји да се светском јавном мњењу Југославија представи као земља чија је „унутрашња нестабилност забрињавајућа“ и тако даље. А све то упркос чињеници да је Југославија веома ошворена земља која сироводи мирољубиву међународну политику, земља која је дубоко ангажована у заједници народа Европе и света, чије се демократско и социјалистичко самоуправно друштво развија пуном снагом, док непрестано јача братство, јединство и равноправност свих народа и народности који у њој живе. Такве кампање и прилици сигурно нису у интересу снага које раде на успостављању безбедности, стабилности и мира у Европи и демократских међународних односа који се темеље на равноправности.

Сада ми дозволиће да још једном захвалим на прилици коју сте ми пружили да се обратим овој уваженој Скупштини. Доуштите ми да надам се да ће као несвршана европска земља Југославија настојати да улаже напоре како би, колико је тог то у њеној моћи, допринела већем разумевању, зближавању и сарадњи како међу европским земљама, тако и међу европским земљама и другим развијеним земљама с једне стране и несвршаним земљама и земљама у развоју, с друге стране. Она то већ чини колико је тог то у њеној моћи, имајући пре свега на уму социјалне интересе. Ипак, наше је најдубље уверење да све европске земље имају огромну одговорност за то да пруже одлучујући допринос, захваљујући свом разумевању савремених историјских процеса и понашању у конкретним ситуацијама, не само разумевању и сарадњи у Европи, већ и разумевању и сарадњи међу свим европским земљама и међу несвршаним земљама и земљама у развоју, све зарад успостављања нових економских и политичких односа заснованих на равноправности на међународном нивоу и јачању мира и безбедности у свету. Захваљујем, још једном представницима.

Председник Скупштине (превод) – Дубоко смо вам захвални још једном (Минићу) на јасном, садржајном и искреном излагању. Тачно је да се извесни аспекти ваше анализе пређашњих и недавних догађаја у Европи или у другим деловима света можда не додударају у потпуности са ставовима које заступају извесни сектори наше Скупштине. Мени је стога посебно драго што сте прислали да одговарате на питања мојих колега на овој пленарној седници или доцније у Политичком комитету који ће се састаћи на крају наше дебате.

Мислим да ваше присуство међу нама данас представља догађај који има реални политички значај. Надам се да ће Југославија, пошто је са нашом организацијом сарађивала барем осамнаест година у одређеним техничким секторима, сада повољно разширити могућности успостављања тежих веза сарадње са Саветом Европе на свим нивоима.

Захваљујући вам још једном у име свих својих колега, чији дугогодишњи аилауз указује на то колико цене ваш рад и рад ваше владе за добробити мира у Европи и свету, сада отворам дебату о вашем говору.

Пишања која чланови Скупштинине представљају ја. Минићу морају се односити на јачку дневног реда – Безбедности и сарадњу у Европи. Такође се могу односити и на било коју конкретну тему о којој је ја. Минић говорио у своје излагању.

Позивам ја. Карасека да остави прво питање.

Г. Карасек, Аустрија (превод) –

Као представник једне несврстане земље, министар је наласио потребу за јачањем процеса дејанја у свету кроз развој и приближавање народа у политичкој, економској, војној и културној области, као и у области информисања и људских контаката.

Говорећи о Конференцији о безбедности и сарадњи у Европи, он је изразио наду да ће бити пронађено решење за сваки аспект европске сарадње и безбедности, и наласио је чињеницу да су, када је реч о сарадњи и приближавању међу демократским народима, грађани различитих европских земаља у све мањој мери свесни државних граница које их раздвајају.

Могу да кажем јосиодину министру да сам сигуран како сви ми овде делимо ју његову жељу, ушолико пре што је сарадња међу нашим народима јосила нормално стање ствари.

Када је реч о најрећу преговора у оквиру КЕБС у Женеви, желео бих јосиодину министру да оставим неколико питања која су већ покренута у мом уводном извештају.

Прво, да ли европски дејанји такође треба да има људску димензију и да омогући свим народима Источне и Западне Европе да јоситину стварни најредак у економској, научној и културној области као и, како то и сам ја. министар жели, у односима међу људима?

Друго, несврстана социјалистичка земља јосиодина министра већ дуго је усешна у трагању за јешњом сарадњом са западноевропским земљама. Шта ја. министар мисли о истим могућностима за јешњу практичну сарадњу за добробити свих заинтересованих народа, односно, сматра ли да се једна таква сарадња може развити међу земљама Западне и Источне Европе?

Г. Минић (резиме превода) – Сајласан сам да ће процес дејанја јосирајати само ако буде јосстављен у свим рејонима света и у свим сферама међународних односа, укључујући ју и области слободне комуникације идеја и људи. Јуославија је чврсто одређена у јом правцу. Конференција о безбедности и сарадњи у Европи већ је донела читав низ јоситивних резултата у јим областима.

Сарадња треба да се јрошири на 34 европске земље – 35 ако се Албанија укључи – као и на Сједињене Америчке Државе и Канаду које су такође учештовале у раду конференције. Између сешембра и децембра 1974. јодине јоситинуји је важан најредак у питањима везаним за Трећу

корѝу. Чак ѝедесетѝ ѝосѝо ѝосла је већ обављено и није немоћуће да се ѝосѝиће комѝромисно решење и када је реч о друѝим још увек нерешеним ѝиѝањима. С ѝиѝх разлоѝа, чини се да се на будућности може ѝледаѝи с оѝѝимизмом. **Ако се из дебаѝе оѝклоне идеолошки елементи, ако се ѝрихваѝи реалистѝичан сѝав, ако буде сѝроѝо ѝошѝовано начело немешања у унутрашње сѝвари друѝих држава, онда ће ѝа сарадња моћи да се ѝрошири на све области и ѝиѝо ће ѝаранѝоваѝи мир у целом свеѝу.** (подвукао аутор)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Необјављена архивска грађа

Србија

- Дипломатски архив Министарства спољних послова
- Политичка архива (ПА) 1949–1976. (Регионалне иницијативе, Француска, Велика Британија, Грчка, Турска, Италија, СССР)
- Строго поверљива архива (СТПА) 1949–1976.

- Архива Службе за архивирање и документацију Министарства спољних послова СИД

- Архива Савезне скупштине
- Одбор за иностране послове, Одсек за међународне односе

- Архив Југославије
- фонд 83 (Лични фонд Саве Косановића)
- фонд 112 (Тањуг)
- фонд 130 (Савезно извршно веће)
- фонд 142 (ССРНЈ)
- фонд 507, ЦК СКЈ, IX (Међународна комисија ЦК СКЈ)
- фонд 803 (Председништво СФРЈ)
- фонд 837 (Кабинет Председника Републике - посете, приједи, билатерала)

- Архива Народне скупштине Републике Србије

Француска

- Архив Савета Европе: архива Комитета министара ПССЕ
- Архив Парламентарне скупштине Савета Европе: Комитет земаља нечланица, Комитет за политичка питања, Комитет за културу, Комитет за избегла и расељена лица, Мониторинг комитет
- Архива председника Парламентарне скупштине Савета Европе

Велика Британија

- The National Archive: Foreign and Commonwealth Office (FCO) 731 Yugoslavia

Објављена архивска грађа

Србија

- *Балкански њакџи*, Зборник докумената, Београд 2005.

- *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, III tom 1946–1996*, priredio Momir Stojković, Beograd 1999.
- *Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1948–1983*, priredio Momčilo Pavlović, Beograd 2009.
- *Зайисници Полиибироа Централної комитетїа КПЈ 1945–1948*, приредіо Бранко Петрановић, Београд 1995.
- *Instrumenti Saveta Evrope – ljudska prava*, Beograd 2000.
- Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam II*, Beograd 1987.
- *Istorija socijalističke Jugoslavije, dokumenti i opšti pregled*, priredili Branko Petranović i Čedomir Štrbac, Beograd 1977.
- *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947–1972*, materijal za Deseti kongres SKJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973.
- *Почетак краја СФРЈ. Споменици и групи прашећи документи проширене сегнице Извршної комитетїа ЦК СКЈ одржане од 14. до 16. марта 1962. године*, Београд 1998.
- *Skupovi nesvrstanih zemalja 1961–1974*, zbornik dokumenata, Beograd, 1974.
- *Скупштина о актуелним питањима спољне политике СФР Југославије*, Београд 1968.
- *Спољнополитичка активност Југославије и нека актуелна међународна питања – Савезна скупштина*, Београд 1969.
- *Спољнополитичка документација*, Дирекција за информације ФНРЈ
- *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, priredio Jovan Popović, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1999.
- *VI конгрес КПЈ (Савеза комуниста Југославије), Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију*, материјали с конгреса, Београд 1952.
- *VII конгрес Савеза комуниста Југославије – референци*, Београд 1958.
- *VIII kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Stenografske beleške III, Beograd 1965.

Француска

- Archives historiques de l'Union européenne, Florence, Villa Il Poggiolo, Dépôts, DEP, Mouvement européen. ME 1179.
- *Comptes-rendus APCE 1949–2003*
- *Comptes-rendus de Commission Permanente APCE 1949–2003*

САД

- The American Presidency Project [online]. Public Papers of the Presidents of the United States
- *From National Collapse to National Communism: Yugoslavia, US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia, 1948–1990*, Washington DC, 2006.
- *Архив Централне обавештајне агенције ЦИА: Југославија* (изабрани документи са www.cia.gov)
- *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5, Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, DC, 1995.

-
- Архив Стејт департамента (State Department) – (изабрани документи са www.state.gov/documents/organization)

Штампа, периодика, агенцијске вести

- Дневни информативни билтен (Црвени билтен), ТАНЈУГ
- Политика
- Борба
- Дело
- Гледишта
- Југословенска ревија за међународно право
- Међународна политика
- Међународни проблеми (Институт за међународну политику и привреду)
- Наше теме
- НИИ
- Годишњак Института за међународну политику и привреду
- Свеске (Институт за проучавање међународних односа)
- Bulletin, Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center, Washington D. C.
- The Economist
- Foreign Affairs

ЛИТЕРАТУРА

Монографије, зборници, сећања, чланци и расправе

Инострана

- *A fractured peace: the former Yugoslavia*, Strasbourg 1999
- *Abgeordnete des Deutschen Bundestages, Georg Kahn-Ackermann, Band 13*, Boppard am Rhein 1981
- Adam Zwass, *The Council for Mutual Economic Assistance: The Thorny Path from Political to Economic Integration*, Armonk, NY 1989
- Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, Princeton University Press, N. J., 1970
- *Analysis and reform of cultural heritage policies in South East Europe*, Strasbourg 2008.
- *Assembly of Western European Union, The Interparliamentary European Security and Defence Assembly*, Paris 2005
- Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Greenwood 1962
- Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968–1980*, London 2016
- Bernard J. Firestone, *The United Nations under U Thant, 1961–1971*, N. J., 2001
- Brian Urquhart, *A life in a Peace and War*, London 1987
- Bruno Haller, *An Assembly for Europe – The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989*, Strasbourg 2007
- Claude Blumann, Claude Dubois, *Droit institutionnel de l'Union europeenne*, Paris 2007

-
- *Council of Europe – Activity report 2006*, Strasbourg 2007
 - Damian Chalmers et al, *European Union Law Text and Materials*, Cambridge 2006
 - Denis Huber, *A decade which made History – The Council of Europe 1989–1999*, Strasbourg 1999
 - Denis Lefebvre, *Guy Mollet: Le mal aimé*, Plon 1992
 - Dinan Desmond, *Ever Closer Union : An Introduction to European Integration* (3rd Edition), London 2005
 - *European heritage – Sustainable development strategies in South-East Europe*, Strasbourg 2008
 - *European Judicial Systems, Facts and figures*, Strasbourg 2002
 - F. Benoit-Rohmer, *The Minority Question in Europe*, Strasbourg 1998
 - *50 years of local and regional democracy in Europe (1957–2007)*, Strasbourg 2008
 - G. M. Kahin, *The Asian-African Conference*, Cornell University Press 1956
 - George C. Herring, *From Colony to Superpower: U. S. Foreign Relations since 1776*, Oxford University Press 2008
 - Giuseppe Vedovato, *Trois ans de presidence de L`Assemblee parlementaire du Conseil de L` Europe 1972–1975*, Strasbourg 1976
 - Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton 1978
 - Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York 1994
 - *History and its Interpretations*, Strasbourg 1998
 - *Integrated Management Tools in South East Europe*, Strasbourg 2008
 - Ivan Lučić, „Progon katoličke crkve u Bosni i Hercegovini u vrijeme komunističke vlasti (1945.–1990.)”, *Croatica Christiana periodica*, God. 36 (2012)
 - J. Coleman, *The Conscience of Europe*, Strasbourg 1999
 - Jason Nickless, Helmut Siedl, *Co-ordination of Social Security in the Council of Europe*, Strasbourg 2006
 - Jasper Ridley, *Tito – biografija*, Zagreb 2000.
 - Jean Monnet, *Prospect for a New Europe*, Paris 1959
 - John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Columbia University Press, New York 2000
 - John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, New York 1997
 - John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubiša S. Adamović, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, Duke University Press, Durham, London 1990
 - John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice there was a Country*, Cambridge University Press, 1996
 - Lloyd C. Gardner, *Spheres of Influence*, Chicago 1993
 - Lluís Maria de Puig, *International Parliaments*, Strasbourg 2008
 - Marie-Therese Bitsch, *Histoire de la construction europeenne*, Bruxelles 2004
 - Marin Srakić, „U ime naroda. Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovskog sjemeništa u Đakovu 1959–1960“, *Diacovensia*, vol. 2, no. 1, rujan 1994
 - *Mediterranean strategies*, Strasbourg 1998
 - Miroslav Akmadža, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945–1966*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 2003.
 - Nicos Poulantzas, *The Crisis of the Dictatorships: Portugal, Greece, Spain*, London 1976.

-
- *Objective 1997 – The intergovernmental programme of activities of the Council of Europe*, Strasbourg 1998
 - *Objective 1998 – The intergouvernemental programme of activities of the Council of Europe*, Strasbourg 1998
 - Paul Graig, Grainne De Burca, *EU Law Text, Cases and Materials* (4th Edition), Oxford 2007
 - Paul-Henri Spaak, *The Continuing Battle: Memoirs of a European, 1936–1966*. London 1971
 - Peter Schieder, *Building one Europe Selected articles and speeches (2002–2004)* Strasbourg 2004
 - Piotr Wandzycz, *The Price of Freedom – History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, London 2001
 - Pr Patrick Greer, Pr Anne Murphy, Pr Morten Ogard, *Guide to participatory democracy in Bosnia and Herzegovina and in Serbia and Montenegro*, Strasbourg 2005.
 - Ramses Nassif, *U Thant in New York, 1961–1971: A Portrait of the Third UN Secretary-General*, New York 1988
 - Rene van der Linden, *My Presidency: 2005–2007 Realities and Dreams*, Strasbourg 2008
 - Richard Kingsley (ed.), *In Search of Eurocommunism*, Macmillan Press, London 1981
 - Robert Bartlett, *The making of Europe*, London 1994
 - Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, Routledge 1998
 - Robert Boyce, *The Decline and Fall of a Great Power*, London 1998
 - Robert L. Beisner, *Dean Acheson: A Life in the Cold War*, Oxford 2006
 - Robin Okey, *Eastern Europe 1740–1985*, Minneapolis 1999
 - *Seminar on participatory democracy in Central and Eastern Europe today: challenges and perspectives*, Strasbourg 1998.
 - Stephen Clissold (ed.), *Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973, A Documentary Survey*, The Royal Institut of International Affairs, Oxford University Press, 1975
 - Stevan K. Pavlowitch, „Yugoslavia: internal problems and international role“, in: Wilfried Loth, Georges-Henri Soutou, *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War*, New York, 2008
 - *The challenges of a Greater Europe – the Council of Europe and democratic security*, Strasbourg 1998
 - *The Council of Europe – 800 million Europeans*, Strasbourg 2004
 - *The European Convention on Human Rights and Property Rights*, Strasbourg 1998
 - *The new role of national parliaments in pan-European construction Proceedings in National Assembly*, Paris 1998
 - Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, London 2006
 - Tvrtko Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest – Razgovor sa Cvijetom Jobom, dugogodišnjim diplomatom i veleposlanikom FNRJ/SFRJ“, *Revue d'histoire contemporaine*, Vol.35 No.3, Zagreb, October 2003 god.
 - Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik? Vanjsko-politički odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije (1955.–1963.)*, Radovi, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 31, Zagreb 1998.

- Vladislav M. Zubok, *Stalin's Plans and Russian Archives*, Diplomatic History 21 (Spring 1997).
- Waller Philip, John Rowett, *Chronology of the 20th Century*, London 1995
- Walter Hallstein, *A New Path to Peaceful Union*, New York 1962
- *Who's Who of British Members of Parliament: Volume IV 1945–1979*, edited by M. Stenton and S. Lees, The Harvester Press, 1981
- Zbornik radova, *Jugoslavija v Hladni vojni: Yugoslavia in the Cold War*, Ljubljana 2004.
- В. А. Медведев, „Распад: Как он назревал в 'мировой системе социализма'“, *Международные отношения*, М. 1994 г.
- *Послевоенная история Германии*, Москва 2006.

Објављена у Југославији, СЦГ и Србији

- Gavro Altman, *Varljivi spokoj Evrope*, Novi Sad 1985.
- Љубивоје Аћимовић, *Проблеми безбедности и сарагње у Европи*, Београд 1978.
- Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија – историја и идеологија*, Београд 2007.
- Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu 1949–1955*, Zagreb 1988.
- Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita 1980–1985*, Zagreb 1986.
- Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918–1985*, Zagreb 1985.
- Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, Приштина 1990.
- Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, Beograd 2000.
- Dragan Bogetić, „Jugoslovensko-američki odnosi u svetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968“, *Istorija 20. veka*, 2/2007, Beograd 2007.
- Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990.
- Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd 2006.
- Dragan Bogetić, „Pogoršanje jugoslovensko-američkih odnosa posle Prvog samita nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/2006, Beograd 2007.
- Dragan Bogetić, „Početak Vijetnamskog rata i jugoslovensko-američki odnosi 1965. godine“, *Istorija 20. veka*, 1/2007, Beograd 2007.
- Драган Богетић, Бојан Димитријевић, *Трићанска криза 1945–1954*, Београд 2009.
- Dragan Bogetić, Aleksandar Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, Beograd 2010.
- Dragan Bogetić, „Poseta Džeralda Forda Jugoslaviji avgusta 1975. i jugoslovensko-američke nesuglasice oko aktuelnih žarišta svetske krize“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2013.
- Olivera i Dragan Bogetić, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*, Beograd 1981.
- Olivera i Dragan Bogetić, *Hronologija nesvrstanosti 1956–1980*, Beograd 1982.
- Dragomir Bondžić, Slobodan Selinić, „Pogled iz Beograda na Bandunšku konferenciju 1955“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008.
- Dušan Breznik, „Stanovništvo, radna snaga i zaposlenost u koncepciji dugoročnog razvoja“, *Ekonomist*, br. 1, Zagreb 1975.
- Josip Broz Tito, *Govori i članci*, Zagreb 1959.

- Josip Broz Tito, *Sabrana dela*, 1988.
- Јосип Броз Тито, *Загаџи Савеза комуниста у вези с међународном ситуацијом и унутрашњим развојем социјалистичке изградње Југославије*, VII конгрес Савеза комуниста Југославије, Београд.
- Јосип Броз Тито, *О безбједности и друштвеној самозаштити*, Београд 1982.
- Љиљана Булатовић, *Призренски процес*, Нови Сад 1988.
- Војко Вуџар, *Strategija uključivanja Jugoslavije u evropske procese*, Међународна политика, бр. 930, Београд 1989.
- Ђузепе Ведовато, *Evropski savet, njegove funkcije i delatnosti*, Међународни проблеми, 4, Београд 1973.
- *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955: slučaj Jugoslavije: zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije*, Београд, 3–4. новембар 2003/ уредник Љубодраг Димић, 2005.
- Од Арне Вестад, *Globalni hladni rat*, Архипелаг, Београд 2008.
- Михаило Војводић, *Пушеви српске дипломатије*, Београд 1999.
- Митја Вошњак, *Veleposlanikovi zapiski*, Марибор 1984.
- Владимир Вугделић, *Mesto i uloga spoljne politike u društveno-političkom sistemu Jugoslavije*, Београд 1988.
- Вид Вукасовић, „Нека запажања о досадашњем раду Европског савета, с посебним освртом на његове односе са Југославијом“, *Међународни проблеми*, 2–3, Београд 1989.
- Радован Вукadinовић, „Концепцијски оквири нове америчке ванјскополитичке стратегије“, *Politička misao*, бр. 1, 1978.
- Радован Вукadinовић, *Hladni rat i Evropa*, Загреб 1983.
- Радован Вукadinовић, *Ulazak Jugoslavije u Evropu*, Међународна политика, бр. 977, Београд 1990.
- Андрија Гамс, „Концепција амандмана: историјски – промашај, научно – збрка“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 3, мај–јун 1971.
- Миомир Гаталовић, „Прерастање Аутономне Косовско-метохијске области у Аутономну покрајину Косово и Метохију 1959–1963“, *Istorija 20. veka*, бр. 1, Београд 2015.
- Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, Београд 2016.
- Џон Гедис, *Хладни рат*, Београд 2003.
- Загорка Голубовић, *Криза идентитета савремене југословенске друштва – југословенски пут у социјализам виђен из различитих углова*, Београд 1988.
- Дона Гомијен, *Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*, Београд 1994.
- Владимир Греџић, *Postbipolarni svet i Jugoslavija*, Београд 2000.
- Александар Грлићков, *Економски односи између социјалистичких земаља: теорија и тенденције праксе у SEV-у*, Београд 1973.
- Савка Дабчевић-Куџар, *Hrvatski snovi i stvarnost '71*, Загреб 1997.
- Љубодраг Димић, *Историја српске државности – Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
- Љубодраг Димић, *Jugoslavija i hladni rat*, Београд 2014.
- Ивана Добривојевић, „У потрази за благостањем: Одлазак југословенских држављана на рад у земље Западне Европе 1960–1977“, *Историја 20. века*, 2/2007.

- Мирко Ђекић, *Уиошреба Србије: Оишужбе и иризнања Драже Марковића*, Београд 1990.
- Vladimir Đerić, *Savet Evrope*, Београд 2002.
- Vladimir Đerić, *Članstvo države u Savetu Evrope*, Београд 2001.
- Милован Ђилас, *Дружење с Тушом*, Београд 1990.
- Stevan Đorđević, Miodrag Mitić, *Diplomatsko i konzularno pravo*, Београд 2000.
- Dragan Đukanović, *Međudržavni forumi u Evropi*, Београд 2007.
- Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, Београд 1990.
- Obrad Đurđević, *Hronologija odnosa SFRJ – EEZ 1962–1986, Međunarodni problemi*, 2–3, Београд 1987.
- Владимир Ђурић, *Усшав и међународни уовори*, Београд 2007.
- Михаило Ђурић, „Смишлене смутње“, *Анали Правној факултету у Београду*, бр. 3, мај–јун 1971.
- Милорад Екмецић, *Дуо крешање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2008.
- Драгољуб Живојиновић, *Вашикан, Кашиоличка црква и јуословенска власи 1941–1958*, Београд 1994.
- Nikola Žutić, „Protokol Jugoslavije i Vatikana iz 1966“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Београд 2013.
- Zbornik radova *Balkanski pakt 1953/1954*, Београд 2008.
- Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Београд 2008.
- Žil Imber-Droz, *Memoari sekretara Kominterne*, Рад, Београд 1982.
- *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Београд 1985.
- Драгослав Јанковић, *Рађање иарламентарне демократије*, Београд 1997.
- Dejan Janča, „Zaštita ljudskih prava u okviru Evropskog saveta“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, god. 36, br. 1/2, 1989.
- Ђорђе Ј. Жујовић, *Усшомене из гешињсшва*, издавачи Јеврем и Гордана Жујовић, Београд, 1997.
- Živojin Jazić, *Evropski savet u 1956. godini*, Međunarodni problemi, 1, Београд 1957.
- Jadranka Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945–1985. godine*, Београд 1990.
- Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953. godine*, Београд 1985.
- Едвард Кардељ, „Комунистичка партија Југославије у борби за нову Југославију, за народну власт и социјализам“, *Петти конгрес Комунистичке иаршије Јуославије – извешшјаји и рефераши*, Београд 1948.
- Едвард Кардељ, *Правици развоја иолишничкој сисшема социјалистичкој самоуирављања*, Издавачки центар „Комунист“, Београд 1977.
- Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga XI, Београд 1985.
- Čarls Kegli, Judžin Vitkof, *Svetska politika – Trend i transformacija*, Београд 2004.
- Jelka Kljajić-Imširović, „Disidenti i zatvor“, *Republika*, br. 196, 1–15. septembar 1998.
- *Istорија Савеза комунистш Јуославије*, Београд 1985.
- Marin Knezović, „Štrajk hrvatskih sveučilištaraca u jesen 1971 u onodobnom tisku“, *Radovi, Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 28, Zagreb 1995.

- Džon Kolmen, *Savest Evrope*, Novi Sad 2003.
- *Косово и Мејхохија 1912–2010. Хронологија*, Београд–Нови Сад 2011.
- *Косово и Мејхохија – век важних догађаја 1912–2012. Јодине*, Београд–Нови Сад 2012.
- Војислав Коштуница, *Југословенски федерализам: развој и вредности*, Марксистичке теме XIII, 1–2, 1990.
- Ричард Кремптон, *Балкан после Другој светској рату*, Београд 2003.
- Ivan Kreft, *Spori in sporadi v spornih in dokumentih*, I–V, Ljubljana–Maribor–Koper, 1983–1990.
- Боро Кривокапић, *Дахауски процеси*, Београд 1986.
- Волтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, Београд 1999.
- Duško Lopandić, *Regionalne inicijative u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2001.
- Војин Лукић, *Сећања и saznanja: Aleksandar Ranković i Brionski plenum*, Titograd 1989.
- Boro Majdanac, *Narodna skupština*, Beograd 1998.
- „Материјални и друштвени развој СФР Југославије 1947–1972“, *Материјал за Десети конгрес СКЈ*, Београд 1974.
- VIII конгрес Савеза комуниста Југославије, *стенografsке beleške*, Београд 1965.
- Р. Марковић, „Однос партије и Тита према југословенском идентитету“, у: *Идентитет: Срби и/или Југословени*, Београд 2001.
- Р. Ј. Марковић, „Gastarbeiters as the Factor of Modernization in Serbia“, *Istorija 20. veka*, 2/2005.
- Leo Mates, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Београд 1976.
- Ратомир Миликић, *Југославија и Савеш Европе 1980–2003: Југославија и Парламентарна скупштина Савеш Европе од Титоове смрти до нове државе*, Београд 2012.
- Ратомир Миликић, „Шест деценија од Хашког конгреса: велика очекивања и непотпуна остварења, југословенски допринос“, *Међународна историја*, Београд 2011.
- Ратомир Миликић, „Неколика питања југословенско-турске сарадње“, у: *Скопска историја Југославије*, зборник, Београд 2008.
- Branislav Milinković, urednik, *Savet Evrope: 1949–1996: dokumenti: Statut, konvencije, protokoli i druga zvanična akta*, Beograd 1996.
- Danilo Milić, *Evropski savet 1949–1959*, Beograd 1960.
- Милош Минић, *Допринос Југославије и СКЈ борби за нове односе у свету*, Београд 1983.
- Miloš Minić, *Међународне теме*, Novi Sad 1985.
- Miloš Minić, *Положај и активност наше земље у међународним односима и задаци Савеза комуниста*, Split 1983.
- Милош Минић, *Скопска историја Југославије 1973–1979*, Нови Сад 1979.
- Miodrag Mitić, *Diplomatija*, Beograd 1999.
- М. Михајлов, „Дисидентство – стварност и легенде“, *Република*, бр. 181, 1998.
- Nataša Mrvić-Petrović, *Politika prijema država u Savet Evrope*, Beograd 2002.
- Radmila Nakarada, Obrad Račić, *Raspad Jugoslavije – Izazov evropskoj bezbednosti*, Beograd 1998.
- Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac – Sećanja i komentari*, Beograd 1998.

- Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, Beograd 2003, predgovor Latinke Perović.
- Коста Николић, *Србија у Титојој Југославији (1941–1980)*, Beograd 2011.
- Коста Николић, *Једна изјубљена историја – Србија у 20. веку*, Beograd 2016.
- Konstantin Obradović, „Savet Evrope“, u: *Postbipolarni svet i Jugoslavija*, priredio Vladimir Grečić, Beograd 2000.
- Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji*, Beograd 1990.
- Živojin Pavlović, *Ispljuvak pun krvi: Dnevnik '68*, Beograd 2008.
- Стеван Павловић, *Историја Балкана*, Beograd 2001.
- Јан Пеликан, „Југославија и Прашко пролеће после појачања совјетског притиска на Чехословачку (јул 1968)“, *1968 – четрдесет година после*, зборник, ИНИС, Beograd 2008.
- Jiří Pelikan, *Praško proljeće*, Zagreb 1982.
- Миодраг Перишић, *Развалине идеолошког раја*, Beograd 1996.
- Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943–1991*, Beograd 1995.
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Beograd 1988.
- Branko Petranović, Čedomir Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1977.
- Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam II*, Beograd 1987.
- Vesna Petrović, urednik, *Instrumenti Saveta Evrope – ljudska prava*, Beograd 2000.
- Milivoj Pisar, *Jugoslavija i Evropa – Deklaracija Skupštine SFRJ o daljem uključivanju SFRJ u integracione procese u Evropi*, Међународна политика, br. 956, Beograd 1990.
- Nebojša Popov, „Disidentska skrivalica“, *Republika*, br. 242–243.
- Радован Поповић, *Време љуца*, Beograd 2009.
- *Preporod hrvatskih sveučilištaraca – Anatomija slučaja Čičak*, posebno izdanje časopisa *Kritika*, svezak 8, Zagreb 1971.
- Branko Pribičević, *Socijalizam kao svetski proces*, Beograd 1978.
- Đorđe Radenković, *Tito – susreti sa državicima sveta*, Beograd 1975.
- Milica Radovanović-Dumonjić, Bojana Popović, Aleksandar Bogdanović, *Zvoni za Evropu!*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd 2010.
- Vesna Rakić-Vodinelić, *Kompatibilnost jugoslovenskog prava sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Beograd 2002.
- Božo Repe, „Slovenija između Istoka i Zapada“, u: *Prelom '72: Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala 1972*, zbornik, Beograd 2003.
- Filip Svetić, „Četrdeset godina Evropskog saveta“, *Međunarodna politika*, br. 940, Beograd 1989.
- Slobodan Selinić, „Josip Broz Tito i sporovi oko jezika u Jugoslaviji 1967.“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2017.
- Перо Симић, *Титов дневник*, Beograd 2009.
- Предраг Симић, *Тито и НАТО*, Beograd 2008.
- *Српска Црква у Другом светском рату*, из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, приредио Епископ Атанасије, Beograd, 1991.
- Svetozar Stojanović, *Pauperistički komunizam i postrevolucionarni razvoj*, Praxis, 1–2/1973.

- Branimir Stojković, *Kulturna politika evropske integracije: Evropska unija i Savet Evrope*, Beograd 1995.
- Lujo Tončić Sorinј, „Savetodavna skupština Evropskog saveta“, *Međunarodna politika*, br. 457, Beograd 1969.
- Dragan Subotić, *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971)*, knj. 1–2, Beograd, 2004.
- C. L. Sulzberger, *Мемоари, Sedam kontinenata i četrdeset godina*, Zagreb 1980.
- Žarko Tomašević, *Yugoslavia and processes of integration in Europe*, Beograd 1988.
- Живко Топаловић, *Како су комунисти дограбили власи*, Крагујевац 2001.
- Igor Torkar, *Umiranje na rate: Dachauski procesi*, Zagreb 1984.
- Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1989.
- Đoko Tripković, *Jugoslavija - SSSR 1956–1971*, Beograd 2013.
- Đoko Tripković, „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2008.
- Добрица Ћосић, *Косово*, Београд 2004.
- Срђан Цветковић, „Обрачун са социјалистима 1958“, *Историја 20. века*, 1/2008, Београд 2009.
- Срђан Цветковић, *Порирећи дисигенаиша*, Београд 2007.
- Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006.
- Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića, Politička represija u Srbiji 2, 1953–1985*, Beograd 2011.
- Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 3, Oblici otpora komunističkom režimu u Srbiji 1944–1991*, Beograd 2013.
- Коста Чавошки, *Анаџомија једне чистике*, Београд 2013.
- Душан Чалић, „Технички прогрес и политика запошљавања у СФРЈ“, *Глас САНУ СССРVII*, Одељење друштвених наука, књ. 20–1978.
- *Četvrta sednica SK SKJ – Brionski plenum*, priredio Jovan Popović, Beograd 1999.
- Nikola Čobeljić, Radmila Stojanović, *Teorija investicionih ciklusa u socijalističkoj privredi*, Beograd 1966.
- Valter Švimer, Benita Ferero Valdner, *San Evropa: Evropa iz 19. veka u treći milenijum*, Beograd 2004.
- *Шездесет осма – личне историје (80 сведочења)*, Београд 2008.
- Волфанг Шмале, *Историја евројске игеје*, Београд 2003.
- Miroslav Šulaja, „Evropski savet i Jugoslavija“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 3, Beograd 1985.

Интернет

- <http://www.ai-press.com/SovAmDocs.05.contents.html>
- <http://assembly.coe.int>
- http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp
- <http://www.bg.ap.sud.rs/lt/articles/sudska-praksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-u-beogradu/gradjansko-odeljenje/parnica/naknadastete/gz-2806-11.html>
- www.cato.org/pub_display.php?pub_id=6138

-
- www.coe.int
 - <http://conventions.coe.int/>
 - www.mvpei.hr › ... › *Multilateralni odnosi* › *Vijeće Europe (VE)*
 - www.pravo.hr/
 - www.cpi.hr/download/links/hr/7239.pdf Predrag J. Marković, Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta
 - www.cpi.hr/download/links/hr/7309.pdf Zdravko Petak, Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije
 - <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7273.pdf> L. Perović, Srpski liberali 70-tih godina 20. veka
 - www.ena.lu
 - http://europa.eu/index_en.htm
 - www.europeanhistory.about.com/od/coldwar/p/prmarshallplan.htm
 - http://www.ft.com/cms/s/0/d59c413e-fbd6-11da-b1a1-0000779e2340.html?nclick_check=1
 - hrcak.srce.hr/file/133407
 - Letter to Committee Chairmen on Aid to Yugoslavia.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=13668>
 - <http://www.loc.gov/exhibits/marshall>
 - Steven W. Sowards *Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History (The Balkans in the Age of Nationalism)*; <http://www.lib.msu.edu/sowards/balkan/>
 - www.oecd.org
 - www.osce.org
 - www.efta.org
 - http://www.ft.com/cms/s/0/d59c413e-fbd6-11da-b1a1-0000779e2340.html?nclick_check=1
 - <http://milovandjilas.rs/hronologija.html>.
 - http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1953/marshall-acceptance.html
 - <http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2009/6799/pdf/pifo-occasional-paper-no3.pdf>
 - http://www.yale.edu/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_008.htm
 - <http://www.guardian.co.uk/news/2000/jun/28/guardianobituaries>
 - www.state.gov/documents/organization/108025.pdf
 - http://history.machaon.ru/all/number_07/analiti4/total_print/index.html
 - <http://www.history-ontheweb.co.uk/concepts/cold%20war.htm>
 - http://www.portalus.ru/modules/history/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1148681186&archive=&start_from=&ucat=7-&categ
 - http://www.yale.edu/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_008.htm
 - <http://zaprokul.org.rs/pregled-polozaja-srpske-cirilice-u-kulturi-i-javnoj-komunikaciji-prelazni-izvestaj-prve-faze-istrazivanja-publikacija/Siniša-Stefanoviћ-„Pregled-polozaja-srpske-ћirilice-u-kulturi-i-javnoj-komunikaciji“>
 - www.zdruzenje-manager.si

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

- Авбељ, Виктор 74
Ајваз, Милан 33
Акшамовић, Антун 34
Алијагић, Алија 43
Анакиоски, Благој 203
Атли, Клемент 24, 25
Аћимовић, Љубивоје 117, 147
- Бабилон, Густав 35
Бабовић, Спасенија Цана 77
Багарић, Анте 31
Бакарић, Владимир 25, 72, 161, 162
Бакулић, Ивичевић Јозо 126
Балтић, Милутин 125
Бањац, Милан 33
Барбарић, Младен 28
Барле, Карл 74
Бартолић, Даница 28
Баста, Данило 177
Баће, Максимилијан-Макс 45, 129
Баучић, Иво 111
Бачић, Анте 126
Беван, Анајрин 25, 40
Беламарић, Лука 17, 18
Беловски, Димче 97, 98, 101
Бен Бела, Ахмед 59
Берус, Анка 25
Бетиол, Ђузепе 175, 176
Биједић, Џемал 29, 144, 161, 182
Биланџић, Душан 141
Бјелајац, Дероси Ема 125
Бобетко, Јанко 129
Богдановић, Димитрије 80
Богетић, Драган 2, 11, 50, 52, 54–59, 61, 156, 166
Богетић, Оливера 49, 50, 52
Божич, Иван 22
- Бонић, Божо 27
Бонић, Мијо 27
Бонџић, Драгомир 75, 78
Бошњак, Бранко 199
Бошњак, Славица 28
Брант, Вили 95, 116, 133, 163, 169
Брант, Мирослав 119
Брежник, Душан 111
Брежњев, Леонид 60, 89, 116, 117, 132, 133, 154, 158, 199
Бркић, Даринко 32
Брозовић, Далибор 119
Будиша, Дражен 125, 126
Булат, Раде 125
Булатовић, Љиљана 75
Бусе, Макс 41
Бушић, Анте Бруно 126
- Валдхајм, Курт 104
Васиљевић, Ђорђе 147
Ведовато, Ђузепе 158, 159, 167–170, 173, 183, 212
Ведриш, Младен 125
Вејвода, Иво 23, 108
Веселинов, Јован 123
Веселица, Марко 126
Вестада, Од Арне 53
Видачић, Рајко 76
Видовић, Томислав 26, 27
Вилсон, Харолд 25
Влашић, Владо 31
Влашић, Фердо 32
Внук, Живко 25
Вранички, Предраг 199
Вратуша, Антон 53
Врховец, Јосип 125
Врачар, Стеван 177
Вукадиновић, Радован 157

-
- Вукмановић, Светозар Темпо 83
- Габрић, Мате 126
Гавриловић, Милан 12
Галић, Мелита 28
Гамс, Андрија 84, 178
Гарковић, Мате 35
Гасерт, Паул 74
Гаталовић, Миомир 68, 75, 78
Гашо, Жељко 27
Гедис, Џон 99, 166, 179
Глибота, Анте 126
Глигоров, Киро 69, 209
Голубовић, Загорка 82, 178
Готовац, Владо 126
Грбић, Чедо 125
Грковић, Станислав 76
Грлић, Данко 199
Грличков, Александар 97, 98, 100
- Д'Естен, Жискар 199
Дабчевић-Кучар, Савка 123, 126, 133
Дева, Вели 77, 78
Де Гол, Шарл 57, 82
Де Костер, Хенри 205
Де Фреитас, Џефри 88
Дедијер, Владимир 22, 41
Дестрем, Бернар 183
Диздаревић, Нијаз 170, 171
Дил, Бранко 73, 74
Димић, Љубодраг 2, 10, 65, 68, 122, 123, 152
Додиг, Горан 126
Додиг, Серафим 34
Доланц, Стане 127, 130, 161, 162, 199
Дороњски, Стеван 161, 162
Драгановић, Крунослав 26–28
Драгичевић, Винко 31
Драговић, Радован 24
Драгосавац, Душан 125, 127
Дракулић, Ненад 75
- Драшковић, Милорад 43
Дрљић, Рагислав 34
Дроз, Жил-Имбер 42
Дуганџић, Отилија 28
- Ђекић, Мирко 133
Ђилас, Милован 21–25
Ђодан, Шиме 126
Ђорђевић, Стеван 177
Ђукић, Славољуб 135
Ђурић, Михаило 84, 178, 199
Ђуровић, Ђуро 159
Екмечић, Милорад 22, 26, 28
Енлај, Џоу 47
- Жарковић, Видоје 161, 162
Живојиновић, Драгољуб 33
Животић, Миладин 178, 199
Жујовић, Милан 21
Жунић, Влада 200
Жутић, Никола 35, 36
- Зарић, Мирко 202
Звонар, Смиљан 32
Зелић, Анте 210
Зечевић, Момчило 68
Зиглершмит, Хелмут 176
Знидарчић, Лав 29
- Ибровчић, Душан 84
Иванчић, Гауденџије 32
Ивековић, Младен 58
Ивић, Александар 178
Илијевић, Душан 110
Инђић, Тривово 178
- Јаблановић, Ернест 27
Јаворски, Михајло 192, 196, 201, 203, 208, 209
Јаковина, Твртко 17, 60
Јанг, Питер 23
Јанковић, Бранимир 97
Јоб, Цвијето 17

-
- Јовановић, Блажо 72
Јовановић, Јадранка 56
Јовановић, Слободан 12, 159
Јовићевић, Павле 77
Јојић, Бранислава 178
Јуранчић, Оскар 74
Јурић, Јаков 27
- Кајгази, Шабан 76
Кавран, Божидар 72
Кавчич, Стане 123, 136–138
Камара, Елдер 36
Кан-Акерман, Георг 169, 171, 172,
183, 190, 191, 198, 200, 201, 205
Кангрга, Милан 199
Карасек Франц 173, 174, 212, 222
Кардељ, Едвард 25, 29, 30, 32, 67,
74, 83, 96, 127, 136, 138–140, 147,
161
Карин, Карло 34
Картер, Цими 157, 195
Катичић, Радослав 119
Кекић, Данило 77
Кенан, Џорџ 60
Кенеди, Џон 53, 64
Кесеровић, Драгутин 159
Кидрич, Борис 74
Кисинџер, Хенри 64, 134, 156,
157, 178
Кладарин, Ђуро 97, 105
Кљајић Имшировић, Јелка 74
Кнезовић, Марин 123
Ковачевић, Живорад 110
Колишевски, Лазар 138
Комарица, Звонко 126
Коматина, Бранко 155
Кордић, Ратимир 31
Косир, Мирко 73
Коштуница, Војислав 139, 178
Кравчар, Феликса 28
Крајгер, Борис 74
Крањц, Борис 74
Крефт, Иван 74
- Крекић, Богдан 21, 23, 24
Кремpton, Ричард 21, 64, 66, 69,
84
Кривокапић, Боро 74
Кувачић, Иван 199
Кумануди, Коста 159
- Ладан, Томислав 119
Ласић, Венцел 27
Леко, Миле 34
Личен, Владимир 74
Лопандић, Душко 2, 11
Лукачевић, Воја 159
Лукић, Војин 72
- Љубас, Вјекослав 27
- Макариос 154, 156
Макмилан, Харолд 14
Макота, Ђузепе Волтер 155
Максић, Миљивоје 161
Малавразић, Ђорђе 82
Мали, Фредерик 18
Марин, Анте 126
Марјановић, Јован 79, 80
Марковић, Драгослав Дража 133
Марковић, Михајло 178, 199
Марковић, Миша 33
Марковић, Предраг Ј. 81, 121
Маркушић, Јосип 34
Маркушић, Јосиф 31
Матеоти, Матео 46
Мијовић, Велимир 169, 171, 183,
190, 191, 208
Мијовић, Чедомир 28
Мијушковић, Мићо 76
Милетић, Славко 25, 26
Милош, Љубо 72
Минић, Милош 15, 143, 145, 159–163,
167–187, 192, 199, 206, 211–213,
221, 222
Мињушић, Анте 27
Митеран, Франсоа 106, 116

-
- Мићуновић, Вељко 96, 103, 105
Мићуновић, Драгољуб 178
Миушковић, Мићо 76
Михајлов, Михајло 195
Михајловић, Драгољуб-Дража 72
Михалић, Славко 119
Мицотакис, Константин 106
Мичи, Јосип 125
Мојсов, Лазар 192
Моро, Алдо 155
- Насер, Гамал Абдел 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57
Ненадовић, Александар 134, 146
Нехру, Џавахарлал 47, 48, 49, 50, 51, 56
Никезић, Марко 123, 130, 134, 135, 160
Николић, Коста 81, 135, 140, 141, 160
Никсон, Ричард 116, 117, 133, 134, 153
Никшић, Милорад 79
Нкрумах, Кваме 48, 49, 51
Новак, Кресценција 28
Нуић, Мате 28
- Њерере, Џулијус 162
- Обер, Пјер 205
Освалд, Стане 74
Остојић, Боно 31, 34
- Павешаић, Славко 119
Павићевић, Миодраг Мишо 160, 167
Павлетић, Влатко 119, 126
Павловић, Александар 21, 23, 24
Павловић, Бора 79
Павловић, Живојин 82
Павловић, Момчило 2, 10, 78, 119
Папандопуло, Борис 33
Парацки, Анте 124, 125
- Пејовић, Данило 199
Пеликан, Јан 90
Перишић, Миодраг 139
Перковић, Миле 28
Перовић, Латинка 130, 133, 135, 160
Петковић, Ранко 116, 160, 161
Петрановић, Бранко 69, 70, 72, 73, 77, 78, 80, 81, 151
Петрић, Јакша 60, 160
Петровић, Гајо 199
Петровић, Душан Шане 76, 77
Пијаде, Моша 25, 43
Пјанић, Зоран 61
Попивода, Наташа 202, 207
Попит, Франце 72
Попов, Небојша 178
Поповић, Душан 24
Поповић, Јован 73
Поповић, Константин-Коча 57, 96, 135, 160
Поповић, Мирко 79
Поповић, Радован 80
Престерл, Мартин 74
Пристман, Џон 169, 205
Прица, Слађана 11
Пуфлед, Јанко 74
Пуцар, Ђуро Стари 32, 72
- Радијус, Рене 206
Радојчин, Милош 135
Радовановић, Милија 79
Радосављевић, Добривоје 72
Равникар, Јоже 74
Ранковић, Александар 34, 71, 77, 78, 83, 96, 130
Рендал, Хари 18
Репе, Божо 136, 137
Реуфи, Кадри 79
Рибичич, Митја 74, 137
Ридли, Џаспер 36
Ристовић, Милан 159
Роџерс, Џон 208, 209

-
- Рубинстајн, Алвин 92, 93
Румор, Маријано 146
- Секулић, Бунко 25
Селинић, Слободан 48, 121
Сиврић, Бранко 27
Сиврић, Златко 28
Силберман, Лоренс 178
Симић, Бора 79
Симић, Здравко 27
Симић, Предраг 10, 116, 117, 119
Синобад, Златко 171, 173, 183
Скоукрофт, Брент 178
Смитерс, Питер 88, 96–106, 158
Соненфелд, Хелмут 156, 157
Сракић, Марин 34
Стамболић, Петар 123
Станковић, Зоран 11
Степинац, Алојзије 26, 28, 32–35
Степишник, Милан 74
Стефановић, Светислав Ђећа 34, 35, 77
Стефановић, Синиша 120
Стојановић, Александар 178
Стојановић, Светозар 178, 199
Стојић, Драго 31
Страњаковић, Драгутин 21
Сукарно 47, 48, 50, 51, 93
Супек, Руди 199
- Тадић, Љубомир 178, 199
Тамбача, Лијана 169, 171
Танг, У. 86, 179
Теодоракис, Микис 106
Тевавац, Мирко 79, 134, 148, 159, 160
Тито, Јосип Броз 9, 15, 22, 25, 28, 31, 32, 36–38, 44, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 64, 66, 67, 71, 72, 77, 78, 80, 83, 90, 91, 93, 105, 108, 115–119, 121–123, 126, 127, 131, 133–138, 140, 147, 154, 156, 157, 160–162, 169, 177, 182, 198, 199, 202, 211
- Тодорић, Анте 126
Тодоровић, Мијалко 77, 91
Тончић-Сорињ, Лујо 14, 104, 105, 108, 111
Топаловић, Живко 12, 23, 24
Торкар, Игор 74
Трипало, Мико 72, 123, 133
Трипковић, Ђоко 11
Труман, Хари 24, 158
Туђман, Фрањо 126, 129
Туцовић, Димитрије 24
- Ђирковић, Сима 22
Ђосић, Добрица 79, 80
- Филиповић, Марјан 109, 110
Филиповић, Сафет 34, 35
Филмлен, Пјер 170
Фира, Александар 192, 197, 202, 205
Флеминг, Јан 88
Форд, Цералд 157, 178
Франгеш, Божидар 171, 173, 183
Франић, Фране 34
Франко, Франциско 85
Фриман, Џон 25
- Халер, Бруно 63, 65, 162
Хамза, Џевдет 76
Ханжековић, Федор 33
Харамија, Драгутин 138
Хаџовић, Тахир 28
Херљевић, Фрањо 161, 162
Хилдегард, Хана 73
Хофер, Валтер 175, 209
Хоџа, Енвер 78
Хоџа, Сутки 75, 76
Хоџа, Фадил 78
Хоџа, Шани 75, 76
Хрибар, Тине 74
Хрушчов, Никита 37, 39, 132, 135
- Цакарија, Бенедето 145, 153

Цветковић, Срђан 21, 22, 31
Цигој, Стојан 111
Црвенковски, Крсте 72, 123, 138

Чавошки, Коста 178
Чанадановић, Мирко 130, 134,
135
Чепрнић, Јосип 27
Чернец, Карл 174, 205
Черчил, Винстон 24
Чичак, Иван Звонимир 125, 126
Чолаковић, Родољуб 42, 43
Чотић, Душан 202
Чуле, Петар 28
Чурак, Анте 27

Шабић, Мустафа 97, 106
Шами, Зоран 11
Швенке, Олаф 175
Шекарић, Бранко 28
Шепер, Фрањо 35
Шибл, Иван 129
Шилић, Руфин 28
Шмит, Хелмут 166
Шошић, Хрвоје 126
Шпиљак, Мика 103
Шуњих, Мирко 27
Шуњић, Стјепан 27

СКРАЋЕНИЦЕ

- AARBD (Akten Zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland) – Документи о спољној политици Савезне Републике Немачке
- AJ – Архив Југославије
- АСНОМ – Антифашистичко собрание народног ослобођења Македоније
- ASPR (Archivio Storico della Presidenza della Repubblica) Историјски архив председника Републике Италије
- ACEU (Archive of the Council of the European Union) Архив Савета Европске уније
- ACS (Archivio Centrale dello Stato) Централни државни архив Италије
- ГАТТ – Општи споразум о царинама и трговини
- ДА МСП – Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије
- Дос (Document) – документ
- ДСИП – Државни секретаријат за иностране послове
- ЕСНА (Historical Archives of the European Commission) Историјски архив Европске комисије
- ЕЕЗ – Европска економска заједница
- ЕИБ – Европска инвестициона банка
- ЕК – Европска комисија
- ЕФТА – Европска асоцијација за слободну трговину
- ЈВуО – Југословенска војска у отаџбини
- КЕБС – Конференција о безбедности и сарадњи у Европи
- КМЈ – Кабинет маршала Југославије
- КПП – Кабинет Председника Републике
- МПЛА (Movimento Popular de Libertação de Angola) Народни покрет за ослобођење Анголе
- МРП (Mouvement Républicain Populaire) Народни републикански покрет, Француска
- МСП – Министарство спољних послова
- ОЕБС – Организација за европску безбедност и сарадњу
- ОеВР или ÖVP (Österreichische Volkspartei) Народна партија Аустрије
- ОЗНА – Одељење за заштиту народа
- ОПЕК – Организација земаља извозница нафте
- ОУН – Организација уједињених нација
- ПА – Политичка архива
- ПССЕ – Парламентарна скупштина Савета Европе
- Рес (Recommendation) – препорука
- САНУ – Српска академија наука и уметности
- СДБ – Служба државне безбедности
- СЕВ – Савет за узајамну економску помоћ

-
- СИВ – Савезно извршно веће
 - СИД – Служба за истраживање и документацију МИП
 - СКЈ – Савез комуниста Југославије
 - СКП(б) – Свесавезна комунистичка партија (бољшевика) од 1925. до 1952., када је преименована у Комунистичку партију Совјетског Савеза – КПСС
 - СПД (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) Социјалдемократска партија Немачке
 - SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs) Социјалдемократска партија Аустрије
 - ССИП – Савезни секретаријат за иностране послове
 - ССРН – Социјалистички савез радног народа
 - СФИО (Section française de l'Internationale ouvrière) Француска секција радничке интернационале, доцније прерасла у Социјалистичку партију Француске
 - ТНА (The National Archives) Национални архив Уједињеног Краљевства
 - УДБ, Удба – Унутрашња државна безбедност
 - УНХЦР – Високи комесаријат Организације уједињених нација за избеглице
 - FАM (Aldo Moro Files) Архива Алда Мора
 - FCO (Foreign and Commonwealth Office) Министарство за иностране послове и послове Комонвелта Велике Британије
 - ФЛН (Front de libération nationale) Фронт националног ослобођења Алжира
 - ХДЗ – Хрватска демократска заједница
 - CDCJ (Comité européen de coopération juridique) Европски комитет за правну сарадњу
 - ЦВ ССЈ – Централно веће Савеза синдиката Југославије
 - ЦДУ (Christlich–Demokratische Union) Хришћанско–демократска унија Немачке
 - ЦИА – Централна обавештајна агенција САД
 - ЦК СКЈ – Централни комитет Савеза комуниста Југославије
 - ЦК СКС – Централни комитет Савеза комуниста Србије
 - ЦК СКХ – Централни комитет Савеза комуниста Хрватске
 - ЦСУ (Christlich–Soziale Union) Хришћанско–социјална унија Баварске
 - CLARE (Congress of Local and Regional Authorities) Конгрес локалних и регионалних власти
 - WIPO (World Intellectual Property Organization) Светска организација за интелектуалну својину

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Ратомир Миликић је рођен у Београду 1980. године. Као први у генерацији дипломирао је на Филозофском факултету у Београду – Одељење за историју, радом *Југословенско-шурски односи и Анкарски уговор 1952–1955. године* код ментора проф. др Љубодрага Димића. Магистарске, а потом и докторске студије наставио је на Катедри за историју Југославије Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, где је 2010. одбранио докторску тезу *Југославија и Парламентарна скупштина Савеша Европе 1949–2003. године*. У том раду се први пут у српској историографији темељније разматра однос Југославије и Савета Европе, као најстарије паневропске институције. Завршио је мастер студије на Правном факултету Универзитета у Београду, одбранивши рад *Државни удари у доба краља Александра Обреновића*. Дипломатску академију Министарства спољних послова СЦГ завршио је 2005. године.

Запослен је у Институту за савремену историју, где је свој научно-истраживачки рад посветио проучавању послератне билатералне и мултилатералне дипломатске историје Југославије, парламентарне дипломатије као и питања Косова и Метохије у међународном контексту, пре свега са аспекта поштовања људских и мањинских права. Аутор је монографија *Југославија и Савеш Европе 1980-2003 – Југославија и Парламентарна скупштина Савеша Европе од Титоове смрти до нове државе*, Београд 2012. и *Заборањена европска епизода: Југославија и Савеш Европе 1949-1958*, Београд 2014. и један од коаутора монографија ***Косово и Метохија – век важних догађаја 1912-2012***, Београд-Нови Сад 2012. и ***Косово и Метохија: 1912-2010. Хронологија***, Београд-Нови Сад 2011. Сарађивао је у изради зборника иностраних докумената, *Документи ЦИА о Југославији 1948-1983*, Београд 2009. Објавио је више научних радова у стручним часописима и учествовао на бројним домаћим и међународним научним скуповима.

Присуствовао је многобројним састанцима и конференцијама Савета Европе, како док је био ангажован прво као секретар делегације, а потом као саветник у Народној скупштини Републике Србије, тако и док је радио у Министарству здравља, у својству посебног саветника министра за међународну сарадњу. Као заменик шефа Сталне мисије Републике Србије при Савету Европе у Стразбуру у периоду 2013–2016, имао је прилике да се и лично увери у интензитет и разноврсност односа Савета Европе и Београда.

Редовно је похађао археолошке семинаре у Истраживачкој станици Петница, где је 2001. године организовао први семинар историје за средњошколске полазнике. Уредник је историјских публикација у издавачкој кући „Нови Логос“ у Београду. Стручни је сарадник за историју издавачке куће „Клет“ из Београда.

Издавачи
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
Београд, Трг Николе Пашића 11, тел./факс: 011 3398 362
www.isi.co.rs office@isi.co.rs

АКАДЕМСКА МИСАО
Београд, Булевар краља Александра 73, тел./факс: 011 3218 354
www.akademiska-misao.rs marko.vujadinovic@akademiska-misao.rs

За издаваче
Проф. др Момчило Павловић, директор
Марко Вујадиновић, директор

Тираж: 300
Прво издање

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

341.176(497.1:4-672EU)"1960/1980"
327(497.1)"1960/1980"

МИЛИКИЋ, Ратомир, 1980-

Између Европе и несврстаности : Југославија и Савет Европе : 1960-1980 /
Ратомир Миликић. - 1. изд. - Београд : Институт за савремену историју :
Академска мисао, 2017 (Београд : Планета принт). - 244 стр. : табеле ; 25 см.
- (Библиотека Студије и монографије / Институт за савремену историју)

Тираж 300. - *Скраћенице*: стр. 243-244. - *Белешка о аутору*: стр. [245]. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - *Библиографија*: стр. 225-236.
- Регистар.

ISBN 978-86-7403-212-1 (ИСИ)

а) Међународни односи - Југославија - 1960-1980 б) Југославија - Савет
Европе - 1960-1980
COBISS.SR-ID 239517452

Штампа: Планета принт, Београд

